

<https://doi.org/10.32523/2616-6887>

ISSN (Print) 2616-6887
ISSN (Online) 2617-605X

Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N.Gumilyov Eurasian
National University

№4 (141)/2022

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н.Гумилева

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ
сериясы

POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES.
ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY
Series

Серия
ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ.
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ.

bulpolit.enu.kz

ISSN (Print) 2616-6887
ISSN (Online) 2617-605X

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ ВЕСТНИК BULLETIN

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ.
ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы
POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES.
ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series
Серия ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ.
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

№ 4(141)/2022

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2022

Astana, 2022

Бас редакторы: **Нургазина Р.А.**
с.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)

Бас редактордың орынбасары **Нечаева Е.Л.**, с.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Бас редактордың орынбасары **Медеубаева Ж.М.**, Ph.D., т.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)

Редакция алқасы

Абжапшарова Б.Ж. т.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (шығыстану)
Азмұханова А.М. т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (шығыстану)
Әліева С.К. т.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Борисов Н.А. с.ғ.д., Ресей мемлекеттік гуманитарлық университетінің теориялық және қолданбалы саясаттану кафедрасының меңгерушісі, Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)
Бюлегенова Б.Б. с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Галимуллина А. Ф. ф.ғ.д., доцент, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан Республикасы, Ресей Федерациясы (түркітану)
Дегтярев Д.А. с.ғ.д., э.ғ.к., профессор, РУДН, МГИМО СИМ, СПбМУ, Мәскеу, Санкт-Петербург, Ресей (саяси ғылымдар)
Джубатова Б.Н. ф.ғ.д., проф., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан (шығыстану)
Дюсембекова М.К. с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Ескеева М.К. ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (түркітану)
Курылев К.П. т.ғ.д., проф., Ресей Халықтар Достығы Университеті (РУДН), Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)
Ланко Д.А. с.ғ.к., доцент, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей (саяси ғылымдар)
Невская И.А. ф.ғ.к., проф., Гете атындағы университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (түркітану)
Нұрбаев Ж.Е. т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (аймақтану)
Оспанова А.Н. Ph.D., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (аймақтану)
Рыстина И.С. Ph.D., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Смагулова Г.М. т.ғ.к., доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Стамбулов С.Б. Ph.D. доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан (аймақтану)
Сыздыкова Ж.С. т.ғ.д., проф., М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей (аймақтану)
Тектігүл Ж.О. ф.ғ.д., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан (түркітану)
Троцкий Е.Ф. т.ғ.д., проф., Томск мемлекеттік университеті, Томск, Ресей (аймақтану)
Тыбыкова Л.Н. ф.ғ.к., проф., Горно-Алтай мемлекеттік университеті, Горно-Алтайск, Ресей (аймақтану)
Уяма Томохико т.ғ.д., проф., Хоккайдо университеті, Саппоро, Жапония (шығыстану)
Шаймердинова Н.Г. ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (түркітану)
Юсупова А.Ш. ф.ғ.д., проф., Қазан мемлекеттік университеті, Қазан, Ресей (шығыстану)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)
E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>
Жауапты хатшы: Тубышева А.А.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. САЯСИҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КЕАҚ
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 24.02.2021 ж. № KZ05VPY00032822 - қайта есепке қою туралы куәлігі
Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: <http://bulpolit.enu.kz> Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 12 дана
Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief: **Roza Nurtazina**

Doctor of Political Sciences, Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)

Deputy Editor-in-Chief: **Yelena Nechayeva**, *Can. of Political Sci., Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)*

Deputy Editor-in-Chief: **Zh anar Medeubaeva**, *Ph.D., Can. of Historical Sci., Assoc.Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)*

Editorial board

- Abzhapparova B.Zh.** Doctor of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (oriental studies)
- Azmukhanova A.M.** Can. of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (oriental studies)
- Aliyeva S.K.** Can. of Historical Sci., Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
- Borisov N.A.** Doctor of Political Sci., Head of the Department of Theoretical and Applied Political Science, Russian State University for the Humanities, Moscow, Russia (political sciences)
- Byulegenova B. B.** Candidate of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
- Galimullina A.F.** Doctor of Philosophy, Associate Professor, Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Republic of Tatarstan, Russian Federation (turkology).
- Degtyarev D.A.** Doctor of Political Science, Candidate of Economic Sciences, Professor, RUDN, MGIMO MFA, St. Petersburg State University, Moscow, St. Petersburg, Russia (political sciences)
- Dzhubatova B.N.** Doctor of Philosophy, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan (**oriental studies**)
- Dyusembekova M.K.** Can. of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
- Eskeyeva M.K.** Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (turkology)
- Kurylev K.P.** Doctor of History, Professor, RUDN, Moscow, Russia (political sciences)
- Lanko D.A.** Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Saint Petersburg State University, Saint Petersburg, Russia (political sciences)
- Nevskaya I.A.** Ph.D., Goethe University, Frankfurt-am-Maine, Germany (turkology)
- Nurbaev Zh.E.** Candidate of Historical Sciences, L. N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (regional studies)
- Ospanova A.N.** Ph.D., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (regional studies)
- Rystina I.S.** Ph.D., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political science)
- Smagulova G.M.** Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (political Science)
- Stambulov S.B.** Ph.D., Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (regional studies)
- Syzdykova Zh. S.** Ph.D., Professor, Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia (regional studies)
- Tektigul J.O.** Doctor of Philosophy, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan (turkology)
- Trotsky E.F.** Doctor of Historical Sciences, Professor, Tomsk State University, Tomsk, Russia (regional studies)
- Tybykova L.N.** Candidate of Philosophy, Professor, Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russia (regional studies)
- Uyama Tomohiko** Doctor of Historical Sciences, Professor, Hokkaido University, Sapporo, Japan (oriental Studies)
- Shaimerdinova N.G.** Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (turkology)
- Yusupova A.Sh.** Doctor of Philosophy, Professor, Kazan State University, Kazan, Russia (oriental Studies)

Editorial address: 2, Satpayev str., of. 402, Astana city, Kazakhstan, 010008.

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-410). E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz>

Responsible secretary: A.A. Tubysheva

Bulletin of the L.N.Gumilyov Eurasian National University POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No. KZ05VPY00032822 dated 24.02. 2021

Available at: <http://bulpolit.enu.kz> Periodicity: 4 times a year. Circulation: 12 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31-410)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор: **Нургазина Р.А.**
д.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит. науки)

Зам. главного редактора: **Нечаева Е.Д.**, к.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит. науки)
Зам. главного редактора: **Медеубаева Ж.М.**, Ph.D., к.и.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)

Редакционная коллегия

Абжапшарова Б.Ж. д.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (востоковедение)
Азмуханова А.М. к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (востоковедение)
Алиева С.К. к.и.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)
Борисов Н.А. д.п.н., заведующий кафедрой теоретической и прикладной политологии Российский государственный гуманитарный университет России, Москва, Россия (полит. науки)
Бюлегенова Б.Б. к.п.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)
Галимуллина А.Ф. д.ф.н., доцент. ФГАОУВО «Казанский (Приволжский) федеральный университет», Казань, Республика Татарстан, Российская Федерация (тюркология)
Дегтярев Д.А. д.п.н., к.э.н., проф., РУДН,МГИМО МИД, СПбГУ, Москва, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)
Джубатова Б.Н. д.ф.н., проф., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан (востоковедение)
Ескеева М.К. д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (тюркология)
Курылев К.П. д.и.н., проф., РУДН, Москва, Россия (полит.науки)
Ланко Д.А. к.п.н., доцент, Санкт-Петербургский гос.университет, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)
Невская И.А. Ph.D., Гете Университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (тюркология)
Нурбаев Ж.Е. к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (регионоведение)
Оспанова А.Н. Ph.D., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (регионоведение)
Рыстина И.С. Ph.D., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)
Смагулова Г.М. к.и.н., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (полит.науки)
Стамбулов С.Б. Ph.D., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (регионоведение)
Сыздыкова Ж.С. д.и.н., проф., МГУ имени М.В. Ломоносова, Москва, Россия (регионоведение)
Тектигул Ж.О. д.ф.н., Актыбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан (тюркология)
Троцкий Е.Ф. д.и.н., проф., Томский государственный университет, Томск, Россия (регионоведение)
Тыбыкова Л.Н. к.ф.н., проф., Горно-Алтайский государственный университет, Горно-Алтайск, Россия (регионоведение)
Уяма Томохико д.и.н., проф., Университет Хоккайдо, Саппоро, Япония (востоковедение)
Шаймердинова Н.Г. д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (тюркология)
Юсупова А.Ш. д.ф.н., проф., Казанский государственный университет, Казань, Россия (востоковедение)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сагпаева, 2, каб. 402 Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-410)
E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>
Ответственный секретарь: Тубышева А.А.

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

Собственник: НАО «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева». Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ05VPY00032822 от 24.02.2021 г. Подписано в печать: 16.09.2020 г.

Электронная версия в открытом доступе: <http://bulpolit.enu.kz> Периодичность: 4 раза в год. Тираж: 12 экземпляров
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31-410)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.
Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану.
Түркітану сериясы, №4(141)/2022

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.
Серия: Политические науки. Регионоведение. Востоковедение.
Тюркология, №4(141)/2022

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science.
Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series, №4(141)/2022

МАЗМҰНЫ/СОДЕРЖАНИЕ/CONTENT

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР/POLITICAL SCIENCE/ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Ахмедьянова Д.К.* Қауіпсіздік зерттеулеріндегі жаңа парадигманың дамуы
Akhmedyanova D.K. Development of a new paradigm for security studies
Ахмедьянова Д.К. Развитие новой парадигмы исследований в области безопасности 8
- Бұғытаева С.К., Шайморданова З.Д.* АҚШ және Оңтүстік Корея арасындағы ынтымақтастықтың ғылыми-сараптамалық сүйемелденуі
Bugytayeva S., Shaimordanova Z. The scientific and expert support of cooperation between America and South Korea
Бұғытаева С.К., Шайморданова З.Д. Научно-экспертное сопровождение сотрудничества между США и Южной Кореей 18
- Иманбаева А.А.* Қазақстандағы саяси коммуникациялардың ғылыми зерттелу деңгейі мен мүмкіндіктері
Imanbayeva A.A. The level of scientific research and the possibilities of political communication in Kazakhstan
Иманбаева А.А. Уровень научных исследований и возможности политической коммуникации в Казахстане 27
- Искакова Ж., Калашишникова Н., Кауменова Э.* Қазақстандағы неке: ретроспективті талдау және беталыстар
Iskakova Zh., Kalashnikova N., Kaumenova E. Marriage in Kazakhstan: retrospective analysis and trends
Искакова Ж., Калашишникова Н., Кауменова Э. Брачность в Казахстане: ретроспективный анализ и тенденции 36
- Ланко Д.А., Зотова Д.А.* 2022 жылғы Ресейдің жоғары біліміне қарсы саяси шектеулер: жіктеу әрекеті
Lanko D.A., Zotova D.A. Politically motivated restrictions against Russian higher education of 2022: an attempt in classification
Ланко Д.А., Зотова Д.А. Политически обусловленные ограничения против российского высшего образования 2022 года: попытка классификации 46
- Нурдаuletova С.М., Айтмагамбетов Д.Р., Аспандияр С., Кенжалина Г.Ж.* Қытайдың «Бір Белдеу – Бір Жол» бастамасы және Орталық Азия елдері үшін мүмкіндіктері
Nurdavletova S.M., Aitmagambetov D.R., Aspandiyar S.B., Kenzhalina G.Zh. Chinese “One Belt – One Road” initiative and opportunities for Central Asian states

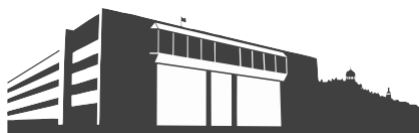
<i>Нурдавлетова С.М., Айтмагамбетов Д.Р., Аспандияр С., Кенжалина Г.Ж.</i> Инициатива Китая «Один Пояс – Один Путь» и возможности для стран Центральной Азии	63
<i>Нуртазина Р.А., Нахбаева Г.С.</i> Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы саясатын іске асыру: заңнамалық негіздер	
<i>Nurtazina R.A., Nakhbayeva G.S.</i> Implementation of the policy of the Republic of Kazakhstan in the field of education: legislative framework	
<i>Нуртазина Р.А., Нахбаева Г.С.</i> Реализация политики Республики Казахстан в сфере образования: законодательные основы	73
<i>Тажибаев Р.Х.</i> Посткеңестік кеңістіктегі саяси жүйелерді салыстырмалы талдау	
<i>Tazhibayev R.H.</i> Comparative analysis of political systems in the post-Soviet space	
<i>Тажибаев Р.Х.</i> Сравнительный анализ политических систем на постсоветском пространстве	86
<i>Танагозов С.Д., Ибрагимова Г.Е.</i> Аймақтық және жаһандық ойыншылар арасындағы қарсылықтар контекстіндегі Сириялық қақтығыс	
<i>Tanagozov S.D., Ibragimova G.E.</i> The Syrian conflict in the context of the confrontation between regional and global players	
<i>Танагозов С.Д., Ибрагимова Г.Е.</i> Сирийский конфликт в контексте противостояния региональных и глобальных игроков	97
АЙМАҚТАНУ/ORIENTAL STUDIES/РЕГИОНОВЕДЕНИЕ	
<i>Вахшитех Ахмад Насер</i> Иран мен Орталық Азия аймағы елдерінің тарихи-мәдени байланыстары: салыстырмалы талдау	
<i>Vakhshitesh Ahmad Naser</i> Historical and cultural ties between Iran and the countries of Central Asia	
<i>Вахшитех Ахмад Насер</i> Исторические и культурные связи Ирана и стран Центральной Азии	115
<i>Омаш С.Б., Кобландин Қ.И.</i> Моңғолиядағы саяси қуғын-сүргін кезіндегі қазақ халқының қайғылы тағдырына заманауи көзқарас	
<i>Omarsh S.B., Koblandin K.I.</i> Modern view on the tragic fate of the Kazakh people during the political repressions in Mongolia	
<i>Омаш С.Б., Кобландин Қ.И.</i> Современный взгляд на трагическую судьбу казахского народа в период политических репрессий в Монголии	125
<i>Пунит Гаур</i> Үндістан мен Қазақстан арасындағы қарым-қатынас: саяси аспект	
<i>Punit Gaur</i> Relations between India and Kazakhstan: political aspect	
<i>Пунит Гаур</i> Взаимоотношения Индии и Казахстана: политический аспект	131
<i>Сейлхан А., Какенова З.А.</i> Өзбекстан мен Корея арасындағы сауда-экономикалық байланыс: ынтымақтастықтың негізгі кезеңдері мен алғышарттары	
<i>Seilkhan A., Kakenova Z.A.</i> Trade and economic relations between Uzbekistan and Korea: main stages and prospects of cooperation	
<i>Сейлхан А., Какенова З.А.</i> Торгово-экономические отношения между Узбекистаном и Кореи: основные этапы и перспективы сотрудничества	136
<i>Серикбаева А.Т., Оспанова А.Н.</i> Еуропалық Одақ және Орталық Азия елдерінің сауда және экономика саласындағы ынтымақтастығы (Италия Республикасының мысалында)	
<i>Serikbayeva A.T., Ospanova A.N.</i> Cooperation between the countries of the European Union and Central Asia in the field of trade and economy (on the example of the Italian Republic)	
<i>Серикбаева А.Т., Оспанова А.Н.</i> Сотрудничество стран Европейского Союза и Центральной Азии в сфере торговли и экономики (на примере Итальянской Республики)	147

ШЫҒЫСТАНУ/ORIENTAL STUDIES/ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

- Егемберген А.С., Ем Н.Б.* Оңтүстік Кореядағы мультикультурализм саясатына либералдық және консервативтік тәсілдер
Yegembergen A.S., Yem N.B. Liberal, and conservative approaches to the policy of multiculturalism in South Korea
Егемберген А.С., Ем Н.Б. Либеральный и консервативный подходы к политике мультикультурализма в Южной Корее 164
- Дюсенов Б.Д.* Мәмлүктер кезеңіндегі «Китаб ад-дурра...» жазба ескерткішінің зерттеуі
Dyussenov B.D. The study of the written monument «kitab ad-durra...» of the Mamluk period
Дюсенов Б.Д. Изучение письменного памятника «Китаб ад-дурра...» мамлюкского периода 172
- Жекенов Д.Қ., Жакубаева С.Т., Ахмадзай Б.Г.* Ауғанстан мен Орталық Азия қарым-қатынастарының кейбір мәселелері
Zhekenov D., Jakubayeva S., Ahmadzai B.G. Some issues of relations between Afghanistan and Central Asia
Жекенов Д.Қ., Жакубаева С.Т., Ахмадзай Б.Г. Некоторые вопросы отношений Афганистана и Центральной Азии 184

ТҮРКІТАНУ/TURKOLOGY/ТЮРКОЛОГИЯ

- Айше Илкер* Түрік және алтай тілдеріндегі «ортан/ортон» сөзі туралы
Ayşe İlker Türkiye Türkçesi Ağzları ve Altay Türkçesinde “Ortan/Orton” Kelimesi Üzerine
Айше Илкер О слове «ортан/ортон» в турецком и алтайском языках 195
- Жиембай Б.С., Косыбаев М.М., Мейрамбекова Л.К.* Зерттеуді қажет ететін армян-қыпшақ мұраларының әдеби-мәдени деректемелері
Zhiyembay B.S., Kossybayev M.M., Meirambekova L.K. Literary and cultural facts for the study of the Armenian-Kipchak heritage
Жиембай Б.С., Косыбаев М.М., Мейрамбекова Л.К. Литературно-культурные факты для исследования армяно-кыпчакского наследия 206
- Кенжалин К.К., Бегимова Г.А., Кулжанова Б.Р.* Мәмлүк қыпшақтары мәтіндерінде өсімдік атауларының берілуі («Китаб-и межму-и тержуман-и турки ве ажеми ве мугали» еңбегі негізінде)
Kenzhalin K.K., Begimova G. A., Kulzhanova B.R. Assigning the names of plants in the texts of the Mamluk Kipchaks (based on the work («Kitab-i mecmu-i Tercuman-i Turki ve acemi ve mugali»)
Кенжалин К.К., Бегимова Г.А., Кулжанова Б.Р. Интерпретация названий растений в текстах мамлюкских кипчаков (на основе труда «Китаб-и межму-и тержуман-и турки ве ажеми ве мугали») 217

IRSTI 11.25.07, 11.25.15

D.K. Akhmedyanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: akhmedyanova_dk@enu.kz)

Development of a new paradigm for security studies

Abstract. *The globalizing world faced new security risks, challenges, and threats, and has to develop appropriate measures to respond to them.*

Globalization causes growing interdependence in different dimensions and the universalization of different processes. This transformation complicated the maintenance of international peace and security, creating a need to revise the theoretical framework for International Security. The emergence of new influences and the changing environment of international relations contribute to shifts in security theorizing.

Previously, security was considered from the perspective of neorealism and neoliberalism. The state-centered approach was a prevailing one. On the one hand, the effects of globalization led to the development of a new security paradigm. We have to enlarge our understanding of security and move on to global security. New stakeholders and areas are the focus of the analysis of modern theories. However, at the same time, the pandemic has demonstrated that only states can undertake effective measures to protect people and warranty recovery for economic loss. Moreover, it must be recalled that geopolitical maneuvering in the world is intensifying, sometimes in an aggressive manner.

In a complicated context, researchers have to consider more variables to offer the new security paradigm and new security approaches. They tend toward a holistic and comprehensive perspective that embraces different areas and levels.

Keywords: *security; globalization; security paradigm; theory of international relations; International Security Studies; influences on international security.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-8-17>

Received: 10.06.2022 / Accepted: 12.09.2022

Introduction

Security is one of the concepts, along with such terms as international relations, integration, internationalization, etc., which are difficult to

define exactly due to their complexity. There are many different traditional and non-traditional theoretical approaches to security: it is considered from the perspective of realism, liberalism, constructivism, post-structuralism, feminism, etc.

Moreover, security is composed of and determined by different exogenous and endogenous factors. Naturally, globalization as a mainstream of world development, changes in global architecture, and shifts in power distribution also affect security and its patterns.

Barry Buzan and Lene Hansen identify five factors as general analytical categories behind the evolution of International Security Studies at different periods of time and in different contexts:

- great power politics, distribution of power among the leading states,
- unfolding of new technologies and their impact,
- impact of key events,
- academic knowledge in response to events, technologies, and great power politics,
- institutionalisation [1].

The most significant developments are related to globalization due to both complexities of technology and technology dependence (the notion of the “risk society” by U. Beck, where the technology’s complexity increases risks) [2].

In order to reveal features of the new security paradigm, it is rational to:

- Look into the previous paradigm.
- Define changes in the system of international relations that exerted influence on the security system.
- Present the notion and features of new security paradigms.

Research methods

This article relies on the study of international security theories to determine and systemize basic elements of the security system and their relevant changes.

The logical analysis allows investigation of the evolution of the security paradigm and reveals the impact of the context of world politics.

The main features of the previous security paradigm and the new one, developments in International Security Studies were defined by the comparative analysis.

Discussion

First of all, it is rational to point out the main features of the previous security system and

security paradigm, especially in the period of the Cold War:

- After the establishment of the Westphalia system, international security was state-centered and understood as interstate [3].

- Approaches in the frame of theories of Realpolitik were predominant. It was insufficient and, as a result, caused numerous conflicts [4];

- During the Cold War, security was considered as a “struggle of states for power” [4].

Traditionally International Security Studies (ISS) are associated with the emergence of nuclear power and the Cold War. ISS is the result of a discussion on protection from external and internal threats after the Second World War [1].

During the interwar period, it was believed that democracy, international understanding, arbitration, national self-determination, disarmament, and collective security were crucial tools to promote security [5]. During the first post-war decade after World War II, security issues were also under focus. During the second decade, in 1955–1965, the “golden age” of Security Studies, nuclear power has become a crucial point [5, p. 121-122].

At that time, international relations theory was dominated by neorealism and neoliberalism [4, p. 138-139]. Both offensive and defensive realism proceed from the conviction that states are driven by a desire to maintain security. Offensive realists argue that states try to do it by increasing their relative advantages (such actions may cause the potential for conflict in interstate relations). They also explain the behavior of states by an external environment that determines ways to achieve state interests. As for defensive realists, they think that states pursue security only to respond to rare external threats; in consonance with neoclassical realism, states seek not security, but control and shaping their external environment in order to decrease uncertainties [6, p. 149, 152].

During the 1960s and 1970s, scholars mark a decline in interest in Security Studies; issues of sustainable development and energy demands had come to the fore. The aggravation of relations between the two blocks in the late 1970s and 1980s contributed to the growth of interest in Security Studies [5, p. 124-125].

Widely spread in the 1970–1980s realist theory of hegemonic stability considered great powers as main actors of the security system, but due to such changes as globalization, some realists reviewed these notions [7, p. 233]. National security studies were replaced by International Security Studies [5, p. 125].

According to liberalists, international institutes should decrease anarchy and uncertainty, while violations of the rules are punished by sanctions (win-stay, lose-shift strategy in the repeated Prisoner's Dilemma); neorealists suppose that if competing states participate in international institutes, new areas of rivalry may appear [7, p. 233-234].

Ikenberry identifies three models of liberal international order [8]:

- Version 1.0 is based on Wilson's points. It relies on assumptions that it is possible to unify all of the states in one collective security system and make a transition of non-democratic states to liberal regimes. However, this liberal model was not universal, it preserved colonial governance and recognized only newly emerged states after the collapse of empires.

- Version 2.0 is the Cold War liberal internationalism. It was developed after World War II by the USA. It should consist of main powers to maintain security, as a result, a Western-oriented security community was established.

- Version 3.0 is a post-hegemonic liberal internationalism. It has to exist in conditions of the end of the Cold War and new security threats.

The development of a new security model is explained by different influences – changes in international systems and security.

One of them is the *end of the Cold war* [4, p. 134; 9; 10; 11, p. 28; 12, p. 454]. It raised many questions about the fundamental nature of the new international structure (a multipolar system or non-polarity, i.e. non-constant alliances/combinations created to achieve different purposes; the use of the notion of “pole”), its anarchic or regulating character [12, p. 454-455].

Three times during the 20th century an international system experienced a structural breakup in the form of changes in major international actors due to the collapse of some

states and the transformation of the geopolitical role of others. For instance, after World War II, the five great powers were responsible for the maintenance of international peace and security; after the end of the Cold War, the Soviet Union disintegrated, and France and Great Britain became regional powers [13, p. 35].

New internal conflicts emerged in the post-Soviet space, the former Yugoslavia, and in Africa: the first case illustrated the disintegration of multinational states and sovereignization of the newly formed, while the second one is an outcome of the colonial past and the security vacuum after the disappearance of the rigid bipolar system [13, p. 36].

The other change is the *emergence of new security actors, new referents, security elites, and redistribution of power* [4, p. 139, 3; 14, p. 270-271; 9, p. 498-500; 10; 3, p. 39-41; 12, p. 455; 2, p. 55]. As Bingöl marks, there is a diversification of actors; states are no longer the only actors in international politics [12, p. 455]. States are not treated as the only referent object of security; such new security's referent objects as individuals, interest groups, regions, international system itself appeared [2, p. 55].

Growing economic interdependence and globalization of political and cultural processes [4, p. 134, 144; 9, p. 502, 509-510; 15, p. 14] also should be mentioned. As a result, we see the emergence of new areas and dimensions of security (migration, environmental issues, human rights, economy, health, etc.) [4, p. 139-140; 14, p. 270–271; 9, p. 510; 2, p. 55].

The expansion of security may be illustrated by the fact that some scholars consider the conceptual quartet – security, peace, development, and environment [14, p. 274]. The techno-economic changes, especially cyber and artificial intelligence, also contributed to the widening and deepening of the security's dimensions and its division into political, economic, ecological, social, and others [2, p. 53, 55].

This, in turn, led to the *informatization of armed forces and “intellectualization” of conventional weapons, the development of communication means* [16, p. 28]. Experts observe changes in the role of military strength. On the one hand, there was

a decrease in armament expenditure and focus on extra-military aspects; on the other hand, the hybridization of global politics illustrates the increasing significance of military power (the 9/11 terrorist attacks, tightening of military alliances, etc.) [15, p. 7, 14].

The majority of states desire to gain from economic and technological globalization, which benefits the stable security system. However, differences in the level of development of states cause the potential for conflict and destabilization [3, p. 44-45].

Generation of not only new opportunities, but also unusual risks and threats [4, p. 134; 13, p. 35-36; 15, p. 14] is also notable. The range of threats in the XXI century is different from the previous period of the Cold War, among them are:

- Phenomena – natural disasters, epidemics, hunger, illegal immigration [17, p. 19; 5, p. 125]. The current COVID-19 pandemic caused critical changes in all spheres of our life.

- Supranational forces – subnational threats based on political, racial, religious, cultural, and ethnic conflicts within the state; an increasing number of internal conflicts caused by non-state powers [17, p. 19; 3, p. 40-41].

- Transnational threats – religious movements and international criminal groups; the monopoly of states was undermined by national liberation movements and transnational terrorist groups which may get access to weapons of mass destruction [17, p. 19; 3, p. 39-40; 5, p. 126; 15, p. 14].

- Growing ambitions and unpredictability of political regimes [15, p. 14]; transformation of authoritarian political regimes into democratic [3, p. 48];

- Use of weapons of the new generation [13, p. 38];

- Use of information and information wars that changed the form of interstate conflicts [16, p. 28]. Today, the concept of hybrid war has been widely disseminated in political discourse. It manifests a shift to indirect asymmetric actions, a combination of military and non-military tools of influence (political, economic, informational, etc.). Therefore, hybrid war is a complex phenomenon.

Among other non-military threats, that the world experiences are domestic poverty, educational crises, industrial competitiveness, drug trafficking, environmental hazards, resource shortages, global poverty, and so on [5, p. 126].

It should be stressed that, as scholars [15] remark, internal and external factors which shape security systems are varying.

Moreover, we have seen a gradual process of securitization of different issues (environmental protection, migration and migrant crisis, human security, health, etc.).

Results

All of the above-mentioned changes resulted in the reconceptualization of security and the design of a new security paradigm. In the XXI century, the classical understanding of the security of individuals, society, the state, and many other systems became insufficient. The concept of security was expanded because of structural changes in the international system itself; securitization plays a key role in dealing with any security problems [4, p. 134, 138-139].

Expansion of Security Studies poses the problem of division between Security Studies, on the one hand, and International Politics and Foreign Policy Studies, on the other [5, p. 135].

Different areas of widened security have become equally prioritized; a comprehensive approach to security should not equalize the features of each component [3, p. 42]. A new security paradigm generates new norms and was predetermined by the transformation of national and international security into global security [4, p. 133-134, 137].

It is more correct to talk about “world security” which means global security; however, we should not widen this concept too much [3, p. 45]. At the same time, it is difficult to speak of global security because we have blurred boundaries between national and global security.

At the same time, on the one side, it is difficult to integrate domestic affairs into Security Studies due to the prevalence of realist notions; on the other side, increasing interdependence between domestic and foreign policy issues may benefit to this incorporation [5, p. 131-132].

Although the bipolar system collapsed, it is generally accepted that the post-bipolar world has not become safer. There is a debate on the issue of stability in bipolar and multipolar systems. Some scholars refer period between the end of the Napoleonic Wars and the First World War as a period of relative peace [18, p. 352]. On the one hand, there was a sharp confrontation during the Cold War and the potential for conflict was high. Nevertheless, we have only two superpowers that were able to start a devastating war. On the other hand, a multipolar system contains numerous actors. It means that the number of possible tensions also multiplies. However, each actor, which decides to start a warship, needs information about its rivalry. In multipolar systems, the level of unpredictability is also higher, than in bipolar systems. So, we have to assemble a lot of information about multiple players to decrease uncertainty and start a conflict. In multipolar systems, the decision-making process is more complicated than in bipolar systems. As Kuklina states, in any case, there is no metatheory to stabilize the security system [13, p. 35].

There are several legacies left by the Cold War. One of them is security mechanisms, which are “common” for the East and West and developed during the confrontation between the two blocks. International organizations in the fields of economy, environment, trade, etc. were able to adapt to the new conditions. Nevertheless, it is not true for the civil-military sphere where we had a complete destruction of structures. The other legacy is nuclear power, which still serves as a deterring factor in international relations of the nuclear five, as well as in the North-South and the South-South cooperation [13, p. 35-36]. Deriving from neorealism, states must balance the nuclear arsenal of each other by developing their own or joining a coalition, which is able to guarantee security. Concerning the current role of nuclear weapons in international security, “nuclear myths” also should be mentioned. According to Peter Lavoy, they can be explained as “unverifiable beliefs about relationships between a state’s nuclear weapons and security”; this model is based on beliefs in nuclear weapons

of individuals, policymakers, and individuals who deliver nuclear myths [19, p. 16, 37-38].

The other trend is related to a clear shift in responsibility for maintaining peace from the global to the regional level (the post-Soviet space, Euro-Atlantic area, Africa, and America) as a way to avoid the complete destruction of previous security structures and to modernize them. The post-bipolar world has shown that a change in the balance of powers did not remove from the agenda the issue of improving the efficiency of security cooperation among states [13, p. 36].

At the same time, states have common interests to prevent a global war; these efforts are different from the classical geopolitical rivalry of the 19th century [20, p. 52, 74]. Global problems, especially issues of environmental pollution and sustainable development, contributed to growing awareness about interdependence and the indivisibility of security. These problems revealed the inevitability of joint efforts and the need to find common solutions.

Surely, these new trends affected security theories and security studies.

The term “international security after the Cold War” means new parameters and dimensions, but this interpretation does not define it. On the one hand, the term “security” meant “peace” and “absence of war”; on the other hand, it assumes concluding agreements, and the creation of institutions and procedures that would preserve peace. But national armed forces were an integral part of international security in the case of failure of the political and legal mechanisms [3, p. 38].

Concerning the goal of security, it is rational to proceed from the idea that security should not dominate all other public policy goals. Baldwin marks that security studies paid less attention to the goal of security than to the means; among them, first of all, military statecraft [5, p. 129].

Considering multiple actors, we should not underestimate the role of states. It did not increase or decrease, but it has changed: states themselves still pose some dangers (e.g. nuclear proliferation); an interstate security dilemma still remains (the modernization of weapons) [3, p. 41]. However, only states have right to legitimate political violence.

Thus, it is necessary to elaborate a comprehensive definition of security and to review the “traditional, state-centric, militarily-oriented, and externally focused definition” to avoid too large an expansion. For instance, Anderson includes in security economic liberalization, communication, and integration (growth of conventional and non-conventional organizations, transnational nongovernmental organizations), the emergence of non-Western powers and multipolar economic order, multiplication of powers [11, p. 27-30, 34-35].

Summarizing the mentioned factors, scholars mark several changes in the conceptualization of international security [11, p. 31-32; 5, p. 118]:

- global understanding of security and the necessity to create a broad view of national security,
- changes in the significance of military might and increase in intrastate conflicts,
- decline in the role of nuclear power.

New security vulnerabilities, risks, challenges, and threats affect conceptual and institutional frameworks for security, generating the emergence of new theories, doctrines, and organizational structures.

It proves the assumption that adaptation to new security dangers is possible under the impact of a major disaster. In other ordinary cases, adaptation is difficult:

- Hypothetical dangers have no responses.
- Psychological biases preserve the status quo.
- Dominant leaders follow certain policy preferences.
- Fixed institutional framework and procedures resist changes.
- It is destructive and expensive to be ready to respond low-probability threats.

This explanation may be proved in practice by paradigm shifts in US security strategy after the Pearl Harbor attack, the Cuban Missile Crisis of 1962, the Vietnam War, and the events of 11 September 2001 [21, p. 232, 211-212].

All of these events were landmarks in the building of security strategy not only at the level of one nation-state but also at the international fore. It is necessary to stress the influence of the events of 9/11 on such theoretical issues as interactions

between territoriality, identity, and security. It has brought the following assumptions:

- The territoriality of the state is not totally blurred.
- Globalization does not mean de-territorialisation.
- Homeland defense was enforced under new conditions [22, p. 1].

Traditionally security is bound to territoriality, primarily to the territory of the state: previously states were fragile at their borders (from this point of view, military troops have a crucial role). As for identity, it matters for security because it is necessary to define who should be protected from whom [22, p. 3–5]. Identification allows us to define such categories as “we” and “they,” familiar and unfamiliar. Identity patterns matter for both domestic and foreign policies. Political and social groups within one state and member states within the same organization use identity to determine their belonging to the same category or structure. The enlargement of identity groups or regional integration blocks contributes to the expansion of similar identity and security communities.

Digital and hashtag activism is the other feature of the global political landscape, they provide a “transformative opportunity to inject new narratives or to change the narratives and the way we talk about things” [23]. Therefore, global activism, as well as health issues, influence the current security paradigm. On the other hand, despite a mainstream of globalization, the COVID-19 pandemic reinforced the state’s traditional protective role and its allocative functions [24]. These facts confirm the prerogative of the state on a number of issues.

Lastly, some researchers propose Critical Peace Studies instead of Security Studies to return peace back, as it was before World War II, during the interwar period [25]. The notion of peace expands the horizon of a total understanding [25]. Finally, the ultimate goal of politics is maintaining peace.

Conclusion

The end of the Cold War and the collapse of the bipolar system, the emergence of new actors, diverse forms and means of globalizing

international contacts, scientific, and technological progress changed the landscape of world politics. Naturally, the transformation of the international relations system means the transformation of the security model.

In its turn, with these changes, Security Studies also have evolved. Non-military (social, economic, technological, environmental, etc.) threats at various levels are the focus of current academic research.

There is a great awareness of the interconnectedness of political, legal, and economic processes and security ensuring at

global, regional, and national levels. Attention is placed upon security norms, human rights, as well as political economy and economic policymaking.

Along with the development of Critical Security Studies / Critical Peace Studies, security is still traditionally examined in the context of peace and war, might, and power. At the same time, experts devote attention to such processes as globalization, interdependence, digitalization, etc., and growing concerns related to them. It can be assumed that a conceptual shift towards Peace Studies instead of Security Studies will take place.

References

1. Buzan B., Hansen L. *The Evolution of International Security Studies*. (Cambridge University Press, 2009, 384 p.).
2. Jovetic I. *Techno-economic Changes and Security: New Paradigm?* Contemporary Macedonian Defence. 2020. Vol. 20. No. 39. P. 53-68.
3. Кулагин М.В. Глобальная или мировая безопасность? [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <http://intertrends.ru/rubrics/persona-grata/journals/sopredelnye-prostranstva-v-mirovoy-politike/articles/globalnaya-ili-mirovaya-bezopasnost>. (дата обращения: 28.12.2021).
4. Yıldız D. *New International Security Paradigm related to Water and Environmental Security*. World Scientific News. 2015. Vol. 19. P. 133-147.
5. Baldwin D.A. *Review: Security Studies and the End of the Cold War*. World Politics. 1995. Vol. 48. No. 1. P. 117-141.
6. Rose G. *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*. World Politics. 1998. Vol. 51. No. 1. P. 144-172.
7. Борисов Д.А., Ивонина О.И. *Современные оценки роли международных институтов в обеспечении коллективной безопасности* // Вестник НГУЭУ. – 2011. – № 2. – С. 231-240. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-otsenki-rol-i-mezhdunarodnyh-institutov-v-obespechenii-kollektivnoy-bezopasnosti>. (дата обращения: 29.12.2021).
8. Ikenberry G.J. *Liberal Internationalism 3.0: America and the Dilemmas of Liberal World Order* // Perspectives on Politics. – 2009. – Vol. 7. – Issue 1. – P. 71-87.
9. Katzenstein P.J. *Conclusion: National Security in a Changing World* // *The Culture of National Security*. – New York: Columbia University Press, 1996. – P. 498–537.
10. MIT CIS. *Areas of Research*. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://ssp.mit.edu/about/research>. (дата обращения: 27.12.2021).
11. Anderson N.D. *“Re-redefining” International Security: Bringing Intent Back* // *Josef Korbel Journal of Advanced International Studies*. – 2012. – Vol. 4. – P. 27-47.
12. Bingöl O. *Transformation of International Security Architecture in 21st Century and The Challenges for Turkey* // *Yeni Dünya Ekonomi ve Güvenlik Mimarisi. New World Architecture of Economy and Security*. – TASAM YAYINLARI, Uluslararası İlişkiler Serisi, İstanbul, 2020. – P. 447-463.
13. Куклина И. *Деформация глобальных структур безопасности и Россия* // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1999. – № 11. – С. 35-46.
14. Brauch H.G. *Reconceptualizing Security from National to Environmental and Human Security* // *International Security, Peace, Development, and Environment*. Vol. 2. – Oxford: Eolss Publishers Co Ltd, 2009. – P. 270-294.

15. Gizicki W. Global and regional security. A return to military strength? // *Studia Politica Slovaca*. – 2020. – Vol. 13, No. 1. – P. 4-17.
16. Крутских А.В. К политико-правовым основаниям глобальной информационной безопасности // *Международные процессы*. – 2007. – № 1(5). – С. 28-37.
17. Коростелев Д.В. Безопасность личности в условиях глобализации: проблема и пути решения. – Москва, 2008. – 28 с.
18. Posen B.R. Emerging Multipolarity: Why Should We Care? // *Current History*. – 2009. – Vol. 108, No. 721. – P. 347-352.
19. Mayer Ch.C. National Security to Nationalist Myth: Why Iran Wants Nuclear Weapons. – Naval Postgraduate School, 2004. – 105 p.
20. Кулагин В.М. Международная безопасность: учебное пособие. – Москва: Аспект Пресс. – 2007. – 318 с.
21. Johnson D.D.P., Madin E.M.P. Paradigm Shifts in Security Strategy. Why Does It Take Disasters to Trigger Change? // *Natural Security: A Darwinian Approach to a Dangerous World*. – Berkeley: University of California Press, 2008. – P. 209-239.
22. Christie R. Homeland Defence and the Re/Territorialization of the State. – YCISS Occasional paper Number 20, 2003. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL:<https://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/bitstream/handle/10315/1358/YCI0030.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (дата обращения: 29.12.2021).
23. Powell C. The Promise of Digital Activism – and its Dangers. March 21, 2022. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.cfr.org/blog/promise-digital-activism-and-its-dangers-0>. (дата обращения: 04.07.2022).
24. Heisbourg F. From Wuhan to the world: How the pandemic will reshape geopolitics // *Survival*. – 2020. – Vol. 62, No. 3. – P. 7-24.
25. Rolf J.N. The first 100 years: IR, critical security studies and the quest for peace. May 19, 2022. – URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41311-022-00393-w>. (дата обращения: 07.07.2022).

Д.К. Ахмедьянова

А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қауіпсіздік зерттеулеріндегі жаңа парадигманың дамуы

Аңдатпа. Жаһандық әлем қауіпсіздікке төнген жаңа қауіптер мен сын-қатерлерге тап болды. Бұл тиісті жауап қайтару шараларын әзірлеуді қажет етті. Жаһандану әр түрлі салаларда өсіп келе жатқан өзара тәуелділікті және әртүрлі үдерістерді әмбебаптандыруды тудырады. Бұл трансформация халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуді қиындатып, халықаралық қауіпсіздіктің теориялық негіздерін қайта қарау қажеттілігін туғызды. Жаңа әсер ету факторларының пайда болуы және халықаралық қатынастар ортасының өзгеруі қауіпсіздік мәселелерін теорияландырудағы өзгерістерге әкелді.

Бұрын қауіпсіздік неореализм және неолиберализм тұрғысынан қарастырылды. Мемлекет басымды болып қарастырылған. Бір жағынан, жаһанданудың салдары жаңа қауіпсіздік парадигмасының қалыптасуына әкелді. Қауіпсіздік туралы түсінік кеңейіп, жаһандық деңгейге ауысты. Жаңа мүдделі тараптар мен бағыттар ағымдағы теорияларды талдаудың негізгі бағыты болып табылды. Алайда, сонымен бірге, пандемия адамдарды қорғау және экономикалық шығындардың өтелуіне кепілдік беру үшін тек мемлекеттер ғана тиімді шаралар қабылдай алатынын көрсетті. Оның үстіне, әлемде геосаяси бәсекелестік күшейіп, кейде агрессивті түрде өтіп жатқанын еске салған жөн.

Күрделеніп жатқан контексте зерттеушілер қауіпсіздіктің жаңа парадигмасын ұсыну және жаңа тәсілдерді әзірлеу үшін көбірек факторларды ескеруі керек. Олар көптеген салалар мен деңгейлерді қамтитын тұтас және жан-жақты көзқарас қалыптастыруға ұмтылады.

Түйін сөздер: қауіпсіздік, жаһандану, қауіпсіздіктің парадигмасы, халықаралық қатынастар теориясы, халықаралық қауіпсіздік саласындағы зерттеулер.

Д.К. Ахмедьянова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Развитие новой парадигмы исследований в области безопасности

Аннотация. В результате глобализации мир столкнулся с новыми рисками, вызовами и угрозами безопасности, что вызвало необходимость выработки соответствующих мер реагирования на них. Глобализация вызывает растущую взаимозависимость в разных сферах и универсализацию различных процессов. Эта трансформация усложнила поддержание международного мира и безопасности и порождает необходимость пересмотра теоретических основ международной безопасности. Появление новых факторов влияния и меняющаяся среда международных отношений способствуют изменениям в теоретизации вопросов безопасности.

Ранее безопасность рассматривалась с позиций неореализма и неолиберализма. Господствовал государствоцентричный подход. С одной стороны, последствия глобализации привели к формированию новой парадигмы безопасности. Понимание безопасности расширилось и перешло к глобальному уровню. Новые заинтересованные стороны и сферы находятся в фокусе внимания анализа современных теорий. Однако в то же время пандемия продемонстрировала, что только государства могут предпринять эффективные меры по защите людей и гарантировать возмещение экономических потерь. Более того, следует напомнить, что геополитическое маневрирование в мире усиливается, иногда в агрессивной форме.

В усложнившемся контексте исследователи должны учитывать больше переменных, чтобы предложить новую парадигму безопасности и выработать новые подходы. Они стремятся к целостной и всеобъемлющей перспективе, которая охватывает различные области и уровни.

Ключевые слова: безопасность, глобализация, парадигма безопасности, теория международных отношений, исследования международной безопасности.

References

1. Buzan B., Hansen L. *The Evolution of International Security Studies* (Cambridge University Press, 2009, 384 p.).
2. Jovetic I. *Technoeconomic Changes and Security: New Paradigm?*, *Contemporary Macedonian Defence*. 2020. Vol. 20. No. 39. P. 53-68.
3. Kulagin M.V. *Global'naya ili mirovaya bezopasnost'?* [Global or World Security?], *Mezhdunarodnye processy* [International Trends]. 2007. No. 5(2). P. 38-51, [in Russian].
4. Yıldız D. *New International Security Paradigm related to Water and Environmental Security*, *World Scientific News*. 2015. Vol. 19. P. 133-147.
5. Baldwin D.A. *Review: Security Studies and the End of the Cold War*, *World Politics*. 1995. Vol. 48. No. 1. P. 117-141.
6. Rose G. *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, *World Politics*. 1998. Vol. 51. No. 1. P. 144-172.
7. Borisov D.A., Ivonina O.I. *Sovremennye ocenki roli mezhdunarodnyh institutov v obespechenii kollektivnoj bezopasnosti* [Modern Assessments of International Institutions' Role in Collective Security Ensuring], *Vestnik NGUEU* [Vestnik NSUEM]. 2011. No. 2. P. 230-240. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-otsenki-roli-mezhdunarodnyh-institutov-v-obespechenii-kollektivnoy-bezopasnosti>. (accessed 29.12.2021).
8. Ikenberry G.J. *Liberal Internationalism 3.0: America and the Dilemmas of Liberal World Order*, *Perspectives on Politics*. 2009. Vol. 7, Issue 1. P. 71-87.
9. Katzenstein P.J. *Conclusion: National Security in a Changing World. The Culture of National Security* (Columbia University Press, New York, 1996. P. 498–537).
10. MIT CIS. *Areas of Research*. Available at: <https://ssp.mit.edu/about/research>. (accessed 27.12.2021).

11. Anderson N.D. "Re-redefining" International Security: Bringing Intent Back, *Josef Korbel Journal of Advanced International Studies*. 2012. Vol. 4. P. 27-47.
12. Bingöl O. Transformation of International Security Architecture in 21st Century and The Challenges for Turkey, *Yeni Dünya Ekonomi ve Güvenlik Mimarisi. New World Architecture of Economy and Security*, TASAM YAYINLARI, Uluslararası İlişkiler Serisi, İstanbul, 2020, P. 447-463. - Proceedings of the conference
13. Kuklina I. Defomaciya global'nyh struktur bezopasnosti i Rossiya [Deformation of Global Security Structures and Russia], *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya [World Economy and International Relations]*. 1999. No. 11. P. 35-46, [in Russian].
14. Brauch H.G. Reconceptualizing Security from National to Environmental and Human Security, *International Security, Peace, Development, and Environment*. Vol. 2. (Eolss Publishers Co Ltd, Oxford, 2009, P. 270-294).
15. Gizicki W. Global and regional security. A return to military strength (?), *Studia Politica Slovaca*. 2020. Vol. 13, No. 1. P. 4-17. – Journal article
16. Krutskih A.V. K politiko-pravovym osnovaniyam global'noj informacionnoj bezopasnosti [To Political and Legal Bases of Global Information Security], *Mezhdunarodnye processy [International Trends]*. 2007. No. 1(5). P. 28-37.
17. Korostelev D.V. Bezopasnost' lichnosti v usloviyah globalizacii: problema i puti resheniya [Personal Security in the Context of Globalization: Problems and Solutions] (Moscow, 2008, 28 p.).
18. Posen B.R. Emerging Multipolarity: Why Should We Care?, *Current History*. 2009. Vol. 108, No. 721. P. 347-352.
19. Mayer Ch.C. National Security to Nationalist Myth: Why Iran Wants Nuclear Weapons (Naval Postgraduate School, 2004).
20. Kulagin V.M. Mezhdunarodnaya bezopasnost': uchebnoe posobie [International Security: tutorial]. (Aspect-Press, Moscow, 2007, 318 p.).
21. Johnson D.D.P., Madin E.M.P. Paradigm Shifts in Security Strategy. Why Does It Take Disasters to Trigger Change?, *Natural Security: A Darwinian Approach to a Dangerous World* (University of California Press, Berkeley, 2008. P. 209-239).
22. Christie R. Homeland Defence and the Re/Territorialization of the State (York University, 2003).
23. Powell C. The Promise of Digital Activism – and its Dangers. Available at: <https://www.cfr.org/blog/promise-digital-activism-and-its-dangers-0>. (accessed 04.07.2022).
24. Heisbourg F. From Wuhan to the world: How the pandemic will reshape geopolitics, *Survival*. 2020. Vol. 62. No. 3. P. 7-24.
25. Rolf J.N. The first 100 years: IR, critical security studies and the quest for peace. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41311-022-00393-w>. (accessed 07.07.2022).

Сведения об авторе:

Дана Кабидуллаевна Ахмедьянова – саяси ғылымдарының кандидаты, халықаралық қатынастар кафедрасының меңгерушісі, А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Akhmedyanova Dana Kabidullayevna – Candidate of Political Science, Head of International Relations Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

S.K. Bugytayeva*
Z.D. Shaimordanova

Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
Almaty, Kazakhstan

*Corresponding author: s.bugytayeva@gmail.com

The scientific and expert support of cooperation between America and South Korea

Abstract. *Throughout history, the relations between America and South Korea have been considered friendly. The Republic of Korea undoubtedly is one of the fastest developing countries of the XXI century. The latest achievement in the economical, scientific, and technical progress of South Korea is impossible to be left unnoticed. However, according to different opinions made by experts all over the World, there is an idea that the main reason for such progress is concerned with mutual cooperation, existing between America and South Korea. As generally known, this cooperation is mainly directed to economics and military activities between them, and these basic directions are becoming one of the matters of dispute between the rivalry of China and America. Thuswise, it is clear fact that the future geopolitical situation in the Asian-Pacific region also depends on the progress or regress in the relations between South Korea and America.*

This article is aimed to analyze various experts' and scientists' opinions about the cooperation between the United States of America and the Republic of Korea. The researchers have been chosen among experts from several Western countries, including research institutions and think tanks. There were used various scientific methods of preparing the article as data selection, literature review, systematization of the gained information, and analysis of varied opinions and thoughts of the leading experts' conclusion in the frame of the given topic. Therefore, using the mentioned above methods, the authors of the given article had a try to analyze and compare these scientists' points of view to find out their common points due to the issue of the article.

Keywords: *scientific support, the U.S.-South Korea alliance, allies, cooperation, security partnership, military power, expert view.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-18-26>

Received: 02.06.2022 / Accepted: 12.08.2022

Introduction

South Korea is an authentic country with an authentic culture and a lot of researchers around the world were attracted by its history, the development of international contacts, and the United States (hereinafter, US)-South Korean alliance that lifted from military cooperation to a bilateral alliance, specific cultural, linguistic,

demographic, and social changes, prospects for its progress and generally progress on the Korean Peninsula. Actually, starting from the Cold War period the Korean Peninsula took big attention of a lot of experts and researchers. The modern Trade War between two great countries as America and China is one of the most talked about and discussed topics both in the crowd and scientific world. Therefore, America and China

started to push their allies and partners to “choose sides”, using different methods to convince them to make the “right decision”. Today, in the Asia-Pacific region one of the most valuable partners is the Republic of Korea (hereinafter, ROK). The world has seen with its own eyes the success that South Korea has demonstrated lately. However, a lot of experts used to call South Korea a “shrimp” that got stuck in the fight with China and America, in other words - two “whales”, competing for leadership in the region, particularly in Korea.

It is widely known, that in the very beginning the rivalry took a place long before today’s Trade War. China and America had turbulence during Korean War, mentioning America became one of the closest allies of South Korea actually starting from that point in history. Starting from Truman’s decade, the US affected ROK’s both external and internal relations.

Research methods

There were used general scientific methods such as the selection of literature and its systematization, made it possible to create the first level for the analysis of various approaches, opinions, and points of foreign experts’ views about the development of cooperation between the United States of America and the Republic of South Korea. The analysis, as one of the main general logical methods, was used to identify the main topics and areas of the research on the US-ROK cooperation. A selection of data including demographics and indicators taken from RAND Corporation researchers’ works [1] constituted the next level of methodological approaches. The research used quantitative and qualitative methods for analyzing the selected data. Comparative analysis was used to identify common and specific features in the development of the U.S.-South Korea alliance. Moreover, such approaches as a descriptive method reveal the applied nature of the American and South Korean alliance. The synthesis method created the possibility of collection of various aspects of the issue under the research into a unitary whole to obtain the results of the study and formulate conclusions.

Discussion

Bruce W. Bennett, an adjunct international/defense researcher at the RAND Corporation and a professor at the Pardee RAND Graduate School, in the chapter named «South Korea: capable now, questions for the future» (2020) of the report done by RAND Corporation: «A Hard Look at Hard Power: Assessing the Defense Capabilities of Key US Allies and Security Partners» considers that the country is located in a heavily militarized region (North Korea, China, Japan), which poses challenges and threats in the field of national and regional security [2, p. 255-292].

According to the researcher, the greatest threat comes from North Korea. It is known that Pyongyang is ready to conduct the next 7th nuclear test with a «new type» weapon. US military support played a big role in containing North Korea.

The author analyzes the quality and quantity of the armed forces of South Korea, based on the overall demographic picture of the country, noting that the birth rate of the future age group of military personnel is reduced by 1.2 times. During incumbent President Moon Jae-in’s time (2017-2022) planned to reduce the size of the ROK armed forces from about 600,000 people (end of 2018) to 500,000 people (2022), while reducing the term of service of conscripts from 21.5 months to 18 months [2, P.268]. By 2026, the strength of the ROK armed forces will fall below 400,000 due to a combination of unfavorable demographics and a political decision to shorten the service life of conscripts [2, P.290].

New President Yoon Seok Yeol was elected in May 2022 and it is currently not possible to trace his actions to the country’s armed forces. The author calls the number of the country’s armed forces in active service one of the indicators of the country’s hard power, capable of countering any military action.

In our opinion, taking into account the current geopolitical situation, which, in addition to the actions of North Korea, is due to the deepening confrontation between the United States and China, there will be no reduction in the armed forces of South Korea, but, on the contrary,

their increase, taking into account the growth in the capabilities of the South Korean armed forces, which are currently the largest active forces equipped with many advanced weapons systems, some of which, as the author notes, are outdated and need to be replaced.

Giving a positive assessment of Korea's capabilities, the expert believes that in practice many elements of military and strategic development are carried out jointly with the joint command of the US and ROK armed forces: "The qualitative military potential of the Republic of Korea is growing to counter North Korean threats; however, these threats have increased significantly," as the author rightly concludes [2, p. 270]. For years, the American command in Korea was confident that the North Korean invasion could be repelled and contained. It should be noted that an American general was at the head of the unified command of the armed forces. This military dependency leaves the Korean military vulnerable to the US.

Analyzing the strengths and weaknesses of the South Korean armed forces, B. Bennet pointed out the main component: a strong alliance with the United States, being protected by the US extended deterrence, including the American nuclear umbrella [2, p.290]. Among the weaknesses, he highlights the main military weapons systems, the lack of ability to collect key intelligence information, especially on North Korean nuclear weapons; insufficient protection against North Korean weapons of mass destruction; lack of basic military equipment, etc. These problems can be solved with sufficient funding from the Ministry of National Defense, including adequate training and retraining of military personnel. And the author fully supports a strong military alliance with the United States, which increases the capabilities of the ROK.

A different point of view is shared by Marcus Noland, who is a Non-Resident Senior Fellow at the East-West Center and Executive Vice President and Director of Studies at the Peterson Institute for International Economics in Washington, DC, and he calls this collaboration «Alliances under stress» [3]

We decided to have a proper look to the research of the East-West Center because

the center incentivized better relations and understanding among the people of America and Eastern countries through cooperative study in the frame of their center. US Congress established the East-West Center in 1960, from that time the Center serves as a think tank, the place, where considered existing different sorts of information, making analyses, and discussions on hot topics of the modern world. The American government gives some funding for the given Center, but it is still an independent, public, nonprofit organization. Not including governmental support, it is also sponsored by private agencies, individuals, foundations, corporations, and governments in the region.

The researcher believes that the United States does not contribute to the rapprochement of South Korea and Japan, its allies, between which stands North Korea. Tensions between South Korea and Japan threaten American security interests. Tensions increased over trade violations in chemicals used in semiconductor manufacturing (August, 2019) when Japan initiated export controls on them, hurting South Korean competitors. In response, the South Korean government said it would refuse to renew the General Security of Military Information Agreement (GSOMIA), a bilateral intelligence-sharing agreement between South Korea and Japan. Its termination was a serious blow to American security interests.

Some political analysts have interpreted South Korea's withdrawal from the GSOMIA as a «call for a help» to Trump's United States, which would require serious personal involvement in diplomacy, which he did not seek. According to M. Noland, of the three governments, the United States has the most room for maneuvering but the Trump administration has been inactive, which has become serious long-term consequences for US security. Based on this situation, the author concludes that at this time, negotiations on the distribution of defense spending between the United States and South Korea became very contentious. This situation had a double effect: increased frustration in Seoul, and the realization that the United States could be an unreliable partner. In this case, South Korea and Japan

should themselves be responsible for the defense against North Korea, which has nuclear weapons. And then the author concludes that South Korea and Japan can become nuclear powers by developing nuclear potential a kind of stressful alliance [4, p.328].

One of the leading experts on South Korea, Gregg Brazinsky, recreates the stages of the creation of South Korea. Mentioning about US foreign policy, he highlights the main component which is state-nation building in the regions of the globe that have been freed from colonialism [4, p. 4]. The American professor believes that the South Korean state would never have arisen in 1948 without American intervention, without the great military and economic assistance of the United States [3, p. 24]. Washington has made huge investments just to promote democracy and security in this country. One of the main stages is institutional building in the face of civil society, forming an influence on South Korean society, restoring the country's education system, and professionalizing the media, which contributed to political change. However, the researcher focuses on the fact that security is more important than democracy, based on the fact that the country went through the war [4 p. 43].

The next step in institution building is the military one [4, p. 75]. At this point, the author concludes that the political leaders who were most successful in transforming South Korea into a modern, industrialized nation came from military forces. Although the prestige of the military declined throughout the 19th century, and during the 35 years of Japanese colonialism, no national armed forces existed in the peninsula.

Professor Brazinsky evaluates the contribution of Americans to stimulate demand for modernization and democracy among various groups of South Korean society, its sensitivity to socio-economic changes. He considers economic development to be more important than democracy, that is, once again it relegates democracy to the background, as in the case of security. Reflecting on the prospects for the development of South Korea, the professor shapes not only the presence of the country but also, its future in the face of the young generation

of South Koreans, in whose hands is the key to the economic and political development of the country. However, young people are both a source of hope and a source of anxiety because the main group of young people is students and intellectuals [4, p. 208].

Thus, the author, based on the analysis, presents how the transformation in South Korea in the 35 years after the Korean War became stunning and unpredictable. Since no one could have imagined that a once-considered economically hopeless country became the 11-1 economy of the world. Among the dozens of countries that emerged from formal colonialism after World War II, South Korea was one of a select few to achieve economic prosperity and political democracy. Not without the help of the United States.

On July 28, 2022, on the website of Chatham House, one of the leading think tanks in England and generally in the world, shortly before N. Pelosi's trip to Taiwan and South Korea, an article «Contested politics in South Korea» by Dr. John Nilsson-Wright appeared, Korea Foundation Korea Fellow and Senior Fellow for Northeast Asia, Asia-Pacific Program. The article identifies 5 stages of the country's political evolution after 1945: «illiberal democracy» (1945-60), «democratic authoritarianism» (1961-72), «authoritarian exclusivity» (1972-87), «democratic paternalism» (1987-2001) and «participatory democracy» (since 2002). The article argues that a number of researchers disagree on the strength and durability of democracy in South Korea. On the one hand, these opinions are based on the reliability of the political system, and on the other hand, mass protests, abuse of power, and identity politics negatively affect the process of democracy.

We consider it appropriate to provide a detailed disclosure of the democratic evolution of South Korea, which includes the following 5 stages:

1. A period of democratic innovation and experimentation that can best be described as an illiberal democracy from 1945 to 1960, marked by liberation from Japanese colonialism and the student- and academic-led «April Revolution» of 1960, which ended Rhee Syngman's presidency.

2. Decade of democratic authoritarianism from 1961 to 1972, following the military coup on May 16, 1961, orchestrated by Park Chung-hee.

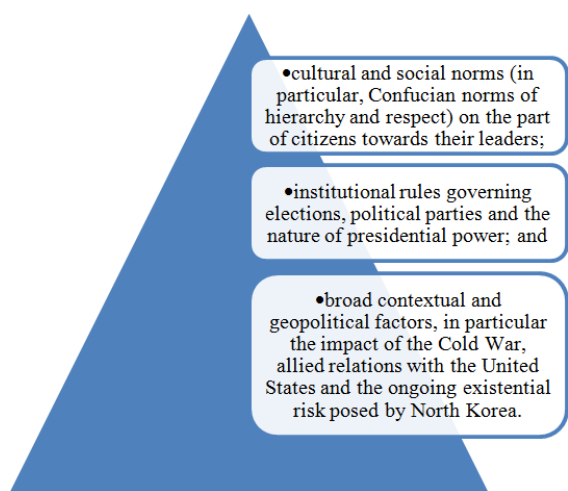
3. The introduction of clearer restrictions on political freedom, marked by the adoption of the Yusin Constitution in 1972, ushered in a period of authoritarian exclusivity and accelerated economic growth. This period, which was also marked by Park's assassination in 1979 and his eventual successor, General Chun Doo-hwan, culminated in the transition to civilian-led democratic governance in 1987.

4. The gradual strengthening of democratic norms and practices from 1987 to 2001, covering roughly the presidencies of Roh Tae-woo, Kim Young-sam and Kim Dae-jung, which can be described as democratic paternalism.

5. And finally, the period from 2002 up to the present time, is characterized by a form of expanding participatory democracy, in which the use of social networks, the influence of modern technologies, and orderly public demonstrations suggest a partial weakening of the power of traditional political elites.

The author believes that culture, institutions, norms of identity, and geopolitics are the driving forces of political changes in the country. There are three groups of factors that influenced this process, which is demonstrated in chart 1.

Chart 1. Three groups of influencing factors to the political changes in South Korea

The main evidence that politics in South Korea continues to function according to

taken democratic norms is the orderly process associated with the March 2022 presidential election and the willingness of the electorate to make their choice based on their own interests. And here, common problems for politicians and the electorate appeared, such as support for the alliance between the United States and South Korea, maintaining a strong defense policy, the need to solve the problem of a growing China, strengthening the autonomy of South Korea as a diplomatic and economic entity in relations with North Korea.

The author's final conclusion is that democracy in South Korea continues and the future of the country's politics as a whole is bright.

Research Professor at the Institute of East Asian Studies at Sogang University in Seoul, Arnaud Leveau characterizes the period 2009-2012 as the deepening of relations between South Korea and the United States, one of the factors of which is increased coordination on the North Korean issue [5, p. 327 -342].

Having analyzed the development of relations, the author came to the historical method, outlining the main historical stages in the development of relations, starting from the 14th century, the Joseon Dynasty (1392-1897).

The researcher believes that throughout the first half of the 20th century, the West showed limited interest in Korea. Relations between the two countries were strengthened during the Korean War (1950-1953). The Americans indirectly supported the bloody persecution in Gwangju in May 1980. South Korea supported the American war in Vietnam (1965-1973). There is a strong dependence on Korea on the United States.

The author identified 4 main threat factors to South Korea before the early 1970s:

- fear of a new invasion of North Korea,
- terrorist activities organized by North Korea, espionage, and destabilization attempts,
- fear of a further invasion of North Korea,
- very strong military dependence on the United States, including intelligence.

And we can sum it up in one-word security. Chart 2 shows visually the connection between these main threat factors.

Chart 2. Main threat factors to South Korea before the early 1970s.

But since 1998, relations between the two countries have become increasingly problematic. There comes a delicate decade (1998-2008) when the United Democratic Party wants more independence from the United States. Further, the author deduces the next stage: alternation and convergence (2008-2012), characterized by the alternation of political changes after conservative Lee Myung-bak came to power in February 2008. In 2009 he opened a new Asian policy, which was included in a broader strategy called Global Korea. It is organized around the development of network diplomacy, the purpose of which is to move the alliance with the United States from the regional to the global level.

This alliance with the United States was originally conceived in response to the threat posed and continues to be posed by North Korea. If the North Korean issue remains the focus of the North Korean alliance, then from the point of view of the South Korean administration, it should be expanded to promote common values and be based on trust.

The author commented separately on the nuclear cooperation between South Korea and the United States in the field of civil nuclear energy continues, having begun in the 1960s. South Korean President Yun Sok-yeol, following talks with his American counterpart Joe Biden in May 2022, said that the countries would develop cooperation in the field of nuclear energy. Note that Biden arrived in South Korea for his first

summit with the newly elected president of the country, Yun Sok-yeol. South Korea was the first stop on Biden's Asia tour from May 20 to 24, 2022, demonstrating South Korea's role and importance to the United States in this Asian part.

According to A. Leveau, nuclear cooperation is part of the overall military cooperation (including agreements on cybersecurity and ballistic missile programs) between the two countries that both of them attach great importance, but with a greater emphasis on South Korea's dependence on the United States. The researcher believes that the political and military influence of the United States far exceeds its economic and commercial influence. Moreover, South Korea cannot fulfill the role of regional stabilizer that the country claims. And since the foreign policy of South Korea depends on changes in domestic policy, it cannot perform this function of a stabilizer. It should be borne in mind that China and Japan are very strong players in the region, to which South Korea is inferior and which does not have many opportunities to consolidate its position in the region. The author expresses the idea that it is important for South Korea to develop cooperation with Europe, Australia, Canada, and Southeast Asia. And this cooperation should become an imperative of the country's foreign policy.

Senior Research Fellow at IRIS, Barthelemy Courmont believes that Joe Biden's work in Asia is to unite all of Washington's historical partners and allies in confronting China in the political

and technological fields and also to find new allies. The May 2021 meeting between Joe Biden and President Moon Jae-in was significant in 2 ways:

- the first summit between Moon Jae-in and his American counterpart Donald Trump in 2017 contributed to the rupture of relations between the two countries in trade relations, as Trump pursued his trade policy and «trade wars» against Beijing,

- Donald Trump's presidency was marked by 3 meetings with Kim Jong-un, which, despite the lack of drastic measures, became a turning point in US policy on the peninsula. The meetings were part of Moon Jae-in's peninsula appeasement policy, dedicated to bringing Seoul back to the forefront of the inter-Korean diplomatic scene.

According to the international political scientist, Biden wants to take his position in the inter-Korean affair, putting the nuclear issue at the center of negotiations. The US is unhappy with South Korea's signing of the RCEP in November 2021, which was signed by Japan and China also. The United States sees this alliance as a threat to its activity in the region. Trade relations with Washington are strong and important for Seoul, and Beijing remains a constant partner of South Korea, and therefore any attempts by the Biden administration to torpedo relations between Seoul and Beijing will be treated pragmatically and cautiously in South Korea.

The researcher analyzes the position of South Korea as a leading technological power, which makes it a competitor to Japan and causes tension on the part of the United States.

B. Courmont draws attention to the fact that South Korea and Japan have been united by strategic partnerships and the Free Trade Agreement: behind this equation are the relations between Washington and its main Asian allies, which have changed, just as the whole world has

changed, especially in the Asia-Pacific region. Also, the author asks the following question: how does the United States view an ally like South Korea, is it a partner treated as an equal, or an ally by circumstance? [6]

Conclusion

The visits of D. Biden and N. Pelosi to South Korea testify to the high level of US interest in the situation on the Korean Peninsula, especially in the context of containment policy. Seoul and Washington are intensifying bilateral military cooperation in order to contain Pyongyang. This means that the allies are resuming full-scale military maneuvers, and the United States will send strategic weapons to Korea.

An analysis of articles, monographs, and reports by American and French researchers showed that the new government of South Korea confirmed its intention to cooperate more actively with Washington, following its global policy forward. Particular attention is paid to economic security, technology, and active participation in various regional political and trade, and economic structures created by the United States. Moreover, the new president of South Korea supports the US strategy in the Indo-Pacific region. However, Seoul promised to actively participate in American programs in building new global supply chains, and cooperation schemes, creating production chains where there is no Chinese presence and where the strategy of technological isolation of the Celestial Empire is being implemented, ensuring, on the one hand, its economic security, on the other hand, violating the regional balance of power and hindering regional cooperation.

South Korea will continue to depend on the United States. The main driver of this dependence is North Korea.

References

1. Bennett B.W. South Korea: capable now, questions for the future. – US: Strategic Studies Institute, US Army War College. – 2020. – 100 p.

2. Brazinsky G. Nation Building in South Korea: Koreans, Americans, and the Making of a Democracy. – US: University of North Carolina Press. – 2007. – 225 p.
3. Coumont B. Sommet États-Unis – Corée du Sud: une relation diplomatique et stratégique prometteuse? [Web source]. – 2021. – URL: <https://www.iris-france.org/157950-sommet-etats-unis-coree-du-sud-une-relation-diplomatique-et-strategique-prometteuse/#:~:text=Les%20États%2DUnis%20ont%20besoin,de%20sa%20stratégie%20du%20pivot> (accessed 05.06.2022).
4. Leveau A. Corée du Sud-États-Unis. Une relation sous influence // Outre-Terre. France. – 2013. – P.10.
5. Noland M. Alliances under Stress: South Korea, Japan, and the United States. – US: East-West Center. – 2019. – 115 p.
6. Schmitt G.J. «A Hard Look at Hard Power: Assessing the Defense Capabilities of Key US Allies and Security Partners»? – US: Strategic Studies Institute and US Army War College Press. – 2020. – 110 p.

С.К. Бұғытаева, З.Д. Шайморданова

*Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті,
Алматы, Қазақстан*

АҚШ және Оңтүстік Корея арасындағы ынтымақтастықтың ғылыми-сараптамалық сүйемелденуі

Аңдапша. Америка мен Оңтүстік Кореяның бүкіл тарихында, олардың арасындағы қатынастарды достық қатынастар ретінде саналатын. Корея Республикасы сөзсіз, ХХІ ғасырдағы ең қарқынды дамып келе жатқан елдердің бірі. Оңтүстік Кореяның экономикалық, ғылыми және техникалық ілгерілеуінің соңғы жетістіктеріне назар аудармауға мүмкін емес. Алайда, бүкіл әлемдегі сарапшылар жасаған әр түрлі пікірлер бойынша, мұндай прогресстің басты себебі Америка мен Оңтүстік Корея арасындағы өзара ынтымақтастыққа қатысты деген ой бар. Әдетте, бұл ынтымақтастық негізінен олардың арасындағы экономикалық және әскери іс-әрекетке байланысты және бұл Қытай мен Американың бәсекелестері арасындағы даулардың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Осылайша, болашақ Азия-Тынық мұхиты аймағындағы болашақ геосаяси жағдай Оңтүстік Корея мен Америка арасындағы қатынастардың күшеуі немесе нашарлануына да байланысты екені түсінікті.

Бұл мақалада, Америка Құрама Штаттары мен Корея Республикасы арасындағы ынтымақтастық туралы түрлі сарапшылар мен ғалымдардың пікірлерін талдауға бағытталған. Зерттеушілер бірнеше бағытты елдерінің сарапшылары арасында, соның ішінде ғылыми-зерттеу мекемелері мен сарапшылар орталықтары арасында таңдалды. Мақаланы даярлау барысында, әртүрлі ғылыми әдістер қолданылды, атап айтқанда: мәліметтерді таңдау, әдебиетке шолу, алынған ақпаратты жүйелеу, алынған ақпаратты жүйелеу және әр түрлі пікірлерді талдау және осы тақырып бойынша жетекші сарапшылардың ойларының қорытындысы бойынша талдау жүргізілді. Сондықтан, аталмыш әдістерді қолдана отырып, берілген мақаланың авторлары осы ғалымдардың пікірлеріне байланысты олардың көзқарастарын талдауға және салыстыруға әрекет жасап көрді.

Түйін сөздер: ғылыми қолдау, АҚШ-Оңтүстік Корея Альянсы, одақтастар, ынтымақтастық, қауіпсіздік серіктестігі, әскери күш, сарапшылар пікірі.

С.К. Бұғытаева, З.Д. Шайморданова

*Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан*

Научно-экспертное сопровождение сотрудничества между США и Южной Кореей

Аннотация. На протяжении всей истории отношения между Америкой и Южной Кореей считались дружелюбными. Республика Корея, несомненно, является одной из самых быстро развивающихся стран ХХІ века. Последние достижения в экономическом, научном и техническом прогрессе Южной Кореи

невозможно оставить незамеченными. Однако, согласно различным мнениям, выдвинутым экспертами по всему миру, существует идея, что основная причина такого прогресса связана с взаимным сотрудничеством, существующим между Америкой и Южной Кореей. Как известно, это сотрудничество в основном направлено на экономику и военную деятельность между странами, и эти основные направления становятся одними из тех вопросов спора в соперничестве Китая и Америки. Таким образом, ясно, что будущая геополитическая ситуация в Азиатско-Тихоокеанском регионе также зависит от прогресса или регресса в отношениях между Южной Кореей и Америкой.

Эта статья направлена на то, чтобы проанализировать мнения различных экспертов и ученых о сотрудничестве между Соединенными Штатами Америки и Республикой Корея. Исследователи были выбраны среди экспертов нескольких западных стран, включая исследовательские институты и аналитические центры. В данной статье были использованы различные научные методы, такие как отбор данных, литературный обзор, систематизация полученной информации и анализ различных мнений и мыслей ведущих экспертов, занимающихся данной темой. Авторы этой статьи, используя вышеперечисленные методы, сделали попытку проанализировать и сравнить точки зрения этих ученых с целью выявления их общих точек соприкосновения согласно данному вопросу.

Ключевые слова: научное сопровождение, альянс США-Южная Корея, союзники, сотрудничество, партнерство по вопросам безопасности, военная мощь, экспертное мнение.

Information about the authors:

Bugytayeva Samal Kuatkyzy – The 2nd year Ph.D. student in International Relations, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World languages, Almaty, Kazakhstan.

Shaimordanova Zara Dzhuanandykovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Faculty of International Relations, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World languages, Almaty, Kazakhstan.

Бұғытаева Самал Қуатқызы – Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Өлем Тілдері Университеті, Халықаралық қатынастар мамандығының 2 курс докторанты, Алматы, Қазақстан.

Шайморданова Зара Джуандыковна – Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Өлем Тілдері Университеті, Халықаралық қатынастар факультетінің профессоры, тарих ғылымдарының докторы, Алматы, Қазақстан.

А.А. Иманбаева

Логистика және көлік академиясы, Алматы, Қазақстан
(E-mail: imanbayeva1804@mail.ru)

Қазақстандағы саяси коммуникациялардың ғылыми зерттелу деңгейі мен мүмкіндіктері

Аңдатпа. Аталған ғылыми мақалада коммуникация ұғымының шығу төркіні мен саяси коммуникацияның шетелдік саяси ғылымда теориялық-әдіснамалық тұрғыдан ғылыми зерттелу деңгейіне талдаулар жасалған. Автор ғылыми мақалада отандық саясаттану ғылымындағы саяси коммуникацияның зерттелу деңгейіне тоқталып өткен. Қазақстандағы ақпараттық саясаттағы саяси коммуникацияның қолданылуы мен билік пен қоғам арасындағы өзара ақпарат алмасу үрдістері айқын түрде талданып көрсетіледі. Саяси коммуникация ұғымының саяси билікте және қоғаммен өзарабайланыс жағдайында қолданылатындығы нақты анықталады. Саяси коммуникацияның сайлау ұғымымен байланысы тәжірибеде қолданылуына байланысты нақтылы мысалдар арқылы ашып көрсетілді. Қазақстанның ақпараттық саясатындағы қазіргі кездегі өзгерістер мен саяси жүйенің тұрақтылығына ықпал ететін саяси субъектілердің рөліне тоқталып олар жайлы айқын мәліметтер беріледі. Мақалада қазіргі кезде бүкіләлемді шарпыған пандемия жағдайында да билік субъектілерімен бірге, билік пен қоғам арасындағы өзарабайланыстарды орнатуына себеп болған технологиялардың өзектілігіне тоқталып, сипаттамалар беріп өткен.

Қазақстандағы демократиялық принциптер мен саяси модернизацияның саяси коммуникацияға тигізген ықпалы талданып көрсетілді. Зерттеу жұмысында автор, еліміздегі саяси коммуникацияның мүмкіншілігін арттыруға қатысты өз ұсыныстарын білдіреді. Қазіргі кездегі мемлекетіміздегі әлеуметтік желілердің кең тарауы және оның саясатқа қатысты қырлары қарастырылып, талданды. Дегенменде, әлеуметтік желілердің еліміздің кей өңірлері үшін әліде қолжетімді емес екендігі дәлелденді. Сонымен бірге, мақалада билік пен қоғам мәселесіндегі ашықтық пен еркіндік, пікіралуандылығы мен жариялылық сияқты принциптердің азаматтық қоғамды дамытуға мүмкіндік беретіндігіне назар аударып сипаттамалар берді.

Түйін сөздер: саяси коммуникация, интернет, твиттер, инстаграм, фейсбук, электрондық үкімет, сандық формат, кибернетика, азаматтық қоғам.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-27-35>

Редакцияға түсті: 10.08.2022 / Қабылданды: 15.09.2022

Кіріспе

Қазақстан тәуелсіздік алған 30 жылдың ішінде қоғамның әр саласында жаңару процестерін әліде бастан кешіруде. Жақында

ғана Қазақстан президенті Қ.К.Тоқаевтың 2022 жылдың 16 наурызында «Жаңа Қазақстан: Жаңару мен жаңғыру жолы»[1] атты Жолдауында; халық үніне құлақ асатын мемлекетті құру жөніндегі идеясында

билік пен қоғам арасындағы диалогқа аса мән берілетіндігі айтылды. Қазақстандағы саяси жүйедегі жаңару процестерінің маңыздылығы мен тиімділігінен қоғамдағы саяси коммуникация ықпалының ерекше екендігі анықталады. Сол себепті, саяси коммуникация азаматтық қоғамды қалыптастырудағы демократияның негізгі принциптерін басшылыққа ала отырып, саяси субъектілердің өзара және қоғаммен ақпарат алмасуындағы екіжақты келісімі мен сеніміне негізделген еліміздегі саяси жүйенің тұрақтылығын нақтылайтын маңызды фактор екендігімен ерекшеленеді. Сонымен Қазақстан Республикасының саяси жүйесі өркениетті елдердің үлгілеріне сай келетін түбірлі жаңаруды басынан өткізіп жатқан кезеңде, саяси коммуникация проблемасы терең ғылыми зерттеулерге негіз болар тың мәселелердің бірі болып табылады. Шынайы тұрғыдан қоғам мен билік арасындағы өзара түсіністік орын алып, кері байланыс болғанда ғана саяси тұрақтылық орнайды да, саяси жүйенің бағыты дұрыс қалыптасады.

Мәселенің тұжырымы

Коммуникация ұғымы басқа ғылымдар саласында да кеңінен қолданылып келе жатқан термин. Дегенмен, саяси салада кеңінен қолданылатын саяси коммуникация ұғымының ғылыми тұжырымдарына талдау жасай отырып, күнделікті билік субъектілерімен бірге қоғаммен байланыста кеңінен қолданылатын ақпарат алмасу үрдісін білдіреді. Күнделікті өмірде коммуникация ұғымы қарапайым байланыс анықтамасын көрсетсе, ғылыми тұжырымда кең теориялық мағынаға ие мемлекеттегі бүкіл ашық диалогтың түсінігін қалыптастырады.

Зерттеудің мақсаты

Зерттеу жұмысының мақсаты – саяси коммуникацияның ғылыми зерттелу деңгейлеріне талдау жасай отырып, Қазақстанның саяси жүйесіндегі қолданылу аясына зерттеу жүргізу.

Зерттеудің тарихы

Коммуникация ұғымы алғаш рет қазіргі кибернетиканың негізін қалаушы Н.Винердің еңбегінде қолданылды. Кейіннен қоғамдық ғылымдарда кеңінен тарала бастады. Яғни алғашқыда техника ғылымында пайда болған ұғым, кейіннен саясат терминологиясындағы айналымға енгізілді. Соның ішінде саясаттануда бұл ұғым аса маңызды орынға ие. Саяси коммуникация мәселесінің зерттелу деңгейіне келсек, оны алғаш рет теориялық тұрғыдан зерттеу шетел ғалымдарының еңбектерінде орын алған болатын.

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында, саяси коммуникацияның өткені мен бүгінгі, келешек қадамдарына байланысты нақтылы тарихи, жүйелеу, талдау, салыстырмалы, болжамдық, ғылыми объективтілік әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

Азаматтық қоғамды қалыптастыру үстіндегі елімізде қоғамның үндеулері, талап-тілектері билікке дер кезінде жеткізіліп, дұрыс саяси шешімдердің қабылдануына түрткі болары анық. Сол себепті саяси коммуникацияның саяси жүйеде маңызды болуы заңдылық. Негізінен жалпы саяси ғылымда қоғам мен билік арасындағы байланысты ғылыми тұрғыдан талдап, саяси коммуникацияны зерттеудің негізі ХХ ғ. 40-80 жылдарында жарық көрген батысеуропалық зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде теориялық-әдіснамалық тұрғыдан зерделенген. Теориялық тұрғыдан зерттелген бұл тақырыпты тәжірибелік тұрғыдан еліміздегі саяси жүйемен байланыстырып ғылыми аппаратын қалыптастырып, дамыту отандық саясаттану ғылымы үшін өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Ресейлік зерттеушілер М.Н.Грачев [2] пен А.И.Соловьевтің [3] ғылыми зерттеу еңбектерінде саяси коммуникацияның саясаттағы жалпы саяси жүйедегі

маңыздылығына тоқтала отырып, олардың іске асырылу жолдарына талдау жасап көрсеткен. Бұл зерттеушілер саяси коммуникацияда негізінен қоғам мүддесінің ескерілуін қарастырып зерттеген. Бұдан бөлек, Ю.И.Детинко мен Л.В.Куликованың [4] еңбектерінде, ғылыми түрде тілдік ұғымдардың саяси коммуникацияда қолданылуы, лингвокоммуникативті модельдердің түрлері мен дискурстық-семиотикалық техникалары жайлы жан-жақты мәліметтер келтірілген. Соңдай-ақ Даррен Дж.Лиллекердің [5] ғылыми зерттеу жұмысында саяси коммуникацияның пайда болу тарихын түсіндіре отырып, елуден астам ғылымтұжырымдарын келтіреді. Ал, отандық ғылымда А.С.Абулқасова, Р.Б.Әбсаттаров, Г.Ө.Насимова, М.Ө.Насимов, Ғ.Ж.Ибраева, Р.А.Нұртазина [6], Г.Сұлтанбаева [7], Б.Ахатова [8] және т.б. ғалымдардың еңбектерінде саяси коммуникация мәселесінде бұқаралық ақпарат құралдарымен байланыстыра отырып, оның әртүрлі саяси басқару туралы қырларын зерттеуге бағытталған. Ал қазіргі таңда, еліміздегі бұқаралық саяси коммуникация мәселесіне ғылымда баса назар аударылып келе жатыр. А.А.Иманбаеваның [9] ғылыми еңбегінде саяси коммуникацияның теориялық мәселелері мен қатар еліміздің саяси тәжірибесінде қолданылып келе жатқан түрлеріне талдау жасалынған. Дегенменде, тікелей саяси субъектілердің өзара және қоғаммен байланыс орнатуы жайлы өзекті тақырып әлі де толыққанды зерттеуді қажет етеді. Әсіресе әдіснамалық (методологиялық) тұрғысына сүйене отырып, ғылыми зерттеулердің жүргізілуі қажеттілік болып табылады.

Осы уақытқа дейінгі зерттеулерге сүйене келе, саяси коммуникация өзара араласудың әдістері мен құралдарын, түрлерін көрсететіндігіне тоқталып өткенбіз. Мысалға оған саяси психологиялық тұрғыдан араласудың түрлерінде атап өтуге болады. Саяси коммуникацияда азаматтардың өзара бір-біріне ықпал етуінде саяси психологияның орны ерекше. Соның ішінде жеке тұлғалар арасындағы саяси коммуникацияның маңызы

зор. Жеке тұлға өз ішінде әртүрлі әлеуметтік желілер, мерзімді баспасөздер, радио тыңдау және т.б. хабар алмасулар арқылы жүрсе, жұмыс орнындағы тұлғалармен араласу болмаса іссапарларға шығу арқылы өзге тұлғалармен араласуда өзара ақпараттарға ие болады. Яғни, хабар алмасуда жеке тұлғаларда саяси коммуникацияның әртүрлі жолдары болатындығына тоқталдық. Біздіңше, саяси коммуникация заңдылық талаптарына сай саяси жүйе жасауға қабілетті болып келеді. Қазақстанда ерікті таңдау принциптерін басшылыққа ала отырып, саяси жүйенің тиімді жұмыс жасауына тікелей оның азаматтарының ықпалы басым болатындығын ұмытпау шарт.

Еліміздегі саяси коммуникация мәселесін зерттей келе, мына мәселелерге баса назар аудару қажет деп санаймыз:

- саяси коммуникацияның жаңа тиімді саласы саналатын әлеуметтік желі саласындағы жылдам ақпарат алмасудағы заңнамаларды ретке келтіру;
- ақпараттардың шынайылығына көз жеткізу (қазіргі тілде фейк деп аталатын жалған-қауесеттердің таралуымен байланысты);
- компьютерлік сауаттылықты көтеру арқылы, жылдам ақпарат алмасудың тетіктерін қадағалау;
- интернет желілерінің еліміздегі өңірлер мен шалғай аймақтарға дұрыс жеткізілуін қамтамасыз ету (бүгінгі пандемия жағдайында бұл аса өзекті мәселелердің қатарында екені белгілі);
- сайлау науқанында үміткерлер мен сайлаушылар арасындағы өзара хабар алмасудың тиімді және тұрақты жолдарын қарастыру;
- отандық саяси партиялардың қызметтері мен олардың негізгі ерекшеліктеріне тоқталатын ғылыми зерттеулердің жүргізілуі қажет.

Жоғарыда келтірілген мәселелер бойынша зерттеулер жүргізу арқылы, еліміздегі саяси коммуникацияның тиімділігін арттыруға болады деп санаймыз. Қазақстандағы саяси коммуникацияда әлеуметтік желілер және

«электрондық үкімет» порталы дәл бүгінгі заманның тікелей қажеттілігі болып есептеледі. Бүгінгі таңдағы саясаттағы ашықтық, бәсекеге қабілеттілік демократиялық принциптермен қатар «еркіндік», «бостандық», «теңдік» сияқты құндылықтар осы саяси коммуникацияның жемісі екендігін көрсетеді.

Саяси басқаруда отырған субъектілер үшін, олардың қызметіне жауап ретінде қабылданатын дауыс беру яғни сайлау науқаны маңызды болып саналады. Бұл арада сайлау жүйесінің де маңызды рөл атқаратындығын ескеру қажет. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев 16 наурыздағы Жолдауында, Парламенттің төменгі палатасының депутаттарын сайлау барысында, ендігі жерде аралас сайлау жүйесінің қолданылатындығы туралы мәлімдеді. Бұл дегеніміз, қоғам мен билік арасындағы пікір алмасу мүмкіндігінің көрсеткіші ұлғаятындығын білдіреді. Яғни, саясатта жүйелі шешімдер қабылдау үшін, тек халықпен ғана емес саяси субъектілердің өз арасында да диалогтардың орын алуын көрсететін қажеттілік. Плюралистік көзқарас арқылы дұрыс және тиімді дамуына мүмкіндік туғызады. Сол себепті саяси жүйенің тиімді қызмет атқаруына ықпалын тигізетін сайлау жүйесінің маңызды екендігін байқаймыз. Ал осы сайлау науқанындағы үгіт-насихат, үміткерлер арасындағы шынайы бәсекелестіктің нақтылы бейнесі болып есептеледі. Еліміздің Сайлау туралы Заңының 27-бабында былай делінген: «Сайлау алдындағы үгіт – сайлаушылардың белгілі бір кандидатты, саяси партияны жақтап немесе қарсы дауыс беруге қатысуына түрткі болу мақсатындағы қызмет» [10]. Яғни, сайлау науқанындағы үгіт-насихатты қолдану Қазақстандағы саяси субъектілердің саяси мақсаттарына қол жеткізуіне жасалған мүмкіндіктерін іске асыруда қолданатын саяси технологиялар болып табылады. Дәлірек айтсақ, 2021 жылдың қаңтар айында елімізде Парламенттің төменгі палатасы Мәжіліс депутаттығына үміткерлерді таңдауда өткізілген сайлау науқанында анық байқалды. Саяси партиялардың мүшелерімен жетекшілерінің әлеуметтік желілер

арқылы тікелей эфирлер жүргізіп, билік пен қоғам арасын жақындастыратын түрлі технологияларды пандемия жағдайында да еркін пайдалана алатындығын көрсете білді. Тікелей әлеуметтік желілермен байланысқа шығудың саяси субъектілер үшін бір тиімді жағы, бірден кері байланысқа шығу мүмкіндігі. Сайлауға түскен Қазақстан Халық партиясы, «Nur Otan» партиясы, «Ауыл» халықтық-демократиялық партиясы, «Ақ жол» демократиялық партиясы, «Адал» партиясы араларында бәсекелестік барысында жеңіске жеткен 3 партия арасында депутаттық мандаттарды бөлісті. Көрсетілген мәліметтер бойынша еліміздегі пайыздық көрсеткіштерден сайлаушылардың басым бөлігі билік басындағылардың саяси іс-әрекеттеріне толық көңілі толады дегенді білдірмейді. Сайлауда көбінесе азаматтардың саяси қатысуға деген бейімділігінің төмендеуі де ықпал етеді. Ол еліміздегі азаматтардың өз құқықтарын тиімді пайдаланбай сайлауға баруға ынтасы болмай, дауыс беруден бас тартуға алып келеді. Бұл дегеніміз билікке деген сенімнің төмендеуі болмаса сайлау науқанының дұрыс ұйымдастырылмауының да нәтижесі. Сайлаушылармен толыққанды кездесулер, өзара ақпарат алмасулар дұрыс жүргізілмесе, нәтижеде соған сай көрсеткіш беретіндігінің бір дәлелі десе де болады. Және таяуда ғана мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев ҚР-ның «Сайлау туралы» Заңына өзгерістер енгізуге қол қойды. Ол өзгерістер бойынша бұдан былай ауыл, ендігі жерде аудан әкімдерін сайлау арқылы тағайындау болатындығына басымдық беретін болады. Ендігі сайлауда партиялық тізім бойынша сайлауға түсуде билікке өту үшін бұрынғыдай 7% емес ол кедергілер 5 %-ға төмендетіледі. Тағы бір атап өтетін жайт, билікке тек сенімді партияға деген үлесті арттырып көрсете беру болмаса соның маңайындағы үйреншікті партияларды билікке өткізу саяси коммуникацияда тиімді нәтижелер бере бермейді. Сондықтан көппартиялық жүйені қалыптастырған еліміз үшін, басқа да партияларға мүмкіндік берудің маңыздылығын есте ұстаған жөн. Мемлекет басшысының қол қойған заңнамасы дәл осы арада өте орынды талап.

Сонымен қатар, қазіргі кездегі еліміздегі әлеуметтік желілердің іске қосылуы, билік пен қоғам арасындағы алшақтықты қысқартуға сәл де болса септігін тигізуде. Мәселен, инстаграм, фейсбук, твиттер, телеграмм, ватсап т.б. коммуникациялық каналдарымен байланыс орнату бүгінде өзекті болып отыр. Электрондық үкіметтің іске асырылуының өзі, қоғамның қажеттіліктерін өтеуде үлкен мүмкіндіктер екенін атап өтуге болады. Елімізде «электрондық үкімет» ақпарат таратудағы «сандық формат» сияқты жаңа тәсілдерге өтудің бастамалары жүргізілуде. Кері байланыс жүйесін тікелей іске қосатын бұл портал жалпы мемлекетіміз үшін саяси коммуникацияда аса тиімді жолдардың бірі. Нақты мысал келтіретін болсақ, еліміздегі жекелеген министрліктер инстаграмм желісі арқылы тікелей эфирлерге шығып, журналистердің және жалпы халықтың сұрақтарына жауап беруді өз қызметіне қосты. Демек, үкімет пен қоғамның өзара байланысқа түсудің яғни тікелей кері байланыстың нақты бір түріне қол жеткізілді деуге болады. Енді автордың жүргізген әлеуметтік сауалнамаларына сәйкес, халықтың қанша бөлігі ақпараттарды (қала халқының мәліметтері бойынша) қай әлеуметтік желіден көбірек алатындығы туралы, төмендегі кестелерді ұсынамыз:

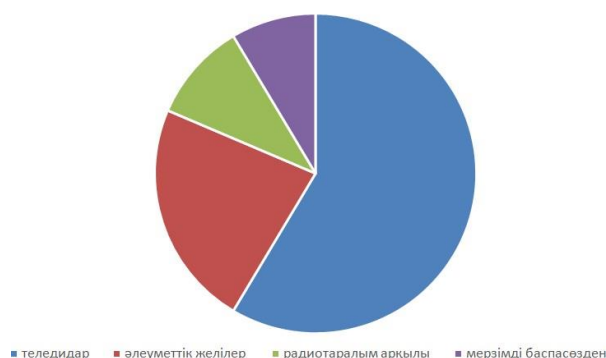
1 кесте.

Әлеуметтік желілер	Оқимын	Анда-санда	Мүлдем оқымаймын
Инстаграмм	57%	20%	13%
Фейсбук	64%	28%	8%
Телеграм	63%	30%	7%
Твиттер	48%	17%	35%
ВК (в контакте)	42%	15%	40%
Ватсап	57%	38%	-
Егов.кз	12%	11%	30%
Электронды баспасөз беттерінен	41%	20%	45%

Дегенмен, келесі мәліметтерді есепке алатын болсақ, қазіргі кезде елімізде ақпараттарды алу көздерінде ерекше рейтингті теледидар 59% бастап тұр, әлеуметтік желілер - 23% құраса, радио арқылы - 10%, мерзімді баспасөз беттерінен - 9% ақпараттар алынатындығы төмендегі диаграммада келтірілді.

Диаграмма 1.

Ақпараттар алу көздері

Бұл диаграммада келтірілген мәліметтерге сүйеніп қарасақ, әлі де болса еліміздегі шалғай ауылдардың интернетпен қамтамасыз етілуі жеткілікті деңгейде емес екендігін білдіреді. Саяси өмірде коммуникация қоғамға ықпал етудің мықты және сенімді құралдарының бірі болып есептеледі. Саяси коммуникация нақты саяси жүйе шеңберінде, сонымен бірге аталған жүйемен және тұтастай қоғаммен арада саяси ақпарат алмасу процесін көрсетеді. Бұл коммуникативті кеңістікте саясаткерлер бұқаралық ақпарат құралдарының көмегімен өздері үшін жағымды қоғамдық пікірді қалыптастыруға тырысады. Дегенмен, қоғам алдындағы имиджге ғана емес, БАҚ сенімді ақпараттарды таратуда да маңызды рөл атқаруы тиіс. Төртінші билік өкілдері саналатын БАҚ-тың саяси коммуникацияда басты құрал болып табылатыны тегін емес. Саяси субъектілер бұл арада басты коммуникатор рөлінде адресатқа (қоғамға) жіберген ақпараттарының нәтижелілігіне де мән беруі орынды.

Саяси коммуникацияның негізгі сипаты жариялылық болып саналады. Саясаткер өзінің ой-пікірін және сезімдерін жеткізіп қана қоймайды, сонымен қатар өзінің

бейнесін, яғни, саяси шынайы имиджін жасауға қабілетті екендігін таныта алады. Саяси коммуникацияның тиімді көмегімен басқарушы элита мына ерекшеліктерге қол жеткізуге мүмкіндік алады: бастысы қоғам элиталардың сенімдері мен артықшылықтарын тура өз сипатында қабылдай бастайды. Саяси коммуникацияның сапасы қоғамның даму деңгейімен анықталады, яғни, билік азаматтарға тәуелді және солар үшін өмір сүреді, тек керісінше емес жағдайда болуы тиіс. «Қоғамда демократияның деңгейі жоғары болған сайын, саяси ақпарат алмасу көлденең деңгейде соғұрлым қоғам мен ұйымдардың мүшелерінің арасында интенсивті жүреді. Оның үстіне көлденең алмасу, азаматтарға бағытталғандықтан үлкен маңызға ие» [8, 83-84 б]. Біздіңше, ақпараттың жоғарыдан төмен қарай орын беруі дұрыс емес, көлденең ақпарат алмасу демократиялық ұстанымды ұстанған елдер үшін орынды. Саяси жүйе демократиялық бағытта азаматтық қоғам өкілдерінің пікірлеріне назар аударуға міндетті. Саяси коммуникацияның жоғарыда келтірілген ұстанымдарға сәйкес әрекет етуі, еліміздегі саяси тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге ықпал ететіндігін білдіреді.

Саяси коммуникация ақпараттың дамыған ғасырында саяси субъектілердің қоғамды басқарудағы, яғни, өз мақсаттарын жүзеге асырудағы билік үшін күресте қолданылатын тиімді құралдарының бірі болып отыр. Қазіргі таңдағы саяси коммуникация Қазақстандағы саяси жүйедегі өзгерісті бейнелеп, ақпараттық технологияларға негізделген, билік пен қоғамның өзара қатынастарының дамуына мүмкіндік береді. Сонымен қатар саяси коммуникация билік үшін күресте қоғамның қолдауын қажет етеді, ал қоғам өз мүддесінің ескеріліп, оның билік құрылымында жүзеге асуына ықпал жасауға себепші болады, яғни, бұл өзара келісімді қамтамасыз ететін негізгі басымдық екендігімен ерекшеленеді. Саяси коммуникацияны жүзеге асырудағы ақпараттық технологиялар жаңа заман талабына сай жаңартуды қажет етеді, бұл ақпарат алмасудағы өзара тиімділік мәселесін

шешуге септігін тигізеді. Қазақстандағы саяси коммуникацияның қалыптасуы мен даму кезеңі тікелей сайлау кезеңдерімен нақтыланатындықтан, оның тәсілдері саяси қызметті жүзеге асырудағы бірден-бір үздіксіз процесс саналады.

Қорытынды

Зерттеу жұмысында көрсетілгендей, Қазақстандағы саяси коммуникацияның қазіргі кездегі қадамдары демократиялық ұстанымдар мен саяси модернизацияның нәтижесінде жүзеге асырылып келеді. Бұл мәселе тікелей Қазақстандағы саяси басқарумен байланысты екені анық. Яғни, мемлекетіміздегі саяси модернизация жетістіктері, реформалар, қабылданған саяси шешімдер, әртүрлі заңды құжаттар саяси коммуникацияның жүзеге асырылуының нақтылы нәтижесі. Бүгінгі таңда саяси коммуникацияның нығаюына мемлекетіміздегі жаңа ақпараттық технологиялардың дамуымен қатар әлеуметтік желілердің түрлерінің кең тарауы да өз ықпалын тигізуде.

Қазақстанда саяси коммуникацияның тиімділігін арттыру мәселесінде әлеуметтік желінің қазіргі кездегі ақпарат тарату нысаны өте жоғары деңгейде екендігі белгілі. Дегенмен, бұл желіде ақпараттандыру жағынан еліміздің барлық тұрғындарын қанағаттандырмайтыны шындық. Өйткені, елімізде әлеуметтік желілер әлі толығымен қамтылмаған өңірлерде жеткілікті. Сол себепті мұндай аймақтар теледидар мен радио, мерзімді баспасөз мәліметтеріне сүйенетіні түсінікті. Әлеуметтік желілердің ақпаратты дер кезінде жеткізе алу жылдамдығына ие екендігін ескере келе, өңірлердің толықтай қамтылуын біртіндеп емес, жылдам қолға алу қажеттілік болып есептеледі.

Дәл қазіргі уақыттағы әлемді жайлаған пандемия кезінде, онлайн кездесулер мен онлайн брифингтер саяси коммуникация мәселесінің өзектілігін арттыра түсті деуге болады. Биліктің қоғам алдындағы онлайн есеп беруі, мемлекеттік органдардың ақпараттық сайттарындағы кері байланыстардың

орнатылуы билік пен қоғам арасындағы өзгеріп жатқандығымен анықталады. алшақтықты біршама қысқартқандығын Қазақстандағы саяси модернизация билік көрсетеді. Бастапқыда елімізде қолға алынған пен қоғам арасындағы өзара байланыста электрондық үкімет порталы бүгінде жариялылықтың келісімнің, сенімнің болуын саясатта ерекше рөл атқаруда. Қазақстандағы талап етеді. Саяси билікті жүзеге асыруда биліктегі виртуалды кездесулер мен баспасөз- саяси субъектілермен қатар, қоғамның да мәслихаттарының өтуі саяси коммуникация мүддесі ескерілгені азаматтық қоғамды құралдарының жаңарып, қазіргі заман қалыптастырудағы ізгіліктердің бірі екендігін талабына сай каналдарының атап өту керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.akorda.kz/kz/kasym-zhomart-tokaev-kazakstan-halkyna-zholdauy-2022>. (қарастырылған күні: 02.04.2022).
2. Грачев М.Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития. – Москва: Прометей, 2004. – 327 с.
3. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов / А.И. Соловьев. – Москва: Аспект Пресс, 2006. – 559 с.
4. Детинко Ю.И., Куликова Л.В. Политическая коммуникация: опыт мультимодального и критического дискурс-анализа: монография. – Красноярск: Сиб.федер.ун-т, 2017. – 168 с.
5. Даррен Дж.Лиллекер Политическая коммуникация. Ключевые концепты. Перевод с англ.яз. С.И.Остнек. – Харьков: Гуманитарный центр, 2010. – 297 с.
6. Нуртазина Р.А. Современные массовые коммуникации в условиях глобализации. – Астана, 2006. - Часть I. – 384 с.
7. Сұлтанбаева Г.С. Политическая коммуникация в средствах массовой информации: зарубежный опыт и Казахстан. Монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 306 с.
8. Ахатова Б.А. Политический дискурс и языковое сознание. – Алматы: Экономика, 2006. – 302 с.
9. Иманбаева А.А. Қазақстандағы саяси коммуникацияның өзекті мәселелері: - монография. – Алматы: «Әлішер» баспасы, 2014. – 162 б.
10. «Қазақстан Республикасының сайлау туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы. Ресми мәтін. - Астана: «Сарыарқа» БҰ, 2005. – 40 б.

А.А. Иманбаева

Академия логистики и транспорта, Алматы, Казахстан

Уровень научных исследований и возможности политической коммуникации в Казахстане

Аннотация. В данной научной статье анализируется происхождение понятия коммуникации и уровень теоретико-методологического исследования политической коммуникации в зарубежной политической науке. Автор акцентирует внимание на уровне исследования политической коммуникации в отечественной политической науке. Четко проанализированы использование политической коммуникации в информационной политике Казахстана и процесс взаимного обмена информацией между государством и обществом. Определено, что понятие политической коммуникации используется в политической власти и в контексте взаимодействия с обществом. Связь политической коммуникации с понятием выборов иллюстрируется конкретными примерами его практического применения. Дана четкая информация о текущих изменениях в информационной политике Казахстана и роли политических акторов, способствующих стабильности политической системы. В статье описывается актуальность технологий, которые

привели к налаживанию взаимодействия власти и общества даже в условиях нынешней глобальной пандемии.

Проанализировано влияние демократических принципов и политической модернизации в Казахстане на политическую коммуникацию. В исследовании автор вносит предложения по повышению потенциала политической коммуникации в стране. Рассмотрены и проанализированы распространённость социальных сетей в стране на сегодняшний день и их политические аспекты. Доказано, что в некоторых регионах страны социальные сети до сих пор недоступны. В то же время описано, как принципы открытости и свободы, плюрализма и открытости в вопросах власти и общества позволяют развиваться гражданскому обществу.

Ключевые слова: политическая коммуникация, Интернет, Twitter, Instagram, Facebook, электронное правительство, цифровой формат, кибернетика, гражданское общество.

A.A. Imanbayeva

Academy of logistics and transport, Almaty, Kazakhstan

The level of scientific research and the possibilities of political communication in Kazakhstan

Abstract. This scientific article analyzes the origin of the concept of communication and the level of theoretical and methodological research of political communication in foreign political science. In the scientific article, the author focuses on the level of research of political communication in domestic political science. The use of political communication in the information policy of Kazakhstan and the process of mutual exchange of information between the state and society are clearly analyzed. It is determined that the concept of political communication is used in political power and in the context of interaction with society. The connection of political communication with the concept of elections is illustrated by specific examples of its practical application. Clear information is given about the current changes in the information policy of Kazakhstan and the role of political actors contributing to the stability of the political system. The article describes the relevance of technologies that have led to the establishment of interaction between government and society, even in the current global pandemic.

The influence of democratic principles and political modernization in Kazakhstan on political communication is analyzed. In the study, the author makes suggestions to increase the potential of political communication in the country. The prevalence of social networks in the country today and their political aspects are considered and analyzed. The article proves that social networks are still not available in some regions of the country. At the same time, the article describes how the principles of openness and freedom, pluralism, and openness in matters of power and society allow civil society to develop.

Keywords: political communication, internet, Twitter, Instagram, Facebook, e-government, digital format, cybernetics, civil society.

References

1. Memleket basshısı Q.K.Toqayevtiñ Qazaqstan xalqına Joldawı [address of the head of state K. K. Tokayev to the people of Kazakhstan]. Available at: <https://www.akorda.kz/kz/kasym-zhomart-tokayev-kazakhstan-halkyna-zholdauy-2022> [in Kazakh]. (accessed 16.03.2022).
2. Grachev M. N. Politicheskaya kommunikatsiya: teoreticheskiye kontseptsii, modeli, vektory razvitiya [Political communication: theoretical concepts, models, vectors of development]. (Moskva, Prometej, 2004, 327 p.), [in Kazakh].
3. Solov'yev A.I. Politologiya: Politicheskaya teoriya, politicheskiiye tekhnologii: Uchebnik dlya studentov vuzov [Political Science: Political Theory, political technology: teacher for students vuzov]. (Moscow, Aspekt Press, 2006, 559 p.), [in Russian].
4. Detinko YU.I., Kulikova L.V. Politicheskaya kommunikatsiya: opyt mul'timodal'nogo i kriticheskogo diskurs-analiza: monografiya [political communication: experience multimodal and Critical Discourse Analysis: monograph]. (Krasnoyarsk, Sib.feder.un-t, 2017, 168 p.), [in Russian].

5. Darren Dzh.Lilleker Politicheskaya kommunikatsiya. Klyuchevyye kontsepty. Perevod s angl.yaz. S.I.Ostnek [Lilleker political communication. Key concepts. Crossing with England]. (Khar'kov, Gumanitarnyy tsentr, 2010, 297 p.), [in Russian].
6. Nurtazina R.A. Sovremennyye massovyye kommunikatsii v usloviyakh globalizatsii [A. modern mass communications in the conditions of globalization]. (Astana, 2006, 384 p.), [in Russian].
7. Sultanbayeva G.S. Politicheskaya kommunikatsiya v sredstvakh massovoy informatsii: zarubezhnyy opyt Kazakhstan. Monografiya [political communication in the middle of mass information: zarubezhnyy experience and Kazakhstan. Monograph], (Almaty, Kazak universiteti, 2012, 306 p.), [in Russian].
8. Akhatova B.A. Politicheskyy diskurs i yazykovoye soznaniye [Political Discourse and language formation], (Almaty, Ekonomika, 2006, 302 p.), [in Russian].
9. İmanbaeva A.A. Qazaqstandaǵı sayası kommwnıkacıyanıñ özekti mäseleleri: - monografiya [actual problems of political communication in Kazakhstan: - monograph], (Almatı, «Älişer» baspası, 2014, 162 p.), [in Kazakh].
10. «Qazaqstan Respwblıkasınıñ saylaw twralı» Qazaqstan Respwblıkasınıñ Konstitwcıyalıq zañı. Resmı mätin [constitutional law of the Republic of Kazakhstan» on elections of the Republic of Kazakhstan». Official text], (Astana, «Sarıarqa» BÜ, 2005, 40 p.), [in Kazakh].

Автор туралы мәлімет:

Иманбаева Алтынгүл Ахметқызы – саяси ғылымдарының кандидаты, Логистика және көлік академиясының ассистент-профессоры, Алматы, Қазақстан.

Imanbayeva Altyngul Akhmetovna – Candidate of Political Sciences, assistant professor academy of logistics and transport, Almaty, Kazakhstan.

Zh. Iskakova*
N. Kalashnikova
E. Kaumenova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
*Corresponding author: zhuldyzay89@gmail.com

Marriage in Kazakhstan: retrospective analysis and trends

Abstract. *The article presents a retrospective analysis on the issues of marriage in Kazakhstan. The authors used the desk research method, as well as the analysis of studies conducted on the topic of marriage in Kazakhstan for the period from 1991 to 2022.*

The article analyzes marriage in the context of Central Asian countries (Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan), which share a common past as part of the USSR, as well as a high proportion of marriage in that period and its reduction in the future. The article considers the Kazakhstani structure of marriage. The article also considers the ethnic aspect in the structure of marriage, as well as changes in marriage in recent years. One of the key conclusions of the article is that marriage in Kazakhstan is undergoing changes. These processes are influenced by a complex of factors, including changes in the socio-economic and political spheres in Kazakhstan, which caused unique demographic reactions in society. The authors also note the lack of research in this area and this article contributes to the development of domestic research on marriage.

Keywords: *family, marriage in Kazakhstan, demography, society, marital behavior.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-36-45>

Received: 07.06.2022 / Accepted: 12.10.2022

Introduction

Nowadays, family in Kazakhstan is experiencing complex changes, affected by several factors: economic, political, historical, and cultural, as well as internal conditions and external circumstances [1]. Socioeconomic conditions to some extent, force young adults to postpone their marriage and childbirth [2] as well as increasing rates of separations, especially among young couples, childbearing out of wedlock, and single-parenting, leading to societal-level issues.

To comprehend the ongoing trends in marital behavior, it is necessary to look closely at marital behavior in the historical context. The

contemporary demographic situation reflects the impacts of Soviet and modernized times [3]. The socioeconomic and political crisis that followed the Union's fall has produced unique demographic responses [4]. Most scholars considered post-Soviet and post-Communist political, economic, and cultural transitions. However, demographic alteration received very little attention [5]. Later, numerous studies exploring the demographic consequences of the Soviet Union's fall emerged. Many considered union formation behavior and reproduction (marriage and fertility) in post-communist countries in Central and Eastern Europe, the Baltic countries, Russia and Ukraine. In comparison, only a limited number of analyses addressed fertility and family

changes in Central Asia countries [4, 6–8]. Most researchers expected that economic crises force people to postpone setting up a family following the Malthus framework, especially in Central Asia countries. As Caldwell (2006) [9] states that marriage postponement or forgoing is a 'rational response to considerable changes in material circumstances. The expected adjustment was significant in the Central Asian context since the marriage ceremony, and gift exchanges were traditionally intended to show family wealth [7, 10–13]. However, considering that Union's fall brought economic crises and a political transformation that led to more complex and multifaceted adjustments.

Moreover, this alteration varied considerably not only between Central Asia countries but as well as within the country in the case of Kazakhstan. Thus, the multi-ethnic population composition had a different union formation pattern. Besides, ethnic-defined settlement introduced differences in the marriage rate and childbirth between regions which are still present.

To understand contemporary marriage patterns and their peculiarities, we propose the following research question: How have Kazakhstanis adjusted their marital union formation pattern since 1991? Therefore, the following paper aims to fulfill the gap in research systematization examining union formation behavior in Kazakhstan.

Research methodology

To address the proposed research question, we applied the Desk Research method and considered studies conducted from 1991 to 2022 on union formation behavior in Kazakhstan.

Marital adjustment to the crises. Central Asia context

Until 1991 Central Asian countries (i.e., Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, and Turkmenistan) were part of the Soviet Union and underwent the economic transition from a planned to a market-oriented economy [6]. Within the Soviet Union, these states remained

to some extent, in a marginalized position. As producers of agricultural and raw materials for the Soviet industries, they were the poorest in the Union. The Soviet Union's fall in 1991 hit them hard [8]. Disruption of the economic ties with the rest of the former Soviet Union countries led to hyperinflation and a drastic decline in industrial and agricultural production [5], leading to a sharp increase in poverty and inequality during the 1990s [8].

Even though these countries shared somewhat similar initial conditions throughout the Soviet period, they took different paths toward a market economy, providing a unique setting to study marital and fertility adjustment to structural changes [6].

Regarding marital behavior, Central Asia countries traditionally defined marriage as universal and expected early-age marriage [5]. Structural changes into market-based orientation led to demographic alterations driven by social and economic factors. For instance, in Kazakhstan, the lack of permanent employment and a high number of unemployed people (especially among youth) resulted in decreasing marriage rates that, in turn, led to declining birth rates [14]. The crude birth rate lowered from 23.1 births per 1000 inhabitants in 1989 to 14.8 in 1997 [15]. This collapse in nuptiality and fertility was also observed in other former Soviet republics [7, 16–18], but the declines in Kazakhstan were quite significant [19]. As Dommaraju and Agadjanian (2008) [5] stated, considering the economic and political crises that preceded and followed the independence of Central Asia, some sort of adjustment in marital behavior should be anticipated. They assume that the declining marriage rate could result from the economic crises that constrained the financial capability to set up a family. However, these states experienced not only economic shock but also, they went through dramatic social and political changes, which could make their marital adjustment to these crises more complex [5]. Moreover, besides economic problems and political instability after gaining independence, two cultural influences took place in the area, western culture and the resurgence of Islam. The Islamic rituals and

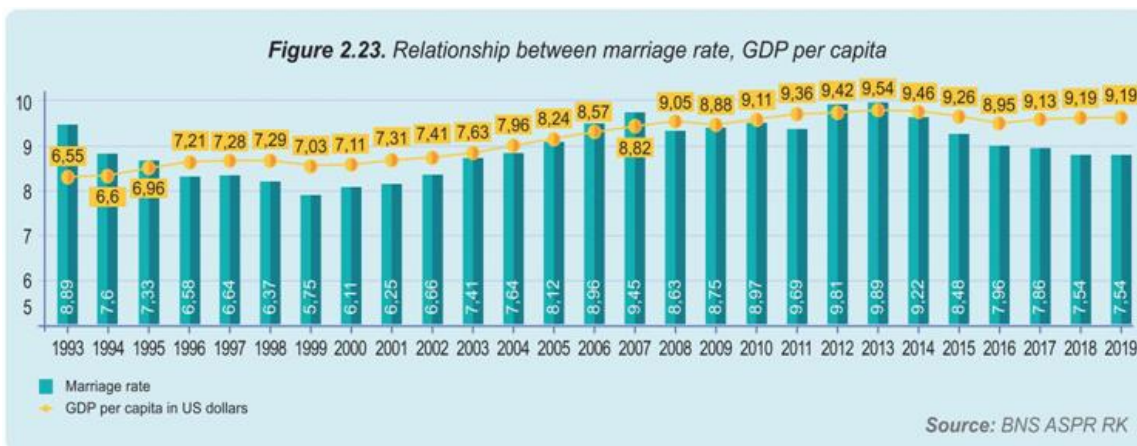

Figure 1. National report Kazakhstan families. [22]

traditional religious practices started to spread at the beginning of the perestroika period and intensified after the independence [5, 20].

The marital pattern in Kazakhstan

The number of local scientists studying demographic issues in post-Soviet times is sparse, as well as studies on family-marriage relations in historical and demographic contexts [3, 21].

The first national report, “Kazakh Families” [22], attempted to study the marriage rate after gaining independence till 2019. The development of the marriage trend starting from gaining independence in 1991 could be divided into three main periods. The first period began in 1991 and was marked by a drop in the marriage rate. Thus, the highest marriage rate was observed in 1991, consisting of 10.9 marriages per 1000 inhabitants, remarkably that this indicator is still not surpassed. Years following the independence were noted by a considerable decline in the marriage rate. The minimum indicator was observed in 1999 when the rate was 5.75 per 1000 inhabitants. The reasons behind this drop were economic shock, the migration process, which included a significant number of young people, and many delayed marriages. A new century brought a new stage, beginning from 2000, a general upturn trend fixed, despite short periods of decrease, reached its maximum value is 2013, making up 9.89 per 1000 people. During years of relatively rapid economic development, high

social optimism, and improved citizen welfare, was a clear trend of an increase in the marriage rate. After that, a stable downward trend arose, reaching the lowest value at the moment (7.54) in 2018 and 2019. The marriage rate in 2020 declined due to the Covid-19 pandemic, during which marriage ceremonies were strictly prohibited, and delayed marriages should appear in the post-Covid period.

Correlations and a regression model identified that the marriage rate is associated with two factors, the level of gross domestic product (GDP) and the size of the labor force (as well as the number of young people separately). Pearson’s correlations showed strong positive and statistically significant relationships between these factors (0.746 for GDP and slightly lower for labor force - 0.643). It implied that the GDP and labor force growth increased the marriage rate (Figure 1). As is seen from figure 1, the first decade of independence was characterized by stagnation in the marriage rate at a time when the country experienced a deep economic crisis (GDP level as an indicator). Rapid GDP growth started in 1999, intercepted by a significant increase in the marriage rate. The crisis in 2008 negatively impacted the marriage rate in the subsequent year. After that, there was a repeated rise in both rates until 2013, but then the marriage rate declined, coinciding with the drop in economic indicators [22].

Becker and Seitenova (2005) [19] explored the impact of changing economic performance

on demographic structure (nuptiality and fertility) based on statistical data between 1991 to 2003. They concluded that marriage is linked to financial performance, but not in a simplistic fashion. They found that uncertain economic circumstances restrain males and females from entering a marriage. Especially from a future wife's perspective, setting up the family with a man who is likely to be poorly paid or unemployed enhances the risk that she will end up a single mother without a breadwinner. Moreover, during the economic crisis, fewer families could finance their marriage ceremonies [19]. On the contrary, the study which explored the effect of different economic and political trajectories on marital union formation in the post-independence crisis in Kazakhstan and Kyrgyzstan did not reveal evidence. Neither the economic upturn after crises nor between-country variation did not affect marriage entrance; both countries demonstrated that the probability of entering into the first Union decreased continuously every year after a rise around the time of the Soviet collapse [16].

Changes in marital age and variation by residence type

Central Asian countries are traditionally characterized by earlier marriage among women and a lower rate of spinsterhood than Russians and other European females. However, during several decades, at the end of 1990, this tendency started to erode; the age of first marriage among Central Asian women gradually rose while European women's age, on the contrary, declined [4]. Nowadays, marriage has been increasingly postponed, and women delay their first birth [5, 8, 23].

In Kazakhstan, between 1989 and 1999, the rate of unmarried among 20-24 rose by nearly 10 percent for both men and women, and for men aged 30-34, the unmarried proportion increased by almost 12 percent [3]. The following downward trend could shift toward delaying marriage or leaning toward non-marital union formations such as cohabitation, non-registered marriage, or both. These alterations in marital behavior could

indicate a transformation in economic and social structures and reflect the spread of new norms about marriage and sexuality [5].

Although marriage was preserved as universal till the end of the crisis, the marriage age rose, and marriage proportions have fallen considerably for younger cohorts. Marriage age began to grow after 1994, with no signs of reverse tendency [5]. In Kazakhstan, the average marriage age rose for both genders. Between 1990 and 2007, the mean increased from 24.5 to 26.8 for males and 22.3 to 24.2 for females, approaching the European type of nuptiality. However, age variation intensity in marital behavior at some point is related to gender structural composition and the difference in normative marriage age. Eventually, females marry earlier; the lag for the average marriage age for men and women is between 2-3 years [3]. For instance, Becker and Seitenova (2005) [19] revealed that marriage is highly age-specific in Kazakhstan, especially for females. About half of all marriages are registered among women aged 20-24; more than two-thirds are among women under 25, and some 85% are women under 30. Therefore, considering this age specificity, it is evident that the marriage rate is linked to the population's demographic structure, particularly the age of 20-24. One of the factors which delays marriage age considerably is education; growing female education reduces fertility and delays marriage [19].

Starting from the middle 90s, the overall rates of first union formation decreased, mainly affected by the marriage drop among the younger cohorts. This decline is consistent with the impact of female involvement in tertiary education [7]. Dommaraju and Agadjanian (2008) [5] revealed that the marriage rates within Kazakhstan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan substantially varied by educational attainment. All these three countries are characterized by a clear difference in marriage age due to school level. These disparities in nuptiality age could be due to the perceived or actual incompatibility of being a student and being married [24]. Also, new norms and behaviors transmitted in school may lower the value of marriage [5, 25]. Moreover, Kazakhstan and Kyrgyzstan have

seen a considerable increase in enrolment rate for tertiary education, especially among females, composing a gender gap in higher education. Thus, 142 women enrolled in higher education for every 100 men in Kazakhstan and 125 women per 100 men in Kyrgyzstan in 2005.

Becker and Seitenova (2005) [19] stated that increasing the rate of female enrolment into higher education might reduce the likelihood of ever marrying since the country has a narrow age for women.

Since Soviet modernization focused primarily on cities, Central Asian states differed considerably in the fertility and mortality patterns between rural and urban areas [26]. In terms of marriage, Central Asia is characterized by early marriage age for both genders in a rural setting. The following marital pattern explains that rural areas stronger adhere to the traditional values and norms that place more emphasis on marriage. It is difficult to violate this order because of its closed and shared nature [5, 27]. However, since Kazakhstan was relatively more urbanized and modernized compared to Kyrgyzstan and Uzbekistan, the country had a slight rural/urban difference in the late twenty century. The difference by type of residence in Kazakhstan was pronounced in the early marriage rate, which started its decline around 1991 in cities, while in rural areas, marriage stabilized around 1994 [5]. The marriage rates in 2000 in urban and rural places had almost no difference [3].

It is essential to mention that economic and political crises could have affected rural and urban areas differently. National identity and culture during independence strengthened, concordant with the existing traditional structure in rural areas, and could induce early marriages. Simultaneously, it could be the case that marriage in rural areas was perceived as a more practical step during insecurity times compared to urban areas. Thus, rural areas had a higher probability of marriage than urban areas in the period surrounding independence. All three countries showed more or less similar adjustments to the crisis in rural and urban areas. Three nations had one typical pattern: decreased marriage

probability in the 1990s. However, in Kyrgyzstan and Uzbekistan, this decline began in the first half of the decade; in Kazakhstan, it started a few years later [5].

Schumacher and Spoorenberg (2013) [6] investigated the effect of the structural changes resulting from the collapse of the Soviet Union on the timing of the transition to first marriage and of successive marital births in Kazakhstan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan. Following the Malthusian rationale, they expected the changes to the first marriage and subsequent deliveries to be postponed in years of economic hardship. In these countries, scholars revealed different context-specific responses to financial disturbance. The classical Malthusian reasoning was found in Uzbekistan, where the first marriage was delayed in times of low employment rates. In contrast, Kazakhstan and Kyrgyzstan had no sign of the first marriage postponement during the economic crisis. Remarkably, that rural areas had an even higher transition rate to the first marriage during these years [6].

As mentioned earlier, getting married in rural areas during crises could have increased benefits in times of economic hardship. Marriage allows for pooling resources and sharing risks in a context of crisis and shortage, securing income and consumption, and reducing household expenditures. Therefore, in some contexts, economic disaster could even accelerate marriage [6, 28].

In Kazakhstan, it should be mentioned that the country demonstrates a variation by region, which was predominantly ethnically driven. After the Union fall relative to 1991 rates, the proportionate decrease in marriage rate ranged from a low of 27% (in Akmola region, heavily Russian) and 28% (in Mangistau, heavily Kazakh) to extremes of 51% in West Kazakhstan and 50% in Zhambyl (both heavily Kazakh regions). In most areas, the downward trend remained after reaching the economic nadir, not bottoming out until 1999 [19].

Becker and Seitenova (2005) [19] found that the nuptiality rates increased in the predominately Kazakh regions. Remarkably, the proportionate

recovery was the most significant in areas with the largest drop. The following pattern suggests that the marriage rate depends on other processes that hinge on a region's specific characteristics. The authors expected that demographic reactions to the economic prospects would vary by region. Areas with conservative and poorer populations are more likely to have more minor variations in marriage behavior over time. Therefore, two opposite tendencies were in Kazakhstan and other former Soviet republics. In more traditional parts of Kazakhstan and Kyrgyzstan was a marriage recovery. Simultaneously, in some parts of the former Union, living arrangements tend toward the "Scandinavian" model. This model is characterized by a meager marriage rate, a high out-of-wedlock birth rate, and a total fertility rate below replacement.

Marital behavior and ethnicity

Many former states of the Union were characterized by substantial ethnic diversity [8, 16]. However, during the 1990s, the population of ethnic Russians and other European ethnic groups decreased mainly due to out-migration [3].

Dommaraju and Agadjanian (2008) [5] stated that during the crises, sizeable nonindigenous and non-Islamic populations in Central Asia could have different experiences compared to titular groups. Other ethnic groups could undergo crises in different ways and degrees. Therefore, marital adjustments to the crises could have a more pronounced effect among more severely affected ethnic groups. In this regard, Kazakhstan represented the most exciting case since the country had the largest non-titular population that outnumbered Kazakh people. In the twenty's century, millions of European ethnic groups (Russians, Ukrainians, and Belarusians) settled in the northern parts of Kazakhstan. At the same time, the central and southern regions were kept populated by ethnic Kazakhs [3].

The census data of 1989 indicated a difference in marriage patterns for Russians and Kazakhs, where the former married earlier than the latter.

Nevertheless, this difference decreases with age and eventually fades away. This conclusion was supported by later analyses, which also detected substantial differences in fertility patterns and timing of Kazakhs, on the one hand, and Russians and other groups of European origin, on the other hand [4, 5, 29]. These findings contradicted the conventional demographic wisdom, which suggests that more 'modernized' Russians likely remain unmarried compared to Kazakhs [5]. This phenomenon could be explained by the continuity of Russian cultural practices and norms, similar to marriage patterns in Russia. In both countries, the nuptiality age was traditionally early and lowered during the second half of the twentieth century until an upward shift beginning in the mid-1990s [30]. Therefore, the Russian marriage pattern of early marriage and low fertility could be maintained because Russians and the Kazakhs had limited intermingling. However, it is noteworthy that neither ethnic group significantly altered their nuptiality [5]. A paper by Trevisani (2021) [31] explored how changing patterns of marriage, family, and carry out in gender-mixed, multi-ethnic settings among Kazakhstani steelworkers. He found that regardless of ethnicity (Kazakh, Russian), gender, and work status, workers adjust their marital behaviors differently and adopt different strategies.

Carlos and Griffis (2010) [32] investigated the difference in first-birth intervals between Russified Kazakhs and other Kazakhs and European women by combining marriage and first-birth timing. They found that European women compared to Russified Kazakhs and other Kazakhs, have longer first-birth intervals.

As Dommaraju and Agadjanian (2008) [5] suggested, there is no evidence that minority groups adjusted their marital behavior due to the crisis in Kazakhstan. However, the demographic behavior of these groups is linked to their social and political position. Therefore, marital decisions depend on how beneficial marriage is in a particular context. Thus, depending on the ongoing context, they may postpone marriage or marry early. In the case of Kazakhstan, for Kazakh

and Russian, the marriage did not provide any benefit or vice versa in crisis times. Agadjanian et al. (2013) [16] did not find a difference in declined probabilities of the first Union among all ethnic groups, titular and non-titular, and Asian and European-origin in Kazakhstan and Kyrgyzstan.

Marriage in recent years

As it was mentioned earlier, the contemporary demographic situation reflects the remaining impacts of two periods: Soviet and modernized times. The former represents socially assisting elements of traditional reproduction; the latter demonstrates the retreat from paternalistic expectations and approaching individualism [3]. Considering the current situation, we could suggest that this statement remains true for modern times. Furthermore, according to Alzhanova (2020) [33], Kazakhstan cannot escape the impact of worldwide trends determined by the second demographic transition. In the next decade, we will observe a steady increase in lifespan, a decrease in the birth rate amid family transformation, and a diversification of marriage types (increased civil and guest marriages, single-parent and childless families, and single-household families). The stability and functional sustainability of the nuclear family will be determined by gender relations models [33].

Besides, marriage has been experiencing extensive transformations due to religious processes and migration [39]. These changes have been affecting both males and females, influencing their decisions in building family life, making them more sensitive to the circumstances in which they live, and becoming parents. These changes demonstrate that a new form of family is appearing, the so-called post-family. This type of family implies a different approach to organizing marital and reproductive behavior based on a contract between partners, unlike a traditional family with a clear gender division. Within this type of Union, partners are equally oriented toward self-realization and, therefore, more broadly spread among residents of large and industrial cities whose population is ethnically mixed [1].

Globalization processes have been impacting and altering local cultures, traditional structures, norms, and beliefs across the globe. Globalization has brought new opportunities for males and females in Central Asia countries [34]. In the globalization context, we would also consider gender equality, which has been discussed in the social policy frame and among scholars. Kudaibergenova (2018) [35] conducted an ethnographic and contextualized study of the position, economic and social challenges of young married women, kelins, in contemporary Kazakhstan. She states that unintended consequences of Soviet modernization led to neo-traditionalism, which reflects current gender inequality and privileges men over women [35].

Another recent study revealed that more egalitarian gender ideology and equal division of domestic chores negatively connected or not at all with fertility intentions in Kazakhstan, which implies that an unequal labor division in the household may be taken for granted in the local culture [36].

As Becker and Seitenova (2005) [19] stated, the primary purpose of why Kazakhs set up families is for children. Having a first child immediately after marriage is still quite spread among newlyweds, indicating that this normative expectation is still as robust as it was in the 1990s [18]. The crude marriage is relatively high, 7.34, which shows the remaining intentions of Kazakhstan people to set up their own families. The survey revealed that the main reason for the family is for children to feel love and care [1].

However, as demographic wisdom imposes that societies where marriage and childbearing are closely related, the intention to delay childbirth is typically achieved by postponing marriage [37]. Entering into early marriage will probably show their higher reproductive orientation. People who get married at an earlier age tend to have a relatively high number of children. Respectively, weaker intention for a family life leads to delaying or refusing marriage and consequently giving birth to fewer children. Regardless of the number of children born out of wedlock, the primary setting for childbearing is still marriage, which stresses the importance of

studying young adults' marital and reproductive behavior [38]. Therefore, the upward trend in marriage age began in the twenty century and had been gradually increasing for both genders. This situation reflects the desire of the youth to obtain an education and become economically independent; also, compared to the previous generations, modern young people have more opportunities for self-realization [1].

Conclusion

Studying literature on marital behavior in Kazakhstan, we concluded that the accumulated knowledge is not systematized. The following

paper could be considered among the first attempts to address this issue. Marital adjustment to structural transformation after the Soviet Union fall attracted considerable attention from scholars but not Central Asian states. Regardless that countries had a lot of common aspects in development, they took a different path toward the market economy, which, at some point, affected union formation behavior. Since the late twenty century in Kazakhstan, the marriage age has gradually increased, and there is no sign of the reverse process. On the contrary, this trend will be accelerated due to the increasing importance of tertiary education among young people and financial stability.

References

1. Uskambaeva M., Burova E.E., Rezvushkina T.A. Kazakhstan families. – Almaty, 2019. – 252 p.
2. Ismukhanova G., Sharipova D., Turekhanova B. Values of the Kazakhstani society in the sociological dimension. – Almaty: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2020. – 143 p.
3. Kozhakhmetova, A. Nuptiality in Kazakhstan during the period of rapid economic growth / Kozhakhmetova Aliya, 2009.
4. Agadjanian V. Post-Soviet Demographic Paradoxes: Ethnic Differences in Marriage and Fertility in Kazakhstan // Sociological Forum. – 1999. – Vol. 14. – № 3. – P.425–446.
5. Dommaraju, P. Nuptiality in Soviet and post-Soviet Central Asia / P. Dommaraju, V. Agadjanian // Asian Population Studies. – 2008. – Т.4. – № 2. – С.195–213.
6. Schumacher R., Spoorenberg T. Structural changes, and demographic responses: Marriage and fertility by rank in Central Asia // Ralentissements, résistances et ruptures dans les transitions démographiques. – Louvain-la-Neuve: UCL, 2013.
7. Clifford D. Trends in first union formation in post-Soviet Central Asia. –Southampton Statistical Sciences Research Institute, 2009.
8. Spoorenberg T. Fertility preferences in Central Asia // Family demography in Asia. – Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018.
9. Caldwell J.C. Social Upheaval and Fertility Decline // Demographic Transition Theory. – Dordrecht: Springer, 2006. – P.273–299.
10. Agadjanian, V. From Soviet Modernization to Post-Soviet Transformation: Understanding Marriage and Fertility Dynamics in Uzbekistan / V. Agadjanian, E. Makarova // Development and Change. – 2003. – Т.34. – № 3. – С.447–473.
11. Kuehnast, K.R. Better a hundred friends than a hundred rubles? / K.R. Kuehnast, N. Dudwick. – Washington D.C.: World Bank, 2004.
12. Cleuziou, J. Marriage quandaries in Central Asia // Oriente Moderno. – 2021. – Vol. 100. – № 2. – P.121–146.
13. Beyer, J. Practices of traditionalization in Central Asia // Central Asian Survey. – 2019. – Т.38. – № 3. – С.310–328.
14. Tatibekov B.L. Peculiarities of demographic processes and labor markets development during the transition period in Kazakhstan – 2004.

15. World Health Organization, Regional Office for Europe. Health care systems in transition: Kazakhstan / World Health Organization, Regional Office for Europe. – 1999.
16. Agadjanian, V. Economic fortunes, ethnic divides, and marriage and fertility in Central Asia: Kazakhstan and Kyrgyzstan compared // *Journal of Population Research*. – 2013. – Vol. 30. – № 3. – P.197–211.
17. Clifford, D. Through Civil War, Food Crisis and Drought: Trends in Fertility and Nuptiality in Post-Soviet Tajikistan // *European Journal of Population. Revue européenne de Démographie*. – 2010. – Vol. 26. – № 3. – P.325–350.
18. Agadjanian, V. Reproduction in upheaval: ethnic-specific fertility responses to societal turbulence in Kazakhstan // *Population Studies*. – 2008. – Vol. 62. – № 2. – P.211–233.
19. Becker, C.M. Fertility and Marriage in Kazakhstan's Transition Period: Implications for Social Security Policy, 2005.
20. Tazmini, G. The Islamic revival in Central Asia: A potent force or a misconception? // *Central Asian Survey*. – 2001. – Vol. 20. – № 1. – P.63–83.
21. Alekseyenko A.N. Ethno-Demographic Evolution and Formation of the Sovereign Demographic System in Kazakhstan // *Vestnik of Saint Petersburg University. History*. – 2019. – T.64. – № 4. – C.1368–1385.
22. Yesin, D. National report «Kazakhstan families - 2020» / D. Yesin, A. Kaidarova, Z. Battalova. – Nur-Sultan, 2020. – 392 p.
23. Nedoluzhko L. Between Tradition and Modernity: Marriage Dynamics in Kyrgyzstan // *Demography*. – 2015. – Vol. 52. – № 3. – P.861–882.
24. Ikamari, L. The effect of education on the timing of marriage in Kenya // *Demographic Research*. – 2005. – Vol. 12. – P.1–28.
25. Kritz, M.M. Women's Status, Education and Family Formation In Sub-Saharan Africa / M.M. Kritz, D.T. Gurak // *International Family Planning Perspectives*. – 1989. – T.15. – № 3. – C.100.
26. Buckley, C. Rural/urban differentials in demographic processes: The Central Asian states // *Population Research and Policy Review*. – 1998. – Vol. 17. – № 1. – P.71–89.
27. Albrecht D.E. Metro/Nonmetro Residence, Nonmarital Conception, and Conception Outcomes // *Rural Sociology*. – 2004. – Vol. 69. – № 3. – P.430–452.
28. Nobles J. Marriage and Socioeconomic Change in Contemporary Indonesia // *Journal of marriage and the family*. – 2008. – Vol. 70. – № 4. – P.904–918.
29. Agadjanian V. Ethnocultural Identity and Induced Abortion in Kazakstan // *Studies in family planning*. – 1997. – T.28. – № 4. – C.317.
30. Avdeev A. Marriage in Russia. A Complex Phenomenon Poorly Understood // *Population*. – 2000. – T.12. – №1. – C.7–49.
31. Trevisani, T. Restructuring Marriage and Family in Industrial Kazakhstan: Axes of Inequality and Conjugality in a Former Soviet Steel Plant / T. Trevisani // *Oriente Moderno*. – 2021. – Vol. 100. – № 2. – P. 200–224.
32. Carlson E. Marriage Timing in Post-Transition Kazakhstan: Who is the Minority Group Now? – 2010.
33. Alzhanova A.K. Current trends in marriage rates in Kazakhstan - Institute for Economic Research. [Web resource]. – 2022 – URL: <https://economy.kz/ru/Mnenija/id=3>. (accessed 01.05.2022).
34. Najafizadeh M. *Women of Asia*. – New York: Routledge, 2018. – 200 p.
35. Kudaibergenova D.T. Project Kelin: Marriage, Women, and Re-Traditionalization in Post-Soviet Kazakhstan / D.T. Kudaibergenova // *Women of Asia*. – New York: Routledge, 2018. – 200 p.
36. Kan M. *Gender Revolution in Kazakhstan? Implications for Fertility Intentions* / M. Kan: Stockholm Research Reports in Demography, 2021.
37. Caldwell, B.K. Factors affecting female age at marriage in South Asia // *Asian Population Studies*. – 2005. – T.1. – № 3. – C.283–301.
38. Karmenova, Z. *Changing patterns of marital and reproductive behavior of young women in the urban settlement (on the example of Ust-Kamenogorsk, East Kazakhstan oblast, Kazakhstan)*, 2017.
39. Dall' Agnola, J. Online Temptations: Divorce and Extramarital Affairs in Kazakhstan // *Religions*. – 2021. – Vol. 12. – № 8. – P.654.

Ж. Искакова, Н. Калашникова, Э. Кауменова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстандағы неке: ретроспективті талдау және беталыстар

Аңдатпа. Мақалада Қазақстандағы неке мәселелері бойынша ретроспективті талдау ұсынылған. Авторлар desk research әдісін, сондай-ақ 1991-2022 жылдар аралығындағы кезеңде Қазақстанда неке мәселесі бойынша жүргізілген зерттеулерді талдауды пайдаланды.

Мақалада Орталық Азия елдерінің (Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан, Өзбекстан) контекстіндегі некеге талдау жасалды, олар КСРО құрамындағы ортақ өткенді, сондай-ақ сол кезеңдегі некенің жоғары үлесін және оның төмендеуін біріктіреді. Бұдан әрі мақалада қазақстандық неке құрылымы қарастырылды. Оның ішінде неке құрылымындағы этникалық аспект, сондай-ақ соңғы жылдардағы некедегі өзгерістер қарастырылды. Мақаланың негізгі тұжырымдарының бірі - Қазақстандағы неке өзгеріске ұшырайды. Бұл процестерге Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және саяси салаларындағы қоғамдағы бірегей демографиялық реакцияларды тудырған өзгерістер қатарында факторлар кешені әсер етеді. Сондай-ақ, авторлар осы саладағы зерттеулердің тапшылығын атап өтеді және осы мақала неке мәселелері бойынша отандық зерттеулердің дамуына үлес қосады.

Түйін сөздер: отбасы, Қазақстандағы неке, демография, қоғам, неке мінез-құлқы.

Ж. Искакова, Н. Калашникова, Э. Кауменова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Брачность в Казахстане: ретроспективный анализ и тенденции

Аннотация. В статье представлен ретроспективный анализ по вопросам брачности в Казахстане. Авторами использован метод desk research, а также анализ проведенных исследований по теме брачности в Казахстане за период с 1991 по 2022 годы.

Проанализирована брачность в контексте стран Центральной Азии (Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан), которых объединяет общее прошлое в составе СССР, а также высокая доля брачности в тот период и ее сокращение в последующем. Далее в работе рассмотрена казахстанская структура брачности. Рассмотрены в том числе и этнический аспект в структуре брачности, а также изменения в брачности в последние годы. Один из ключевых выводов статьи заключается в том, что брачность в Казахстане претерпевает изменения. На эти процессы влияет комплекс факторов, в числе изменения в социально-экономической и политической сферах Казахстана, которые вызвали уникальные демографические реакции в обществе. Также авторы отмечают дефицит исследований в данной сфере. Настоящая статья вносит вклад в развитие отечественных исследований по вопросам брачности.

Ключевые слова: семья, брачность в Казахстане, демография, общество, брачное поведение.

Information about the author:

Iskakova Zhuldyzay – Ph.D., Senior Lecturer of the Assembly of People Department of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kalashnikova Natalya – Doctor of Political Sciences, Head of the Assembly of People Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kaumenova Elmira – Master of Science, Sociology and Social Research, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Искакова Жұлдызай – Ph.D., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халық ассамблеясы кафедрасының аға оқытушысы, Астана, Қазақстан.

Калашникова Наталья – саясаттану ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халық ассамблеясы кафедрасының меңгерушісі, Астана, Қазақстан.

Кауменова Эльмира – Әлеуметтану және әлеуметтік зерттеулер магистрі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Д.А. Ланко*
Д.А. Зотова

Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург, Россия

*Автор для корреспонденции: dimppa@hotmail.com

Политически обусловленные ограничения против российского высшего образования 2022 года: попытка классификации

Аннотация. Интенсификация конфликта между Россией и Западом в 2022 году привела к введению отдельными организациями и странами Запада политически обусловленных ограничительных мер, направленных против российского высшего образования. Данная статья ставит целью предложить классификацию этих ограничений, основываясь на данных об ограничительных мерах, введённых в марте-сентябре 2022 года. Анализ этих данных позволяет выделить три признака, по которым можно классифицировать вводимые ограничения. Во-первых, это ограничения, вводимые против физических лиц: российских учёных, студентов российских высших учебных заведений и даже потенциальных студентов высших учебных заведений европейских стран, являющихся гражданами России либо Беларуси, и ограничения, вводимые против юридических лиц – российских учреждений науки и высшего образования. Во-вторых, это ограничения, вводимые странами Европейского союза и шире – странами Запада вместе, и ограничения, вводимые некоторыми странами Европейского союза или даже отдельными организациями в этих странах. В-третьих, это ограничения, вводимые против всех российских граждан и организаций, и ограничения, вводимые против группы лиц или организаций, выделяемых по какому-либо признаку, например, по признаку открытой поддержки специальной военной операции. В статье делается вывод, что предлагаемая классификация поможет оценить влияние вводимых ограничений как на систему высшего образования России, так и на Европейское пространство образования, на которое, как представляется, эти ограничения также окажут негативное влияние.

Ключевые слова: высшее образование, ограничительные меры, Россия, Европейский союз, Европейское пространство образования.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-46-62>

Поступила: 10.04.2022 / Одобрена: 08.09.2022

Введение

Эскалация конфликта между Россией и Западом из-за Украины в 2022 году затронула все аспекты взаимодействия между ними, включая и их стремление совместно участвовать в построении общего Европейского

пространства образования. Для России до 2022 года построение общего Европейского пространства образования являлось хоть и важным, но не самым приоритетным аспектом интернационализации высшего образования. На первом месте всегда стояло сотрудничество с новыми независимыми

государствами, в первую очередь, спартнёрами по Евразийскому Экономическому Союзу: Арменией, Беларусью, Казахстаном и Кыргызстаном. Именно на развитие сотрудничества в сфере высшего образования с этими странами нацелен проект создания Евразийского сетевого университета, который обсуждался потенциальными партнёрами и в прежние годы, однако именно в 2022 году были приняты решения, позволившие сделать важный шаг вперёд в реализации данного проекта.

На втором месте, если судить по числу иностранных обучающихся в российских университетах, стояло сотрудничество со странами Азии, в первую очередь, с Китайской Народной Республикой. В 2022 году, несмотря на проводившуюся правительством КНР политику «нулевой терпимости» к распространению новой коронавирусной инфекции, что создало некоторые сложности для свободного передвижения профессорско-преподавательского состава и обучающихся между Россией и Китаем, данное направление интернационализации высшего образования в России сохранило свою высокую значимость.

В этих условиях построению общего Европейского пространства образования в российской стратегии интернационализации высшего образования отводилось лишь почётное третье место. Однако данное направление сыграло важную роль в интернационализации высшего образования в России, что обуславливает **актуальность** исследования влияния кризиса 2022 года на участие России в Европейском пространстве образования, результаты которого сообщаются в данной статье. В отличие от 2014 года, когда многие на Западе начали интересоваться Россией, следствием чего стало увеличение числа образовательных программ и научных грантов по российской тематике в самых разных сферах (от международных отношений до филологии), что неизбежно повлекло и интенсификацию сотрудничества между западными учёными, работающими на этих программах и по этим грантам, и их российских коллег, в 2022 году

такие программы и гранты на Западе стали закрываться по инициативе органов власти, контролирующих распределение средств в науке и высшем образовании.

Малая разработанность темы влияния европейских санкций на сферу высшего образования в России свидетельствует в пользу проведения дополнительных изысканий по обозначенной тематике.

Целью данной статьи является предложить классификацию ограничительных мер, введённых Европейским союзом в 2022 году, которые потенциально могут стать препятствием для дальнейшей интернационализации высшего образования в России. Достижение данной цели потребует решения таких исследовательских задач, как: уточнить методологию классификации применительно к политически обусловленным ограничениям, направленным против образовательного сектора того или иного государства, провести классификацию введённых против российского высшего образования в 2022 году политически обусловленных ограничений, представить результаты классификации, наконец, обсудить результаты классификации в контексте дискуссии о будущем российского высшего образования.

Благодаря сотрудничеству в сфере науки и высшего образования со странами Евразийского экономического союза и Азии, а также участию России в создании Европейского пространства образования за тридцать лет после распада Советского Союза Россия добилась значительных успехов в деле интернационализации своего высшего образования, понимаемой как «процесс интеграции межнационального, межкультурного или глобального измерения в задачи, функции и методы обучения в сфере высшего образования» [1]. Несмотря на очевидные успехи, и до 2022 года страна отставала от лидеров образовательного рынка [2]. Согласно «Концепции экспорта образовательных услуг Российской Федерации на период 2011–2020 гг.» [3], подобная ситуация не только приводит к потере экономических

доходов, но также означает, что Россия теряет политические возможности и влияние на международной арене.

Финляндский эксперт по образовательному рынку России С. Мякинен указывает на тесную взаимосвязь между имиджем страны и интернационализацией высшего образования в российском дискурсе [4]. На протяжении тридцати лет после распада СССР сменявшие друг друга правительства России при всех различиях между их программами неизменно рассматривали интернационализацию высшего образования в качестве важнейшего аспекта его реформирования. Подчас интернационализация происходила даже несмотря на сопротивление части профессорско-преподавательского состава. Как отмечает Д.А. Ланко [5], часть российских преподавателей и администраторов сопротивлялась интернационализации, поскольку она предположительно способствовала «утечке мозгов», хотя статистика демонстрирует, что выпускники международных образовательных программ уезжают за рубеж после завершения обучения не чаще, чем выпускники программ, не имеющих интернационального компонента.

История освещения проблематики участия России в Европейском пространстве образования насчитывает множество трудов как российских, так и зарубежных авторов. В этих работах внимание обращается на факторы, обуславливающие необходимость интернационализации российского высшего образования [4], [6], [7], [8], исторический контекст данного процесса [9], [10], [11], [12], а также на сложности при реализации инициатив в данной сфере [13], [14], [15]. Тем не менее не уделяется достаточно внимания проблеме влияния мировой политической ситуации на интернационализацию высшего образования в России. Зачастую международная политика и образование воспринимаются в качестве никак не связанных между собой аспектов жизни общества.

Научная новизна данного исследования обуславливается тем, что авторы исходят из тесной взаимосвязи между мировой

политикой и высшим образованием, в связи с чем стремятся заполнить соответствующий пробел в литературе по интернационализации высшего образования в России.

Методология исследования

Исходя из цели работы, основным методом исследования, положенного в основу данной статьи, является метод классификации. Вслед за А.Л. Субботиным авторы данного исследования убеждены, что «классификация выступает не просто как констатация уже достигнутого знания, но выполняет важную методологическую функцию: осуществляя систематизацию определённой предметной области, она вместе с этим задаёт общее направление её дальнейшего целенаправленного исследования...» [16, с. 10]. Уточнить же методологию классификации применительно к политически обусловленным ограничениям, направленным против российского высшего образования, помогают те научные работы российских и зарубежных авторов, кто, как и авторы данной статьи, отталкивается в своих работах от предположения о сильном влиянии международной политики на процесс трансформации системы высшего образования в России.

Данные авторы характеризуют эволюцию отношений двух акторов (России и Европейского союза) в данной области сотрудничества с различных точек зрения [17], [18], оценивают перспективы сотрудничества преимущественно в период до 2020 года [19], а также подчёркивают существующие проблемы в реализации совместных проектов [20], [21], [22]. Большинство из них приходит к выводу, что, несмотря на кризисы в отношениях ЕС и России, сотрудничество в образовательной сфере будет продолжаться. Однако кризис 2022 года ставит под сомнение данную точку зрения ввиду того, что в настоящий момент ограничительные меры, изначально направленные исключительно на экономическое сдерживание России, распространились и

на другие «неполитические» сферы. Кроме того, недостаточное внимание уделяется парадоксальному, с точки зрения мирового опыта, сосуществованию в современных российских реалиях тенденций к интеграции в международные образовательные институты и стремления к проведению независимой образовательной политики.

Для достижения цели исследования представляется важным рассмотреть историю процесса интернационализации российского высшего образования в контексте российско-европейского сотрудничества в образовательной сфере. Начало данному сотрудничеству было положено в 1990-х гг.

На протяжении всего начального периода ЕС был основным донором в рамках данного сотрудничества с общей целью поддержки перехода России к демократии, верховенству права и рыночной экономике [23]. Со стороны России заинтересованность в сотрудничестве заключалась в необходимости реформировать, модернизировать и интернационализировать высшее образование, на что в указанный период не хватало государственных ресурсов.

В ходе следующего этапа Россия присоединилась к Болонскому процессу в 2003 году и за последующие десять лет сумела достичь значимых результатов в части интернационализации высшего образования. В 2014 году Россия начала образовательную реформу, в результате которой число высших учебных заведений в стране сократилось примерно вдвое. Однако интернационализация высшего образования сохранилась в качестве приоритета данной реформы; более того, те университеты, которые сумели показать, что они достигли хотя бы минимального уровня интернационализации, смогли выжить в результате реформы, а те, кто не смог этого продемонстрировать, потеряли государственную аккредитацию и финансирование. Важно отметить, что в ходе реформы также изменилась цель интернационализации высшего образования в России: если до 2014 года интернационализация рассматривалась в качестве инструмента, с помощью которого

можно было избавляться от советского наследия и строить новую постсоветскую систему высшего образования, то после 2014 года интернационализация стала рассматриваться в качестве инструмента российской «образовательной дипломатии» [4].

В основе официального российского дискурса превалирует идея о том, что российское высшее образование, участие России в трансграничном образовании и, в частности, привлечение иностранных студентов могут помочь России в достижении внешнеполитических целей и создании позитивного имиджа страны за рубежом. Например, личный опыт и будущая карьера выпускников российских университетов имеют решающее значение при оценке результатов образовательной дипломатии России, поскольку иностранные выпускники при успешной образовательной политике будут ориентированы на дружеские отношения с Россией, и, таким образом, за рубежом будут формироваться «пророссийские национальные элиты» [4]. В «Концепции продвижения российского образования на базе представительств Россотрудничества за рубежом» возлагаются надежды на то, что современные тенденции развития российского высшего образования окажут непосредственное влияние на формирование имиджа России за рубежом и будут способствовать мягкой силе страны на международной арене [24]. Таким образом, российская образовательная дипломатия состоит из двух взаимозависимых частей: имидж страны (и репутация университетов) влияет на то, сколько людей хотели бы учиться в этой стране или в её университетах, а опыт этих иностранных студентов в дальнейшем будет влиять на имидж страны, принявшей этих студентов [4].

Российский историк И.И. Курилла утверждает, что в настоящий момент в России существуют две тенденции: стремление к интернационализации образования и одновременно к национализации политики [6]. Это связано с тем, что имидж России в XXI

веке был скорее негативным, особенно в США и странах Европы, включая как Западную, так и Восточную Европу. Он стал ещё более негативным после начала кризиса отношений России и Запада, начавшегося в 2014 году [25]. В результате, у России появилась потребность подчеркнуть свои уникальность и «отличие» от Запада [4]. И.И. Курилла также утверждает, что во внешней политике России уже давно подчёркивалась важность укрепления суверенитета России и принятия суверенных решений. В связи с этим неоднократно звучали призывы подчеркнуть самобытность России и пойти по особому пути или, по крайней мере, отличному от западного пути развития.

Вместе с тем представляется, что две эти тенденции не противоречат друг другу. Например, с одной стороны, в России в 2010-е годы активно внедрялась модель «англосаксонского исследовательского университета» [14]. С другой стороны, наблюдались и попытки адаптации данной модели к российским реалиям. Между последовательными сторонниками каждой из точек зрения долгое время шли активные дебаты о выборе наилучшей модели развития российского высшего образования. На деле же важнейший вопрос на повестке дня российской образовательной политики был другим: следует ли России инвестировать в дальнейшее изменение системы высшего образования или же её устраивает существующая система и инвестиции в её трансформацию следует считать нецелесообразными.

Очевидно, что победу одержала та точка зрения, согласно которой России следует и впредь инвестировать в трансформацию своей системы высшего образования, а интернационализация должна стать важнейшим аспектом этой трансформации. Вопрос же о том, какую роль в российской науке сыграют исследовательские университеты «по английскому образцу» по сравнению с Академией наук, традиционно игравшей ведущую роль в российской науке с советских времён, является в данной ситуации второстепенным, и ответ на него будет зависеть как от объёмов

инвестиций в систему высшего образования, которые Россия сможет себе позволить в ближайшие годы, так и эффективности использования этих ресурсов. В частности, это будет зависеть от того, кто - обновлённые в 2010-х годах российские исследовательские университеты или Академия наук, в которой за постсоветский период тоже произошли существенные изменения, - сможет более эффективно при имеющихся ресурсах в новых условиях продолжать заниматься интернационализацией научной и образовательной работы, без которой достижение значимых результатов в данных видах деятельности представляется невозможным.

Помимо этого, начавшийся в 2014 году конфликт между Россией и Западом из-за Украины, способствовал тому, что сотрудничество с Россией стало рассматриваться некоторыми учёными на Западе как «токсичное», из-за чего новые формы сотрудничества между российскими и западными университетами стали развиваться медленнее, чем отмирали старые формы. В результате сотрудничества стало меньше. Впрочем, не существенно меньше, как обнаруживает С.В. Шендерова [15].

Введённые в 2022 году ограничительные меры против российских образовательных институтов, которые в том числе затронули учёных и студентов, также усиливают разобщённость взглядов, ценностей и видения будущего российской системы образования. Важно отметить, что отказ от Болонской системы, о котором все чаще говорится в России, в перспективе может привести к созданию альтернативной системы высшего образования, которая потенциально может распространиться и на другие страны, причём не только на постсоветском пространстве. Все вышеуказанные обстоятельства препятствуют дальнейшей адаптации российской образовательной системы к европейской.

В данной статье будут рассмотрены лишь те ограничительные меры, которые были введены в 2022 году в отношении российских университетов, их учёных и

студентов; ограничительные меры против Академии наук не будут рассматриваться. При этом будут рассмотрены как меры, вводимые правительствами стран-членов ЕС или общеевропейскими институтами, так и те ограничения, которые университеты стран Запада ввели в отношении российского образования безотносительно официально заявленной позиции их правительств. Среди этих мер будут выделены два типа: направленные против представителей российского профессорско-преподавательского состава и студентов, и меры, направленные против российских образовательных институтов. При этом среди ограничительных мер, введённых против профессорско-преподавательского состава и российских образовательных институтов, следует выделять «персональные» меры, то есть направленные против конкретных российских учёных и образовательных учреждений, и «общие» меры, то есть направленные против всех российских образовательных учреждений, их преподавателей и студентов.

Результаты исследования

В 2022 году, стремясь оказать давление на Россию в связи с эскалацией конфликта между Россией и Западом из-за Украины, Европейский союз не ограничился ужесточением мер экономического сдерживания, но и ввел ряд ограничительных мер против российских учреждений высшего образования, а также против преподавателей, работающих в них, и студентов, обучающихся в российских высших учебных заведениях. Некоторые ограничительные меры также распространяются на студентов из России, претендующих на обучение в высших учебных заведениях самих стран Запада. Так, к настоящему времени рядом государств-членов Европейского союза введены различные ограничительные меры, призванные заморозить официальные каналы взаимодействия с Россией в сферах науки и образования, что приводит к затруднению процесса интеграции систем образования

и сокращению интенсивности научно-образовательных контактов.

7 марта 2022 г. Ассоциация университетов Европы (European University Association) приостановила членство 14 российских университетов, объяснив это тем, что ректоры данных университетов высказались в поддержку проведения специальной военной операции в Украине, а это, согласно официальному заявлению ассоциации [26], идёт вразрез с европейскими ценностями, которых должны придерживаться все члены данной ассоциации. Однако остаётся неясным, планируется ли параллельно с введением ограничительных мер против тех российских университетов, чьи ректоры открыто выступили в поддержку специальной военной операции, поддержать тем или иным способом (например, путём сохранения существовавших на конец 2021 года программ научного и образовательного сотрудничества) те образовательные институты в России, которые не поддержали проведение специальной военной операции.

В данном контексте заслуживает внимания заявление Ассоциации университетов Европы о том, что она готова сотрудничать с российскими учёными в отдельных случаях, поскольку Европейский союз в целом и Ассоциация в частности придерживаются мнения о том, что отдельные учёные, несмотря на их официальную аффилиацию с теми или иными российскими образовательными институтами, все ещё разделяют общеевропейские ценности. Таким образом, на данный момент появилась тенденция к участию российских исследователей в качестве «независимых» исследователей, не связанных напрямую с российскими образовательными институтами. Хотя сейчас практика скорее показывает, что ограничительные меры все же распространяются не только на образовательные институты, но и на работающих в них преподавателей и исследователей.

Среди введённых в 2022 году ограничительных мер можно условно выделить два типа: это отмена упрощённого

визового режима и персональные санкции против отдельных учёных. Так, 6 сентября 2022 года Европейская комиссия заявила, что соглашение об упрощённом визовом режиме между ЕС и Россией перестанет действовать 12 сентября. Об этом на пресс-конференции рассказала еврокомиссар по внутренним делам И. Юханссон [27]. Соответственно, отменяется и та часть соглашения об упрощённом визовом режиме, которая непосредственно затрагивала учёных и студентов, и которая в немалой степени способствовала академической мобильности между Россией и Европейским союзом, в том числе в 2020–2021 годах, когда пандемия новой коронавирусной инфекции заставила многие страны Европы, а также Россию, ввести ограничения на свободное передвижение граждан. Тогда для студентов и учёных были предусмотрены некоторые исключения, которые, хотя академическая мобильность между Россией и Евросоюзом и сократилась существенно в 2020–2021 годах, позволили хотя бы частично сохранить её.

Здесь важно отметить, что вопрос выдачи виз иностранным гражданам, а также регулирование их пребывания на территории стран-участниц Европейского союза находятся в компетенции национальных властей, а не наднациональных органов. В связи с чем отсутствие единого решения на уровне Евросоюза не помешало отдельным странам, нацеленным на разрыв связей с Россией, ввести визовые ограничения, чтобы воспрепятствовать получению россиянами образования за рубежом и участию российских учёных в проектах научного и образовательного сотрудничества с коллегами из Европы. И, если в 2021 году порядка 48000 студентов из России поступили в высшие учебные заведения стран ЕС, преимущественно таких стран, как Германия, Чехия, Франция, Финляндия, а также Великобритания [28], то в 2022 году Литва, Мальта, Нидерланды, Польша, Словакия, Чехия и Эстония ограничили возможность поступления и обучения в высших учебных заведениях своих стран студентам из России.

Государства Запада также вводят ограничительные меры против отдельных российских учёных из-за опасений развития в России технологий, которые могут быть использованы для развития военно-промышленного комплекса. Всего, начиная с 2014 года, под ограничительные меры попали 108 организаций и 1206 индивидов, причём значительная часть этих мер была введена именно в 2022 году [29]. Это касается прежде всего физиков, участвовавших в таких проектах, как Большой адронный коллайдер в рамках сотрудничества с Европейской организацией по ядерным исследованиям (ЦЕРН), совместная деятельность российских учёных с которой прекратилась 8 марта 2022 года, несмотря на то, что около 700 высококвалифицированных российских специалистов участвовали в разработке детекторов - главных научных инструментов на ускорителе. В разъяснении говорилось об отмене всех совместных мероприятий и прекращении участия учёных из России и Беларуси в научных комиссиях [30]. Наконец, было прекращено предоставление российским научным и образовательным институтам грантов в рамках программы стипендий имени Марии Склодовской-Кюри, а также рамочной программы по научным исследованиям и инновациям «Горизонт Европа» [31]. Однако, заявляя об этих решениях, Европейская комиссия вновь подчеркнула, что готова к сотрудничеству с независимыми учёными из России, хотя все заявки будут сверяться с официальным списком лиц, находящихся под санкциями Европейского союза [32].

Таким образом, среди введённых в 2022 году ограничительных мер против российских образовательных учреждений, а также преподавателей и студентов, можно условно выделить несколько типов. Во-первых, это меры, направленные на ограничение права абитуриентов из России поступать в высшие учебные заведения отдельных стран Евросоюза. Такие ограничения были приняты лишь небольшим числом государств-членов ЕС, в то время как

Таблица 1. Классификация политически обусловленных ограничений против российского высшего образования 2022 года

Виды ограничения	Ограничения, введённые лишь некоторыми странами Европейского пространства образования	Ограничения, введённые всеми странами Европейского пространства образования
Ограничения, введённые против абитуриентов из России и Беларуси	Отказ рассматривать документы абитуриентов из России и Беларуси	Приостановка действия соглашения об упрощённом визовом режиме
Ограничения, введённые против всех российских университетов и их сотрудников	Прекращение взаимодействия между университетами отдельных стран Европейского союза и России	Прекращение предоставления российским университетам грантов в рамках европейских стипендиальных программ
Ограничения, введённые против конкретных российских учёных или образовательных учреждений	Запрет для отдельных российских учёных на въезд в некоторые страны Европейского союза	«Персональные санкции» против отдельных российских учёных, главным образом, занятых в исследовательских проектах оборонного характера

Источник: составлено авторами на основе результатов исследования

университеты большинства стран Запада в 2022 году приняли в своих стенах новых студентов из России. Во-вторых, это меры, направленные против студентов и учёных, уже обучающихся и работающих в российских университетах. Для них многие программы академического обмена со странами Запада оказались закрыты, что в некоторых случаях всё же не исключает их участия в этих программах не в качестве студентов и учёных из российских университетов, но в качестве «независимых (молодых - в случае студентов) исследователей». В-третьих, это меры, направленные против отдельных российских учёных и отдельных российских университетов, введённые за выражение ими лично (или - в случае университетов - их ректорами от имени всего университета) поддержки специальной военной операции. Результаты классификации политически обусловленных ограничений, введённых странами Запада против российского высшего образования в 2022 году, представлены в Таблице 1.

За 2022 год страны Запада так и не смогли определиться с конкретным составом

ограничительных мер третьего типа. Остаётся непонятным, какие более жёсткие меры по сравнению с мерами, вводимыми против всех российских университетов и учёных, будут введены против тех российских учёных и университетов, которые поддержали специальную военную операцию. Непонятно, например, будут ли в отношении этих учёных и образовательных учреждений введены ограничительные меры, аналогичные ранее введённым против представителей российской политической элиты, лидеров экономики, деятелей культуры, а также против соответствующих российских организаций. На данном варианте настаивает, например, так называемая Международная рабочая группа по санкциям против России, предложившая ввести ограничительные меры против ведущих российских исследователей международных отношений [33]. Аналогично, остаётся непонятным, будут ли смягчены общие меры, введённые в отношении всех российских учёных и университетов, персонально в отношении тех российских учёных и университетов, кто отказался поддержать специальную военную операцию.

Можно ожидать, что поиск ответов на эти вопросы займёт в странах Запада достаточно продолжительный период времени, поскольку в настоящее время, как будет показано ниже, между ними не наблюдается единства даже по ограничительным мерам первого и второго типов.

Обсуждение результатов исследования

Меньше всего единства среди стран Запада наблюдается по вопросу о введении ограничений против абитуриентов из России. Так, представители Германии и Франции неоднократно подчёркивали, что «важно не отчуждать будущие поколения россиян» [34]. Оба государства также обеспокоены, что запрет на получение виз «может привести к росту националистических и антиевропейских настроений в России» [34]. «Понимая обеспокоенность некоторых государств-членов [ЕС] в данном контексте, мы, тем не менее, не должны недооценивать преобразующую силу личного опыта жизни в демократических системах, особенно для будущих поколений», – отмечается в документе, оказавшимся в распоряжении Bloomberg в преддверии внеочередного заседания Совета министров иностранных дел ЕС [34]. Берлин и Париж считают, что особенно важно сохранить возможность посещать страны ЕС для российских студентов, учёных, деятелей искусства и специалистов ряда областей.

Университеты в других странах Запада, например, в Финляндии, также до сих пор принимают студентов из России. К тому же, в посольстве Финляндии в Москве реализуется проект Team Finland Knowledge [35], чьей задачей, в том числе, является поиск в России талантливой молодёжи, которую следует проинформировать о возможности получения высшего образования в Финляндии. С этой целью к посольству прикомандирован специальный советник Сари Эрикссон, отвечающая за политику в сфере высшего образования и науки, что свидетельствует о важности данного проекта для правительства Финляндии [36].

Ограничения против российских университетов повлияли и на частично формализованные формы сотрудничества между университетами России и стран Евросоюза, такие как совместные образовательные программы, программы стажировок, а также неформальные творческие коллективы преподавателей и студентов, которые являются промежуточным звеном между формальными институтами и отдельными учёными и студентами. Например, в Санкт-Петербургском государственном университете реализовывались программы двойных дипломов, однако после эскалации конфликта между Россией и Западом из-за Украины в 2022 году, большинство (однако не все [37], [38]) европейских университетов, которые реализовывали подобные программы, отказались от такого сотрудничества [39]. Аналогичная ситуация наблюдается и в Московском государственном институте международных отношений (Университете) [40].

Вышесказанное позволяет сделать вывод о том, что введение ограничений по политическим причинам против учёных, преподавателей, аспирантов и студентов свидетельствует об изменении роли науки и высшего образования в общественно-политических системах тех стран, которые вводят подобные ограничения, по сравнению с периодом «холодной войны». В те годы считалось, что наука и образование – две важнейшие составляющие модернизации (третьей важнейшей составляющей модернизации является капитал). Наука обеспечивает технологический прорыв, без которого модернизация невозможна, в то время как образование формирует корпус компетентных специалистов, способных мультиплицировать эффект от технологического прорыва в масштабах региона, страны или даже международного региона. Страны Запада стремились к налаживанию сотрудничества в области науки и высшего образования со странами «социалистического лагеря», правительства которых, напротив, зачастую препятствовали

такому сотрудничеству, хотя и не отказывались от него полностью. Это препятствование, в конечном счёте, стало одним из важнейших факторов технологического отставания стран «социалистического лагеря» от Запада в заключительные годы «холодной войны».

В начале XXI века в странах Запада, а вслед за ними и в России, утвердились представления о высшем образовании как об услуге. Высшее образование в Европе стало одним из секторов услуг, наряду, например, с банковским сектором, и для части лиц, принимающих в сегодняшней Европе политические решения, в том числе, о введении ограничительных мер по политическим причинам против российских учёных, преподавателей, студентов, университетов и научно-исследовательских институтов, представляется вполне логичным вводить такие ограничения не только против банковского сектора современной России, но и против сектора высшего образования. Косвенно, это свидетельствует об успехе реформ науки и высшего образования в России начала века, включая усилия по интернационализации, что обусловило высокую конкурентоспособность этого сектора российской экономики наряду с некоторыми другими секторами российской экономики, против которых ограничительные меры вводились в первую очередь.

Пока нет достаточных данных, чтобы однозначно определить, какое влияние окажет введение ограничительных мер против российских университетов на процесс формирования общего Европейского пространства образования. В 1990-х годах Болонский процесс создавался именно для того, чтобы сделать европейское образование сопоставимо конкурентоспособным по сравнению с американским (и шире – англосаксонским, включая США, Канаду, Великобританию, Австралию и Новую Зеландию) за счёт внедрения наиболее удачных европейских практик в сфере высшего образования в масштабах всей (континентальной, без Великобритании) Европы. Ожидалось, что подобное масштабирование приведёт к

формированию Европейского пространства образования, сопоставимого и по размеру, и по привлекательности, с англосаксонским образовательным пространством, благодаря чему планировалось привлечь в Европу (включая Россию) часть студентов из неевропейских стран, которые отдавали свое предпочтение обучению в США.

Введённые в 2022 году европейские ограничения против российских университетов повлекут издержки не только для российского высшего образования, но и для Европейского пространства образования без России: уже сокращаются возможности для академической мобильности студентов и преподавателей европейских университетов, возникает недоверие со стороны потенциальных студентов не только из России, но и прочих третьих стран, не входящих в состав ЕС. Также введённые меры негативно влияют на совместные научные проекты и образовательные программы, что препятствует интернационализации образовательных стандартов, к которой ЕС стремился с 1990-х годов в целях демократизации стран-партнёров. Помимо этого, выход России из Европейского образовательного пространства существенно уменьшает его масштаб. Однако пока представляется преждевременным говорить о том, насколько столь резкое уменьшение Европейского пространства образования сможет снизить конкурентоспособность европейских университетов в глазах потенциальных студентов из третьих стран. Равно преждевременным представляется говорить о влиянии выхода России из Европейского пространства образования на конкурентоспособность российских университетов среди потенциальных студентов из третьих стран.

Представляется, что будущая конкурентоспособность российского высшего образования среди потенциальных студентов из третьих стран будет зависеть от успехов и неудач дальнейших попыток трансформации российской системы высшего образования, которые в новых условиях не будут

ограничиваться выбором между адаптацией к российским реалиям европейских образовательных практик или отказом от следования данным практикам. Выход России из Европейского пространства образования уже привёл к активизации дискуссии среди российских учёных о путях дальнейшего развития системы высшего образования в стране. В настоящее время наиболее активно обсуждаются три направления развития.

Во-первых, это продолжение следования европейским практикам двухуровневого высшего образования, состоящего из уровней бакалавриата и магистратуры. Опыт внедрения этих практик в России в начале XXI века показывает, что если для подготовки специалистов по одним направлениям этот опыт оказался не столь удачным, как ожидалось, то по другим направлениям внедрение таких практик привело даже к лучшим результатам, чем прогнозировалось. Во-вторых, это возврат к одноступенчатому пятилетнему высшему образованию в соответствии с моделью, действовавшей в Советском Союзе. Наконец, в-третьих, это модель, предложенная Президентом Российской Федерации В.В. Путиным в его послании к Федеральному собранию 2020 года – переход к трёхступенчатому высшему образованию, причём освоение каждой ступени занимало бы два года [41].

Опыт внедрения европейских практик в российское высшее образование в начале XXI века продемонстрировал, что более краткосрочная высшая ступень образования – двухлетняя магистратура – более привлекательна для потенциальных студентов из третьих стран по сравнению с более продолжительной низшей ступенью образования – четырёхлетним бакалавриатом. Можно предположить, что деление бакалавриата на две двухлетние ступени высшего образования будет способствовать увеличению конкурентоспособности и низших ступеней российского высшего образования среди потенциальных студентов из третьих стран. Однако проверка подобного предположения потребует проведения дополнительных исследований.

Заключение

Эскалация конфликта между Россией и Европейским союзом в 2022 году привела к введению ограничительных мер со стороны как Евросоюза в целом, так и его отдельных стран-членов и даже ряда организаций в отношении России, которые затронули также российское высшее образование. Хотя острая фаза конфликта пока не завершилась и новые ограничительные меры со стороны Евросоюза ещё могут последовать, результаты анализа уже введённых ограничительных мер, на которых основывается данная статья, позволяют предложить методологию исследования подобных ограничений, а также сделать предварительные выводы относительно классификации этих мер.

Во-первых, результаты позволяют различать меры, вводимые против отдельных лиц, таких как представители профессорско-преподавательского состава российских университетов, студенты этих университетов, а также потенциальные студенты, обладающие российским или белорусским гражданством, а также ограничительные меры, вводимые против российских и белорусских учреждений науки и высших учебных заведений.

Во-вторых, нельзя не увидеть различий между ограничительными мерами, вводимыми наднациональными органами Европейского союза и вводимыми отдельными странами-членами ЕС. Важно также отметить, что некоторые страны-члены Евросоюза вообще не рассматривают возможность введения подобных ограничений.

Наконец, в-третьих, обращают на себя внимание различия между ограничительными мерами, вводимыми против всех российских граждан и организаций и вводимыми против российских граждан и организаций, выделенных по какому-либо особому признаку, например, по признаку открытой поддержки специальной военной операции. Анализ уже введённых ограничений показывает, что ограничительные меры чаще вводятся против российских учреждений и аффилированных с ними учёных, преподавателей и студентов, в то время как против «независимых (молодых)

учёных» из России ограничительные меры вводятся менее активно, хотя организации, вводящие подобные меры, не могут не понимать, что такие учёные одновременно могут являться сотрудниками (студентами) тех российских учреждений, против которых вводятся ограничения.

В отличие от ограничительных мер, направленных против российской экономики и отдельных российских предприятий, которые зачастую принимались всеми странами Евросоюза и даже всего Запада «единым фронтом», ограничительные меры, направленные против российских студентов, учёных и высших учебных заведений, как правило, существенно отличаются от одной страны Запада к другой; в этом аспекте единство не демонстрируют даже страны-члены Европейского союза. Наконец, в

большинстве случаев ограничительные меры вводятся против всех без исключения российских студентов, учёных и высших учебных заведений, более жёсткие ограничительные меры против отдельных университетов носят единичный характер, случаи же смягчения ограничительных мер для отдельных категорий студентов, учёных или высших учебных заведений и вовсе не были обнаружены. Представляется, что предложенная в данной статье классификация ограничительных мер и методология их исследования будет способствовать более точной оценке последствий введения данных ограничительных мер как для российского высшего образования, так и для Европейского пространства образования, когда будет накоплено достаточно эмпирических данных для проведения подобной оценки.

Список литературы

1. Knight J. Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales // *Journal of Studies in International Education*. – 2004. – Vol. 8. – No. 1. – P. 5–31.
2. Косачев К. И. Россия поддерживает свой авторитет в мире «мягкой силой», Бельгийская Федерация Русскоязычных Организаций. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.bfro.be/ru/konstantin-kosachev-rossija-podderzhivaet-svoj-avtoritet-v-mire-mjagkoj-siloi.html?cmp_id=108&news_id=4176 (дата обращения: 28.10.2022).
3. Концепция экспорта образовательных услуг Российской Федерации на период 2011–2020 гг. // *Вестник международных организаций*. – 2010. – №1(27). – С. 96-106.
4. Mäkinen S. In Search of the Status of an Educational Great Power? Analysis of Russia's Educational Diplomacy Discourse// *Problems of Post-Communism*. – 2016. – Vol. 63. – No.3. – P. 183-196.
5. Lanko D. Fear of Brain Drain: Russian Academic Community on Internationalization of Education // *Journal of Studies in International Education*. – 2021. – Vol. 26. – No. 5. – P. 640–655.
6. Kurilla I. Education in Russia // *Russian Analytical Digest*. – 2016. – No. 191. – P. 2-11.
7. Kukarenko N., Zashikhina I. Internationalization the Russian way: Modernisation of the Higher Education System in Russia / N. Kukarenko, I. Zashikhina // M. Sundet, P. Forstorp, & A. Örtenblad (Eds.) *Higher education in the high north. – Higher Education Dynamics*. – Cham: Springer, 2017. – P. 21-46
8. Chankseliani M. Four rationales of HE internationalization: Perspectives of U.K. universities on attracting students from former Soviet countries // *Journal of Studies in International Education*. – 2018. – Vol. 22. – P. 53–70.
9. Konstantinov G. N., Filonovich S. R. The transformation of the Russian system of higher education / G. N. Konstantinov, S. R. Filonovich // D. W. Blum (Ed.) *Russia and globalization: Identity, security, and society in an era of change* (P. 139–152). – Washington, DC: Woodrow Wilson Centre Press, 2008.
10. Buletova N., Sharkevich I., Stepanova E., Sokolov A. Internationalization of Higher Education in Russia: Regional Perspective // *ARPHA Proceedings*. – 2022. – No. 5. – P. 239-256.
11. Johnson D. Educational reform in Russia: Culture, context, and worldview / D. Johnson // D. Johnson (Ed.) *Politics, modernization, and educational reform in Russia: From past to present*. – Oxford: Symposium Books, 2010. – P. 7–16

12. Dobren'kova E. V. Problems of Russia's Entry into the Bologna Process // Russian Education and Society. – 2008. – Vol. 50. – No. 4. – P. 42–51.
13. Григорьева О.В., Ванюхина Н.В. Программа двух дипломов: дополнительные возможности на родине // Карельский научный журнал. – 2014. – № 4 (9). – С. 46–48.
14. Mäkinen S. Global University Rankings and Russia's Quest for National Sovereignty // Comparative Education. – 2021. – 57. – 3. – P. 417–434.
15. Shenderova S. Permanent uncertainty as normality? Finnish-Russian double degrees in the post-Crimea world // Journal of Higher Education Policy and Management. 2018. – 40. – P. 611–628.
16. Субботин А.А. Классификация. – Москва: Институт философии РАН, 2001. – 94 с.
17. Evaluation of the EU development co-operation support to higher education in partner countries (2007–2014). – Final Report. Particip GmbH, 2017.
18. Gorbunova E. Institutionalisation of European Studies in Russia // European Political Research. – 2012. – Vol. 11. – P. 337–350.
19. Deriglazova L., Mäkinen S. Still looking for a partnership? EU Russia cooperation in the field of higher education // Journal of Contemporary European Studies. – 2019. – Vol. 27. – No. 2. – P. 184–195.
20. Elliott J., Tudge J. The Impact of the West on Post-Soviet Russian Education: Change and Resistance to Change // Comparative Education. – 2007. – Vol. 43. – No. 1. – P. 93–112.
21. Россия и ЕС на пути к общеевропейскому пространству высшего образования: сценарии будущего. Сборник аналитических материалов по сотрудничеству в области образования со странами Европы в рамках реализации «дорожной карты» Россия-ЕС // Москва: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2007.
22. Egorov A., Sukhova E. Readiness to Become Part of the Bologna Process (Regional Experience) // Russian Education and Society. – 2006. – Vol. 48. – No. 10. – P. 16–31.
23. Common Strategy of the European Union on Russia. | Electronic source. – 1999. – URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/38943c06-7e5d-4ca3-acc3-c5154bd9c04e/language-en> (accessed 17.10.2022).
24. Концепция продвижения российского образования на базе представительств Россотрудничества за рубежом. URL: <https://base.garant.ru/70892382/> (дата обращения: 28.10.2022).
25. Russia's Global Image Negative amid Crisis in Ukraine: Americans' and Europeans' Views Sour Dramatically // Pew Research Center. | Electronic source. – 2014. – URL: www.pewresearch.org (accessed 22.10.2022).
26. EUA suspends membership of 14 Russian universities following statement by university leaders // European University Association. | Electronic source. – 2022. – URL: <https://eua.eu/news/842:eua-suspends-membership-of-12-russian-universities-following-statement-by-university-leaders.html> (accessed 17.10.2022).
27. Commission proposes full suspension of Visa Facilitation Agreement with Russia // European Commission. | Electronic source. – 2022. – URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_5346 (accessed 15.10.2022).
28. Global Flow of Tertiary-Level Students // UNESCO Institute for Statistics. | Electronic source. – URL: <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> (accessed 15.10.2022).
29. EU sanctions against Russia explained // European Council. Electronic source. – 2022. – URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/#individual> (accessed 28.10.2022).
30. CERN Council responds to Russian invasion of Ukraine // CERN. | Electronic source. – 2022. – URL: <https://home.cern/news/news/cern/cern-council-responds-russian-invasion-ukraine> (accessed 22.10.2022).
31. Statement on research by commissioner Mariya Gabriel // European Commission. | Electronic source. – 2022. – URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_22_1528 (accessed 17.10.2022).
32. Zubaşcu F. EU commissioner announces new research sanctions for Russia // Science Business. | Electronic source. – 2022. – URL: <https://sciencebusiness.net/news/eu-commissioner-announces-new-research-sanctions-russia> (accessed 15.10.2022).
33. The International Working Group on Russian Sanctions Individual Sanctions Roadmap:
34. Recommendations for Sanctions against the Russian Federation. | Electronic source. – 2022. – URL: <https://drive.google.com/file/d/1KYUyliFLfom0cAkV3R0hsJdEQu9oUV4l/view> (accessed 28.10.2022).

35. Bloomberg: Франция и Германия выступят против полного запрета на въезд в ЕС для россиян. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15579033> (дата обращения: 17.10.2022).
36. Team Finland Knowledge network// Ministry of Education and Culture. |Electronic source|. – URL: <https://okm.fi/en/team-finland-knowledge-network> (accessed 22.10.2022).
37. Посольство Финляндии, Москва. URL: <https://finlandabroad.fi/web/rus/posolstvo#personnel-section-1000255> (дата обращения: 17.10.2022).
38. Санкт-Петербургский государственный университет. Представительство в Барселоне. URL: <https://www.casaderusia.es/ru/partners/sankt-peterburgskiy-gosudarstvennyy-universitet> (дата обращения: 28.10.2022).
39. Филиал СПбГУ станет частью Международного кампуса искусств во Франции. URL: <https://spbu.ru/news-events/novosti/filial-spbgu-stanet-chastyu-mezhdunarodnogo-kampusa-iskusstv-vo-francii> (дата обращения: 28.10.2022).
40. Материалы ректорского совещания №519 от 04.04.2022. О международной деятельности СПбГУ. URL: <https://spbu.ru/openuniversity/documents/materialy-rektorskogo-soveshchaniya-519#p6> (дата обращения: 17.10.2022).
41. Dual Degrees – MGIMO in Moscow// Science Po. |Electronic source|. – 2022. – URL: <https://www.sciencespo.fr/psia/content/dual-degree-mgimo-moscow.html> (accessed 28.10.2022).
42. Послание Президента Федеральному Собранию. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/62582> (дата обращения: 28.10.2022).

D.A. Lanko, D.A. Zotova

St. Petersburg State University, St. Petersburg, Russia

Politically motivated restrictions against Russian higher education of 2022: an attempt in classification

Abstract. A result of intensification of the conflict between Russia and the West in 2022 was that various institutions and countries of the West introduced politically motivated restrictive measures against Russian higher education. This article aims at offering a classification of those restrictions based on the measures introduced in March through September 2022. Analysis of the data allows distinguishing three criteria, according to which those restrictions differ. First, those are restrictions against persons: Russian scholars, students of Russian universities and even potential applicants willing to enrol in Western universities, who are citizens or even residents of Russia or Belarus, and against institutions: Russian research and higher education entities. Second, those are restrictions introduced by all member states of the European Union or sometimes by all Western nations together, and those introduced by certain Western nations or even by certain institutions in those nations. Third, those are restrictions introduced against all Russian citizens or organizations, and those introduced against certain Russian citizens or organizations distinguished by certain criteria such as open support to Russian special military operation. The article concludes that the classification proposed in it will be helpful in understanding the influence of those restrictions on both Russian higher education system and the European Education Area; it is expected that the restrictions will influence the latter negatively, too.

Keywords: higher education, restrictive measures, Russia, European Union, European Education Area.

Д.А. Ланко, Д.А. Зотова

Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей

2022 жылғы Ресейдің жоғары біліміне қарсы саяси шектеулер: жіктеу әрекеті

Аңдатпа. 2022 жылы Ресей мен Батыс арасындағы қақтығыстың күшеюі жекелеген ұйымдар мен Батыс елдерінің Ресейдің жоғары біліміне қарсы саяси негізделген шектеу шараларын енгізуіне әкелді. Бұл мақала 2022 жылдың наурыз-қыркүйек айларында енгізілген шектеу шаралары туралы деректерге сүйене отырып, осы шектеулердің жіктелуін ұсынуды мақсат етеді. Бұл деректерді талдау енгізілген

шектеулерді жіктеуге болатын үш белгіні анықтауға мүмкіндік береді. Біріншіден, бұл жеке тұлғаларға: ресейлік ғалымдарға, Ресейдің жоғары оқу орындарының студенттеріне, тіпті Ресей немесе Беларусь азаматтары болып табылатын Еуропа елдерінің жоғары оқу орындарының әлеуетті студенттеріне және заңды тұлғаларға – Ресейдің ғылым және жоғары білім беру мекемелеріне енгізілген шектеулерге қатысты шектеулер. Екіншіден, Еуропалық Одақ елдері мен кеңірек Батыс елдері енгізген шектеулер және кейбір еуропалық одақ елдері немесе тіпті сол елдердегі жекелеген ұйымдар енгізген шектеулер. Үшіншіден, бұл барлық Ресей азаматтары мен ұйымдарына қатысты шектеулер және қандай да бір белгілер бойынша, мысалы, арнайы әскери операцияны ашық қолдау белгісі бойынша бөлінген адамдар тобына немесе ұйымдарға қатысты шектеулер. Мақалада ұсынылған жіктеу енгізілген шектеулердің Ресейдің жоғары білім беру жүйесіне де, еуропалық білім беру кеңістігіне де әсерін бағалауға көмектеседі деген қорытындыға келеді, бұл шектеулер де теріс әсер етеді.

Түйін сөздер: жоғары білім, шектеу шаралары, Ресей, Еуропалық Одақ, Еуропалық білім беру кеңістігі.

References

1. Knight J. Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales. *Journal of Studies in International Education*. 2004. Vol. 8. No. 1. P. 5–31.
2. Kosachev K. I. Rossiya podderzhivaet svoj avtoritet v mire «myagkoj siloj», Bel`gijskaya Federaciya Russkoyazy`chny`x Organizacij. Available at: https://www.bfro.be/ru/konstantin-kosachev-rossija-podderzhivaet-svoj-avtoritet-v-mire-mjagkoj-siloj.html?cmp_id=108&news_id=4176 (accessed 28.10.2022).
3. Konceptsiya e`ksporta obrazovatel`ny`x uslug Rossijskoj Federacii na period 2011–2020 gg. *Vestnik mezhdunarodny`x organizacij*. 2010. Vol. 1(27). P. 96-106.
4. Mäkinen S. In Search of the Status of an Educational Great Power? Analysis of Russia's Educational Diplomacy Discourse// *Problems of Post-Communism*. 2016. Vol. 63. No.3. P. 183-196.
5. Lanko D. Fear of Brain Drain: Russian Academic Community on Internationalization of Education. *Journal of Studies in International Education*. 2021. Vol. 26. No. 5.P. 640–655.
6. Kurilla I. Education in Russia. *Russian Analytical Digest*. 2016. No. 191. P. 2-11.
7. Kukarenko N., Zashikhina I. Internationalization the Russian way: Modernisation of the Higher Education System in Russia. *Higher education in the high north Higher Education Dynamics*. Cham: Springer, 2017.
8. Chankseliani M. Four rationales of HE internationalization: Perspectives of U.K. universities on attracting students from former Soviet countries. *Journal of Studies in International Education*. 2018. Vol. 22. P. 53–70.
9. Konstantinov G. N., Filonovich S. R. The transformation of the Russian system of higher education / G. N. Konstantinov, S. R. Filonovich. D. W. Blum (Ed.) *Russia and globalization: Identity, security and society in an era of change*. Washington, DC: Woodrow Wilson Centre Press, 2008.
10. Buletova N., Sharkevich I., Stepanova E., Sokolov A. Internationalization of Higher Education in Russia: Regional Perspective. *ARPHA Proceedings*. 2022. No. 5. P. 239-256.
11. Johnson D. Educational reform in Russia: Culture, context, and worldview / D. Johnson // D. Johnson (Ed.) *Politics, modernisation and educational reform in Russia: From past to present*. Oxford: Symposium Books, 2010.
12. Dobren`kova E. V. Problems of Russia's Entry into the Bologna Process. *Russian Education and Society*. 2008. Vol. 50. No. 4.P. 42–51.
13. Grigorieva O. V., Vanyukhina N. V. Programma dvukh diplomov: dopolnitel`nye vozmozhnosti na rodine. *Karel'skij nauchny`j zhurnal*. 2014. Vol. 4 (9). P. 46-48.
14. Mäkinen S. Global University Rankings and Russia's Quest for National Sovereignty. *Comparative Education*. 2021. P. 417-434.
15. Shenderova S. Permanent uncertainty as normality? Finnish-Russian double degrees in the post-Crimea world. *Journal of Higher Education Policy and Management*. 2018. P. 611–628.
16. Subbotin A.L. *Klassifikatsiya [Classification]*. – Moscow.: Institute of Philosophy of the Russian Academy of Sciences, 2001. – 94 p.

17. Evaluation of the EU development co-operation support to higher education in partner countries (2007–2014). – Final Report. - Vol. I. Particip GmbH, 2017.
18. Gorbunova E. Institutionalisation of European Studies in Russia. *European Political Research*. 2012. Vol. 11. P. 337–350.
19. Deriglazova L., Mäkinen S. Still looking for a partnership? EU Russia cooperation in the field of higher education. *Journal of Contemporary European Studies*. 2019. Vol. 27. No. 2. P. 184-195.
20. Elliott J., Tudge J. The Impact of the West on Post-Soviet Russian Education: Change and Resistance to Change. *Comparative Education*. 2007. Vol. 43. No. 1. P. 93–112.
21. Rossiya i ES na puti k obshcheevropejskomu prostranstvu vysshego obrazovaniya: Scenarii budushchego. *Sbornik analiticheskikh materialov po sotrudnichestvu v oblasti obrazovaniya so stranami Evropy v ramkah realizacii dorozhnoj karty Rossiya-ES*. Moscow: Izdatel'skij dom GU-VShE, 2007, [in Russian].
22. Egorov A., Sukhova E. Readiness to Become Part of the Bologna Process (Regional Experience) *Russian Education and Society*. 2006. Vol. 48. No. 10. P.16-31.
23. Common Strategy of the European Union on Russia. Available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/38943c06-7e5d-4ca3-acc3-c5154bd9c04e/language-en> (accessed 17.10.2022).
24. Koncepciya prodvizheniya rossijskogo obrazovaniya na baze predstavitel'stv Rossotrudnichestva za rubezhom. Available at: <https://base.garant.ru/70892382/> (accessed 28.10.2022).
25. Russia's Global Image Negative amid Crisis in Ukraine: Americans' and Europeans' Views Sour Dramatically. *Pew Research Center*. Available at: www.pewresearch.org (accessed 22.10.2022).
26. EUA suspends membership of 14 Russian universities following statement by university leaders // *European University Association*. Available at: <https://eua.eu/news/842:eua-suspends-membership-of-12-russian-universities-following-statement-by-university-leaders.html> (accessed 17.10.2022).
27. Commission proposes full suspension of Visa Facilitation Agreement with Russia // *European Commission*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_5346 (accessed 15.10.2022).
28. Global Flow of Tertiary-Level Students // *UNESCO Institute for Statistics*. Available at: <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> (accessed 15.10.2022).
29. EU sanctions against Russia explained. *European Council*. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/#individual> (accessed 28.10.2022).
30. CERN Council responds to Russian invasion of Ukraine // *CERN*. Available at: <https://home.cern/news/news/cern/cern-council-responds-russian-invasion-ukraine> (accessed 22.10.2022).
31. Statement on research by commissioner Mariya Gabriel. *European Commission*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_22_1528 (accessed 17.10.2022).
32. Zubaşcu F. EU commissioner announces new research sanctions for Russia // *Science Business*. Available at: <https://sciencebusiness.net/news/eu-commissioner-announces-new-research-sanctions-russia> (accessed 15.10.2022).
33. The International Working Group on Russian Sanctions Individual Sanctions Roadmap: Recommendations for Sanctions against the Russian Federation. Available at: <https://drive.google.com/file/d/1KYUyliFLfom0cAkv3R0hsJdEQu9oUV4l/view> (accessed 28.10.2022).
34. Bloomberg: Franciya i Germaniya vy`stupyat protiv polnogo zapreta na v`ezd v ES dlya rossiyan. Available at: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15579033> [in Russian]. (accessed 17.10.2022).
35. Team Finland Knowledge network // *Ministry of Education and Culture*. |Electronic source|. – URL: <https://okm.fi/en/team-finland-knowledge-network> (accessed 22.10.2022).
36. Posol'stvo Finlyandii, Moskva. Available at: <https://finlandabroad.fi/web/rus/posolstvo#personnel-section-1000255> [in Russian]. (accessed 17.10.2022).
37. Sankt-Peterburgskij gosudarstvenny`j universitet. Predstavitel'stvo v Barselone. Available at: <https://www.casaderusia.es/ru/partners/sankt-peterburgskiy-gosudarstvennyy-universitet> [in Russian]. (accessed 28.10.2022).
38. Filial SPbGU stanet chast`yu Mezhdunarodnogo kampusa iskusstv vo Francii. Available at: <https://spbu.ru/news-events/novosti/filial-spbgu-stanet-chastyu-mezhdunarodnogo-kampusa-iskusstv-vo-francii> [in Russian]. (accessed 28.10.2022).

39. Materialy` rektorskogo soveshchaniya № 519 ot 04.04.2022. O mezhdunarodnoj deyatel`nosti SPbGU. Available at: <https://spbu.ru/openuniversity/documents/materialy-rektorskogo-soveshchaniya-519#p6> [in Russian]. (accessed 17.10.2022).

40. Dual Degrees – MGIMO in Moscow// Science Po. Available at: <https://www.sciencespo.fr/psia/content/dual-degree-mgimo-moscow.html> [in Russian]. (accessed 28.10.2022).

41. Poslanie Prezidenta Federal`nomu Sobraniyu. Available at: <http://kremlin.ru/events/president/news/62582> [in Russian]. (accessed 28.10.2022).

Информация об авторах:

Ланко Дмитрий Александрович – кандидат политических наук, доцент, кафедра европейских исследований, Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург, Россия.

Зотова Дарья Викторовна – Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург, Россия.

Lanko Dmitry Aleksandrovich – Candidate of Political Science, Associate Professor, Department of European Studies, St. Petersburg State University, St. Petersburg, Russia.

Zotova Daria Viktorovna – St. Petersburg State University, St. Petersburg, Russia.

S.M. Nurdavletova*, D.R. Aitmagambetov
S.B. Aspandiyar, G.Zh. Kenzhalina

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

*Corresponding author: saniyanm83@mail.ru

Chinese “One Belt – One Road” initiative and opportunities for Central Asian states

Abstract. *For the first time, the idea of the “One belt - One road” initiative was represented in Central Asia during the visit of Xi Jinping to Kazakhstan on September 7, 2013. But in fact, we are observing that the PRC began to pursue an active economic policy in the Central Asian region in the middle of 2000s. The initiative to proclaim the “Belt and Road” is not a new course, in fact, it is a continuation of the ideological design of an existing economic policy that lasts for a decade with all its inalienable characteristics. According to some researchers, one of the reasons for the emergence of the “belt and the path” concept was unsuccessful attempts by the Chinese side to create an economic union of integration within the SCO. Such attempts include the proposals made by the formation of the free trade zone in the framework of the Shanghai Cooperation Organization, the initiative of China to create development institutions, primarily the SCO Bank. These attempts were faced with the reluctance of economic integration with China from Russia. “One Belt - One Road” is positioned as an ideological doctrine, acting as a unifying idea for those specific projects that China is already selling or will be selling in the territories included in the scope of the initiative. From this point the initiative has one of its key advantages: openness. Almost any project can be included in its framework since the initiative is designed to create an inclusive platform for the interaction of the Chinese economy with the interests of the states involved. Kazakhstan and the Central Asian countries are in the midst of implementing this project. The development of transport communications with China was declared a priority area.*

Keywords: *Central Asia, China, Russia, Belt and Road Initiative, economy, Shanghai Cooperation Organization.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-63-72>

Received: 10.06.2022 / Accepted: 12.09.2022

Introduction

Nowadays, the initiative of Chinese government “Belt and Road” is attracting more and more attention. All factors contributed to the launching of this project: in the conditions of current international crisis the Chinese macro project opens new opportunities for restructuring the existing system of trade and

economic relations across Eurasian continent. Today, the relevance of topic is growing: there is a lot of research works and forecasts concerning the impressive volumes of cargo flows that will run from the East to the West in the framework of the created logistic infrastructure.

It is important to mention that the Chinese initiative impresses international community by the scope of the project. In detail, the PRC

imported goods valued at 8 trillion US dollars from Asia and Europe until 2019 and invest up to approximately 450 billion US dollars in these regions [1]). The Chinese side promotes this scope at all levels starting from internal till international. The China Global Television Network (CGTN) reports, by May 2020, in the framework the Belt and Road initiative China has signed 200 cooperation agreements with 138 countries and 30 international organizations. According to the data of the World Bank, the implementation of the BRI project could increase trade by 6.2% on the global level, by 9.7% among participating countries and has a positive influence on the foreign direct investment in low-income countries by 7.6%.

The financial issue is a separate topic to discuss. The current volume of the Silk Road Fund is up to 40 billion US dollars, and in these circumstances the funding for the initiative's strategic projects cannot be singled out by any country except the PRC. It can be compared with the American plans in the New Silk Road, which are still on paper simply because of the lack of funding in the transport and logistics sphere announced almost 5 years ago.

However, it is important to emphasize that the Chinese idea of the Belt and Road is not only a project of trade and transport communications, as can be judged by the readiness of the PRC to transfer dozens of its factories and other production assets to the territory of Central Asian countries, including Kazakhstan. This article is aimed to analyze the opportunities of the Chinese project for Central Asian region in the current realities. For achieving this aim, the following tasks were set: to identify benefits for countries of the region, its readiness and attitude, to determine the real interests of China through the BRI initiative and to analyze the tools for attracting Central Asian countries. However, the project implementation attracts special attention due to the complexity and a number of quite real obstacles.

Research methods

A study was conducted using qualitative methods of analysis. Data were collected from

secondary sources: journal publications and articles in professional journals, conference proceedings, working papers, reports published by national and international organizations, archival documents, online resources of various governmental and non-governmental organizations, etc. The collected data were analyzed and presented in the format of logical reasoning, followed by the formation of final conclusions.

At the same time, the review of the speeches of government officials on related issues of the study is carried out in historical sequence, using the system-chronological method. The results obtained were generalized to analyze the development of the BRI concept.

The scientific research was based on a systematic approach. The Belt and Road initiative as a research object was studied as a complex system of interrelated parts focusing on Chinese interests and following perspectives for Central Asia. During the work a structure-functional method was applied, where each part of the system was observed in detail. In the process of research, we used scientific methods and techniques such as analysis and synthesis, grouping methods, and comparative analysis. At the same time, the research required the implementation of empirical methods – analysis of documents and sources.

Discussion and results

Geopolitical aspect. The geographical position can open new horizons or aggravate the current state in the region. Some experts support the idea that the Belt and Road project will become a bridge between Central Asia and major international centers, helping the region to avoid transport isolation, and become an active participant of the market. Moreover, it was one of the factors influencing the attractiveness of the region in the beginning. It is obvious that Central Asian countries seek to make the cooperation effective and fruitful for both sides. For example, the case of Kazakhstan can be observed, where the counter program "Nurlyzhol" (Bright Way) has been put forward and provided with budgetary financing. Its main aim was to create and update

the transport infrastructure for embedding in the Chinese macro project.

These interests facilitate China to make Central Asia one of the parts of its transport and logistics chain. For example, in June 2015, in Rizhao, Shandong Province, the Third China-Central Asia Cooperation Forum was held on the topic of signing Joint formation of the Belt and Road. It was aimed at the creation of a new structure of transport and communication net. Obviously, the Chinese government is positioning the city of Rizhao, located in the eastern part of the country, as the main link of the emerging Asian-European land highway.

Continuing the topic, since 2014, the eastern Chinese port city is connected by rail with the Western Chinese XUAR. Moreover, Rizhao has also signed an agreement with Aktau, the port in Kazakhstan, which is aimed to become the link between the markets of East Asia and the EU. Focusing on numbers, it can be stated that the total maximum cargo turnover of the port city was equal to 353 million tons in 2014. In future five years, Beijing plans to increase this figure to 750 million tons by building another 274 sea berths [2]. This aim can be achievable by cooperating between two centers – Aktau (in Kazakhstan) and Chinese port Lianyungang. According to the plan, these new capacities are directed to improve the capacity of the logistics infrastructure among the countries of Asian-Pacific region.

It is worth noting that in the framework of the June forum in 2015 the Chinese politicians and officials from Central Asian countries jointly launched the Central Asian Logistics Park and the Central Asian Center for Air Transport Services. In addition, this measure was taken to expand the cooperation between the PRC and the states of the region. Moreover, the International Sea Shipping Center Rizhao-Central Asia was opened. It becomes apparent that China considers the lack of experience of Central Asian countries in international trade. The Chinese side is aimed at creating these mechanisms for maximizing the effectiveness of trade operations in the region due to the high interest in the opportunity to successfully enter the capacious EU markets in perspective.

The growing multilateral cooperation through conducting forums and conferences strengthens the need to build a dialogue among countries with different cultural and historical past. In the framework of these discussing platforms, China places special emphasis not only on the opportunities and potential for infrastructure growth, but also on the cultural component. It becomes obvious that soft power is turning into a powerful tool for conducting effective relations. Due to this reason, China seeks to popularize its culture. Obviously, Beijing is aware that nowadays Central Asian countries have some anti-Chinese sentiments. Therefore, through regular dialogue between the political and business elite, intellectuals, and media representatives, the Chinese side is trying to improve China's perception and understanding in the region.

However, despite Chinese efforts concerning the implementation of the Belt and Road initiative, Central Asia is a region of interest among different world powers. It is known that due to its profitable geographical position connecting West and East, the EU, USA, Russia, Turkey, India, and other actors have both declared and confidential strategies and plans for the region.

These actions cause a deep analysis and the need to undertake measures from the Chinese side. For instance, in 2017, India openly expressed their interest: Prime Minister N. Moody visited the countries of the region, while Japan is becoming more active, which has unexpectedly begun to try to revive the format of the regional dialogue. However, it is worth noting that in Chinese perception the revival of Japanese diplomacy pursues the goal to thwart Chinese initiatives in the region. Therefore, the expansion of China's presence in Central Asia also aims to prevent the strengthening of other competing powers on the Chinese western borders.

Aspect of regional integration. In recent years, China has been showing great and rather reasonable interest to the development and prospects of Eurasian integration, which, since the creation of the Customs Union, includes the countries of Central Asia as key participants. In this case, the creation of the Eurasian Economic

Community (EAEC), which gave the foundation for the creation of Eurasian Economic Union, changed the format and structure of relations within the region and China's attitude – officials, entrepreneurs, and experts - to this association is ambiguous.

At the local level it is known that the Eurasian Economic Union is open to every country, however, the Organization is completely closed to China due to the differences in vision of future development. Moreover, it is worth noting that the creation of the Eurasian Economic Union is aimed at limiting capabilities of China and expansion of Russia's competitiveness [3]. Obviously, the creation and active promotion of the Belt and Road initiative is seen as a Chinese tool for maintaining presence in Central Asian region and measure of Eurasian integration containment. It is apparent that the Chinese experts discussed the new customs regime with the entry of Kazakhstan into the Customs Union/ EEU. They are convinced that it caused losses to Chinese producers oriented to the Kazakhstan market and even influenced the entire Central Asian product flow from China.

Logically, the interconnection is growing fast, and the changes in one country cause changes in the region. For instance, the rise in prices for Chinese goods reduced the attractiveness of the Dordoy market in Kyrgyzstan.

Initially, Chinese leaders focused on the rise of trade with the region, as a key indicator of successful relations. However, in 2015 during the negotiations between the representatives of the N.Nazarbayev Center at the Shanghai Academy of International Studies, from one side, and Chinese experts, from other side, it was found that the development of the EEC led to the formation and approval of new technical regulations for the goods inside the countries. Subsequently, this process complicated the established trade model [4]. However, it is important to mention that despite the difference in national legislations, the economic specifics of each country, these measures accelerate the fast-growing development of the EEU and creation general rules of the cooperation for the entire CIS countries, [5].

Focusing on the perspectives of cooperation between the Eurasian Economic Union and the Belt and Road initiative, it can be stated that common market with no customs barriers and clear rules of economic behavior creates all conditions for Chinese leaders. For this reason, in the nearest years China aims to accelerate the integration and create beneficial and fruitful relations for both sides. To demonstrate the scale of the project, it can be mentioned that according to the newspaper "Renminjibao", the Belt and Road project covers the consumer market valued at 3 billion people, the financial power of China and real projects [5].

Continuing the topic of regional powers' interest, Russian foreign policy is aimed at strengthening its position in the region. The American Peterson Institute for World Economy reports that by 2025, Russia's GDP may lose up to \$ 2 billion, and exports up to 4.4 billion US dollars [6]. In the framework of the reduction in the capacity among major trading players, Russia and China in Asia will try to increase their activity to develop their own trading block of Eurasian orientation [7].

Obviously, Chinese interests in the region are related to the mining operations and natural resources as a priority for conducting fruitful relations with the countries. Focusing on the detailed analysis of the numbers, the total volume of imports from Central Asia to China is equal more than 27 billion dollars, as a peak achieved in 2013. At the same time, over 82% of imports concern gas, oil and metals [4].

The export of raw materials is a key sphere for increasing the cooperation with the countries of the region. In detail, the total volume of imports from Central Asia to the PRC was recorded during 2009-2010 and reached a peak in 2013, when it was equal to more than 27 billion dollars. At the same time, over 82% of imports fell on commodities of the commodity group - gas, oil and metals [4]. Moreover, in 2014 China invested more than \$ 23 billion in buying up oil assets in Kazakhstan. Moreover, in 2014 the Chinese investments to Kazakhstan was equal to more than 23 billion dollars, focusing on buying oil assets. Earlier this sphere owned to Western partners, however, this

action opened Chinese companies control about a quarter of the oil produced today (less than 20 million tons) [1]. In relation to other Central Asian countries, China gave loans valued at 12 billion dollars to Turkmenistan. This measure gave Chinese leaders the opportunity for the production and export of gas, and the most important – it received an exclusive right to its extraction on the land territory of the republic, including one of the world's largest super-giant deposit Galkynysh.

Except oil sphere, the Chinese side strives to develop cooperation in metal sphere (uranium, copper, iron and gold). Focusing on the numbers, in 2014 this index exceeded \$ 2.7 billion, where 98% fell to Kazakhstan. Concerning export, ore is at the top, which is already exported to the PRC. Also, Kazakhstan is considered as an uranium mining leader, it holds the first place in the world, and now accounts for 75% of the total uranium imports in the PRC. China plans to increase the number of nuclear reactors from 31 in 2015 to 110 by 2030, and a key role in providing raw materials for fuel production is likely to be played by the Kazakhstan [8].

According to the China Global Investment Tracker, in the framework of the Belt and Road Initiative the total volume of Chinese investments in Kazakhstan is equal to 18.69 billion US dollars from 2013 to 2020. In detail, more than half of the amount is directed to the energy sector, \$3.81 billion to the transport sphere, while \$2.65 billion are for chemical industry and \$1.91 billion for metallurgical engineering.

Chinese government was a key initiator to provide funding for the South-North rail line in Kyrgyzstan and an utility pole in Tajikistan. Moreover, these actions were aimed at enabling both countries to reassemble their countrywide electricity supply infrastructure, which had become dispersed following the fall of the USSR. Naturally, such initiatives help to increase the health of the economy of the Central Asian countries.

In geopolitical aspect, it is seen that China is one of the top three players in the commodity market in the region along with Russia and Western countries. Moreover, China has built a

basic pipeline infrastructure which provided a growth in raw materials supplies from Central Asia. For instance, in Kazakhstan an oil pipeline with a capacity of 20 million tons a year was commissioned, while in Turkmenistan a gas main with a current capacity of 55 billion cubic meters was put into operation. It is worth noting that today these pipes are capable of serving less than 3% of Chinese annual oil consumption and 15% of its gas consumption toward the eastern part [9]. Despite the low volume it can be stated that this pipeline system, built by China in the region, is planned with perspective for the future. These measures demonstrate Chinese firm intention to strengthen relations with Central Asian countries. Most experts analyzed this policy and came to the conclusion that this action has several causes, one of which is security. The Belt and Road initiative is crucial for China to reduce its vital dependency on vulnerable sea supplies and increase continental logistics. It is obvious that China has made remarkable progress in relations with Central Asia through creation a large trade market uniting both sides and has already budged Russia as Central Asian primary trade partner through the permanent presence in the region.

According to the data from Chinese Ministry of Commerce, it is seen that in 2021 trade between China and the five countries surged by 25 percent year-on-year to \$44.6 billion [10]. The value between China and Kyrgyzstan grew the fastest at 131 percent, to \$6.3 billion. For Kazakhstan - the largest trading partner for China among the five countries - the figure rose by 15 percent to \$23 billion.

Chinese export is represented by high-value goods (machinery, light, and electronic industry items) to the region while consuming the natural resources of Central Asia. As a result, the region becomes more and more dependent on China in terms of technology.

Additionally, despite the regional economic crisis the Chinese side was able to maintain high levels of commodities exports in comparison with Russian export. It should be noted that Kazakhstan and Kyrgyzstan, which are members of the EEU, receive the majority of China's

supply. Moreover, Chinese products also enter Russian market through these countries. In order to expand sales, China uses main tools: allocates related loans, builds infrastructure between Central Asia and XUAR.

China attempts to avoid conflict with both Russia and the Central Asian countries in resolving its economic issues. This position differs from Western countries' approach. It can be stated that China rejects projects in Central Asian countries which can lead to the aggravation of relations among neighbors (for example, the construction of hydroelectric power plants on Transboundary Rivers in Tajikistan due to objections from Uzbekistan).

The Chinese loans policy started in 2016. Due to this policy Central Asian countries got approximately 30 billion dollars. Basically, this funding was directed to implement infrastructure projects in Kyrgyzstan and Tajikistan, as well as projects in Kazakhstan and Turkmenistan that were of interest of China. Credits are given to the countries in the region with preference, but they are also related since they must be controlled by Chinese enterprises. In case of difficulties in repayment of funding, China frequently provides counterparties with the opportunity to pay off loans on the supply of natural resources, or the admission to mineral deposits. The largest such transaction is the calculation of China's loans to natural gas supplies.

Loans are mostly used to build an infrastructure between Central Asian countries and China's western provinces. During the Soviet period, the region was isolated from the Chinese logistic system, and today the Chinese side aimed at filling this gap, which was a major barrier of the trade growth. China focuses its efforts on the building and repair of those infrastructural facilities (checkpoints, logistics hubs, car and railway highways) that enable increasing trade with the countries of the region. Beijing has had rail access to Iran since 2015 via Central Asia. Its efforts will likely be concentrated on building a third railway entrance to the region in the nearest future (the previous two are in Kazakhstan), with the perspective that the new road will connect with the Uzbek part of the Fergana Valley (i.e. the

most populated area of Central Asia). Obviously, nowadays China provides loans to Central Asia more than other countries, finances infrastructure more quickly than others, and increases imports of basic goods. According to the current economic policy, the region is conducting the policy of being a raw material partner and strengthening its technological ties with its eastern neighbor.

Chinese leader Xi Jinping seeks to increase trade between China and the region to \$70 billion by 2030. According to the Chinese state newspaper People's Daily, this index has grown 25 times over the past 20 years - from \$1.5 billion to \$38.6 billion in 2020. In terms of growth, Turkmenistan is the leader. To be precise, the trade turnover has grown almost 200 times, reaching \$ 6.5 billion in 2020, mainly due to the export of natural gas. People's Daily informs that by the end of 2020 BRI project covered \$40 billion Chinese investment in total, where \$21.4 billion was in Kazakhstan. By the end of 2021, there were 7,700 Chinese firms operating in Central Asia [11].

Today, the experts and scientists (especially Central Asian) tend to believe that Central Asia is a key region and ultimate goal of the Belt and Road project. The two main reasons for this statement will be studied and shown in detail.

First, it is necessary to emphasize that the region is extremely important for stabilizing the situation in the troubled Xinjiang Uygur Autonomous Region (XUAR). This goal can be achieved by improving its living standards and stimulating trade, economic and energy exchanges with the culturally close republics of Central Asia.

Second factor is connected with the extremely limited market. Obviously, Beijing is more interested in Central Asia as a large transit territory for quick access to key markets of the European Union and other European countries.

Over the next ten years, it is projected that China will strengthen its dominance as the region's primary trading partner and creditor by demonstrating rapid levels of economic development and providing infrastructure projects. It is predicted that these measures will make China collaborate with recently formed organizations, such as the Asian Infrastructure Investment Bank.

Conclusion

All in all, it is seen that pursuing its own interests China is assisting Central Asian countries with the implementation of their industrial plans. However, Chinese policy differs, compared with European Microfinance Organizations, which are aimed at putting special requirements for making edits to national financial and political structure through its recommendations.

Beijing is delaying the inventory of Turkmen oil. These measures lead to the reduction of European interest in the region and opened new opportunities for Russian fossil in the European market.

It is important to mention that one of the obvious drawbacks is the region's rapid growth in debt obligations prior to the eastern union. For instance, it is known that the international financial structures were the only sources of funding, however, the Chinese policy turned China into the major lender and deepen its position in this status. In detail, PRC provided 43% (or \$900 million) of Tajikistan's total debt. For comparison, in 2015, Kazakhstan borrowed \$13.3 billions while Bishkek borrowed \$35 billion from abroad [12]. It can be concluded that the lending

policy is the most effective tool in Central Asian countries, moreover, some democratic countries have far higher borrowing fees, despite official statistics numbers.

It is worth noting that Chinese and Russian economies intensify their resources in the region to expand their influence in Central Asian economic sphere. Observing the numbers, it becomes apparent that Chinese businessmen become a competitive power in the region in relation to the region's natural resources, compared with Russian enterprises, which have to abandon their retail markets in Central Asian countries.

Moreover, a close analysis of the statements, intentions, and actions of the Chinese side shows that in perspective its mission is much broader, it is the project for the geo-economy of Eurasia.

Funding

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant №AP14870606 "Research of the foreign policy of the Republic of Kazakhstan in the context of changing geopolitical conditions").

References

1. APEC economies pledge flexible fiscal policies, stress infrastructure investment. [Web source]. – 2015. – URL: <http://english.people.com.cn/n/2014/1023/c90883-8798513.html> (accessed 30.09.2020).
2. How to Invest in China's New Silk Road Fund // Investment frontier. - 2014. - November, 24. [Web source]. – 2015. – URL: <http://www.investmentfrontier.com/2014/11/24/invest-chinas-new-silkroad-fund> (accessed 21.07.2019).
3. Барбашин А. Новый Шелковый путь // World Economic Journal. – January, 2014. [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: http://world-economic.com/ru/articles_wej-382.html (date of acceptance 06.04.2021).
4. Цзинь Л. «Один Пояс и Один Путь»: Китайский план Маршалла // Международные вопросы. – 2015. – № 1. – С. 88-89.
5. Ван Б. Сравнительное изучение торгового сотрудничества между Китаем-Россией и странами Центральной Азии // Европейская и азиатская экономика. – 2014. – № 4. – С. 95-105.
6. Вэй З. Кооперативная геоэкономическая стратегия и строительство «Экономического пояса Шелкового пути»: о региональном сотрудничестве Китая и Центральноазиатских стран // Вестник Гуаньсиского университета национальностей: издание общественных наук. – 2016. – № 1. – С. 142-149.
7. Совместное заявление Российской Федерации и Китайской Народной Республики о сотрудничестве по сопряжению строительства Евразийского экономического союза и Экономического Шелкового пути. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/4971> (дата обращения: 18.09.2021).

8. China to reveal detailed «Belt and Road» roadmap // Xinhua – news, 2015, March [Web source]. – 2015. – URL: http://news.xinhuanet.com/english/2015-03/16/c_134070613.htm (accessed 03.10.2022).
9. Сю Т. Аспекты Нового Шелкового пути в ШОС // Перспектива. – 2015. – № 2. – С. 6.
10. Zhihua L. Trade with Central Asia to expand // China Daily. – 2022. – January, 19. [Web source]. – 2015. – URL: http://english.www.gov.cn/statecouncil/ministries/202201/19/content_WS61e76106c6d09c94e48a3e1c.html (accessed 29.11.2022).
11. Китай обещает нарастить инвестиции в Центральную Азию. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://russian.eurasianet.org/kitaj-obeshchaet-narastit'-investicii-v-Central'nuyu-Aziyu> (дата обращения: 15.12.2020).
12. Бывший посол КНР в Узбекистане Гуан Хенгуан о Новом Шелковом пути // Zhenminzhibao. [Электрон. ресурс] – 2013. – URL: <http://russian.people.com.cn/31521/8428000.html> (дата обращения: 11.11.2020).

С.М. Нурдаuletова, Д.Р. Айтмагамбетов, С. Аспандияр, Г.Ж. Кенжалина
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қытайдың «Бір Белдеу – Бір Жол» бастамасы және Орталық Азия елдері үшін мүмкіндіктері

Аңдатпа. Алғаш рет «Бір белдеу - бір жол» бастамасының идеясы Орталық Азияда Си Цзиньпиннің 2013 жылғы 7 қыркүйекте Қазақстанға сапары барысында ұсынылды. Бірақ іс жүзінде біз ҚХР 2000-шы жылдардың ортасынан бастап Орталық Азия аймағында белсенді экономикалық саясат жүргізе бастағанын байқаймыз. «Белдеу және жол» жариялау бастамасы жаңа мәміле емес, шын мәнінде бұл барлық тән сипаттамаларымен онжылдыққа созылатын бұрыннан бар экономикалық саясаттың идеологиялық дизайнының жалғасы. Кейбір зерттеушілердің пікірінше, «Белдеу және жол» тұжырымдамасының пайда болу себептерінің бірі қытай тарапының ШЫҰ шеңберінде интеграцияның экономикалық одағын құру жөніндегі сәтсіз әрекеттері болды. Мұндай әрекеттерге 2003 жылы Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы шеңберінде еркін сауда аймағын қалыптастыру, Қытайдың даму институттарын, ең алдымен ШЫҰ Банкіні құру бастамасы ұсынған ұсыныстар жатады. Бұл әрекеттер Ресейдің Қытаймен экономикалық интеграцияға құлықсыздығына тап болды.

«Бір белдеу – бір жол» идеологиялық доктрина ретінде ұсынылған, ол Қытай осы бастаманың аясына тартылған аумақтарда алға жылжытатын немесе алға жылжытатын нақты жобалар үшін біріктіруші идея ретінде әрекет етеді. Осы тұрғыдан алғанда, бастама негізгі артықшылықтардың біріне ие: ашықтық. Кез келген дерлік жобаны оның шеңберіне қосуға болады, өйткені бастама Қытай экономикасының мемлекеттердің мүдделерімен өзара әрекеттесуі үшін инклюзивті платформа құруға арналған. Қазақстан мен Орталық Азия елдері осы жобаны іске асыру процесінде. Қытаймен көлік байланысын дамыту бағым бағыт ретінде жарияланды.

Түйін сөздер: Орталық Азия, Қытай, Ресей, Белдеу және жол бастамасы, экономика, Шанхай ынтымақтастық ұйымы.

С.М. Нурдаuletова, Д.Р. Айтмагамбетов, С. Аспандияр, Г.Ж. Кенжалина
Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Инициатива Китая «Один Пояс – Один Путь» и возможности для стран Центральной Азии

Аннотация. Впервые идея инициативы «Один пояс - одна дорога» была представлена в Центральной Азии в ходе визита Си Цзиньпина в Казахстан 7 сентября 2013 года. Но на деле, мы наблюдаем, что КНР начал проводить активную экономическую политику в Центральноазиатском регионе еще с середины 2000 -х годов. Инициатива по провозглашению «Пояс и дороги» не является новым курсом, на самом деле это продолжение идеологического дизайна уже существующей экономической политики, которая длится в течение десятилетия со всеми его неотъемлемыми характеристиками. По мнению некоторых исследователей, одной из причин появления концепции «Пояс и путь» были неудачные попытки китайской стороны создать экономический союз интеграции в рамках ШОС. К таким попыткам можно отне-

сти предпринятые предложения, выдвинутые еще в 2003 году формирования зоны свободной торговли в рамках Шанхайской организации сотрудничества, инициативы Китая создать институты развития, в первую очередь, Банк ШОС. Данные попытки столкнулись с нежеланием экономической интеграции с Китаем со стороны России.

«Один пояс – один путь» представлен в качестве идеологической доктрины, действующей как объединяющая идея для тех конкретных проектов, которые Китай уже продвигает или будет продвигать на территориях, вовлеченных в сферу действия этой инициативы. С данной точки зрения инициатива имеет одно из ключевых преимуществ: открытость. Почти любой проект может быть включен в его рамки, поскольку инициатива предназначена для создания инклюзивной платформы для взаимодействия китайской экономики с интересами государств. Казахстан и страны Центральной Азии находятся в процессе реализации этого проекта. Развитие транспортных коммуникаций с Китаем объявлено в качестве приоритетной области.

Ключевые слова: Центральная Азия, Китай, Россия, инициатива «Пояса и Пути», экономика, Шанхайская организация сотрудничества.

References

1. APEC economies pledge flexible fiscal policies, stress infrastructure investment. Available at: <http://english.people.com.cn/n/2014/1023/c90883-8798513.html>. (accessed 30.09.2020).
2. How to Invest in China's New Silk Road Fund. Investment frontier. - 2014. - November, Available at: <http://www.investmentfrontier.com/2014/11/24/invest-chinas-new-silkroad-fund> (accessed 21.07.2019).
3. Barbashin A. Novyi shelkovyi put. World Economic Journal [New Silk Road. World Economic Journal]. Available at: http://world-economic.com/ru/articles_wej-382.html (accessed 06.04.2021)
4. Czin L. «Oдин poyas I odin put»: Kitaiskiy plan Marshalla. Mezhdunarodnye voprosy [«One Belt and One Road: China's Marshall Plan. International Affairs.]. 2015. No. 1. P. 88-89, [in Russian].
5. Van B. Sravnitelnoe izuchenie torgovogo sotrudnichestva mezhdu Kitaem-Rossiei I stranami Centralnoi Aziy. Evropeiskaya I aziatskaya ekonomika [Comparative Study of Trade Cooperation between China-Russia and Central Asian Countries. European and Asian Economy]. 2014. No. 4. P. 95-105, [in Russian].
6. Way Z. Kooperativnaya geoeconomicheskaya strategiya I stroitelstvo «Economicheskogo poyasa Shelkovogo puti»: o regionalnom sotrudnichestve Kitaya I Centralno-Aziatskikh stran. Vestnik Guansiskogo universiteta nacionalnoy: izdanie obshestvennykh nauk [Cooperative Geo-Economic Strategy and the Construction of the Silk Road Economic Belt: On Regional Cooperation between China and Central Asian Countries. Bulletin of Guangxi University of Nationalities: Social Science Publication]. 2016. No. 1. P. 142-149, [in Russian].
7. Sovmestnoe zayavlenie Rossiyskoy Federatsiy I Kitayskoy Narodnoy Respubliki o sotrudnichestve po sopryazheniyu stroitelstva Evraziyskogo ekonomicheskogo soyuza I Economicheskogo Shelkovogo puti [Joint Statement of the Russian Federation and the People's Republic of China on Cooperation in Bridging the Construction of the Eurasian Economic Union and the Economic Silk Road]. Available at: <http://www.kremlin.ru/supplement/4971> [in Russian]. (accessed 18.09.2021).
8. China to reveal detailed «Belt and Road» roadmap. Xinhua – news, 2015, March. Available at: http://news.xinhuanet.com/english/2015-03/16/c_134070613.htm (accessed 03.10.2022)
9. Syui T. Aspekty Novogo shelkovogo puti v SHOS. Perspektiva [Aspects of the New Silk Road in the SCO. Perspective]. 2015. No.2. P. 6, [in Russian].
10. L. Zhuhua. Trade with Central Asia to expand. China Daily. 2022. January, 19. Available at: http://english.www.gov.cn/statecouncil/ministries/202201/19/content_WS61e76106c6d09c94e48a3e1c.html (accessed 29.11.2022).
11. Kitaj obeshchaet narastit' investitsii v Central'nuyu Aziyu. eurasianet. 2022. January [China promises to increase investment in Central Asia], Available at: <https://russian.eurasianet.org/kitaj-obeshchaet-narastit'-investitsii-v-Central'nuyu-Aziyu> [in Russian]. (accessed 15.12.2020).
12. Byvshiy posol KNR v Uzbekistane Guan Henguan o Novom Shelkovom puti. Zhenminzhubao Former Ambassador of China to Uzbekistan Guan Hengguang about the New Silk Road. Zhenminzhubao. Available at: <http://russian.people.com.cn/31521/8428000.html> [in Russian]. (accessed 11.11.2020).

Information about the authors:

Nurdavletova Saniya Moryakovna – Candidate of Historical Sciences, Associate professor, International Relations Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 K. Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Aitmagambetov Duman Ramazanovich – Candidate of Historical Sciences, Member of the Management Board-Vice-Rector for Strategic Development, Associate Professor of the Department of History of Kazakhstan of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 K. Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Aspandiyar Saida Bulatovna – The 2nd year doctoral student, International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 K. Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Kenzhalina Gulsum Zhumabaevna – Ph.D., Senior Lecturer, Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 K. Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Нурдаветова Сания Морьяковна – тарих ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев Еуразия ұлттық университетінің Халықаралық қатынастар кафедрасының доценті, Қ. Сәтбаев көшесі, 2, Астана, Қазақстан.

Айтмагамбетов Думан Рамазанович – тарих ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев Еуразия ұлттық университетінің Басқарма мүшесі – Стратегиялық даму жөніндегі проректор, Қазақстан тарихы кафедрасының доценті, Қ. Сәтбаев көшесі, 2, Астана, Қазақстан.

Аспандияр Сауда Булатовна – Л.Н. Гумилев Еуразия ұлттық университетінің Халықаралық қатынастар кафедрасының 2 курс докторанты, Қ. Сәтбаев көшесі, 2, Астана, Қазақстан.

Кенжалина Гульсум Жұмбаевна – Ph.D., Л.Н. Гумилев Еуразия ұлттық университетінің халықаралық қатынастар кафедрасының аға оқытушысы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2, Астана, Қазақстан.

Реализация политики Республики Казахстан в сфере образования: законодательные основы

Аннотация. В современных условиях Казахстан, внедряя новые методы совершенствования системы высшего образования на примере лучших международных практик, провел качественную модернизацию.

В статье проанализирована поэтапная реализация образовательной политики Казахстана в контексте законодательных основ, проведен краткий дискурс реформ высшего образования. Рассмотрены основные тенденции развития высшего образования в условиях глобализации, характеризующиеся изменениями образовательной политики в современном условиях.

Пандемия COVID-19 оказала глобальное воздействие на переформатирование концепций высшего образования во всем мире. В этом контексте в Казахстане появились новые тенденции в области высшего образования с внедрением цифровых технологий, что повлияло на методологическую организацию учебных процессов и обновление законодательной политики в системе развития человеческого капитала, конкурентоспособности и качественного образования для устойчивого развития нашей экономики.

В ходе исследования авторами выявлены основные тенденции и проблемы в области политики высшего образования РК в современных условиях.

Ключевые слова: высшее образование, образовательная политика, институализация образования, модернизация системы образования, мегатренды.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-73-85>

Поступила: 11.05.2022 / Одобрена: 10.08.2022

Введение

В мировой практике образовательной политики появляются новые мегатренды масштабного развития высшего образования, развитие инновационных и коммуникационных технологий требует новых навыков от специалистов. В этом аспекте высшее образование играет стратегическую роль в обеспечении профессиональной подготовки молодых специалистов для разных отраслей экономики в интеграции с наукой и производством.

Актуальность

Определение стратегических приоритетов развития высшего образования РК на основе законодательно-правовых основ является актуальным, ведь главной целью является развитие человеческого капитала образовательного сегмента, что влияет на развитие экономики нашей республики. В условиях турбулентности мирового порядка актуальным является подготовка квалифицированных кадров в новых реалиях – это стратегическая задача высшей школы.

Отметим, что в эпоху глобализации высшее образование становится стратегическим двигателем политических и социальных преобразований, тем самым приобретая «политикообразующую» функцию. Здесь главным трендом становится экономика знаний на основе законодательно-правовых основ, имеющая глобальное влияние.

Цель исследования – определение основных политических факторов, влияющих на процесс принятия государственных решений по модернизации законодательных основ в сфере высшего образования. В этой связи исследование тенденций реализации высшего образования Казахстана в контексте модернизации законодательных основ требует углубленного изучения в политической науке. Основной целью данной статьи является проведение анализа поэтапного развития системы современного высшего образования в рамках законодательных документов. Для рассмотрения цели данной темы поставлены следующие задачи:

- систематизировать составляющие элементы в сфере высшего образования на анализе поэтапной реализации политики РК;
- рассмотреть основные законодательные документы в сфере высшего образования за годы независимости РК;
- проследить общую динамику трансформации и развития высшего образования.

Методы исследования

В статье применены политологические методы исследования: системный, качественный, количественный и статистические методы и анализ документов законодательного поля РК в сфере высшего образования.

Исторические сведения по постановке задачи

Система высшего образования всегда находится в поле зрения исследователей, в том политика государства в данной сфере.

Отметим, что актуальность системы высшего образования и сегодня является предметом дискурса в теоретических исследованиях, публицистических статьях, различных выступлениях политиков, в основе его всегда лежат государственные законодательные документы.

Основным стратегическим документом страны является долгосрочная Стратегия «Казахстан-2050», где определена главная цель – войти в лигу тридцати развитых стран мира.

Отметим, что российский политолог С.А. Беляков исследует терминологию образовательной политики как особую программу действий государства и пути ее реализации. Термин «образовательная политика» широко применяется в различных документах и материалах, обозначая основные направления деятельности государства по решению наиболее важных задач и проблем, стоящих перед системой образования [1, 2-3 с.].

Из международных экспертов в области образовательной политики отметим исследовательскую работу А.М. Габриелян «Мировые тренды и вызовы в системе высшего образования: матрица эффективной политики реформ университета». В работе рассматривается вопрос разработки матрицы политики реформирования системы университетского образования с учетом мировых трендов в этой сфере. Указана миссия университета, обусловленная современными вызовами университета XXI века: 1) обеспечения социальной стабильности; 2) модернизационного прорыва: развития инноваций; 3) площадки для коммуникаций; 4) концентрации и продуцирования информации и знаний; 5) содействия в построении знаниевого общества; 6) интернационализации как перспективы развития университета; 7) программы развития университета; 8) роли культурных традиций и спорта в университете [2, 37-46 с.].

Образовательную политику Казахстана изучали ученые, как: А.К. Кусаинов, А.К. Мынбаева, Р.А. Нуртазина, А.А. Нурмагамбетов, Ш.Т. Таубаева, Л.М. Иватова,

Н. Анарбек, О.Н. Смолин, Э.Д. Днепров, А.А. Булатбаева и другие. К примеру, сравнительный анализ образовательных политик стран мира и Казахстана, разработку практических и теоретических основ проектирования образовательной политики в целях формирования интеллектуальной нации и развития человеческого капитала рассмотрена в научно-исследовательской работе «Образовательная политика: теории и концепции, тенденции и стратегии развития» А.А. Булатбаевой, Н. Анарбек, А.К. Мынбаевой и Ш.Т. Таубаевой [3].

В исследовательской работе «Конституционные правовые основы образовательного процесса в Республике Казахстан» ученый Б.О. Алтынбасов с законодательной точки зрения раскрывает сущность образовательного процесса. Проведен теоретико-правовой анализ правоотношений на основании законодательства об образовании, где право на образование – основа правового статуса личности, именно государство должно стать подлинным гарантом в получении образования каждого гражданина Казахстана [4, 12-13 с.].

Может показаться, что существует обширное количество материалов по данной проблеме. Однако тема реализации политики Казахстана в сфере высшего образования на основе законодательных основ в современных условиях является недостаточно изученной в силу обширного количества составляющих факторов его направлений и аспектов проводимых реформ.

Результаты исследования

Рассмотрим общую информацию. По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан в 1990-1991 учебном году в РК функционировало 54 государственных вуза, в 2001 учебном году в стране насчитывалось 182 вуза, 122 из которых – частные (Рис.1).

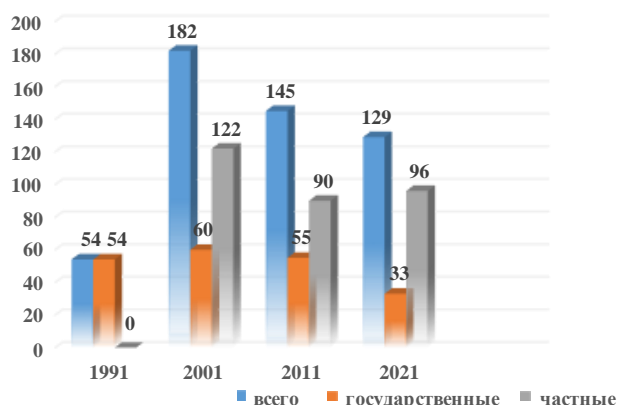

Рисунок 1. Сеть вузов (ТАЛДАУ - Информационно аналитическая система Комитета по Статистике РК (stat.gov.kz))

В данный исторический период Министерство образования РК проводит преобразование с учетом новых реалий. Многие университеты, проявившие себя на рынке образовательных услуг, не смогли адаптироваться к проводимым на государственном уровне реформам, вызванными условиями глобализации. Подчеркнем такие аспекты глобализации в сфере высшего образования в нашей стране, как информатизация, интернациональное взаимодействие университетов, интеграция в международное образовательное пространство, вестернизация как основное направление культурно-исторического составляющего высшей школы. Государственная политика стимулирования внедрения всех этих аспектов глобализации в казахстанское высшее образование была вызвана устоявшейся старой структурой. К тому же превращение системы образования в разрозненные элементы привело к повсеместному падению качества предоставляемых образовательных услуг и практическому отрыву от потребностей экономической сферы и рынка труда.

В 2011-2021 гг. контингент студентов казахстанских вузов увеличился на 48 % (Рис.2). Свыше 80% студентов всех вузов сейчас обучаются на коммерческой основе. На начало 2020/2021 учебного года в РК действует 129 вузов, из них государственными

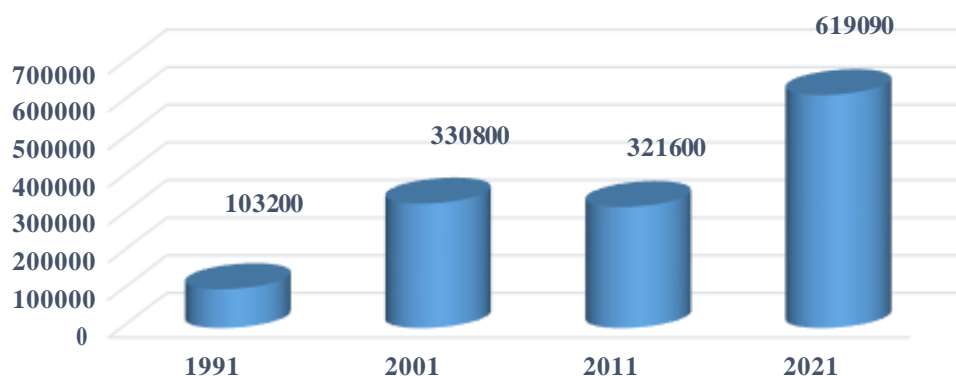

Рисунок 2. Контингент студентов (ТАЛДАУ - Информационно аналитическая система Комитета по Статистике РК (stat.gov.kz))

являются 33 вуза, частными - 96 вуза. Общее количество студентов на начало 2020/2021 г. составляло 619 090 человек, из которых 557 (93%) студентов получают образование по квалификации бакалавриата, 34 619 (5,9%) студентов – по квалификации магистратуры,

Таблица 1 (авторские видения на основе информационных материалов)

Этапы	Дата, название документа	Содержание документа	Результат
I - ЭТАП 1991 -1999 гг.	Закон РК “Об образовании” от 18 января 1992 г. № 1153-ХІІ (далее - Закон об образовании I)	Сформирована система государственных, частных, статус автономных вузов. В соответствии со статьей 17 Закона об образовании I Положение об автономии государственного высшего учебного заведения утверждается Правительством РК.	В 1992 г. функционировали 54 государственных вуза.
	Международная стипендия «Болашак» от 5 ноября 1993 года Постановлением Президента РК Н. А. Назарбаева	Новые возможности для талантливой молодежи в получении качественного образования за рубежом в целях дальнейшего применения полученного ими опыта во благо государства.	1994-2004 гг. По программе «Болашак» присуждено 800 стипендий.
	Закон “Об образовании” от 7 июня 1999 года № 389-І (далее - Закон об образовании II)	Сформирован и определен механизм образовательных грантов по ЕНТ и кредитов. Появление дистанционного образования [6].	Модернизация высшего образования по контенту. Сочетание различных форм получения образования.
	О Государственной программе «Образование» (Указ Президента РК от 30 сентября 2000 года N 448).	Государственная программа образования и науки в РК: оценка состояния сферы образования, перспективы, приоритеты и конкретные мероприятия по достижению поставленных целей всех уровней образования.	Государственные общеобязательные стандарты высшего и послевузовского профессионального образования, классификатор специальностей [7].

II - ЭТАП 2000-2010 годы	«Государственная программа развития образования на 2005-2010 гг.».	Целостная трехступенчатая модель подготовки кадров (<i>бакалавриат - магистратура - докторантура</i>), аккумуляция кредитной системы обучения.	Повышение престижности обучения [8].
	В 2010 году Казахстан впервые среди стран Центральной Азии стал 47-м участником Болонского процесса.	Болонская система образования – концепция, принятая в едином учебном пространстве для ведущих европейских стран.	Кредитная технология обучения на основе European Credit Transfer and Accumulation System/Европейская система перевода зачетных единиц (далее – ECTS) для всех вузов.
III - ЭТАП 2011 -2021 годы	Госпрограмма образования и науки, состоящая из двух этапов: <i>первый этап – 2011 - 2015 гг.</i> <i>второй этап – 2016 - 2020 гг.</i>	Обновление содержания образования: Казахстан перешел на новый международный уровень европейских стандартов и был признан в системе высшего образования.	Приказом МОН РК от 20 апреля 2011 года № 152 утверждены правила организации учебного процесса по кредитной технологии обучения, благодаря чему достигнуты результаты в кредитной технологии [9].
	«Закон о статусе педагога» (Закон РК от 27 декабря 2019 года № 293-VI ЗРК)	Закон определяет статус педагога и устанавливает права, социальные гарантии и ограничения, обязанности и ответственность педагога.	В течение 5 лет увеличение заработной платы педагогам на 25 %; в конечном итоге увеличится на 100%.
	Национальный проект. ШПК от 12 октября 2021 года № 726 «Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация».	Конкурентоспособность казахстанских вузов, приоритеты: -реализация вузами международных образовательных программ, академические обмены с зарубежными партнерами; -привлечение зарубежных экспертов к преподавательской деятельности; -филиалы ведущих зарубежных вузов.	Срок реализации национального проекта – декабрь, 2025 год.

6 914 (1,1 %) студентов – по квалификации докторантуры. Общая численность профессорско-преподавательского состава составляет 36 307 человек [5].

Министерство образования и науки РК на протяжении последних трех лет провело качественную работу по оптимизации 70 филиалов, 30 частных вузов с малым контингентом обучающихся, часть университетов стали колледжами. Данные меры, в первую очередь, направлены на повышение престижа образовательной системы, качества высшего образования, ведь главная цель – это

выпуск высококвалифицированных кадров, способных конкурировать на мировом рынке труда. Проблемы оттока молодых кадров в зарубежные страны исследуются специалистами разных отраслей. Одной из причин «утечки мозгов» являются привлекательные условия по заработной плате для специалистов. Качественные и количественные показатели измерения системы высшего образования постоянно видоизменялись в связи с политической ситуацией в стране, исходя из которой обозначались новые векторы движения и развития в этой сфере.

Вместе с тем процесс модернизации системы высшего образования в РК можно разделить на три этапа: 1) 1991-1999 гг.; 2) 2000-2010 гг.; 3) 2011-2021 гг.

Первый этап: с 1991 по 1999 год

В 1993 году стартовала международная программа «Болашак». По данным АО «Центр международных программ» от 26.06.2022 г. за 28 лет реализации программы «Болашак» присуждено 14 465 стипендий, из них с 1994 по 2004 год – 785 стипендий, с 2005 по 2011 год – 6 921 стипендий, с 2011 по 2021 год – 6 759 стипендий. Отметим, что с момента реализации программы «Болашак» в целом за все годы 11 399 выпускников вернулись в Казахстан, что составляет 78,8% от общего числа обучающихся.

В этот период основан механизм образовательных грантов и кредитов. В пункте 3 ст.13 Закона РК «Об образовании» были общие правила по приему в высшие учебные заведения на конкурсной основе. Условия конкурса гарантировали соблюдение прав граждан на образование. Зачисления абитуриентов в вузы проводились на основе сертификатов по балльной системе, выданных по результатам единого национального тестирования.

Впервые ЕНТ в Казахстане, организованный по опыту зарубежных стран, был введен в 1999 году, он проходил в один этап по 120-балльной шкале. Аналоги ЕНТ имеются и во многих странах. Например, в странах Европы – Matura, в США – SAT и ACT, в Великобритании – A-level, в Германии и Австрии – Abitur, во Франции – Baccalauréat en France (Bac), в Российской Федерации – Единый государственный экзамен.

В одну из компетенций МОН РК также входит назначение на должность и освобождение от должности первых руководителей подведомственных государственных организаций образования, кроме первых руководителей отдельных государственных высших учебных заведений, которые назначаются на должность и освобождаются от должности Президентом

Республики Казахстан (статья 30 пункт 19 Закона об образовании П). С 2008 года ректоры 11-ти национальных вузов назначались Президентом РК.

Политика назначения ректоров национальных университетов изменилась в 2019 году: было обозначено предоставление академической и управленческой самостоятельности вузов. Например, деятельность АОО «Назарбаев университет», где профильное министерство напрямую не вмешивалось в работу университета. Такая политика показала определенные результаты, но отсутствие конкуренции и статус «назначенца Президента» не дали плодотворного влияния на развитие других учебных заведений [10].

Второй этап: с 2000 по 2010 год

В данный период происходит реформирование управления вузовской системой по системе Болонского процесса: финансирование образования, расширение академической свободы вузов, разработка государственных стандартов образования.

Болонский процесс в эти годы стал распространённой темой изучения для академического сообщества университетов. В первую очередь рассмотрены причины, побудившие Казахстан вступить в единое европейское образовательное пространство. Принятие такого решения по интеграции в европейское образовательное пространство было продиктовано целью уменьшить качественный разрыв с зарубежными ведущими вузами, а также уменьшить финансовую нагрузку высшего образования на государственный бюджет.

Политическими институтами разработаны: «Государственная программа развития образования на 2005-2010 годы», национальная система оценки качества образования по трехуровневой модели подготовки кадров: бакалавриат, магистратура и докторантура PhD, классификаторы подготовки кадров по системе Международной стандартной классификации образования (МСКО). Университеты перешли на кредитную

технологии обучения. Казахстан в 2010 году впервые среди стран Центральной Азии стал 47-м участником Болонского процесса. В связи с подписанием Болонской декларации Приказом МОН РК от 27 мая 2011 года № 6976 была принята кредитная технология обучения, разработанная на основе European Credit Transfer and Accumulation System/ Европейская система перевода зачетных единиц (далее – ECTS) для всех вузов страны в целях повышения мобильности студентов и преподавателей.

Вопрос реализации Болонской декларации в Казахстане показал сложности восприятия обществом и работодателями новых степеней «бакалавра» и «магистра». По данному аспекту политическими институтами была обоснована идея о том, что степень «специалист» в высшем образовании не оправдала себя ни семантически, ни фактически и не отражала качественную квалификацию выпускников на современном уровне.

Третий этап: с 2011 по 2021 год

Государственной программой образования и науки определены новые приоритеты и тенденции развития системы образования в современных условиях глобализации. Правительством РК и МОН РК определены новые цели и задачи по разработке модернизации системы образования. Реализация данной программы состояла из двух этапов: первый этап – 2011-2015 годы; второй этап – 2016-2020 годы. За эти годы Казахстан приобрел в высшем образовании концептуальное модернизированное содержание, перешел на международные европейские стандарты и был признан ими в системе высшего образования. Приказом МОН РК от 20 апреля 2011 года № 152 утверждены новые правила организации учебного процесса по кредитной технологии обучения [11].

На основе данной государственной программы начала функционировать независимая система обеспечения качества. С 2012 года процесс аккредитации образовательных программ вузов

Казахстана передан независимой системе аккредитационных агентств, 11 из которых вошли в реестр признанных аккредитационных европейских агентств. На сегодня 115 университетов получили институциональную аккредитацию и 90 % имеют специализированную.

С 2017 года был реализован проект по разработке и созданию инновационных образовательных программ лабораторий для государственной программы индустриально-инновационного развития.

«Назарбаев университет» в эти годы приобрел статус Автономной организации образования «Назарбаев Университет», осуществляющей свою деятельность по собственным стандартам. Это дало положительную динамику в обеспечении страны высокоспециализированными кадрами. Например, за эти годы выпускниками университета стали 4700 человек, 94% из них сегодня работают в Казахстане на благо страны [12].

По реализации политики РК в образовательных реформах отметим закон РК от 4 июля 2018 года № 171-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам расширения академической и управленческой самостоятельности высших учебных заведений». Документ направлен на совершенствование системы высшего и послевузовского образования и вносит дополнения в Трудовой кодекс и Законы РК «Об образовании», «О науке» и «О коммерциализации результатов научной и (или) научно-технической деятельности» в части расширения компетенции высших учебных заведений по реализации ими академической, управленческой и финансовой политики. Важный посыл обозначен тем, что повышена социальная ответственность вузов за результаты своей деятельности, качество подготовки специалистов, формирование современного мировоззрения у подрастающего поколения [13].

Некоторые государственные университеты приобрели статус национальных некоммерческих акционерных обществ,

где финансовые средства, полученные от коммерческой деятельности образовательных услуг, направляются на развитие самих высших учебных заведений.

В 2021 году Президентом страны К.Ж. Токаевым утверждены 10 национальных проектов, которые станут движущей силой дальнейшего повышения стабильности и конкурентоспособности экономики, качества жизни населения. Основное направление национального проекта - повышение конкурентоспособности казахстанских вузов.

В Постановлении Правительства РК от 2021 г. № 726 «Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация» приоритетными направлениями обозначены: 1) доля вузов, реализующих международные образовательные программы, академические обмены с зарубежными партнерами; 2) количество привлеченных зарубежных экспертов к преподавательской деятельности; 3) количество филиалов ведущих зарубежных вузов. В целом национальный проект состоит из 4 направлений, 5 задач, 15 индикаторов и 26 мероприятий [14].

Увеличено количество образовательных грантов по востребованным, в рамках реализации национального проекта, специальностям, программы обучения адаптируются к новым условиям глобализации и цифровизации. В этих целях разрабатываются инновационные программы, обновляются образовательные программы в соответствии с форсайтами рынка труда. Важно повышать конкурентоспособность казахстанских вузов, таким образом будут созданы 20 центров академических преимуществ и 2 передовых вуза по опыту Назарбаев Университета. В то же время до конца 2025 года планируется открыть филиалы 5 иностранных вузов [15].

В начале 2022 года Президент Республик Казахстан К.К. Токаев призвал сменить приоритет от гуманитарного образования в пользу технического [16]. Отмечено, что одним из условий повышения конкурентоспособности университетов является качественный состав

преподавателей. Повышать квалификацию и получать материальные надбавки может каждый преподаватель. Реализуется программа академической мобильности и повышения привлекательности казахстанских университетов, приглашается большое количество иностранных студентов. За последние годы их количество увеличилось до 28 тысяч.

К 2025 году планируется повышение доли количества иностранных студентов до 10 %. Внедрены новый классификатор направления подготовки и специальный реестр. В соответствии с поставленными задачами национального проекта к 2025 году 50% от всех университетах реализуют международные образовательные программы и академические обмены с зарубежными партнерами, которые ведут подготовку PhD-докторантов, что динамично повлияет на повышение конкурентоспособности.

Результаты на международном уровне показывают положительную динамику. Например, 14 университетов Казахстана отмечены в рейтинге университетов мира QS. QS World University Rankings (с англ. – «Мировой рейтинг университетов QS») – ежегодно публикуемый рейтинг университетов, составленный Quacquarelli Symonds (QS). Ранее рейтинг был известен как Times Higher Education – QS World University Rankings, так как с 2004 по 2009 год издатель сотрудничал с журналом Times Higher Education для публикации своих международных рейтинговых таблиц, прежде чем оба объявили о создании своих собственных версий [17]. В международном рейтинге наши университеты начали появляться с 2012 года. КазНУ им. аль-Фараби вошел в топ-200 данного рейтинга и занял 175 место. Три казахстанских высших учебных заведения занимают позиции в рейтинге университетов мира Times Higher Education. Стоит подчеркнуть, что МОН РК активно продолжает работу по привлечению зарубежных специалистов. За последние годы привлечено более 900 зарубежных ученых, свыше 100 зарубежных топ-специалистов, которые делятся опытом лучших мировых практик в университетах [18].

Не секрет, что система высшего образования тесно связана с общей политической обстановкой в стране. Однако коммуникация науки, высшего образования и политической системы никогда не носит однозначного линейного характера, скорее представляет собой комплексное и противоречивое явление в условиях глобализации. Пандемия COVID-19 внесла существенные коррективы в учебный процесс во всем мире, наибольшее влияние она оказала на сферу высшего образования.

В Казахстане с 16 марта 2020 года 116 университетов перешли на дистанционное обучение, используя специальные платформы *ZOOM, Platonus, Moodle, Microsoft Teams, Webex Cisco, HelpDesk-систему*, которые предоставляют техническую поддержку студентам и преподавателям. Регулярно проводились анкетирования студентов, ППС и сотрудников по удовлетворенности для получения актуальной информации и улучшения образовательного процесса [19].

Политическими институтами РК проведены работы по оснащению необходимой инфраструктурой: практически все университеты подключились к дистанционным LMS (learning management system)-платформам.

Таким образом, усовершенствование модели современного обучения в цифровом формате показало свои результаты и новые возможности в получении качественного образования в условиях глобализации. Такие изменения дали возможность высшим учебным заведениям развивать цифровую экосистему, внедрять прокторинговую систему, обеспечить академическую честность.

Заключение

Реализация государственной политики в сфере образования по вышеуказанным этапам модернизации оказалась неоднородной и разноплановой. Реформы в области образования в Казахстане зависели от политического курса, от потребностей общества, рынка труда и мировых стандартов. Проанализированные законодательные

документы, рассмотренные относительно трех этапов показывают, что каждый период модернизации высшего образования в Казахстане имеет свои тенденции, различия по экономическому и политическому развитию страны, академическим традициям, планам на будущее и сценариям стратегического развития высшего образования.

Важно отметить тот факт, что в условиях глобализации и цифровизации в последующие годы в Казахстане система высшего образования будет совершенствоваться и развиваться большими темпами. Все бизнес-процессы высшего образования будут полностью автоматизированы, упрощены процедуры для студентов и преподавателей, повысится роль дистанционного обучения, во многом благодаря проводимой стратегической политике Главы государства К.К. Токаева.

Одним из значимых событий 2022 года является разделение МОН РК на два профильных министерства: Министерство просвещения РК и Министерство науки и высшего образования РК. В этой связи появляются новые горизонты в модернизации системы высшего образования.

На основе вышеприведенных статистических данных можно сделать вывод, что реализация политики системы высшего образования Казахстана на трех этапах развития имеет свои проблемы. В их числе – недостаточная гибкость, бюрократизированность системы управления образованием и слабая обратная связь при взаимодействии общества и государства, недостаток финансирования, слабая связь между бизнесом и образованием.

Главная проблема, которую предстоит решать законодательным, политическим институтам и вузам по модернизации высшего образования нашей страны – это достижение баланса между стремлением добиться мирового признания, быть конкурентоспособным на рынке образовательных услуг и необходимостью сохранения культуры образования и традиций, которые являются составной частью национальной идентичности.

Список литературы

1. Беляков С.А. Образовательная политика и управление образованием. – Москва: Университетское управление: практика и анализ. – № 6. – 2008. – С.2-3.
2. Габриелян А.М. Мировые тренды и вызовы системе высшего образования: матрица эффективной политики реформ университета. // Мировая политика. – 2017. – № 1. – С. 37-46.
3. Мынбаева А.К., Таубаева Ш.Т., Булатбаева А.А., Анарбек Н. Образовательная политика: теории и концепции, тенденции и стратегии развития. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – С. 7.
4. Алтынбасов Б.О. Конституционные правовые основы образовательного процесса в Республике Казахстан. – Алматы: Казахский национальный университет имени аль-Фараби, 2008. – С.12-13.
5. Бюро по национальной статистике Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://www.stat.gov.kz>. (дата обращения 28.09.2022).
6. Закон Республики Казахстан от 7 июня 1999 года № 389-І «Об образовании» [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000389> (дата обращения 25.09.2022).
7. О Государственной программе «Образование»: Указ Президента Республики Казахстан от 30 сентября 2000 года N 448 [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U000000448> (дата обращения 20.09.2022).
8. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы. Астана, 2004 г. [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U040001459> (дата обращения 22.09.2022).
9. Об утверждении Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011 - 2020 годы [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118>. (дата обращения 22.09.2022).
10. О порядке назначения ректоров в национальных вузах [Электрон. ресурс] -URL: <https://www.inform.kz/ru/o-poryadke-naznacheniya-rectorov-v-nacional-nyh-vuzah-rasskazal-ashat-aymagambetov>. (дата обращения 30.09.2022).
11. Об утверждении Правил организации учебного процесса по кредитной технологии обучения: приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 20 апреля 2011 года № 152 [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100006976> – (дата обращения 22.09.2022г.).
12. Назарбаев Университет: итоги за 10 лет, новые горизонты [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://nu.edu.kz/ru/news-ru/nazarbaev-universitet-itogi-10-let-novye-gorizonty> (дата обращения 25.09.2022).
13. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам расширения академической и управленческой самостоятельности высших учебных заведений Закон Республики Казахстан от 4 июля 2018 года № 171-VI ЗПК. [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z180000171> (дата обращения 20.09.2022).
14. Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация» Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726. [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726> (дата обращения 21.09.2022).
15. Государственные ведомства представили национальные проекты развития Казахстана [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/gosudarstvennye-vedomstva-predstavili-nacionalnye-proekty-razvitiya-kazahstana-129115> (дата обращения 22.09.2022г.).
16. Нужно отдать приоритет техническим профессиям [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-nujno-otdat-prioritet-tehnicheskim-professiyam-458816/ (дата обращения 25.09.2022).
17. Рейтинг Университетов [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/QS_World_University_Rankings (дата обращения 26.09.2022).
18. 30 лет независимости: о развитии и реформах в системе высшего образования [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://toppress.kz/article/30-let-nezavisimosti-o-razviti-i-reformah-v-sisteme-visshego-obrazovaniya-rasskazali-v-mon> (дата обращения 23.09.2022).
19. Что изменилось в сфере образования и науки за годы Независимости [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: https://www.inform.kz/ru/cto-izmenilos-v-sfere-obrazovaniya-i-nauki-za-gody-nezavisimosti_a3780677 (дата обращения 22.09.2022).

Р.А.Нуртазина, Г.С. Нахбаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы саясатын іске асыру: заңнамалық негіздер

Аннотация. Қазіргі жағдайда Қазақстан үздік халықаралық тәжірибелер мысалында жоғары білім беру жүйесін жетілдірудің жаңа әдістерін енгізе отырып, сапалы жаңғырту жүргізді.

Мақалада заңнамалық және құқықтық негіздер контекстінде Қазақстанның білім беру саясатын кезең-кезеңімен жаңғыртуы талданып, жоғары білім беру реформаларының қысқаша дискурсы сипатталған. Жаһандану және цифрландыру жағдайында жоғары білім беруді дамытудың негізгі тенденциялары қаралып, тез өзгеретін әлемдегі білім беру процесінің өзгеруімен сипатталады.

COVID-19 пандемиясы бүкіл әлемде жоғары білім беру тұжырымдамаларын қайта форматтауға жаһандық әсер етті. Осы тұрғыда Қазақстанда цифрлық технологияларды енгізе отырып, жоғары білім беру саласында жаңа үрдістер пайда болды, бұл оқу процестерін әдіснамалық ұйымдастыруға және адами капиталды дамытудың, бәсекеге қабілеттіліктің және экономикамыздың тұрақты дамуы үшін сапалы білім берудің осы күрделі жүйесіндегі заңнамалық саясатты жаңартуға әсер етті.

Зерттеу барысында авторлар қазіргі жағдайда ҚР жоғары білім беру саясаты саласындағы негізгі үрдістер мен проблемаларды анықтады.

Түйін сөздер: жоғары білім, білім беру саясаты, білім беруді институттандыру, білім беру жүйесін жаңғырту.

R.A. Nurtazina, G.S. Nakhbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Implementation of the policy of the Republic of Kazakhstan in the field of education: legislative framework

Abstract. In modern conditions, Kazakhstan, introducing new methods of improving the system of higher education on the example of the best international practices, has carried out a qualitative modernization.

The article analyzes the gradual modernization of Kazakhstan's educational policy in the context of legislative and legal frameworks and describes a brief discourse on higher education reforms. The main trends in the development of higher education in the context of globalization and digitalization, characterized by changes in the educational process in a rapidly changing world, are considered.

The COVID-19 pandemic has had a global impact on the reformatting of higher education concepts around the world. In this context, new trends have emerged in Kazakhstan in the field of higher education with the introduction of digital technologies, which influenced the methodological organization of educational processes and the updating of legislative policy in this complex system of human capital development, competitiveness, and quality education for the sustainable development of our economy.

In the course of the study, the authors identified the main trends and problems in the field of higher education policy of the Republic of Kazakhstan in modern conditions.

Keywords: higher education, educational policy, the institutionalization of education, modernization of the education system.

References

1. S.A. Belyakov *Obrazovatel' naya politika i upravlenie obrazovaniem* [Educational policy and education management]. – Moskva: Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz № 6, 2008. – P. 2-3. - [In Russian].
2. A.M. Gabrielyan *Mirovye trendy i vyzovy sisteme vyshego obrazovaniya: matrica effektivnoi politiki reform universiteta* [World trends and challenges to the higher education system: a matrix of effective university

reform policy]. – Moskva: World Politics №1, 2017. – P.37-46. Available at: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=22049 [in Russian] (accessed 24.10.2022).

3. А.К. Мынбаева, Ш.Т. Таубаева, А.А. Булатбаева, Н. Анарбек Образовательная политика: теории и концепции, тенденции и стратегии развития 3. А.К. Мынбаева, Ш.Т. Таубаева, А.А. Булатбаева, Н. Анарбек [Educational policy: theories and concepts, trends and development strategies]. – Almaty: Kazak universiteti, 2004. – P. 7. - [In Russian].

4. В.О.Алтынбасов Конституционные правовые основы образовательного процесса в Республике Казахстан [Constitutional legal foundations of the educational process in the Republic of Kazakhstan]. – Almaty: Kazhskij nacional'nyj universitet imeni al'-Farabi, 2008.-P.12-13.- [In Russian].

5. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (<https://www.stat.gov.kz>). [in Russian] (accessed 28.09.2022).

6. Закон Республики Казахстан от 7 июня 1999 года № 389-І Об образовании [Law of the Republic of Kazakhstan “About education”] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000389> [in Russian] (accessed 25.09.2022).

7. О Государственной программе «Образование»: Указ Президента Республики Казахстан от 30 сентября 2000 года N 448 [About the State program «Education»]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U000000448> [in Russian] (accessed 20.09.2022).

8. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы. [The State program for the development of education in the Republic of Kazakhstan for 2005-2010]. Astana, 2004 g. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U040001459> [in Russian] (accessed 22.09.2022).

9. Об утверждении Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011 - 2020 годы [The State program for the development of education in the Republic of Kazakhstan for 2011 -2020] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118>. [in Russian] (accessed 22.09.2022).

10. О порядке назначения ректоров в национальных вузах https://www.inform.kz/ru/o-poryadke-naznacheniya-rektorov-v-nacionalnyh-vuzah-rasskazal-ashat-aymagambetov_a3558084. [Askhat Aimagambetov told about the procedure for appointing rectors in national universities]. [in Russian] (accessed 30.09.2022).

11. Об утверждении Правил организации учебного процесса по кредитной технологии обучения: приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 20 апреля 2011 года № 152 (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100006976>). [About approval of the rules for the organization of the educational process on credit technology of education]- [in Russian] (accessed 22.09.2022).

12. Назарбаев Университет: итоги за 10 лет, новые горизонты <https://nu.edu.kz/ru/news-ru/nazarbaev-universitet-itogi-10-let-novye-gorizonty> [About the results of being 10-years Nazarbaev university]. [in Russian] (accessed 25.09.2022).

13. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам расширения академической и управленческой самостоятельности высших учебных заведений [About amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the expansion of academic and managerial independence of higher educational institutions] Закон Республики Казахстан от 4 июля 2018 года № 171-VІ ZRK. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000171> [in Russian] (accessed 20.09.2022).

14. Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация» Postanovlenie Pravitel'stva Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726. [About the approval of the national project «Quality Education «Educated Nation»] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726>. [in Russian] (accessed 21.09.2022).

15. Государственные ведомства представили национальные проекты развития Казахстана <https://primeminister.kz/ru/news/gosudarstvennye-vedomstva-predstavili-nacionalnye-proekty-razvitiya-kazahstana-129115> [State departments presented national development projects of Kazakhstan]. - [in Russian] (accessed 22.09.2022).

16. Нужно отдать приоритет техническим профессиям https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokayev-nujno-otdat-prioritet-tehnicheskim-professiyam-458816/ [Tokayev: We need to give priority to technical professions]. [in Russian] (accessed 25.09.2022). - Reiting universitetov https://ru.wikipedia.org/wiki/QS_World_University_Rankings. - [in Russian] (accessed 26.09.2022).

17. 30 лет независимости: о развитии и реформах в системе высшего образования <https://toppress.kz/article/30-let-nezavisimosti-o-razviti-i-reformah-v-sisteme-vishego-obrazovaniya-rasskazali-v-mon> [30-years

of independence: about development and reforms in the higher education system]. [in Russian] (accessed 23.09.2022).

18. Chto izmenilos' v sfere obrazovaniya i nauki za gody Nezavisimosti https://www.inform.kz/ru/chto-izmenilos-v-sfere-obrazovaniya-i-nauki-za-gody-nezavisimosti_a3780677[What has changed in the field of education and science over the years of independence]. [in Russian] (accessed 22.09.2022).

Сведения об авторах:

Нуртазина Роза Ауталиповна – доктор политических наук, профессор кафедры журналистики и политологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Нахбаева Гүлсхан Сайфулинкызы – докторант 2 курса кафедры журналистики и политологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Nurtazina Roza Autalipovna – Doctor of Political Sciences, Professor of the Faculty of Journalism and Political Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Nakhbayeva Guliskhan Saifulinkyzy – Ph.D., the 2nd course doctoral student of Political Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Р.Х. Тажибаев

Рудненский индустриальный институт, Рудный, Казахстан
(E-mail: ofizer90@mail.ru)

Сравнительный анализ политических систем на постсоветском пространстве

Аннотация. Проанализированы значительные изменения, вносимые в Конституцию Республики Казахстан 1995 года. Определены приоритетные направления политической жизни государства. Показана история развития конституционных институтов. Рассмотрены проблемы Конституций стран ближнего зарубежья. Проведен сравнительный анализ конституционных изменений на постсоветском пространстве. Выявлены ключевые вопросы, касающиеся политического режима власти. Изучена структура субъектов конституционного права. Дано понятие политической системы государства. Рассмотрены этапы развития политических систем. Проанализировано влияние гражданского общества на активность политических партий. Изложена история формирования политических систем в странах бывшего СССР. Изучены проблемы низкой активности политических партий. Выявлены способы усиления гражданского общества через формирование политических институтов. Рассмотрена проблема многопартийности. Раскрыты принципы подлинной демократии, богатой духовности, социальной справедливости, свободы и процветающей экономики. Приведены доказательства того, что гражданское общество не может полноценно формироваться без верховенства социальной демократии. Рассмотрены способы усиления общественного контроля за государственными органами власти. Выявлены сильные и слабые стороны в политических системах Казахстана, Узбекистана, Российской Федерации, Беларуси и других стран постсоветского пространства. Рассмотрена деятельность конкретных политических партий. Проведен мониторинг работы партии власти в Казахстане и России. Рассмотрены способы упрощенного создания политических партий. Изучены различные виды политических систем с указанием на государства, которые представляют данные системы. Раскрыто отличие многопартийной политической системы социальной демократии и многопартийной политической системы с доминированием партии власти. Приведены доказательства превосходства многопартийной политической системы без доминирования партии власти. Выявлена значимость конституционных реформ на постсоветском пространстве.

Ключевые слова: политическая система, политическая партия, гражданское общество, Конституция, социальная демократия, элитарная демократия, референдум.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-86-96>

Received: 10.06.2022 / Accepted: 12.09.2022

Введение

Актуальность исследования данной темы заключается в том, что 2022 год стал

знаковым в современной истории Казахстана. Именно в начале этого года страна вступила в свою новую эпоху. Эпоху создания Второй Республики.

Целью данной работы является рассмотрение законодательных рычагов, влияющих на усиление демократизации гражданского общества.

Новизна научной статьи заключается в осмыслении конституционных реформ Республики Казахстан в политической и социальной плоскости исследования.

5 июня граждане Республики Казахстан на Республиканском референдуме изъявили свое желание внести в Конституцию РК поправки, в результате которых произойдет укрепление гражданского общества, усиление Парламента и снижение власти Президента.

Частые конституционные реформы стали обычным политическим событием в Центральной Азии. Но чем больше меняются конституции, тем чаще обсуждаются преимущества Основных законов, принятых сразу после обретения независимости. Первые конституции, которые считаются более демократичными, сегодня претерпели множество изменений и дополнений.

В Казахстане первый Основной закон был принят в 1993 году, а два года спустя он был заменен новым [1]. С тех пор в Конституцию 1995 года пять раз вносились поправки – в 1998, 2007, 2011, 2017 и 2019 годах. Референдум по внесению шестых поправок был проведен 5 июня 2022 года.

В Конституцию Казахстана внесено 56 поправок в 33 статьи. На их основе будут внесены поправки в 20 законов. Поправки, подготовленные рабочей группой, включают восстановление Конституционного суда, упраздненного в 1995 году. Кроме этого, появился запрет для Президента быть членом политической партии, а его родственникам занимать высокие политические должности и должности в квазигосударственном секторе. Также произошли изменения в составе и деятельности парламента, избирательной системе, в порядке регистрации политических партий. Особого внимания заслуживает запрещение смертной казни и изменение права собственности на землю, недра и природные ресурсы.

В ходе очередной конституционной реформы в Казахстане были исключены

привилегии первого президента. На эти поправки к Конституции, несомненно, повлияли январские события 2022 года.

В интервью официальным телеканалам после январских событий Президент Казахстана заявил, что не останется у власти дольше срока, указанного в законе. В Казахстане президентский срок составляет пять лет, и один человек не может быть избран президентом более чем на два срока.

Анализ литературы по исследуемому вопросу показал, что сроки проведения референдума, а также статьи Конституции, подлежащие изменению, вызвали неоднозначный резонанс в мировом сообществе. Так, Международная правозащитная организация Human Rights Watch (HRW) считает, что властям Казахстана надо было рассмотреть возможность переноса референдума. По ее мнению необходимо было более длительное проведение общественных обсуждений и консультаций по поправкам к Основному закону страны. Правозащитники также обеспокоены предлагаемой системой назначения судей Конституционного суда Президентом и членами парламента. Организация отмечает, что статья об Омбудсмене, вопреки рекомендациям Венецианской комиссии, не описывает процедуру его избрания и увольнения. Кроме этого, правило об иммунитете также должно распространяться на заместителей омбудсмена и других сотрудников [2].

Тем временем активисты и оппозиционные политики требуют возвращения первой Конституции, принятой в 1993 году.

Казахстанский политолог Шалкар Нурсеит, выпускник магистратуры по стратегическим коммуникациям Университета Джорджа Вашингтона в США, говорит, что «это признак того, что люди устали от абсолютной президентской системы в течение 30 лет».

Он считает, что в будущем необходима новая Конституция, учитывающая нынешние ошибки и выступающая против неограниченной власти президента [3].

В настоящей статье на основе изученного материала подробно проведен сравнительный

анализ политических систем на постсоветском пространстве и даны рекомендации по усилению социальной демократии в Республике Казахстан.

Материалы и методы

Политологическое исследование политической системы в конкретном государстве включает в себя:

- анализ политических проблем, тормозящих усиление гражданского общества;
- определение геополитического положения данного государства в системе международных отношений;
- определение внешней и внутренней политики этой страны;
- определение наличия стратегических партнеров данного государства;
- выявление ключевых вопросов, касающихся развития политической системы в данном регионе.

Это позволяет определить, в каком направлении будет развиваться политическая система данного общества, и в каком ключе стоит поддерживать отношения с этим государством в дальнейшем.

Методы исследования

Использовался исторический и аналитический метод исследования литературных источников и интернет-ресурсов, а также метод аналогии. Сделаны конкретные выводы при помощи методов индукции и дедукции.

Результаты и обсуждение

Первая Конституция Кыргызстана обсуждалась в парламенте в течение двух лет и была принята в 1993 году. В 1994 году были внесены изменения, ограничивающие права президента. Однако конституционные поправки 1996 года вновь расширили полномочия президента. После изменений 1998 и 2003 годов оппозиция обвинила

президента Аскара Акаева в «узурпации власти».

После Революции тюльпанов в 2006 и 2007 годах в Кыргызстане произошел конституционный кризис, и в 2007 году Конституционный суд признал недействительными две версии Конституции 2006 года. После этого в первый Основной закон 1993 года были внесены поправки, и в 2007 году он был повторно принят на референдуме. Другими словами, Кыргызстан – это страна, которая вернулась к своей первой Конституции.

Несмотря на то, что принятая в 2010 году Конституция предусматривала не изменять Основной закон до 2020 года, в 2016 году в стране была проведена еще одна конституционная реформа. В соответствии с Конституцией, принятой в прошлом году, Кыргызстан стал президентской республикой [4].

По мнению кыргызского политолога Эмильбека Жороева, у Кыргызстана есть свои особенности в изменении Конституции.

По его словам, впоследствии практически во все изменения в Конституцию вводились все новые и новые ограничения и сокращения, централизующие власть в кабинетах. В Кыргызстане приходит понимание того, что с каждым изменением Основного закона ситуация становится все хуже. Поэтому в Кыргызстане Конституция 1993 года считается самым основным законом, от которого страна отходит все дальше и дальше.

Ташкентский политолог и эксперт по Центральной Азии Фархад Голипов говорит, что в Узбекистане нет такой ностальгии по первой редакции Конституции, как в Кыргызстане и Казахстане. По его мнению, несмотря на то, что Узбекистан поднимает вопрос о внесении изменений в Конституцию, конкретных предложений нет. Была создана только конституционная комиссия.

Президент Узбекистана Шавкат Мирзиев был избран президентом на второй срок в 2021 году. Согласно действующей Конституции, человек не может быть избран президентом более чем на два пятилетних срока. Выступая на инаугурации в ноябре, Мирзиев заявил

о конституционной реформе, которая «востребована самой жизнью». Однако неясно, какие вопросы она будет охватывать.

Сейчас трудно сказать, какие изменения будут внесены в Конституцию Узбекистана. Вероятно, казахстанская модель, казахстанский процесс в какой-то степени стали спусковым крючком для Узбекистана. Для Узбекистана также существует такой синхронный и параллельный процесс обновления Конституции. После создания комиссии по внесению изменений в Конституцию СМИ, официальные круги, члены этой комиссии стали высказывать одну важную мысль о том, что Конституция – это не догма [5].

По мнению узбекского политолога, Фархада Толипова, состояние конституционной реформы пока не вызвало большого резонанса в стране.

В результате конституционной реформы в Таджикистане в 2016 году было отменено ограничение на президентский срок Эмомали Рахмона, а возрастной ценз для кандидатов в президенты был снижен с 35 до 30 лет [6].

Независимый таджикский эксперт Умед Хакимов говорит, что жители страны нейтрально относятся к изменениям в Конституции.

Многие люди хорошо понимают, что интересы политической элиты меняются, если в Конституцию вносятся поправки. Однако, прежде чем вносить изменения в Конституцию, власти пытаются показать, что их интересы – это интересы народа.

По словам эксперта, вопрос о внесении изменений в Конституцию после референдума Таджикистана в 2016 году еще не рассматривался.

В Туркменистане последняя конституционная реформа была проведена в 2020 году. В Конституцию Туркменистана, принятую в 1992 году, вносились поправки в 1995, 1999, 2003, 2006, 2008 и 2016 годах [7].

В соответствии с последними поправками к Конституции, с 2021 года парламент называется Милли Генгеш (Национальный совет). Халк маслахат стал верхней палатой парламента, а Меджлис – нижней палатой.

В случае болезни или смерти Президента его обязанности передаются председателю Халк маслахата.

Сердар Бердымухамедов, сын бывшего президента Гурбангулы Бердымухамедова, пришел к власти после президентских выборов в этом году. Бывший президент Бердымухамедов-отец стал председателем Халк маслахата.

Туркменский правозащитник Фарид Тухбатуллин, живущий за границей, говорит, что, когда Гурбангулы Бердымухамедов пришел к власти, в Ашхабаде был установлен памятник Конституции. «Это означает, что Конституция в Туркменистане вообще не работает», - говорит он, отмечая, что венки обычно возлагают только к памятникам лиц, ушедших из этой жизни.

Конституция Туркменистана реализует только те статьи, которые касаются лично Президента. Например, все ждали, когда нынешнему президенту Бердымухамедову-младшему исполнится 40 лет, чтобы провести выборы, и эти «выборы» состоялись. Практика внесения властями изменений в законы и Конституцию продолжается уже 30 лет.

Ссылаясь на высокопоставленных чиновников, он не исключает, что в Конституцию все же могут быть внесены поправки.

После упрощения процедуры создания политических партий, в Казахстане должна заработать система многопартийной социальной демократии, где в высшем представительном органе власти будут находиться представители различных социальных слоев населения. Появятся партии врачей, партии учителей, партии предпринимателей и т. д., которые на законодательном уровне будут выражать волю своего электората. В настоящее время в парламенте Казахстана присутствуют только 3 политические партии.

«Аманат» – это партия власти. Она самая массовая, но номенклатурна и бюрократична по составу, так как состоит из руководителей и сотрудников государственных или квазигосударственных структур. Курс

партии – это курс Нурсултана Назарбаева, его идеи политической стабильности и межнационального согласия [8].

Демократическая партия «Ак жол» позиционирует себя как «конструктивную оппозицию», партию бизнеса и следует нормам, установленным партией «Алаш» [9]. Партия была образована на базе общественного объединения «Демократический выбор Казахстана» (ДВК). 2 июля 2011 года глава Национальной экономической палаты «Атамекен» Азат Перуашев был избран председателем ДПК «Ак жол». «Ак жол» ставит своей целью «создание необходимых условий для свободного развития каждого гражданина, уважения его прав и свобод, неуклонного повышения качества и уровня жизни всех казахстанцев». Кроме этого, в программе партии предусмотрено достижение экономического, социального и политического прогресса казахстанского общества и государства.

Народная партия Казахстана функционирует с июня 2004 года. Секретарями Центрального комитета партии являются Айкын Конурув, Дмитрий Лунг и Жамбыл Ахметбеков [10]. Считается, что основной социальной базой НПК являются пожилые люди, пенсионеры, но, по данным партии, молодежь составляет около 30% НПК. Согласно Уставу, НПК движется к обществу подлинной демократии, социальной справедливости, широкой духовности, свободы и процветающей экономики. Центром такого общества должен быть человек, наделенный полными гражданскими правами и широкими возможностями для развития и проявления своих способностей и удовлетворения разнообразных потребностей. Однако за основу берутся помимо научно-технического прогресса еще и принципы научного социализма.

Если посмотреть на постсоветское пространство, то можно выявить определенные изменения, которые произошли в партийной сфере соседних республик.

В Российской Федерации после создания партии «Единая Россия» и

выборов в Государственную Думу 2003 года фактически сложилась партийная система с доминирующей партией [11]. В данной системе реальной политической властью обладает только «Единая Россия», имеющая большинство как в федеральном парламенте, так и в местных представительных органах власти. Абсолютное большинство членов партии регионального и местного уровней полностью контролируют исполнительную власть практически во всех областях, городах и районах.

28 февраля 2012 года был принят закон о выборах, партии были освобождены от сбора подписей и внесения денежного взноса за выдвижение партии и ее кандидата, выборы губернаторов были восстановлены [12]. Количество необходимых подписей для кандидатов на выборах президента России было сокращено. Вместо 2 миллионов теперь достаточно: 100 тысяч от партий и 300 тысяч для самовыдвиженцев. Избирательный барьер для партий был снижен с 7% до 5%.

20 марта 2012 года Государственная Дума одобрила президентский законопроект о сокращении минимальной численности членов политических партий [13]. Теперь в России для создания политической партии достаточно всего 500 человек вместо 40 тысяч, а для регистрации регионального отделения вместо 500 – только 5 человек.

Однако после регистрации 71 партии в 2012–2013 годах количество новых регистраций партий резко сократилось [14]. В 2017–2019 годах не было зарегистрировано ни одной партии. В 2020 году регистрация партий была возобновлена (было зарегистрировано 4 партии). На сегодняшний день официально зарегистрировано 42 политические партии, 41 из которых имеют право участвовать в выборах.

В Республике Беларусь участие политических партий в органах государственной власти незначительно, партии находятся на периферии политического процесса. Даже крупные политические партии редко выдвигают своих кандидатов на выборах. К октябрю 1994 года

в республике было зарегистрировано 616 общественных организаций республиканского значения, в том числе 21 политическая партия. В 1995 году началась перерегистрация (ее прошли чуть более 56% общественных организаций). К январю 1999 года зарегистрировались 43 политические партии, 45 профсоюзов и 1173 других общественных объединения. В 1999 году состоялась новая перерегистрация, которая показала, что в стране 759 общественных объединений республиканского и международного уровней. В общей сложности перерегистрацию также прошли чуть более 56% таких организаций. В Беларуси насчитывается 15 официально зарегистрированных политических партий. Эти партии условно можно разделить на 3 категории: партии, лояльные действующей власти, центристские партии и оппозиционные партии. Полтора десятка зарегистрированных политических партий сегодня не влияют на принятие государственных решений. Это позволяет политологам констатировать существование в Беларуси беспартийной системы, в которой «де-юре партии существуют, но де-факто политических сил нет». В Беларуси сложилась квазидвухпартийная система, неофициально сформированная существующей партией власти и оппозиционной партией. Первая представлена президентской вертикалью и подконтрольными ей общественными объединениями, в том числе провластными политическими партиями. Вторая – оппозиционные политические партии и поддерживающие их движения, общественные организации и инициативные группы. Первая партия пользуется устойчивой государственной поддержкой, ее регулярно поддерживает большинство избирателей. Вторая, хотя и представляет практически весь идеологический и политический спектр и имеет опыт выдвижения единых кандидатов на президентских выборах, остается в тени. Параллели между белорусской партийной системой и двухпартийностью довольно условны. Подлинная двухпартийность развивается в условиях гарантий политических

свобод и сильного гражданского общества. Она связана с традицией поочередной смены существующих партий у власти, которую официальная Беларусь не приемлет. Это было доказано прошедшими президентскими выборами в 2020 году и действиями белорусских силовиков против гражданского общества [15].

В Кыргызстане при Акаеве партии не играли существенной роли в формировании органов государственной власти. 29 мая 1999 года был принят Избирательный кодекс Кыргызской Республики, закрепивший систему пропорционального представительства. 25 июня 1999 года с принятием Закона «О политических партиях» политическая система КР несколько изменилась. Перед парламентскими выборами 2000 года некоторые партии, особенно недавно созданные, начали объединяться в блоки. Проправительственные партии, в том числе Социал-демократическая партия, Республиканская партия «Адилет» (основанная писателем Ч. Айтматовым) и другие, создали блок «Союз демократических сил».

Первоначально 50 партий планировали принять участие в парламентских выборах 16 декабря 2007 года. Из них только 12 партий действительно боролись за депутатские мандаты. Искусственные ограничения в отношении оппозиционных партий привели к тому, что в парламент прошли только три партии. Это проправительственная партия «Ак жол», РПК и СДПК, которые относительно лояльны к ней. После апрельских событий в парламентских выборах 2010 года приняли участие 29 партий. По итогам выборов 5 партий («Ата-журт», СДПК, «Республика», «Ар-Намыс», «Ата-Мекен») получили мандаты. Однако лидеры парламентских партий не смогли скоординировать свою деятельность, что оказало дестабилизирующее воздействие на ситуацию в Кыргызстане во второй послереволюционный период. Это связано с отсутствием реальной связи между ними и населением, широкой социальной базы в регионах и необходимых финансов.

Несмотря на тенденцию количественного роста, партийный сектор Кыргызстана все еще довольно узок и находится в фазе качественного роста и трансформации. Все это явно противоречит интересам простых граждан, которые ожидают, что партии будут выражать и защищать их интересы.

За годы независимости партийная система Кыргызстана постоянно менялась, не была стабильной, как и другие политические институты. Существует три вида партийных систем. Это – однопартийная, двухпартийная и многопартийная политические системы. Однако, название партийных систем связано не с тем, сколько партий существует в стране, а с тем, сколько партий имеют сильное влияние и получают коридор власти. В настоящее время в Кыргызстане возрождена многопартийная система. В то же время эксперты единодушно считают, что двухпартийная система (по примеру США, Великобритании) является наиболее стабильной и устойчивой, что дает необходимые ориентиры будущим политикам страны.

Некоторые эксперты говорят, что в Кыргызстане отсутствует традиционное разделение на правые, центристские и левые партии, а также оппозиционные и провластные партии. В КР партийная система представлена по региональному или клановому признаку партиями «севера» и партиями «юга». Это обстоятельство объективно является главным препятствием для формирования национальных партий и политических лидеров нового типа в Кыргызстане. Это показали результаты последних парламентских выборов, которые ввергли страну в очередной кризис [16].

Сегодня в Узбекистане официально зарегистрированы пять политических партий. Это: Народно-демократическая партия Узбекистана, Социал-демократическая партия «Адолат», Демократическая партия «Миллий Тикланиш», Либерально-демократическая партия и Экологическая партия Узбекистана.

Наряду с положительным опытом развития партийной системы в стране

существуют некоторые концептуальные проблемы. К ним можно отнести: отсутствие межпартийной политической конкуренции, проблемы работы с электоратом и т.д. Поэтому в Узбекистане политические партии отдалены от общества и электората. В результате прослеживается низкая активность партийных фракций в Законодательной палате Олий Мажлиса, их слабая социальная база. Сегодня Узбекистан нуждается в демократических партиях и демократических выборах [17].

На сегодняшний день в Азербайджане в политическом пространстве официально зарегистрировано 54 партии, из которых только 12 представлены в парламенте. Эти партии представлены по одному или по два депутата в парламенте. Сравнительный анализ программ и платформ всех зарегистрированных и незарегистрированных партий показывает их идентичность. Это относится к их происхождению, пассивности в направлении обновления, радикальной позиции, программы и вида деятельности. Каждая из партий четко объясняет свою программу и цели в рамках политической идеологии. В основном партии расходятся в своих идеологических позициях. Большинство партий, которые заметны в Азербайджане, – это организации, вышедшие из бывшего Народного фронта [18].

Партийная система Армении, которая в 2006 году насчитывала 74 партии (большинство из них не представлены в законодательном органе страны), характеризуется значительной фрагментацией. Установленный законом пятипроцентный барьер для прохождения представителей партий в парламент слабо стимулирует объединительные процессы в партийном строительстве. Это свидетельствует о том, что при формировании многих партий на первый план выдвигаются не проблемы национальной повестки дня, а узкопартийные, групповые интересы, амбиции лидеров партий и движений. Большинство партий являются группами поддержки влиятельных политиков. По состоянию на 2020 год в Армении официально

зарегистрировано 84 партии, большинство из которых неактивны и малоизвестны. В Армении нет партий, которые представляли бы интересы определенных социальных групп, будь то крестьяне или мелкие бизнесмены, пенсионеры или средний класс. В обществе еще не сформировалась политическая культура, признающая необходимость организованного представительства интересов в Законодательном собрании. На самом деле в политическом поле действуют не партии, а элитные группы, в первую очередь бизнес-группы, и законодательное собрание постепенно становится полем для представительства экономических интересов. На предпоследних/последних парламентских выборах баллотировалось значительное количество бизнесменов, которые вошли в высший законодательный орган власти. Сейчас, в отличие от раннего периода независимости, сражения в парламенте Армении идут не между сторонниками либерализма или христианской демократии, социальной или рыночной экономики, а между представителями различных бизнес-групп [19].

Политическая система государств делится на однопартийную, двухпартийную и многопартийную.

В государстве с однопартийной политической системой отсутствует политический плюрализм, а, следовательно, оно не может считаться демократическим. Примерами таких государств является Китай и СССР до 1991 года.

В демократическом государстве должна быть либо многопартийная политическая система, либо двухпартийная.

Однако, многопартийная политическая система, которая имеет в высшем представительном органе власти более двух политических партий, может быть либо с доминирующей партией власти (как «Нур-Отан» в Казахстане или «Единая Россия» в Российской Федерации), либо без партии власти вообще. В первом случае мы не можем говорить о демократии в такой стране в полном смысле этого слова. За партию власти

население будет отдавать подавляющее большинство голосов на всех выборах, что снизит политическую активность в первую очередь самой доминирующей партии. Зачем изменять политическую жизнь в стране, если на следующих выборах эта партия снова будет лидировать в высшем законодательном органе власти.

Если говорить о двухпартийной политической системе (как в США или Великобритании), то здесь мы будем иметь дело с элитарной демократией, где две партии власти попеременно сменяют друг друга. Но это не говорит о том, что в данных странах других политических партий не существует. Просто они не преодолевают избирательный барьер на выборах, либо не стремятся к политической власти как таковой. Плюсом элитарной демократии или двухпартийной политической системы является то, что партия, находящаяся у власти будет стараться не допускать политических ошибок и промахов, чтобы не потерять свой электорат на следующих выборах.

И, наконец, многопартийная политическая система без доминирования партии власти называется социальной демократией. Примером являются скандинавские страны – Дания, Швеция, Норвегия. В этих государствах политические партии представляют определенные слои населения, которые проживают на территории данной страны. Это партии рыбаков, партии строителей, партии нефтяников и т. д. Депутаты от этих партий в парламенте отстаивают интересы своего социального слоя, принимая законы, необходимые для данной группы населения. Причем разрыв между голосами, отданными за ту или иную партию невелик (максимум 5–10%, в отличие от многопартийной политической системы с доминированием партии власти, где разрыв между партией «Нур-Отан» и ближайшей к ней Народной партией Казахстана составляет 60–65% всех голосов избирателей). На наш взгляд именно такой вид многопартийной политической системы является наиболее демократичным и приемлемым в нашем государстве [20].

Закключение и выводы

В целом на постсоветском пространстве были проведены качественные реформы партийно-политической деятельности. Были усовершенствованы государственные и политические институты, практика государственного управления,

регулирование отношений между партиями и ветвями власти. Все это соответствует требованиям начала XXI века [21].

Благодаря изменениям в действующую Конституцию от 5 июня 2022 года, в Казахстане изъявили желание зарегистрироваться более 30 политических партий.

Список литературы

1. «Конституция Республики Казахстан» от 30.08.1995г. (принята на республиканском референдуме 30.08.1995г.).
2. Нур-Султан призывают отсрочить референдум для общественных обсуждений, «усовершенствовать ряд поправок» [Электрон. ресурс] – 2022 – URL: <https://rus.azattyq.org/a/31860263.html> (дата обращения: 20.05.2022).
3. «Первая Конституция была более демократичной». Ностальгия в Казахстане и других странах Центральной Азии [Электрон. ресурс] – 2022 – URL: <https://rus.azattyq.org/a/31879552.html> (дата обращения: 14.06.2022).
4. «Конституция Кыргызской Республики» от 5 мая 2021 года (принята референдумом (всенародным голосованием) 11 апреля 2021 года
5. «Конституция Республики Узбекистан» от 08.12.1992г. Газета «Народное слово» от 15.12.1992 г., № 247 (438).
6. «Конституция Республики Таджикистан» от 06.11.1994г.
7. «Конституция Туркмении» от 18.05.1992г.
8. Аманат (партия) [Электрон. ресурс] – 2022 – URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Аманат_\(партия\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Аманат_(партия)) (дата обращения: 16.06.2022).
9. КазПолитикум. Больше партий – хороших и разных... - Ж. Диханбаев [Электрон. ресурс] – 2020 – URL: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1582865760&> (дата обращения: 16.06.2022).
10. Политические партии Казахстана: прошлое и настоящее [Электрон. ресурс] – 2019 – URL: <https://www.zakon.kz/4965683-politicheskie-partii-kazahstana.html?> (дата обращения: 10.06.2022).
11. Современная партийная система Российской Федерации [Электрон. ресурс] – 2015 – URL: https://otherreferats.allbest.ru/political/00528397_0.html? (дата обращения: 03.06.2022).
12. «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации» .
13. Государственная дума [Электрон. ресурс] – 2022 – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Государственная_дума (дата обращения: 02.06.2022).
14. Политические партии России [Электрон. ресурс] – 2022 – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Политические_партии_России (дата обращения: 11.06.2022).
15. Беларусь после президентских выборов 2020 года [Электрон. ресурс] – 2020 – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/belarus-posle-prezidentskih-vyborov-2020-g/viewer> (дата обращения: 06.06.2022).
16. Кадыралиев Б. Партийное строительство в суверенном Кыргызстане // Вестник БГУ: Серия общественных наук – Бохтар: Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрава, 2019. - № 3-2 (64). – С. 12-16.
17. Курбанов Э.Э. Особенности демократического развития Узбекистана на современном этапе // Молодой ученый: Рубрика – Политология – Казань: ООО «Издательство Молодой ученый», 2014. - № 10 (69). – С. 487-489.
18. Народный фронт Азербайджана [Электрон. ресурс] – 2022 – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Народный_фронт_Азербайджана (дата обращения: 02.06.2022).

19. Давтян В.С. Энергетические проблемы Армении // Постсоветские государства: 25 лет независимого развития. Сб. ст. в 2-х тт. / Отв. ред. – А.Б. Крылов. – Москва: ИМЭМО РАН, 2017. – С. 31-41.

20. Институты государственной власти в политической системе [Электрон. ресурс] – 2014 – URL: <https://articlekz.com/article/19259> (дата обращения: 03.06.2022).

21. Партийно-политическое строительство [Электрон. ресурс] – 2020 – URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/32146/> (дата обращения: 15.06.2022).

Р.Х. Тажібаев

Рудный индустриалдық институты, Рудный, Қазақстан

Посткеңестік кеңістіктегі саяси жүйелерді салыстырмалы талдау

Аңдатпа. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясына енгізілетін елеулі өзгерістер талданды. Мемлекеттің саяси өмірінің басым бағыттары айқындалды. Конституциялық институттардың даму тарихы көрсетілген. Таяу шет елдер Конституцияларының мәселелері қаралды. Посткеңестік кеңістіктегі конституциялық өзгерістерге салыстырмалы талдау жүргізілді. Биліктің саяси режиміне қатысты негізгі мәселелер анықталды. Конституциялық құқық субъектілерінің құрылымы зерттелді. Мемлекеттің саяси жүйесі туралы түсінік берілді. Саяси жүйелердің даму кезеңдері қарастырылған. Азаматтық қоғамның саяси партиялардың белсенділігіне әсері талданды. Бұрынғы КСРО елдерінде саяси жүйелердің қалыптасу тарихы баяндалған. Саяси партиялардың белсенділігі төмен мәселелері зерделенді. Саяси институттарды қалыптастыру арқылы азаматтық қоғамды күшейту жолдары анықталды. Көппартиялық мәселесі қаралды. Шынайы демократия, бай руханият, әлеуметтік әділеттілік, бостандық және өркендеген экономика принциптері ашылды. Азаматтық қоғам әлеуметтік демократияның үстемдігінсіз толық қалыптаса алмайтындығы туралы дәлелдер келтірілген. Мемлекеттік органдарға қоғамдық бақылауды күшейту жолдары қарастырылды. Қазақстан, Өзбекстан, Ресей Федерациясы, Беларусь және посткеңестік кеңістіктегі басқа да елдердің саяси жүйелерінде күшті және әлсіз жақтар анықталды. Нақты саяси партиялардың қызметі қаралды. Қазақстан мен Ресейдегі билік партиясының жұмысына мониторинг жүргізілді. Саяси партияларды жеңілдетілген құру тәсілдері қарастырылды. Посткеңестік кеңістіктегі конституциялық реформалардың маңыздылығы анықталды.

Түйін сөздер: саяси жүйе, саяси партия, азаматтық қоғам, Конституция, демократия, референдум.

R.H. Tazhibaev

Rudnensky Industrial Institute, Rudny, Kazakhstan

Comparative analysis of political systems in the post-Soviet space

Abstract. The significant changes made to the Constitution of the Republic of Kazakhstan in 1995 are analyzed. Priority directions of the political life of the state have been identified. The history of the development of constitutional institutions is shown. The problems of the Constitutions of neighboring countries are considered. A comparative analysis of constitutional changes in the post-Soviet space is carried out. The key issues concerning the political regime of the government are identified. The structure of subjects of constitutional law is studied. The concept of the political system of the state is given. The stages of development of political systems are considered. The influence of civil society on the activity of political parties is analyzed. The history of the formation of political systems in the countries of the former USSR is described. The problems of low activity of political parties are studied. The ways of strengthening civil society through the formation of political institutions are revealed. The problem of a multiparty system is considered. The principles of genuine democracy, rich spirituality, social justice, freedom, and a prosperous economy are revealed. Evidence is given that civil society cannot be fully formed without the supremacy of social democracy. The ways of strengthening public control over state authorities are considered. The strengths and weaknesses in the political systems of Kazakhstan, Uzbekistan, the Russian Federation, Belarus, and other post-Soviet countries are revealed. The activity of specific political parties is considered. The work of the party of power in Kazakhstan and Russia was

monitored. The ways of simplified creation of political parties are considered. The significance of constitutional reforms in the post-Soviet space is revealed.

Keywords: political system, political party, civil society, Constitution, democracy, referendum.

References

1. «Constitution of the Republic of Kazakhstan» dated 30.08.1995 (adopted at the republican referendum on 30.08.1995).
2. Nur-Sultan is urged to postpone the referendum for public discussions, to improve a number of amendments. Available at: <https://rus.azattyq.org/a/31860263.html> (accessed 05/20/2022).
3. «The first Constitution was more democratic» Nostalgia in Kazakhstan and other Central Asian countries. Available at: <https://rus.azattyq.org/a/31879552.html> (accessed 14.06.2022).
4. «Constitution of the Kyrgyz Republic» dated May 5, 2021 (adopted by referendum (popular vote) on April 11, 2021).
5. «Constitution of the Republic of Uzbekistan» dated 08.12.1992 Newspaper «Narodnoe Slovo» dated 15.12.1992, No. 247 (438).
6. «Constitution of the Republic of Tajikistan» dated 06.11.1994.
7. «Constitution of Turkmenistan» dated 18.05.1992.
8. Amanat (batch) Available at: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Аманат_\(party\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Аманат_(party)) (accessed 16.06.2022).
9. KazPolitikum. More parties – good and different..., - Zh. Dikhanbayev Available at: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1582865760> & (accessed 16.06.2022).
10. Political parties of Kazakhstan: past and present. Available at: <https://www.zakon.kz/4965683-politicheskie-partii-kazahstana.html?> (accessed 10.06.2022).
11. The modern party system of the Russian Federation [Electron. resource] – 2015 – URL: https://otherreferats.allbest.ru/political/00528397_0.html? (accessed 03.06.2022).
12. «On basic guarantees of electoral rights and the right to participate in a referendum of citizens of the Russian Federation» Federal Law No. 67-FZ of 12.06.2002 (as amended on 01.04.2022).
13. The State Duma. Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/State_Duma (accessed 02.06.2022).
14. Political parties of Russia. Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Political_parties_Russia (accessed 11.06.2022).
15. Belarus after the 2020 presidential election. Available at: <https://cyberdeninka.ru/article/n/belarus-posle-prezidentskih-vyborov-2020-g/viewer> (accessed 06.06.2022).
16. Kadyraliev B. Party building in sovereign Kyrgyzstan. Bulletin of BSU: Series of Social sciences – Bokhtar: N. Khusrav Bokhtar State University, 2019. No. 3-2 (64). P. 12-16.
17. Kurbanov E.E. Features of the democratic development of Uzbekistan at the present stage // Young scientist: Rubric – Political Science – Kazan: LLC «Young Scientist Publishing House», 2014. No. 10 (69). P. 487-489.
18. Popular Front of Azerbaijan. Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Narodny_front_aZerbaydzhana (accessed 02.06.2022).
19. Davtyan V.S. Energy problems of Armenia. Post-Soviet states: 25 years of independent development. Collection of articles in 2 tt. (Moscow, IMEMO, RAS, 2017, p. 31-41).
20. Institutions of state power in the political system. Available at: <https://articlekz.com/article/19259> (accessed 03.06.2022).
21. Party-political construction. Available at: <https://e-history.kz/ru/news/show/32146> / (accessed 15.06.2022).

Сведения об авторе:

Тажибаев Радик Хамитович – кандидат политических наук, старший преподаватель кафедры инженерных и социально-гуманитарных дисциплин, Рудненский индустриальный институт, Рудный, Казахстан.

Tazhibayev Radik Khamitovich – Candidate of Political Sciences, Senior Lecturer of the Department of Engineering and Socio-Humanitarian Disciplines, Rudny Industrial Institute, Rudny, Kazakhstan.

С.Д. Танагозов
Г.Е. Ибрагимова*

Евразийский национальный университет имени Л.Г. Гумилева, Астана, Казахстан
*Автор для корреспонденции: dilnura@mail.ru

Сирийский конфликт в контексте противостояния региональных и глобальных игроков

Аннотация. В настоящей работе выявлены геополитические интересы основных акторов Сирийского конфликта посредством анализа их действий. На основе анализа источников, научных публикаций обозначены основные геополитические, экономические и военные интересы следующих участников конфликта: США, Российской Федерации, Ирана, Турции, Европейского Союза (Германии и Франции). Исследовательская работа авторов основана на мэттинг-анализе действий основных акторов конфликта. Конфликт рассмотрен одновременно в нескольких плоскостях, а именно: геополитического влияния, разрешения конфликта, экономического влияния и проблем беженцев. Совокупность данных аспектов позволяет выявить основные позиции участников конфликта, что в свою очередь дает возможность прогнозировать ситуацию на ближайшее будущее. В целом, следует признать, что выводы работы соответствуют результатам других исследовательских работ, которые утверждают, что конфликт находится в тупике, разрешение которого не может быть в плоскости военных действий. Однако к данному выводу авторы приходят через мэттинг-анализ, который лишь подтверждает верность таких выводов. Следовательно, новизна работы заключается в том, что, применяя иной метод исследования, авторы пришли к тем же выводам, что и другие исследователи, что подкрепляет общую исследовательскую значимость подобных исследований. Также в работе было уделено особое внимание статистической обработке ситуации с сирийскими беженцами. На основе статистических данных авторами были установлены основные закономерности движения потоков беженцев из Сирии, а также подготовлены сравнительные графики, которые демонстрируют степень участия той или иной страны в данном вопросе.

Ключевые слова: Сирийский конфликт, Сирия, геополитическое влияние, экономическое влияние, разрешение конфликта, проблема беженцев.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-97-114>

Поступила: 10.06.2022 / Одобрена: 12.09.2022

Введение

Сирийский конфликт перерос из гражданской войны в нечто более крупное и серьезное, его последствия затронули практически весь мир. Такой масштабный конфликт, находясь в активной фазе уже более

десяти лет, стал ареной для противоборства многих крупных держав, которые отстаивают свои интересы. Подобные гибридные конфликты на своем примере демонстрируют механизмы опосредованной войны, действительные интересы тех или иных стран, а также являют из себя богатый материал для

научных изысканий. Кроме этого, учитывая глобальную значимость сирийских событий, необходимо изучать текущее положение конфликта, чтобы иметь возможность проанализировать ситуацию, а также дать прогнозы дальнейшего хода войны.

Методология исследования

В настоящем исследовании за основу взят метод маппинг-анализа. Предмет исследования рассмотрен по вопросам геополитического и экономического влияния, разрешения конфликта и проблемам беженцев. Помимо маппинг-анализа, в настоящей статье используются методы диалектического исследования предмета, через призму единства и противодействия сторон.

Также стоит выделить ряд общелогических методов исследования, используемые в настоящей работе:

- анализ и синтез;
- индукция и дедукция;
- классификация;
- сочетание исторического и логического анализов.

Что касается конкретизированных методов эмпирического исследования, то можно выделить следующие методы:

- статистический анализ;
- анализ документов.

Обсуждение

Гражданская война в Сирии, возросшись до масштабов крупного конфликта, привлекла к себе внимание многих исследователей со всех стран мира. Причем данный конфликт рассматривался не только в плоскости политики и военного дела, но также и затрагивались вопросы экономики, экологии, образования, социологии, права, пищевой безопасности и многие другие. Подобное многообразие лишь подтверждает высокую заинтересованность исследователей к данному конфликту.

Так, например, в качестве казахстанских исследовательских работ по теме Сирийского

конфликта можно обозначить работы Лаумулина М.Т., а именно: «Арабская весна 2011 года: социально-политические изменения на Арабском Востоке и их международные последствия» [1] и «Геополитические, военно-стратегические и международные параметры сирийского конфликта» [2].

Однако интерес к Сирийскому конфликту у российских исследователей выражен намного сильнее, поэтому в российской литературе мы находим множество работ, относящихся к данной теме. Из всего множества работ можно выделить работы Ахмедова В.М. [3], Аракеляна Г. [4], Барабанова М.С., Васильева А.Д., Денисенцева С.А., Лаврова А.В., Ломова Н.А., Лямина Ю.Ю., Никольского А.В., Пухова Р.Н., Шеповаленко М.Ю. [5].

В литературе западных исследователей мы видим, что авторы рассматривают конфликт с позиций США, поэтому часто правительство Асада выставляется в негативном ключе, что влияет на объективность работ. Но, очевидно, не все работы страдают от такой проблемы, поэтому правильным было бы попытаться выделить именно их.

Так, например, интересна работа Лиз Дусе, которая рассматривает Сирийский конфликт в плоскости освящения войны в СМИ США [6]. Автор, подводя итог, подчеркивает роль СМИ в качестве рычага давления, который находится в руках у правящей власти. Автор на примере президентства Б. Обамы и Д. Трампа показывает, как политики использовали СМИ для продвижения своих интересов в Сирии. В целом работа правильно подытоживает негативную сторону журналистской работы в подобных процессах.

В общем и целом, можно отметить интересную закономерность, которую можно проследить в обзоре разной литературы по настоящему предмету исследования. Если Казахстан играл роль медиатора в конфликте, то мы прослеживаем у казахстанских исследователей особенность рассмотрения Сирийского конфликта именно с позиций мирного урегулирования. Если роль России и США носит антагонистический характер, то исследования российских и западных авторов также проецирует этот антагонистический

характер на исследовательские работы, в которых они обвиняют противоборствующую страну в обострении конфликта. Такая закономерность, очевидно, объясняется информационным окружением, которое окружает автора, создавая для него символы и образы врага, а также демонстрируя конфликт лишь с одной позиции, которую автор принимает первой и считает её более правдивой.

Результаты

Межконфессиональная и межэтническая раздробленность Сирии, обусловленная историческими предпосылками, посеяла в регионе зерна конфликта, которые могли дать свои плоды в любое удобное время. Поэтому массовые протесты, начатые в марте 2011 года, и ставшие частью «Арабской весны», дали необходимую почву для разрастания всевозможных конфликтов. Особое расположение Сирии, её значение для могущественных стран, а также для всего региона в целом, привели к тому, что Сирийский конфликт, начавшийся как локальный конфликт, перерос в военные действия, а потом и вовсе в масштабный глобальный конфликт, в который были вовлечены ведущие державы мира.

К основным участникам конфликта можно отнести: Российскую Федерацию, Турцию, США, Европейский Союз, Иран, ИГИЛ, Сирийский Курдистан, Израиль, Катар, Саудовскую Аравию и т.д. Однако, предметом настоящего исследования являются лишь пять участников: США, ЕС, РФ, ИРИ, Турция. Такая выборка объясняется тем, что данные пять стран являются на данный момент основными акторами конфликта, и выражают различные геополитические интересы в регионе. Израиль, Катар и Саудовская Аравия являются союзниками США, поэтому включение их в исследование будет излишним, в силу того, что они идут в фарватере интересов США. Что же касается ИГИЛ или же Сирийского Курдистана, то рамки данной статьи не позволяют полноценно раскрыть данный вопрос и требуют отдельного исследования.

Каждый участник конфликта, исходя из своих интересов, поддержал ту или иную сторону войны: 1) США, Евросоюз, Турция, государства Персидского залива (Катар и Саудовская Аравия) поддержали сирийскую оппозицию (за некоторым исключением в виде Турции, которая выступила против правительства Асада, а также против курдских отрядов); 2) Россия и Иран поддержали правительство Башара Асада.

Геополитическое влияние

В качестве основного локомотива Сирийского конфликта можно выделить США и Россию, так как их действия, в основном, определяют развитие гражданской войны. Поэтому правильным будет начать анализ геополитического влияния именно с этих стран.

США поддержала сирийскую оппозицию, а именно Джебхат ан-Нусра, Свободную сирийскую армию, Сирийские демократические силы, Отряды народной самообороны и т.д. Россия, в свою очередь, поддержала действующее правительство Асада. Такая расстановка обусловлена разными интересами, которые могут быть подразделены на три категории: антагонистические интересы, личные интересы и совместные интересы. К первым относятся те, что прямо противоположны друг другу, ко вторым относятся те, что важны лично для каждой из стран в отдельности, к третьим те, что важны для обеих стран.

Антагонистические интересы:

1) США стремятся усилить свое геополитическое значение в регионе, путем свержения режима Асада и установления прозападного правительства (по ливийскому сценарию). Помимо этого, США хотят предотвратить усиление, в первую очередь, Ирана в регионе, чтобы обезопасить своих союзников в виде Израиля, Катара, Саудовской Аравии и т.д., так как усиление шиитских сил может дестабилизировать ситуацию во всем регионе.

Россия же изъявляет желание совершенно противоположное, поэтому она активно

выступает против американской внешней политики. Думается, что значимую роль в желании России противостоять Западу сыграл также ливийский опыт, который наглядно продемонстрировал характер проводимой Западом политики. Так, Москва, не воспрепятствовав вмешательству Запада в ливийский конфликт, наблюдала силовое свержение действующего режима с последующим убийством Кадаффи. Режим был заменен новой властью, которая всецело была прозападной [7, с.9-12]. Возможность повторения ливийского сценария в Сирии стало веской причиной для вступления России в Сирийский конфликт.

2) США имеет определенные интересы в сфере нефтегазовой промышленности. Так, учитывая опыт Ливии можно увидеть к каким результатам стремятся США, свергая тот или иной режим. В случае же с Сирией, США заинтересованы в экспорте газа из Катара, Саудовской Аравии и других стран Персидского залива через Средиземное море, поэтому США активно помогают той стороне конфликта, которая удовлетворит её интересы: сирийская оппозиция, катарские боевики, «братья-мусульмане», курдские националисты и т.д. [8].

Крупное значение для России имеет вопрос транспортировки газа через Сирию. Так, Сирия, ввиду своего географического расположения, оказалась в самом центре противостояния двух проектов по транспортировке газа. Один из них предполагает транспортировку газа из Катара и Саудовской Аравии в Европу, а второй проект предполагает транспортировку газа из Ирана и России. Москва, естественно, заинтересована в транспортировке своего газа, а также в разведывании и добыче месторождений Сирии.

Личные интересы:

1) США крайне заинтересованы в поставках нефти из Саудовской Аравии в Европу, так как это позволит Европе не зависеть от поставок из России, тем самым ЕС станет более независим от политики США. К тому же, данный трубопровод важен для того, чтобы

нефть Ближнего Востока поступала не в Китай, а в Европу.

Россия стремится сохранить свою военно-морскую базу в Тартусе, так как это единственный порт в Средиземном море, позволяющий Москве присутствовать в данном важном регионе. Помимо этого, эта база важна и в целях разведывания нефтегазовых месторождений, так как около берегов Тартуса были обнаружены крупные залежи природного газа.

Совместные интересы:

1) США неизменно выступают против радикализации региона, осуществляя попытки уничтожения сил Исламского государства. Поэтому основное непосредственное военное участие США началось только после чрезмерного усиления ИГИЛ на территории Сирии, а уже после разгрома исламских радикалов США, хоть и не вывели войска из территории Сирии, но, заморозили активные военные действия [9].

Россия также стремится обезопасить регион от его радикализации, что крайне важно для такой многонациональной и многоконфессиональной страны как Россия, особенно учитывая территории Северного Кавказа, где ислам распространен повсеместно. Поэтому Россия стремится остановить любую радикализацию регионов, потенциально опасных для нее, дабы не допустить конфликтов на своей территории.

Таким образом, ввиду того, что выделенные страны имеют как антагонистические, так и совместные интересы в регионе, их роль в конфликте носит не только определяющий, но и балансирующий и сдерживающий характер по отношению друг к другу. Если США, будучи заинтересованной в свержении правительства Асада, пытается усилить сирийскую оппозицию, то Россия, заинтересованная в обратном, всеми силами пытается удержать власть за правительством Асада. Такой антагонизм привел к тому, что регион превратился в арену, на котором ведущие страны выискивают способы удовлетворения своих интересов [7, с.8-10]. Но, при этом обе страны заинтересованы в предотвращении

радикализации региона, поэтому существуют определенные соприкасающиеся точки между политикой данных стран.

Ввиду того, что выделенный локомотив не стремится к какой-либо серьезной конфронтации, то обе страны пытаются держать конфликт в определенных рамках, чтобы не допустить дальнейшего развития военных действий. Поэтому оба актора ограничиваются авиаударами и снабжением войск сторон конфликта.

Следует отметить, что Сирийский конфликт пронизан состоянием тупика. Так, когда одна из сторон теряет позиции, ее иностранные сторонники усиливают свое участие, отправляя припасы или поддержку с воздуха, чтобы предотвратить поражение своего игрока. Затем эта сторона начинает побеждать, что, как правило, побуждает иностранных сторонников другой стороны также повышать свои ставки. Причем такое положение установилось почти с самого начала конфликта. В конце 2012 года, когда сирийская армия потерпела поражение, Иран вмешался в конфликт. К началу 2013 года правительственные силы начали восстанавливать свои позиции, страны Персидского залива оказали поддержку повстанцам. Спустя несколько раундов присоединились США и Россия, которые оказались достаточно сильными, чтобы противостоять практически любой эскалации. Никто не может добиться полной победы, потому что другая сторона всегда может нанести ответный удар, поэтому цикл только продолжается. Таким образом, никто не может выиграть, никто не может проиграть. Поэтому США и Россия пытаются извлечь пользу из такого положения, как уже было отмечено выше.

Второстепенную роль в конфликте играют Иран и Турция. Данные страны также антагонистичны друг другу: Иран выступил за правительство Асада, так как Тегеран заинтересован в сохранении алавитского и антисемитского правительства Асада, а Турция, сперва пыгавшаяся найти диалог с правительством Асада, выступила

в поддержку сирийской оппозиции (за исключением курдского движения), потому что Сирия не согласилась с пакетом реформ, предлагаемых Турцией (также свою роль сыграл тот факт, что Сирия в 80-90-х годах поддерживала Рабочую партию Курдистана) [10].

Несмотря на свою второстепенность по отношению к локомотиву, данные страны оказывают значительное геополитическое влияние на регион. В частности, Иран, ставящий во главу своей внешней политики идею «шиитского полумесяца», активно поддерживает не только правительственные силы Сирии, но и исламские организации шиитского толка с той целью, чтобы организовать плотную связь с Хезболлой, которая находится в Ливане, дабы усилить свое значение в регионе [11, с.4]. В свою очередь Турция, мечтающая о «Великом Туране», активно подавляет силы курдского национального движения, что может сильно сказаться на внешней политике США, которая, на данный момент, поддерживает курдов.

Что касается **Европейского Союза**, то он с первых дней конфликта осуждал действия правительства Сирии, а уже 18 августа 2011 года, после силового подавления демонстраций в Латакии, Хаме и Дэйр-эз-Зоре, ведущие страны Европейского Союза требовали отставки Б. Асада [12, с.7].

Однако, в дальнейшем страны Европейского Союза продемонстрировали свою несогласованность в выборе политики по отношению к Сирии. Так, Германия отказалась участвовать в военных действиях на территории Сирии, однако, была готова принять беженцев. Франция согласилась участвовать в ограниченных военных операциях совместно с США. А Великобритания, аналогично Германии, отвергла идеи о военных операциях в Сирии, а также отказалась разрешать возникший миграционный кризис, сосредоточившись на Брекзите [13, с.17].

По итогу, Европейский Союз, в основном, поддерживает сирийскую оппозицию, что обуславливается интересами в проведении

трубопровода из Саудовской Аравии, что позволит Европе быть менее зависимыми от поставок нефти и газа из России.

Следует отметить, что сирийская оппозиция составляет из себя множество разных политических и религиозных группировок, связанных лишь одним финансированием и одним желанием свергнуть правительство Асада. Эти группировки не представляют из себя мощную военную организацию, которая смогла бы разрешить конфликт своими силами. Так, в сирийской оппозиции бок о бок борются радикальные исламисты, коммунисты, христиане, либералы, монархисты и т.д. Все эти группировки не имеют общей идеи, так как они искусственно поддерживаются западным финансированием, поэтому не способны стать эффективной боевой единицей против совместных сил правительства Асада, России и Ирана. Соответственно, только непосредственное военное вмешательство США может сравнять силы противоборствующих сторон в Сирийском конфликте.

В свою очередь США не торопятся покидать Сирию, поэтому её военное присутствие не даёт правительству Асада полностью подавить оппозицию. Однако, вряд ли стоит ожидать от США активных военных действий, так как сценарий неразрешенного конфликта вполне устраивает Вашингтон.

Разрешение конфликта

Рассматривая конфликт в плоскости вариаций его разрешения, следует также начать с анализа двух стран: **США и Россия**. Так как обе страны, являясь локомотивом всего конфликта, имеют определяющую роль в войне, поэтому только их силы могут привести к разрешению конфликта. Как уже указывалось, страны имеют, в основном, антагонистические интересы, поэтому рассчитывать на скорейшее разрешение конфликта не приходится. Однако, учитывая имеющиеся совместные интересы, можно попытаться нащупать точки соприкосновения.

Так, США, в первую очередь, пытаются недопустить в поствоенном периоде рост влияния Ирана в регионе, так как подобный итог может негативно сказаться на интересах США и их союзников. Россия же не ставит для себя в какой-либо приоритет интересы Ирана, о чем говорят, например, авиаудары, осуществляемые Израилем по иранским позициям, которые Россией игнорируются [14, с.5-6], поэтому в данном пункте расхождений между странами возникнуть не должно.

Россия, в свою очередь, несмотря на более активное военное присутствие, не способна самостоятельно разрешить конфликт, так как у неё нет рычагов давления на стороны конфликта, а также ресурсов для восстановления Сирии в поствоенном периоде [15].

Исходя из совокупности интересов, можно предположить, что одним из вариантов разрешения конфликта, который будет удовлетворять как США, так и Россию, является разделение Сирии на зоны влияния, с сохранением геополитического значения обеих стран.

Аналогично второстепенную роль в плоскости разрешения конфликта имеют **Иран и Турция**. Ввиду своего положения, страны не имеют определяющего влияния на регион, поэтому в их интересах продвинуть свои требования, пытаясь добиться некоторых уступок со стороны США и России.

Можно отметить, что Турция имеет куда более высокие шансы на хотя бы частичное подавление курдского национального движения, потому что США, при необходимости, «принесут курдов в жертву», как они уже делали это в 70-х годах [16]. Что же касается Ирана, то США не пойдет на уступки в вопросах расширения влияния шиитских сил в регионе, а Россия, учитывая её конкуренцию с Ираном за контракты с Сирией, а также другие разногласия, вряд ли станет заступаться за Тегеран [17].

Европейский Союз крайне заинтересован в скорейшем разрешении конфликта, так как возникший миграционный кризис негативно сказывается на странах ЕС. Однако, учитывая

значение ЕС как сателлита США, то не следует ожидать от Евросоюза каких-либо личных действий по урегулированию конфликта.

Подводя итог, можно снова отметить ведущую роль США и России, что неудивительно, так как вопросы разрешения конфликта напрямую связаны с геополитическим влиянием на сам конфликт, поэтому расстановка сил здесь идентична той, что была описана выше.

Однако, следует отметить, что все вышесказанное наводит на мысль о том, что мирное решение конфликта маловероятно, так как сложившийся тупик вызвал неопределенность. Никто не знает, как будет выглядеть послевоенная Сирия, но каждый может представить, что послевоенная Сирия будет не в их интересах. Это создает положение, при котором стороны конфликта больше беспокоятся о сохранении нынешних позиций, так как попытка достижения больших целей ставит под риск ныне завоеванные результаты. Такое положение емко охарактеризовал профессор Фирон из Стэнфорда: «более важно помешать другой стороне победить, чем выиграть самому».

Каждая иностранная держава понимает, что она не может победить, но каждая сторона опасается, что победа другой стороны принесет куда больше угроз для них. Саудовская Аравия и Иран, например, рассматривают Сирию как поле битвы в своей региональной борьбе за власть, потеря которой, по их мнению, может поставить под угрозу их собственные режимы.

Даже если в долгосрочной перспективе сирийская война нанесет ущерб всем, гарантируя рост экстремизма и нестабильности, нынешнее положение все равно останется тупиковым, так как никакая из сторон не рискнет своим положением для общих интересов.

Это усугубляется тем, что стороны конфликта представляют из себя коалиции, которые не могут урегулировать спор даже

между собой. Каждая сторона состоит из нескольких акторов с совершенно разными программами и приоритетами. В основном, страны находят общий интерес только в одном: «нельзя проиграть».

Поэтому ни Венские мирные переговоры, ни Женевские мирные переговоры, ни мирные переговоры в Астане не могут поставить точку в данном конфликте.

Экономическое влияние

Рассматривая конфликт в плоскости экономического влияния, необходимо выделить, естественно, **США и Европейский Союз**, так как они, будучи более развитыми в экономическом плане, имеют куда больше возможностей для финансирования сторон Сирийского конфликта.

Так, США активно поддерживало «умеренную оппозицию» практически с самого начала конфликта. США позволило неправительственным организациям, вроде «Syrian Support Group», финансировать Свободную Сирийскую Армию [18], а после и вовсе задействовала ЦРУ в помощи оппозиции: передача разведывательной информации и снабжение боевиков оружием [19].

Финансирование оппозиции в дальнейшем приняло масштабный и постоянный характер, окончательно сформировавшись в программу «Syrian Train and Equip Program»:

Финансирование по программе «Syrian Train and Equip Program», тыс.долл. [20, с.41]

Таким образом, лишь по одной программе вооруженной помощи сирийской оппозиции, США потратило два миллиарда триста пятьдесят шесть миллионов сорок пять тысяч долларов.

США также оказывало серьезную гуманитарную помощь Сирии: к середине 2020-го года США передала гуманитарную помощь на сумму 11,3 миллиарда долларов [20, с.3].

Всего	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
2 356 045	567 592	416 453	220 000	500 000	252 000	200 000	200 000

Если США акцентировали свое внимание на финансировании военных группировок, то Европейский Союз оказал значительную гуманитарную помощь региону:

Год	Конференция	Предоставленные средства
2016	Лондонская конференция	11 400 000 000 долл.
2017	I Брюссельская конференция	12 300 000 000 долл.
2018	II Брюссельская конференция	10 700 000 000 долл.
2019	III Брюссельская конференция	13 600 000 000 долл.

Данные взяты с отчетов «Supporting Syria and the region» за 2016, 2017, 2018 и 2019 гг. [21].

Помимо непосредственной гуманитарной помощи, Европейский Союз постоянно финансировал программы по разрешению миграционного кризиса, в том числе финансирование Турции в рамках «Пакта по беженцам».

Помимо этого, Европейским Союзом были учреждены целые фонды по предоставлению помощи беженцам, находящимся за пределами Европейского Союза.

Также был учрежден Фонд Мадад, деятельность которого была направлена на предоставление негуманитарной помощи беженцам. Ключевыми получателями помощи стали государства Ближнего Востока, расположенные вблизи Сирии. К 2019 году Фонд Мадад мобилизовал 1,7 миллиардов евро.

В итоге, хоть Европейский Союз и не принял непосредственное участие в Сирийском конфликте, однако, он внес огромную роль в смягчении последствий данного конфликта, путем предоставления гуманитарной помощи.

Поэтому можно с уверенностью сказать, что первенство в экономическом влиянии на Сирийский конфликт занимает США и Евросоюз, что позволяет США отстаивать свои геополитические интересы в регионе.

И уже на втором плане находятся **Россия, Иран и Турция**, которые также

понесли огромные затраты, но, сравниться с вышеописанными странами не могут.

Например, если рассматривать военное вмешательство в плоскости затраченных ресурсов, то исходя из некоторых источников, можно дать приблизительные затраты России. Так, один день авиаударов в Сирии обходился России в 4 миллиона долларов, что при активных военных действиях могло вылиться в 80-115 миллионов долларов в месяц [22]. По приблизительным расчетам, с 2015 по 2019 год Россия потратила от 2,5 до 4,5 миллиардов долларов на военные действия на территории Сирии [23, с.3].

Гуманитарная помощь от России поставляется куда более в меньших масштабах, так, например, за 2015-й год Россия передала всего гуманитарной помощи на сумму 1,6 миллиарда долларов, из которой лишь малая часть была отправлена в Сирию [24].

Но, Россия активно пытается привлечь иностранные инвестиции для восстановления Сирии, пользуясь своим международным влиянием. Однако, никаких серьезных результатов Москва пока что не добилась [23, с.5], за исключением инвестиций Китая [25]. Тем не менее, инвестиции Китая не разумно относить в копилку России, так как Китай сам имеет определенные интересы в регионе, поэтому экономическое влияние России в Сирии не существенно.

По словам Али Акбара Велаяти (министр иностранных дел Ирана), Тегеран ежегодно выделяет 8 миллиардов долларов на поддержку режима Асада, что составляло 48 миллиардов долларов на 2019-й год [23, с.3]. Однако, данные показатели ничем не подтверждаются.

Турция потратила огромные средства на участие в Сирийском конфликте, причем расходы эти можно подразделить на два вида: 1) расходы на беженцев; 2) военные расходы. Ввиду того, что официального отчета по затраченным средствам нет, приходится лишь прикидывать примерные цифры. Так, опираясь на высказывания официальных лиц Анкары, можно предположить, что расходы на беженцев лишь к 2015 году превысили сумму

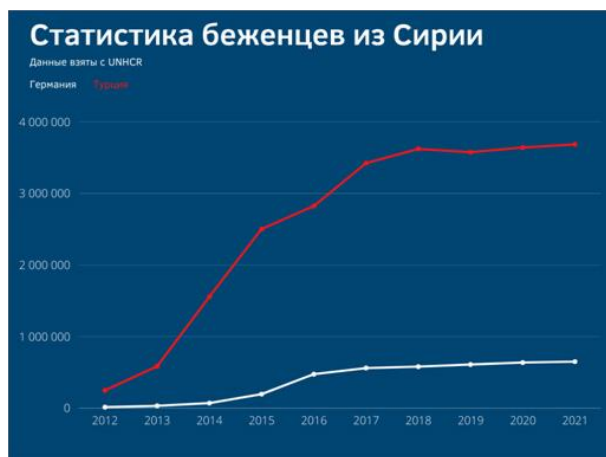
в 8 миллиардов долларов, а к 2021 году, надо полагать, что это сумма может возрасти вдвое [26]. Но, следует учитывать, что эти расходы частично покрываются финансированием Евросоюза.

Что же касается военных расходов, то обозначить точные данные здесь вовсе невозможно, так как все данные по поддержке сирийской оппозиции, подготовке боевиков, спонсированию военных действий и т.д. никак не могут появиться в открытых источниках, поэтому можно лишь отметить, что если в 2010 году Турция тратила на содержание армии 17 миллиардов долларов, то к 2014 году эти расходы увеличились до 22,6 миллиардов долларов [26].

Подводя итог, можно обозначить трудности в исследовании экономического влияния России, Турции и Ирана на Сирийский конфликт, ввиду отсутствия каких-либо достоверных цифр. Однако, очевидным является то, что их экономическое влияние носит второстепенное значение в регионе, так как США и ЕС вливают куда больше средств в конфликт.

Проблема беженцев

Основными странами, принявшими на себя последствия миграционного кризиса, являются **Турция и Германия.**

Германия:

Статистика лиц, получивших статус «беженца»

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Германия	9630	25735	103975	294710	124845	66990	56085	44820
Франция	нет	2015	3210	5360	4990	3295	2875	нет

Рассматривая статистические данные по предоставлению статуса защиты беженцам в Европейском Союзе, можно выделить сирийцев как наибольшую группу получателей данного статуса. Так, всего в 2020-м году статус получили 281 000 беженцев, из них беженцев из Сирии - 74 700, что составляет 27% от всей совокупности лиц, получивших статус защиты в ЕС. Если рассматривать предоставление статуса защиты по странам, то лидерство среди сирийцев занимает Германия, покрывая 60% сирийских граждан (44 820 человек), получивших соответствующий статус [27].

Сирийские беженцы в основном направляются в Германию, так как Германия изначально изъявила готовность оказать помощь всем нуждающимся. Таким образом, на сегодняшний день в Германии находятся 642557 беженцев и 48 939 лиц, ищущих убежище.

Такая открытость Германии обуславливается рядом причин: 1) Наличие демографических проблем; 2) Дефицит рабочей силы; 3) Моральные императивы, берущие начало от Холокоста [28].

Однако, заявление А. Меркель о том, что для приема беженцев из Сирии не может быть пределов, столкнулось с действительностью, в которой этот предел уткнулся об возможности Германии принять беженцев. Немцы не смогли справиться с массовым наплывом, начавшимся с 2014 года, что привело к тому, что многие беженцы просто остались на улице [28].

В итоге огромная часть прибывших не получили статус беженца, находясь на территории Германии в полулегальном положении. Сегодня, подводя итоги пятилетней политики «открытых дверей», А. Меркель подытоживает, что они «справились» [29]. И действительно, можно сказать, что

Германия справилась с миграционным потоком, однако, нерешенными остались множество проблем, к коим можно отнести: 1) Безработица среди прибывших; 2) Низкий уровень культуры прибывших, что влечет рост шовинистических идей; 3) Экономические траты на содержание безработных беженцев и т.д. [30].

Турция:

Основной приток беженцев приходится на Турцию (ввиду её расположения): так, по состоянию на 2021 год в Турции находятся 3 685 839 беженцев и 0 лиц, ищущих убежище. Последняя цифра обусловлена тем, что миграционная политика Турции подразумевает, что беженцы обеспечиваются «временной защитой», а не статусом «беженца» [31].

Однако, это не значит, что беженцы в Турции находятся исключительно на определенный срок, нет, некоторые беженцы вовсе получают турецкое гражданство. По последним данным, турецкое гражданство получили 110 000 сирийцев (53 000 – взрослые, 57 000 – дети) [32].

Прибытие в Турцию 3.6 миллиона беженцев за период с 2011 по 2021 год значительно повлияло на демографические показатели страны. Такие огромные потоки позволили Турции планировать создание «безопасных зон» на северных территориях Сирии. Помимо этого, Турция смогла заключить сделки с Европейским Союзом по вопросам беженцев, недвусмысленно намекая на то, что в противном случае Анкара «откроет ворота» в Европу для миллионов беженцев, находящихся в Турции [33].

Большие потоки беженцев также возвращаются обратно в Сирию. Так, например, на сентябрь 2021 года МВД Турции объявило, что число беженцев, вернувшихся в Сирию, составило 462 026 человек. В сравнении с данными от декабря 2020 года, число возвратившихся на родину беженцев увеличилось на 42 986 человек (с 419 040 до 462 026) [32].

Естественно, Турция не смогла справиться со столь огромным наплывом беженцев, поэтому 98,5% сирийцев, получивших так

называемую «временную защиту», живут за пределами специализированных лагерей. Миллионы людей также не смогли получить соответствующую поддержку в виде занятости, образования и жилья [34].

Помимо этого, в Турции идет рост волнений среди турецкого населения, которые в большинстве своем недовольны проводимой миграционной политикой. В результате чего проправительственные кандидаты потеряли свой политический вес в стране, что в конце концов вылилось в проигрыш на выборах в марте 2019 года [33].

Но, главным козырем подобной политики стало то, что огромное количество беженцев позволило Турции возыметь серьезный рычаг давления на Европу, чем Анкара охотно пользуется, добиваясь для себя серьезных экономических и политических уступок [35].

Этим рычагом Эрдоган пользуется ещё с 2015 года, когда им был поднят вопрос о гуманитарной помощи Турции от Европейского Союза. Однако, одними экономическими уступками Анкара не довольствуется, она также активно использует беженцев и для получения политических уступок. Например, в 2019 году, когда Европейский Союз осудил военную операцию «Источник мира», Эрдоган чуть ли не прямо пригрозил, что впустит в Европу миллионов беженцев из Турции [33].

Далее, уже в марте 2021 года Анкара снова «намекнула» Европейскому Союзу, что наиболее лучшим раскладом для неё будет поддержка Турции в Сирийском конфликте, ведь иначе это может привести к массовой миграции беженцев в Европу [33].

В целом, беженцы являются рычагом давления во внешней политике Анкары, который позволил Турции получить не только существенную финансовую помощь от Европейского Союза, но и активизировать переговоры о вступлении Турции в Евросоюз [36].

Таким образом, Турция, запустив к себе огромное количество беженцев, получила как ряд преимуществ, так и ряд недостатков. К первым относится полученный рычаг

давления, а ко вторым ряд проблем вроде роста недовольства в стране, огромные финансовые затраты на содержание беженцев, а также риск дальнейшего проблемного урегулирования миграционных вопросов.

Россия:

Россия никогда не пыталась казаться альтруистом в Сирийском конфликте, что лишь подтверждается ранее приведенными данными об оказываемой Москвой гуманитарной помощи. Поэтому неудивительно, что приток беженцев в Россию крайне мал. В самом пике (в 2014 году) этот показатель достигал 1 927 беженцев и 416 лиц, ищущих убежище. Однако, на сегодняшний день эти показатели в несколько раз уменьшились: 328 беженцев и 126 лиц, ищущих убежище (2021г.). Такая тенденция обусловлена тем, что Россия с 2015 года резко ограничила прием беженцев, объясняя это тем, что «война закончилась» [37].

В дальнейшем Россия не только продолжала ограничивать поток беженцев, но и отказывала в продлении убежища тем беженцам, которые ранее уже получили его. Поэтому в статистике наглядно видно, как с каждым годом количество беженцев в России уменьшается [38].

Но, политика России также направлена на миграционную политику других государств: так, Россия активно продвигает идею о том, что беженцам можно вернуться в Сирию, так как там «безопасно» [39]. Реализуется это политика посредством создания специализированных межведомственных

координационных штабов, которые рассматривают вопросы возвращения сирийцев в родные места. По результатам деятельности данных штабов всего было возвращено 2 326 114 сирийцев, из которых 952 300 вернулись из-за рубежа (беженцы), а 1 373 814 – это внутренне перемещенные лица [40].

Франция:

Что касается Франции, то она приняла куда меньше беженцев, нежели Германия, а именно: 23 510 беженцев и 1 269 лиц, ищущих убежище (2021г.).

Однако, несмотря на относительно малый поток беженцев, Франция всё же не смогла должным образом принять прибывших. Так, отмечается, что беженцы не получают должной заботы и защиты, они остаются без присмотра на улице, где получают проблемы со здоровьем и насилием [41].

Франция даже несколько раз была осуждена Европейским судом по правам человека за свою откровенно проваленную политику принятия беженцев [41].

Серьезным препятствием для получения убежища является чрезмерная бюрократия французской политики, которая привела к тому, что только 45% заявителей, уже находящихся на территории Франции, могут получить убежище, остальные, ввиду бюрократических проволочек, остаются на улицах [41].

США:

Всего в США находятся 8 709 беженцев и 3 640 лиц, ищущих убежище (по данным UNHCR на 2021 год).

Следует отметить, что значительную роль в уменьшении числа беженцев в США сыграла политика Д. Трампа, в которой он в значительной степени ограничил миграцию беженцев из Сирии в США [42].

С периода президентства Дж. Байдена поток беженцев из Сирии не возрос, как этого следовало бы ожидать. Причины этого кроются в том, что предшествующая политика Трампа, направленная на сокращение миграционных потоков беженцев, повлияло на закрытие многих неправительственных организаций, занимающихся вопросами

МАППИНГ-АНАЛИЗ СИРИЙСКОГО КОНФЛИКТА

СТРАНЫ	ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ	РАЗРЕШЕНИЕ КОНФЛИКТА	ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ	ПРОБЛЕМА БЕЖЕНЦЕВ
США	1	1	1	3
Российская Федерация	2	2	3	4
Европейский Союз	5	5	2	2
Иран	4	4	4	5
Турция	3	3	5	1

миграции беженцев. Поэтому решения Байдена хоть и увеличили объемы принятия беженцев в США, однако, ввиду отсутствия организаций, занимающихся этим, потоки так и не возросли [43].

Помимо этого, малые потоки объясняются также и тем, что мигранты просто не могут добраться до США, ввиду его географического отдаления, поэтому туда отправляются только более зажиточные слои населения (что также объясняет относительно высокую долю лиц, ищущих убежище, а не просто беженцев).

Выводы

Подводя итог всему вышесказанному, можно сказать, что ведущее положение в Сирийском конфликте занимает США, следом за ней идёт Россия, а уже после Турция, Иран и Европейский Союз (Франция и Германия). Подобная расстановка сил привела к тому, что стороны конфронтации сравнялись в своей военной и экономической мощи, поэтому конфликт затянулся на долгие годы, и, скорее всего, будет затягиваться и дальше. Однако, учитывая вышеописанные интересы сторон, всё же можно выявить общие точки соприкосновения, в которых США и Россия смогут достичь определенного соглашения и приступить к урегулированию конфликта.

Примечание: в таблице странам присвоены места, которые они занимают в той или иной сфере конфликта. Соответственно, 1 и 2 места разделяют основной локомотив сферы влияния, 3, 4 и 5 места распределены между второстепенными акторами конфликта.

Поэтому можно ожидать, как продолжение конфликта, так и его урегулирования, но, чего точно предполагать нельзя, так это силового разрешения вопроса, так как конфликт, очевидно, уперся в тупик, в котором США и Россия уравнили силы противостоящих сторон. При этом любые успехи одной стороны конфликта нивелируются ответной реакцией России или же США, которые вновь устанавливают равновесие сил. Поэтому если мы взглянем на карту боевых действий в Сирии в период с 2018 по 2021 год, то наглядно увидим, что одни и те же районы Сирии переходят из одних рук в другие, а сами военные действия ограничены определенными рамками. Таким образом, активная фаза конфликта уже пройдена и пришла она на период активизации сил ИГИЛ, который стал поводом для иностранной интервенции в Сирию. Но, ещё открытым является вопрос об определении статуса Сирийского Курдистана, который потенциально может стать причиной для эскалации конфликта.

Список литературы

1. Лаумулин М.Т. Арабская весна 2011 года: социально-политические изменения на Арабском Востоке и их международные последствия // Алматы: КИСИ, 2011. – 236 с.

2. Лаумулин М.Т. Геополитические, военно-стратегические и международные параметры сирийского конфликта // *International Science Complex Astana* [Электрон. ресурс] – 2018. – URL: <https://isca.kz/ru/analytics-ru/3448> (дата обращения: 03.03.2022).
3. Ахмедов В.М. Сирийское восстание: история, политика, идеология // отв. ред. А.М. Хазанов; Институт востоковедения РАН. – Москва, 2018. – 196 с.
4. Аракелян Г. Война в Сирии (источки, предыстория и действительность. Электронное издание // Санкт-Петербург: Super Издательство, 2018. – 720 с.
5. Барабанов М.С., Васильев А.Д., Денисенцев С.А., Лавров А.В., Ломов Н.А., Лямин Ю.Ю., Никольский А.В., Пухов Р.Н., Шеповаленко М.Ю. Сирийский рубеж // Москва: Издательство «Центр анализа стратегий и технологий», 2016. – 184 с.
6. Doucet, L. Syria & the CNN Effect: What Role Does the Media Play in Policy-Making? // *Daedalus*. – 2018, 147(1). – P. 141–157.
7. Тренин Д. Россия и кризис в Сирии // Рабочие материалы Карнеги. – Москва: Московский центр Карнеги, 2013. – 42 с.
8. Dmitry Minin. The Geopolitics of Gas and the Syrian Crisis: Syrian “Opposition” Armed to Thwart Construction of Iran-Iraq-Syria Gas Pipeline // *Global Research*, [Электрон. ресурс] – 2013. – URL: <https://www.globalresearch.ca/the-geopolitics-of-gas-and-the-syrian-crisis-syrian-opposition-armed-to-thwart-construction-of-iran-iraq-syria-gas-pipeline/5337452> (дата обращения: 03.03.2022).
9. Lara Seligman and Ben Lefebvre. Little-known U.S. firm secures deal for Syrian oil // *Politico*, [Электрон. ресурс] – 2020. – URL: <https://www.politico.com/news/2020/08/03/delta-crescent-energy-syrian-oil-391033> (дата обращения: 03.03.2022).
10. Bayram Balci. Turkey’s Relations with the Syrian Opposition // *Carnegie endowment for international peace*. [Электрон. ресурс] – 2012. – URL: <https://carnegieendowment.org/2012/04/13/turkey-s-relations-with-syrian-opposition-pub-47841> (дата обращения: 03.03.2022).
11. Хамидреза А. Иран в Сирии: лица, принимающие решения, интересы и приоритеты // Материалы дискуссии по итогам семинара «Новая динамика безопасности и политическое урегулирование в Сирии». – Италия, 2018. – 6 с.
12. Rim Turkmani and Mustafa Haid. The role of the EU in the Syrian conflict // *Human Security Study Group*. – London. – 2016. – February. – P. 22.
13. Марк Пьерини. Есть ли у ЕС роль в Сирийском конфликте? // Москва: Московский центр Карнеги, 2017. – 25 с.
14. *Russia-Israel Relationship Transformed by Syria Conflict* // *SWP Comment*. – 2018. – No.37. – September. – P. 7.
15. Andrey Kortunov. Russia: the Power Broker in the Middle East? // *Russian International Affairs Council*. [Электрон. ресурс] – 2018. – URL: <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/russia-the-power-broker-in-the-middle-east/> (дата обращения: 03.03.2022).
16. Noam Chomsky says US should stay in Syria to protect the Kurds // *K24*. – 2018.
17. Nicole Grajewski. The Evolution of Russian and Iranian Cooperation in Syria // *Center for Strategic & International Studies*. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://www.csis.org/analysis/evolution-russian-and-iranian-cooperation-syria> (дата обращения: 03.03.2022);
18. *US Authorizes Financial Support to Free Syrian Army* // *Ya Libnan*. – 2012.
19. Eric Schmitt. C.I.A Said to Aid in Steering Arms to Syrian Opposition // *New York Times*. [Электрон. ресурс] – 2012. – URL: <https://www.nytimes.com/2012/06/21/world/middleeast/cia-said-to-aid-in-steering-arms-to-syrian-rebels.html> (дата обращения: 03.03.2022).
20. *Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response*. // *Congressional Research Service*. – 2020. – P. 54.
21. *Supporting Syria and the region: Post-Brussels conference financial tracking* // *Brussels Conference*, 2019.
22. Holly Ellyatt. This is how much Russia’s war in Syria costs // *CNBC*. [Электрон. ресурс] – 2015. – URL: <https://www.cnn.com/2015/10/21/this-is-how-much-russias-war-in-syria-costs.html> (дата обращения: 03.03.2022).
23. *Russia and Iran: Economic Influence in Syria* // *Chatham house. Middle East and North Africa Programme*. – 2019. – 20 p.

24. Gerda Asmus, Andreas Fuchs, Angelika Müller. Russia's foreign aid re-emerges // Aiddata, [Электрон. ресурс] – 2018. – URL: <https://www.aiddata.org/blog/russias-foreign-aid-re-emerges> (дата обращения: 03.03.2022).
25. Guy Burton. China and the Reconstruction of Syria // The Diplomat, [Электрон. ресурс] – 2018. – URL: <https://thediplomat.com/2018/07/china-and-the-reconstruction-of-syria/> (дата обращения 03.03.2022).
26. The High Cost to Turkey of the Syrian Civil War // Newsweek, [Электрон. ресурс] – 2015. – URL: <https://www.newsweek.com/high-cost-turkey-syrian-civil-war-403535> (Дата обращения 03.03.2022).
27. EU granted protection to over 280 000 asylum applicants in 2020 // Eurostat. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210421-2#:~:text=EU%20granted%20protection%20to%20over%20280%20000%20asylum%20applicants%20in%202020,-Print%20EU%20granted&text=In%202020%2C%20the%20EU%20Member,applicants%20recently%20published%20by%20Eurostat.> (дата обращения: 03.03.2022).
28. Why Germany is taking in so many refugees – the benefits and risks // CBC. [Электрон. ресурс] – 2015, - URL: <https://www.cbc.ca/news/world/why-germany-is-taking-in-so-many-refugees-the-benefits-and-risks-1.3226962> (Дата обращения 03.03.2022).
29. How Angela Merkel's great migrant gamble paid off // The Guardian. [Электрон. ресурс] – 2015, - URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/30/angela-merkel-great-migrant-gamble-paid-off> (дата обращения 03.03.2022).
30. Germany sees new refugee arrivals via Poland and Belarus // DW, [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://www.dw.com/en/germany-sees-new-refugee-arrivals-via-poland-and-belarus/a-59596275> (дата обращения: 03.03.2022).
31. Türkiye'de Suriyeli Sığınmacılar // Doğruluk Payı. [Электрон. ресурс] – 2019. - URL: <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-de-suriyeli-siginmacilar> (Дата обращения 03.03.2022);
32. Türkiye'de kayıtlı mülteci sayısı açıklandı // Mardin Life. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://www.mardinlife.com/turkiyede-kayitli-multeci-sayisi-aciklandi.html> (дата обращения: 03.03.2022).
33. How Syria Changed Turkey's Foreign Policy // Carnegie Europe, [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://carnegieeurope.eu/2021/09/14/how-syria-changed-turkey-s-foreign-policy-pub-85301> (Дата обращения 03.03.2022);
34. 10 Years On, Turkey Continues Its Support for an Ever-Growing Number of Syrian Refugees // The World Bank. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2021/06/22/10-years-on-turkey-continues-its-support-for-an-ever-growing-number-of-syrian-refugees> (дата обращения: 03.03.2022).
35. Договор между ЕС и Турцией по миграции вступил в силу // BBC News. [Электрон. ресурс] – 2016. – URL: https://www.bbc.com/russian/news/2016/03/160319_eu_turkey_migrants_implementation (дата обращения: 03.03.2022).
36. The EU-Turkey Deal, Five Years On A Frayed and Controversial but Enduring Blueprint // Migration Policy Institute, [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://www.migrationpolicy.org/article/eu-turkey-deal-five-years-on> (дата обращения 03.03.2022).
37. Правозащитники: Российские власти не пускают беженцев из Сирии, объясняя, что война закончилась // The insider. [Электрон. ресурс] – 2016. – URL: <https://theins.ru/news/38528> (Дата обращения 03.03.2022);
38. Syrian Refugees in Russia: A review of the situation in 2018 // Комитет гражданское содействие. [Электрон. ресурс] – 2019. – URL: <https://refugee.ru/dokladyi/syrian-refugees-in-russia-a-review-of-the-situation-in-2018/> (дата обращения: 03.03.2022).
39. Russia says it's safe for refugees to return to Syria. They don't believe a word of it // .coda. [Электрон. ресурс] – 2020. – URL: <https://www.codastory.com/disinformation/conference-on-syrian-refugees/> (дата обращения: 03.03.2022).
40. Совместное заявление МКШ РФ и САР. «Межведомственные координационные штабы России и Сирии сделали совместное заявление по вопросам активизации процесса возвращения сирийских беженцев в родные места» // Минобороны России. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12331640@egNews (дата обращения: 03.03.2022).

41. France commits to welcoming more refugees despite 'reception crisis' // Euractiv. [Электрон. ресурс] – 2020. – URL: <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/france-commits-to-welcoming-more-refugees-despite-reception-crisis/> (дата обращения 03.03.2022).
42. Key facts about refugees to the U.S. // Pew Research Center. [Электрон. ресурс] – 2019. – URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/10/07/key-facts-about-refugees-to-the-u-s/> (дата обращения: 03.03.2022).
43. The Biden administration will raise the cap on refugee admissions to 125,000 // Daily Political Briefing, [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://www.nytimes.com/2021/09/20/us/politics/biden-refugee-cap.html> (дата обращения: 03.03.2022).

С.Д. Танагозов, Г.Е. Ибрагимова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Аймақтық және жаһандық ойыншылар арасындағы қарсылықтар контекстіндегі Сириялық қақтығыс

Аңдатпа. Бұл жұмыста Сирия қақтығысының негізгі актерлерінің геосаяси мүдделері олардың әрекеттерін талдау арқылы анықталды. Дереккөздерді, ғылыми жарияланымдарды талдау негізінде қақтығыстың келесі қатысушыларының негізгі геосаяси, экономикалық және әскери мүдделері белгіленген: АҚШ, Ресей Федерациясы, Иран, Түркия, Еуропалық одақ (Германия және Франция). Авторлардың зерттеу жұмыстары қақтығыстың негізгі акторларының әрекеттерін маппинг-талдауға негізделген. Жанжал бір уақытта бірнеше бағытта қарастырылады, атап айтқанда: геосаяси ықпал, жанжалды шешу, экономикалық ықпал және босқындардың проблемалары. Осы аспектілердің жиынтығы жанжалға қатысушылардың негізгі ұстанымдарын анықтауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде жақын болашақтағы жағдайды болжауға мүмкіндік береді. Тұтастай алғанда, жұмыстың тұжырымдары басқа зерттеу жұмыстарының нәтижелеріне сәйкес келетінін мойындау керек, бұл қақтығыс соғыс қимылдары жазықтығында шешілмеуі мүмкін деп тұжырымдайды. Алайда, авторлар бұл тұжырымға тек осындай тұжырымдардың дұрыстығын растайтын маппинг талдауы арқылы келеді. Демек, жұмыстың жаңалығы-зерттеудің басқа әдісін қолдана отырып, авторлар басқа зерттеушілермен бірдей тұжырымға келді, бұл мұндай зерттеулердің жалпы зерттеу маңыздылығын күшейтеді. Сондай-ақ, жұмыста сириялық босқындармен жағдайды статистикалық өңдеуге ерекше назар аударылды. Статистикалық мәліметтер негізінде авторлар Сириядан келген босқындар ағындарының қозғалысының негізгі заңдылықтарын анықтады, сондай-ақ белгілі бір елдің осы мәселеге қатысу дәрежесін көрнекі түрде көрсететін салыстырмалы кестелер дайындалды.

Түйін сөздер: Сирия қақтығысы, Сирия, геосаяси ықпал, экономикалық ықпал, жанжалды шешу, босқындар мәселесі.

S.D. Tanagozov, G.E. Ibragimova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The Syrian conflict in the context of the confrontation between regional and global players

Abstract. This paper identifies the geopolitical interests of the main actors in the Syrian conflict by analyzing their actions. Based on the analysis of sources and scientific publications, the main geopolitical, economic, and military interests of the following parties to the conflict are identified: the United States, the Russian Federation, Iran, Turkey, and the European Union (Germany and France). The authors' research work is based on mapping analysis of the actions of the main actors of the conflict. The conflict is considered simultaneously in several planes, namely: geopolitical influence, conflict resolution, economic influence, and refugee problems. The combination of these aspects makes it possible to identify the main positions of the parties to the conflict, which in turn makes it possible to predict the situation for the near future. In general, it should be recognized that the conclusions of the work correspond to the results of other research papers that claim that the conflict is

at an impasse, the resolution of which cannot be in the plane of military operations. However, the authors come to this conclusion through mapping analysis, which only confirms the correctness of such conclusions. Consequently, the novelty of the work lies in the fact that using a different research method, the authors came to the same conclusions as other researchers, which reinforces the overall research significance of such studies. Special attention was also paid to the statistical processing of the situation with Syrian refugees. On the basis of statistical data, the authors have established the main patterns of the movement of refugee flows from Syria, as well as prepared comparative graphs that clearly demonstrate the degree of participation of a particular country in this issue.

Keywords: The Syrian conflict, Syria, geopolitical influence, economic influence, conflict resolution, the refugee problem.

References

1. Laumulin M.T. *Arabskaya vesna 2011 goda: social'no-politicheskie izmeneniya na Arabskom Vostoke i ih mezhdunarodnye posledstviya* [Arab Spring 2011: Socio-Political Changes in the Arab East and Their International Consequences], (Almaty, KISI, 2011, 236 p.). [in Russian].
2. Laumulin M.T. *Geopoliticheskie, voenno-strategicheskie i mezhdunarodnye parametry sirijskogo konflikta* (Geopolitical, military-strategic and international parameters of the Syrian conflict) [International Science Complex Astana], Available at: <https://isca.kz/ru/analytics-ru/3448> [in Russian]. (accessed 03.2022).
3. Ahmedov V.M. *"Sirijskoe vosstanie: istoriya, politika, ideologiya"* ["Syrian uprising: history, politics, ideology"] Institut vostokovedeniya RAN [Institute of Oriental Studies RAS], (Moscow, 2018, 196 p.), [in Russian].
4. Arakelyan G. *"Vojna v Sirii (istoki, predystoriya i dejstvitel'nost')"*. Elektronnoe izdanie. ("War in Syria (origins, background and reality)". Electronic edition) (Sankt-Peterburg, St. Petersburg, Super Publishing House, 2018, 720 p.), [in Russian].
5. Barabanov M.S., Vasil'ev A.D., Denisencev S.A., Lavrov A.V., Lomov N.A., Lyamin YU.YU., Nikol'skij A.V., Puhov R.N., SHepovalenko M.YU. *"Sirijskij rubezh"* ("Syrian Frontier") Izdatel'stvo «Centr analiza strategij i tekhnologij». (Moskva, Center for Analysis of Strategies and Technologies Publishing House. Moscow, 2016, 184 p.), [in Russian].
6. Doucet L. *Syria the CNN Effect: What Role Does the Media Play in Policy-Making?* Daedalus. 2018. 147(1). P.141–157.
7. Dmitriy Trenin. *Rossiya i krizis v Sirii* (Russia and the crisis in Syria). Rabochie materialy Karnegi. Moskovskij centr Karnegi. Moskva (Working Papers Carnegie, Moscow Carnegie Center, Moscow). 2013. P.42.
8. Dmitry Minin. *The Geopolitics of Gas and the Syrian Crisis: Syrian "Opposition" Armed to Thwart Construction of Iran-Iraq-Syria Gas Pipeline*. Global Research, 2013, Available at: <https://www.globalresearch.ca/the-geopolitics-of-gas-and-the-syrian-crisis-syrian-opposition-armed-to-thwart-construction-of-iran-iraq-syria-gas-pipeline/5337452> (accessed 03.2022).
9. Lara Seligman and Ben Lefebvre. *Little-known U.S. firm secures deal for Syrian oil*. Politico, 2020, Available at: <https://www.politico.com/news/2020/08/03/delta-crescent-energy-syrian-oil-391033> (accessed 03.03.2022).
10. Bayram Balci. *Turkey's Relations with the Syrian Opposition*. Carnegie endowment for international peace. 2012, Available at: <https://carnegieendowment.org/2012/04/13/turkey-s-relations-with-syrian-opposition-pub-47841> (accessed 03.03.2022).
11. Hamidreza A. *Iran v Sirii: lica, primamayushchie resheniya, interesy i priority* (Iran in Syria: Decision-Makers, Interests and Priorities) Materialy diskussii po itogam seminara «Novaya dinamika bezopasnosti i politicheskoe uregulirovanie v Sirii», Italiya, Sirakuza (Proceedings of the Discussion on the Results of the Seminar "New Security Dynamics and Political Settlement in Syria", Italy, Syracuse) 2018. P.6, [in Russian].
12. Rim Turkmani and Mustafa Haid. *The role of the EU in the Syrian conflict*. Human Security Study Group, London. 2016. P.22.
13. Mark P'erini. *Est' li u ES rol' v Sirijskom konflikte?* [Does the EU have a role in the Syrian conflict?], Moskovskij centr Karnegi, Moscow, 2017. P. 25, [in Russian].
14. *Russia-Israel Relationship Transformed by Syria Conflict*. SWP Comment. No. 37. 2018. P.7.

15. Andrey Kortunov. Russia: The Power Broker in the Middle East? Russian International Affairs Council. 2018, Available at: <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/russia-the-power-broker-in-the-middle-east/> (accessed 03.03.2022).
16. Noam Chomsky says the US should stay in Syria to protect the Kurds. K24, October 3, 2018.
17. Nicole Grajewski. The Evolution of Russian and Iranian Cooperation in Syria. Center for Strategic & International Studies. 2021, Available at: <https://www.csis.org/analysis/evolution-russian-and-iranian-cooperation-syria> (accessed 03.03.2022).
18. US Authorizes Financial Support to Free Syrian Army. Ya Libnan. 28.07.2012;
19. Eric Schmitt. C.I.A Said to Aid in Steering Arms to Syrian Opposition. New York Times. 2012, Available at: <https://www.nytimes.com/2012/06/21/world/middleeast/cia-said-to-aid-in-steering-arms-to-syrian-rebels.html> (accessed 03.03.2022).
20. Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response. Congressional Research Service, 2020. P.54.
21. Supporting Syria and the region: Post-Brussels conference financial tracking. Brussels Conference. 2019.
22. Holly Ellyatt. This is how much Russia's war in Syria costs. CNBC. 2015, Available at: <https://www.cnbc.com/2015/10/21/this-is-how-much-russias-war-in-syria-costs.html> (accessed 03.03.2022).
23. Russia and Iran: Economic Influence in Syria. Chatham house. Middle East and North Africa Programme. 2019. P.20.
24. Gerda Asmus, Andreas Fuchs, Angelika Müller. Russia's foreign aid re-emerges. Aiddata, 2018, Available at: <https://www.aiddata.org/blog/russias-foreign-aid-re-emerges> (accessed 03.03.2022).
25. Guy Burton. China and the Reconstruction of Syria. The Diplomat, 2018, Available at: <https://thediplomat.com/2018/07/china-and-the-reconstruction-of-syria/> (accessed 03.03.2022).
26. The High Cost to Turkey of the Syrian Civil War. Newsweek, 2015, Available at: <https://www.newsweek.com/high-cost-turkey-syrian-civil-war-403535> (accessed 03.03.2022).
27. EU granted protection to over 280 000 asylum applicants in 2020 // Eurostat. 2021, Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210421-2#:text=EU%20granted%20protection%20to%20over%20280%20000%20asylum%20applicants%20in%202020,-Print%20EU%20granted&text=In%202020%2C%20the%20EU%20Member,applicants%20recently%20published%20by%20Eurostat.> (accessed 03.03.2022).
28. Why Germany is taking in so many refugees – the benefits and risks. CBC. 2015, Available at: <https://www.cbc.ca/news/world/why-germany-is-taking-in-so-many-refugees-the-benefits-and-risks-1.3226962> (accessed 03.03.2022).
29. How Angela Merkel's great migrant gamble paid off. The Guardian. 2015, Available at: <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/30/angela-merkel-great-migrant-gamble-paid-off> (accessed 03.03.2022).
30. Germany sees new refugee arrivals via Poland and Belarus. DW, 2021, Available at: <https://www.dw.com/en/germany-sees-new-refugee-arrivals-via-poland-and-belarus/a-59596275> (accessed 03.03.2022).
31. Türkiye'de Suriyeli Sığınmacılar. Doğruluk Payı. 2019, Available at: <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-de-suriyeli-siginmacilar> (accessed 03.03.2022).
32. Türkiye'de kayıtlı mülteci sayısı açıklandı. Mardin Life. 2021, Available at: <https://www.mardinlife.com/turkiyede-kayitli-multeci-sayisi-aciklandi.html> (accessed 03.03.2022).
33. How Syria Changed Turkey's Foreign Policy. Carnegie Europe, 2021, Available at: <https://camegieeurope.eu/2021/09/14/how-syria-changed-turkey-s-foreign-policy-pub-85301> (accessed 03.03.2022).
34. 10 Years On, Turkey Continues Its Support for an Ever-Growing Number of Syrian Refugees. The World Bank. 2021, Available at: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2021/06/22/10-years-on-turkey-continues-its-support-for-an-ever-growing-number-of-syrian-refugees> (accessed 03.03.2022).
35. Dogovor mezhdu ES i Turciej po migracii vstupil v silu [Agreement between the EU and Turkey on migration enters into force] BBC News. 2016, Available at: https://www.bbc.com/russian/news/2016/03/160319_eu_turkey_migrants_implementation (accessed 03.03.2022), [in Russian].
36. The EU-Turkey Deal, Five Years On: A Frayed and Controversial but Enduring Blueprint. Migration Policy Institute, 2021, Available at: <https://www.migrationpolicy.org/article/eu-turkey-deal-five-years-on> (accessed 03.03.2022).
37. Pravozashchitniki: Rossijskie vlastine puskeyut bezhencev iz Sirii, ob»yasnyaya, chto vojna zakonchilas' [Human rights activists: Russian authorities do not let refugees from Syria, explaining that the war is over] The insider. 2016, Available at: <https://theins.ru/news/38528>. [in Russian]. (accessed 03.03.2022).

38. Syrian Refugees in Russia: A review of the situation in 2018. 2019, Available at: <https://refugee.ru/dokladyi/syrian-refugees-in-russia-a-review-of-the-situation-in-2018/> (accessed 03.03.2022).

39. Russia says it's safe for refugees to return to Syria. They don't believe a word of it // coda. 2020, Available at: <https://www.codastory.com/disinformation/conference-on-syrian-refugees/> (accessed 03.03.2022).

40. Sovmestnoe zayavlenie MKSH RF i SAR. «Mezhvedomstvennye koordinacionnye shtaby Rossii i Sirii sdelali sovmestnoe zayavlenie po voprosam aktivizacii processa vozvrashcheniya sirijskih bezhencev v rodnnye mesta» (Joint statement of the UGS of the Russian Federation and the SAR. "The Interdepartmental Coordination Headquarters of Russia and Syria made a joint statement on intensifying the process of returning Syrian refugees to their homes") // Minoborony Rossii. (Russian Defense Ministry) 2021, Available at: https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12331640@egNews (accessed 03.03.2022).

41. France commits to welcoming more refugees despite 'reception crisis' Euractiv. 2020, Available at: <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/france-commits-to-welcoming-more-refugees-despite-reception-crisis/> (accessed 03.03.2022).

42. Key facts about refugees to the U.S. Pew Research Center. 2019, Available at: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/10/07/key-facts-about-refugees-to-the-u-s/> (accessed 03.03.2022).

43. The Biden administration will raise the cap on refugee admissions to 125,000. Daily Political Briefing, 2021, Available at: <https://www.nytimes.com/2021/09/20/us/politics/biden-refugee-cap.html> (accessed 03.03.2022).

Сведения об авторах:

Танагозов Сырым Даулетбекович – магистрант 1 курса кафедры международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Ибрагимова Гульнара Ералиевна – исполняющий обязанности профессора кафедры международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Tanagozov Syrym Dauletbekovich – The 1st year Master's student of the Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Ibragimova Gulnara Yeralievna – acting Professor of the Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Вахшитех Ахмад Насер

Ресей Халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
(E-mail: vakhshitekha@rudn.ru)

Иран мен Орталық Азия аймағы елдерінің тарихи-мәдени байланыстары: салыстырмалы талдау

Аңдатпа. *Иран мен Орталық Азия арасында бұрыннан бері мәдени, тілдік, этникалық және діни қатынастар, сондай-ақ тығыз экономикалық және саяси байланыстар қалыптасқан. Аталған еңбекте Иранның аймақтағы әр елмен мәдени байланысы қарастырылады. Иранның Орталық Азия кеңістігіндегі «үлкен ойындағы» орны мен рөлінің ерекшелігі және мәдени ықпал ету құралдарының маңыздылығы атап өтіледі. Тәуелсіздік алған Орталық Азия республикаларындағы халықтар өздерінің ұлттық дәстүрлерін жаңғыртып, өздерінің бай мәдени мұраларын ескере отырып, мұсылман ареалы елдерімен тарихи-мәдени ортақтықтың болуын нақтылады. Иран Ислам Республикасының Орталық Азия мемлекеттерімен мәдени байланысын тарих желісімен жүйелеп баяндау негізінде мәдени қатынастардың дамуы кезеңдері беріледі.*

Түйін сөздер: *Орталық Азия, Иран, тарихи мәдени ортақтық, иран-ислам мәдениеті, мәдени орталықтар, бірегейлік, өркениет.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-115-124>

Редакцияға түсті: 10.06.2022 / Қабылданды: 12.09.2022

Кіріспе

Иранның Орталық Азия өңіріндегі белсенділігі түрлі – идеологиялық, мәдени, экономикалық салаларды қамтыды. ИИР-ның сыртқы саясатымен, оның басымдықтарымен, сондай-ақ посткеңестік мемлекеттермен, атап айтқанда Орталық Азия елдерімен ынтымақтастықтың тиімді тәсілдерін орнатудағы осы мемлекеттің рөлі мен маңызын айқындау қазіргі саяси ғылымда зерттелетін және аса өзекті мәселелер болып табылады. Жұмыстың негізгі мақсаты Иранның посткеңестік Орталық Азия

мемлекеттерімен өзара қарым-қатынасының ерекшелігін және ұмтылыстарын көрсету, олардың уәждерінің мазмұнын сипаттау, анықтау. Тарихи және мәдени ортақтық, аумақтық көршілестік, исламдық бірегейлік, көлік коммуникацияларының жаңа схемаларына мүдделілік, сайып келгенде, ұқсас экономикалық проблемалар осы республикаларды Иранмен жақындастыратын факторлар болып табылады.

Иранның Орталық Азиядағы қазіргі жаңа геосаяси мәртебесінің қалыптасу ерекшеліктерін зерттеуде Иранның Орталық Азия елдерімен байланысына тарихи-саяси

және әлеуметтік-мәдени талдау жүргізіледі.

Мәдени, тарихи идеялар және діни сәйкестілік ИИР-дің Орталық Азия елдеріне қатысты саяси стратегиясының негізін қалады.

Зерттеудің әдіснамалық негізіне жалпы ғылыми әдістері де, арнайы ғылыми әдістер де кіреді, мысалы жүйелік тәсіл, тарихи әдістер.

Аймақтағы барлық мемлекеттермен достық қарым-қатынасты сақтау және тығыз ынтымақтастық ИИР үшін маңызды дипломатиялық жетістік болды және болып қала береді.

Ежелгі заманнан бері Орталық Азия өңірі полиэтностығымен және көп конфессиялығымен ерекшеленгені баршаға мәлім, бұл бүгінгі күнге де тән. Мұнда көптеген халықтар байланыста, олардың мәдениеттері мен дәстүрлерінің өзара алмасуы үнемі жүреді.

Ғасырлар бойы Орталық Азияда әртүрлі діндер болды, насихатталды және таратылды. Иран Орталық Азия елдерімен діни-рухани салада шектеулі ынтымақтастық орнатса да, Орталық Азия діни қайраткерлері мен теологтардың Иранға деген ұмтылысы әлі де байқалады.

Кейбір зерттеушілердің пікірінше, мұндай тартылыс келесі факторларға негізделген:

- біріншіден, исламға дейінгі кезеңдерде де, исламнан кейінгі кезеңде де Орталық Азия аумақтары шеңберіндегі ортақ тарихи өткені. Бұл байланыс парсы - тәжік мәдениетінің тарихи-бірлесе дамуының арқасында осы аймақтың көптеген бөліктерінде исламның таралуы кезінде одан әрі нығайды.

- екіншіден, Иран зерттеушілерінің пікірінше, Иран әлемдік және аймақтық деңгейде мықты ислам мемлекеті ұстанымын ұстанады. Орталық Азия мұсылмандары Иранға ізетпен қарайды, өйткені дәл осы мемлекет Азия құрлығындағы ислам құндылықтарының негізгі қорғаушыларының бірі және қамқоршысы болып табылады [1].

«Иран мен Орталық Азия елдерінің қарым-қатынасы» атты кітабында ирандық зерттеуші Мехди Санай екі аймақ арасындағы байланыс ислам пайда болғанға дейін және тіпті христиан діні пайда болғанға дейін,

қазіргі Орталық Азия аумағының көп бөлігі Парсы өркениетінің бөлігі болған кезден дами бастады деп жазады [2].

Иранның Орталық Азия елдерімен мәдени байланысының тарихи бастауы

Ұлы Жібек жолы бірнеше ғасырлар бойы Орталық Азия мен Иран арасындағы байланыстырушы буын болып келді. Керуенмен басқа елдерге барған қолөнершілер, өнер, сәулет қайраткерлері, сөзсіз, мәдениеттің, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың тасымалдаушылары болды. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, Жібек жолы, бір жағынан грек-латын мәдениетіне, екінші жағынан Шығыс Азия халықтарының мәдениетіне апарды.

Мұсылман әлемінде XIII ғасырға дейін араб тілі үстем, беделді болса, XIII ғасырдың екінші жартысынан бастап, оның орнын парсы тілі ала бастайды. Парсы тілі поэзия, дерекнама, әкімшілік және көркем әдебиет тілі ретінде алдыңғы қатарға шығады.

Иранның білім беру жүйесінің XV-XVII ғасырлардағы көптеген шежірешілерге әсер етуінің арқасында Орталық Азия халықтарының тарихы парсы тілінде жазылған, Орталық Азия аумағында дүниеге келген белгілі ғалымдар иран-ислам мәдениетінен шыққандар деп танылады.

«Әлем Самарқанд халқын Рудаки, Сузани және Ұлықбек арқылы, Бұхара халқын Мухаммад ибн Исмаил аль Бухари, Абуали ибн Сина, Абул - Фазла Мохаммад Абдаллах Баллами, Хорезм халқын Мұхаммед Хорезми, Джаруллах Замахшари, Әбу Райхан Бируни, Термез халқы-әл-Термези арқылы, Абебард халқын - Анвари арқылы, Биста халқын-әл-Мақдиси («Ихван-ас-Сафо»), Балха халқын - Мавлоно Жалолиддин арқылы, Насир Хосров, Абу Машар аль Балхи, Хиуа халқын - Шейх Нажмиддин Кубро арқылы, Ходжент халқын – Камаль ад-Дин Худжанди және т.б. арқылы біледі» [3].

Иран тарихында лайықты орын алған осы және басқа да талантты парсы тілді ғалымдар, жазушылар мен өнер шеберлері Орталық

Азия халықтарының рухани мәдениетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды.

Сонымен, Орталық Азия мен Иран халықтары әлемдік ғылымның алыптары Ұлықбек, Әбу-Әли ибн Сина, Бируни, Аль - Хорезми және т. б. өздерінің ұлттық мақтанышы деп санайды. Орталық Азия халықтары әдебиетінің классиктері - қазақ Абай Құнанбаев, түрікмен Махтумқули Фраги, өзбек Әлішер Новаи, тәжік Садриддин Айни, қырғыз Тоголок Молдо өздерін классикалық парсы-тәжік әдебиетінің шығармашылық мұрасын жалғастырушылар деп санады [4, 42 б.].

Орталық Азия елдеріндегі Иранның «жұмсақкүші» негізінен олардың аумағындағы Иран мәдени орталықтарының қызметінде көрінді, Иран мәдениетін экспорттауда парсы тілі мен әдебиеті маңызды рөл атқарды.

Орталық Азия аймағы елдерінде ашылған Иран мәдени орталықтарының, Иран елшіліктерінің мәдени өкілдіктерінің жұмысы алдыңғы тарихи дәуірлерде ортақ мәдени мұраны, тарихи байланыстардың үзілмеуін, ортақ шекараларды, дәстүрлі сауда-экономикалық байланыстарды насихаттауға бағытталған. Сарапшылардың пікірінше, Иранның мәдени орталықтарының желісі Тегеранға бүкіл әлемдегі Иран диаспоралары арасында идеологиялық жұмыс жүргізу үшін қажет. 1979 жылы Иранда Ислам революциясы болып, ислам дінбасылары билікке келгеннен кейін бүкіл әлемде айтарлықтай Иран диаспоралары пайда болды. Душанбедегі Иранның мәдени орталығының іргетасына алғашқы тасты қалау рәсіміне қатысу үшін Иран президенті аппаратының басшысы Исфандиер Рахим Машои келді. Исфандиер Машои жаңа орталық парсы тілдес халықтарды біріктіруі керек деп мәлімдеді: «Иран үйі - бұл барлығы үшін ашық мәдени орталық. Бұл басқа халықтарды Иранның мәдениетімен, дәстүрлерімен, тарихымен таныстыруға, оны жақындастыруға және ел мен Иран азаматтарының бүгінде қалай өмір сүріп жатқанын көрсетуге мүмкіндік береді» [5].

Біріншіден, олар арий тайпаларының біртұтас қауымдастығынан шыққан. IX - X ғасырларда. Мавераннахрдың ірі қалалары, әсіресе Бұхара, Самарқанд, Худжанда, Ахсикат, Хульбук және тағы басқалар халқының негізгі бөлігі парсы-дари тіліне өтті. VIII-X ғасырларда парсы-тәжік классикалық әдебиеті, оның негізінде тәжік (парсы-дари) әдеби тілін қалыптастыратын ғылымның негізі жасалды. Саманидтер мемлекетінің шегінде негізінен халықтың барлық белгілерін анықтау қалыптасты: белгілі бір экономикалық байланыстардың болуымен үйлесетін тіл, аумақ және мәдениеттің ортақтығы. Бұған тәжік тілінде Саманидтер мемлекетінің құрылуы, ирандық мәдениет дәстүрлерінің жандануы, тәжік тілінде көркем әдебиет пен ғылымның дамуы ықпал етті. Саманидтер мемлекетінің ішінде негізінен халықтың барлық анықтайтын белгілері пісіп жетілді: белгілі бір экономикалық байланыстардың болуымен үйлесетін тілдің, аумақтың және мәдениеттің ортақтығы. Саманидтер дәуірі ежелгі иран өркениеті негізінде қалыптасқан әлемдегі ең жарқын мәдени дәуір болды. Иран халықтарының мәдени өзара әрекеттесуінің бүкіл тарихы кейінгі жылдары тәжік – ирандық мәдени қатынастарының дамуына қолайлы жағдай жасады.

Иранның Орталық Азия республикаларындағы мәдени саясаты

Кеңес өкіметі кезінде Тәжікстанның тәуелсіз сыртқы саясатты жүргізу құқығы шектеулі болғанына қарамастан, екі ел арасында байланыс орнатылып, әсіресе мәдениет саласындағы ынтымақтастық жалғасты. Екі елдің ғылым және мәдениет қайраткерлерінің, ақындардың, жазушылардың және мемлекет қайраткерлерінің өзара сапарлары үнемі болып тұрды.

Тәжік-Иран мәдени байланыстарының бастауында Иранда туып-өскен А. Лахути тұрды, 1923 жылдың басында ол Мәскеуге көшіп барды, ал 1925 жылдың ортасында өзінің өтініші бойынша Тәжік АССР-на жұмысқа жіберілді. Мұнда ол өзінің өлеңдерінің

төлнұсқасын түсінетін аудиторияны табады, бірқатар тәжік жазушыларымен, ең алдымен Садриддин Айнимен шығармашылық байланыс орнатады. 1945 жылы Лахути Тәжік КСР әнұранының мәтініне айналған өлең жазады.

1960-шы жылдардың басында Кеңес Одағының халықаралық аренада ықпалы арта бастады, бұл кеңес-иран ынтымақтастығының кеңеюіне жағдай жасады, оның аясында Иранның Тәжікстанмен қарым-қатынасы дамыды.

1960 жылы тамызда Мәскеуде XXV халықаралық шығыстанушылар конгресі өтті, онда парсы тілі жұмыс тілі болды.

1963 жылы 14 наурызда Кеңес Одағының Иранмен Мәдени байланыстар қоғамының құрылуы маңызды оқиға болды.

1964 жылы маусымда Тәжікстанға Иран ханшайымы Ашраф Пехлеви ханым, құрамында Иранның КСРО-мен мәдени байланыстар қоғамының вице - президенті-Хамид Сайях, Хасан Манучехр, Али Иттихадия, Мохмалак Бахор бар делегация келді.

1964 жылы Бүкілодақтық Иранмен мәдени байланыстар қоғамының тәжік бөлімі құрылды, ол екі елдің мәдени байланыстарын дамытуда үлкен рөл атқарды.

1972 жылы кеңестік және ирандықүкіметтер әдебиет саласындағы Фирдоуси бірлескен сыйлығын тағайындады. Сыйлық жөніндегі кеңес комитетін Тегеран университетінің құрметті докторы болып таңдалған Б.Ғафуров басқарды.

Бәрібір де, КСРО ыдырағанға дейін Иран мен Тәжікстан арасындағы ашық және тікелей мәдени байланыстар әлі де шектеулі болды және екі туысқан халықтардың талаптарына сәйкес келмеді.

XX ғ.80-ші жылдардың соңы мен 90 - жылдардың басында Кеңес Одағындағы барлығын қамтыған дағдарыстың күшеюімен одақтас республикаларда өзінің ұлттық-мәдени бірегейлігін тануға, оның негізгі құрамдас элементтерін табуға деген ұмтылыс байқалды.

Сонымен бірге белсенді ғылыми-ағартушылық, мәдени және баспа қызметі басталды. 1988 ж.Тәжікстан зиялыларының басты назарында тәжік-парсы тілінің мәртебесі мен практикалық қолданылуы мәселесі тұрды. Ұзақ ғасырлар бойы тәжіктерде мемлекеттіліктің болмауында, дәл осы парсы тілі халықтың ұлттық бірегейлігінің символы немесе коды (Ш.Имомның айтуынша) болды.

Нәтижесінде, 1989 жылы 22 шілдеде Тәжік КСР Жоғарғы Кеңесі «тіл туралы» заң қабылдады, онда тәжік (парсы) тіліне мемлекеттік мәртебе берілді, ал орыс тілі ұлтаралық қатынас тілі мәртебесін алды [6, 12-14 бб.].

Тәжікстанның тәуелсіздігі жарияланғаннан кейін Иран алдымен өзінің мәдени ықпалын кеңейтуге ұмтылды, оған жақын парсы тілінде сөйлейтін адамдар арасында жеке араб жазуын қолдануды ынталандырды. Екіжақты ынтымақтастықтың негізінде этномәдени, тілдік және тарихи жақындық жатыр. Тәжікстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында мәдени байланыстарды кеңейтуге көп күш жұмсалды. Иран газеттер мен академиялық журналдардағы көптеген басылымдарға және кітап дүкендерінің ашылуына демеушілік жасады; Иран елшілігі өз қорларында парсы тілі мен әдебиеті материалдары бар кітапханаларды және парсы тілінде сабақ беретін факультеттерді қалпына келтіруге көмектесті. Душанбедегі Иран елшілігінің мәдениет бөлімі Тәжікстан астанасында тәжік-парсы мәдениетін зерттеу институтын, «Алхода» кітап дүкенін және «Пайванд» мерзімді басылымын құруда маңызды рөл атқарды Ал Иранның өзінде Сыртқы істер министрлігі 1992 жылы Орталық Азия мен Кавказды зерттеу орталығын құрды, ол кейіннен ағылшын тіліндегі «Амудария» және фарсиге шығатын «motāle'āt-e āsiā-ye markazi va qafqāz» (Орталық Азия және Кавказ шолуы) сияқты журналдарды шығара бастады [7]. Иран әрдайым посткеңестік Орталық Азиядағы позициясын нығайтуға мүдделі болды, бұл аймақты Бағыспен ұзақ уақыт қарсыласудың салдарынан пайда болған геосаяси және экономикалық блокададан

шығудың негізгі бағыттарының бірі ретінде қарастырды. Тәжіктер мен парсылар «Иран әлемі» деп аталатын – көптеген ғасырлар бойы екі халықты байланыстыратын біртұтас өркениеттік, тарихи және тілдік кеңістіктің бөлігі болып табылады. Иран Ислам Республикасы әрқашан Тәжікстан Республикасында бейбітшілік пен тұрақтылықты қолдап келді және оған қол жеткізуде белсенді және маңызды рөл атқарды. Ол Тәжікстандағы азаматтық соғысты тоқтатуда бастамашы болды және мемлекетаралық бейбіт келіссөздердің бірнеше раундын өткізуде қабылдаушы тарап болды.

Иран-тәжік қарым-қатынастары тек осы екі ел үшін ғана ерекше маңызға ие емес, өйткені перспективада тұтастай аймақтағы ахуалдың дамуына да әсер етуі мүмкін.

Иран Ислам Республикасы Тәжікстан Республикасының тәуелсіздігін мойындаған алғашқы елдердің бірі және Душанбеде елшілік ашқан алғашқы ел болды, осылайша Иран мен Тәжікстан арасында бірдей тіл мен мәдениетке ие дипломатиялық қатынастар орнатты.

Иран Ислам Республикасы мен Тәжікстан Республикасы арасындағы қатынастарды дамыту мен нығайтудағы, мәдени ынтымақтастықты кеңейтудегі маңызды кезең 1995 жылғы 16-18 шілдедегі Тәжікстан Республикасының Президенті Эмомали Рахмоновтың Иранға ресми сапары, оның ИИР Президенті Али Акбар Хашеми Рафсанджани мен елдің басқа да ресми тұлғаларының кездесулері мен сұхбаттары болды. Тәжікстан Республикасы Президентінің Иранға ресми сапары барысында Тәжікстанның Тегерандағы елшілігінің ресми ашылуы болды, ол екі ел арасындағы мәдени байланыстарды кеңейтуде маңызды рөл атқарды.

Иран Ислам Республикасының Президенті Али Акбар Хашеми Рафсанджанидың 1997 жылғы мамырда Тәжікстанға жасаған ресми сапары иран-тәжік мәдени қатынастарындағы бетбұрыс болды.

2006 жылы Тәжікстанда арийлік өркениет жылы деп жарияланды. Осы оқиғаға байланысты Душанбеде арийлік өркениеттің

әлемдік өркениетке қосқан үлесі зерттеуге бағытталған іс-шара ойластырылды. Бүгінгі ИИР мен Тәжікстан Республикасы біркезде тұтас болған арийлік өркениеттің тікелей ұрпақтары.

2022 жыл Иран Ислам Республикасы мен Тәжікстан Республикасы арасында дипломатиялық қатынастардың орнағанына 30 жыл толады. 2022 жылдың 15 тамызында Тәжікстан Республикасы Мәдениет Министрінің бірінші орынбасары Назариен Обида Одилзод Иран Ислам Республикасының Мәдениет және коммуникациялар ұйымының шетелдегі ирандықтар істері жөніндегі және мәдени ынтымақтастық департаментінің бас директоры Мохаммад Али Каянимен кездесті. Кездесу барысында екі ел арасындағы мәдени байланыстар, соның ішінде Иран мен Иранның Тәжікстандағы тәжік мәдениеті күндерін өткізу талқыланды [8].

Түрікменстан мен Иран Ислам Республикасы көптеген мәдени қауымдастықтарға ие және гуманитарлық және мәдени қатынастар саласындағы ынтымақтастықты үнемі кеңейтіп, дамытады.

Ежелден рухани, мәдени және тарихи қауымдастықпен байланысты екі достас және көрші елдердің халықтары мәдениет саласында екіжақты түрде ғана емес, сонымен қатар халықаралық аренада және беделді халықаралық ұйымдар аясында да белсенді ынтымақтасады.

Ортақ шекараларды ескере отырып, Иран Түрікменстанға ерекше мән береді. Ортақ тарих, Иранның солтүстігінде түрікмендердің болуы, Иранның Гүлстан (Голестан) провинциясындағы түрікмен ақыны Махтумкулидің кесенесі, Түрікменстанға әртүрлі кезеңдерде көшіп келген иран халқы түрікмен және иран халықтарының жақындығының пәрменді ықпалына айналды.

Екі мемлекет арасындағы мәдени байланыстарды дамыту туралы алғашқы меморандумдарға 1993 жылы, алғашқы Иранның мәдени атташесі Ашхабадқа келген кезде қол қойылды, ол кейіннен 1994 жылы Ашхабадта ашылған Иран елшілігінің құрамына кірді

Иран Орталық Азия халықтарымен мәдени ортақтық туралы ой желісін белсенді түрде насихаттайды. Атап айтқанда, Түрікменстанға қатысты Иран екі елдің тарихи тағдырларының ортақтығына жүгінеді (қазіргі Түрікменстанның аумағы бірнеше рет Иран мемлекетінің құрамына кірді). 1999 жылы Ашхабадта Иран мәдени орталығы ашылды, оны Мәдениет және ислам байланыстары ұйымы (Британдық Кеңес пен Конфуций институтының аналогы) құрды [9, 134 б.].

Достық қатынастағы елдер ЮНЕСКО-ның адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне енгізу үшін бірлескен ұсыныстар дайындады. ЮНЕСКО-ның бүкіләлемдік мұра тізімінде түрікмен тарихи-мәдени қорықтары, ежелгі Мерв, Куняургенч және Ниса, «Героглы эпосы, «Куштдепди» салт, ғұрып биі және қол кілем жасау дәстүрлері бар.

Иран Қырғызстанмен қарым-қатынасында мәдени байланыстарға баса назар аударуға тырысты. Мәдени ынтымақтастық туралы алғашқы меморандумға 1993 жылы қол қойылды, бірақ 2010 жылға дейін Иран Бішкекте дербес мәдени орталық ашпады. 2002 жылы Бішкекте Қырғызстан-Иран достық қоғамы құрылды. Ұйымның мақсаты мәдени алмасулар арқылы екі ел арасындағы қарым-қатынасты нығайтуға көмектесу болды [10].

Орталық Азия елдерінің университеттерінде парсы тілі кафедралары, Иранды зерттеуге бағытталған түрлі бөлімдер мен мамандықтар ашылды. Мысалы, Ташкентте парсы тілі бұрыннан үйретілуде. Орта Азия елдерінің парсы тілі оқытушыларының көпшілігі осы мектептен өтті. Түрікменстанда Махтумқули университетінде парсы тілі оқытылады және парсы бөлімінде оқитын студенттердің саны осы университетте тұрақты өсуде. Қазіргі уақытта парсы тілін Қазақстанның төрт жоғары оқу орнында: әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінде, Алматы халықаралық журналистика институтында және Қожа Ахмет Ясауи атындағы

Халықаралық қазақ-түрік университетінде оқытады. Осы жоғары оқу орындарында парсы тілін оқитын студенттердің саны екі жүз адамнан асады [11]. Қырғызстан Республикасының Ұлттық университетінде де парсы тілі кафедрасы ашылды және қазіргі уақытта ол өз қызметін жемісті жүзеге асыруда. Тәжікстанға келетін болсақ, парсы тілін үйренуге байланысты тәжіктер мен ирандықтардың ортақ тарихи, мәдени және тілдік өткені болғандықтан, мұнда тек барлық білім беру мекемелерінде Иранда қолданылатын араб алфавитін зерттеу курсы енгізілгенін атап өтуге болады.

Қазақстан Республикасы мен Иран Ислам Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылғы 29 қаңтарда орнатылды.

2007 жылы ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Иранға сапары барысында ҚР Ұлттық кітапханасы мен ИИР Ұлттық кітапханасымен мұрағаттары ұйымы арасында өзара түсіністік туралы Меморандумға қол қойылды. Құжатқа сәйкес ортағасырлық Иран қолжазбаларын зерттеу мақсатында қазақстандық шығыстанушы зерттеушілердің ғылыми экспедициялары ұйымдастырылды.

2016 жылғы қаңтарда Иран Ислам Республикасынан санкциялардың алынуы Орталық Азия мен халықаралық жүйенің дамуының жаңа кезеңін ашты. Бұған дейін жасалған барлық күш-жігер Иранды халықаралық қатынастардың толыққанды субъектісі ретінде тануға бағытталған. Бүгінгі таңда негізгі мақсат-Иранның қатысуымен тиімді модель жасауды жеделдету. Оның болашағы нақты көрсетілмеген. 2010 жылы ҚР Ұлттық Өнер академиясы делегациясының сапары өтті. Т. Жүргенов. Сапар қорытындысы бойынша тараптар өзара түсіністік туралы Меморандумға қол қойды. 2014 жылдың желтоқсан айында Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ делегациясы. Тегеранда болды. Ш.Бехести атындағы университетпен Меморандумға қол қойылды. 2015 ж. Иран университеті делегациясының жауапты сапары өтті. 2017 жылдың қараша айында Тегеранға Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Әл-Фараби атындағы

Қаз ҰУ мен Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті өкілдерінің делегациясы келіп кетті және ирандық жоғары оқу орындарымен ынтымақтастық туралы Меморандумға қол қойды. 2018 жылдың ақпан айында Иран Ұлттық кітапханасында «Қазақстанның әдебиет және баспа өнімдері бұрышы» ашылды. Иран қолөнершілері 2019 жылғы 4-5 қарашада Түркістан қаласында «Түркістан: бір жол – бір тарих» инвестициялық және туристік форумы аясында өткен Жібек жолы елдерінің қолөнершілерінің көрмесіне қатысты. 2020 жылғы 19 қазанда Әл-Фарабидің 1150 жылдығына арналған «Жібек жолындағы өркениеттер үндестігі» атты халықаралық онлайн форум өтті, оған Иран Ислам Республикасының Ғылым, зерттеулер және технологиялар министрі М.Голами және Иран ғылым академиясының президенті-ирандық көрнекті-ғалым- фарабист Р. Ардакани қатысты. 2021 жылғы 9 маусымда елшілік Иран СІМ-мен бірлесіп Гулистан провинциясында Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған дөңгелек үстел өткізді. Іс-шараға 100-ден астам адам қатысты, олардың қатарында ҚР ИРИ-дағы елшісі А.Т. Оразбай, Гулестан провинциясының губернаторы Х. Хакшенас, ИИР Меджлисінің депутаттары, Иранның СІМ және сауда өнеркәсіп палаталарының өкілдері, ғалымдар мен сарапшылар, сондай-ақ қазақ диаспорасының мүшелері болды [12].

Sabar.asia үшін арнайы сұхбатта, «Prudent Solutions» сараптамалық орталығының директоры Есен Усубалиев Иран дипломатиясына баға беріп, оның геосаяси жағдайын реттеп, сондай-ақ Орталық Азия елдерімен қарым-қатынастарды одан әрі дамыту әлеуеті туралы пайымдайды. Иран Орталық Азияның дамуындағы мәдени-тарихи ықпал факторы ретінде даусыз тарихи факт болып табылады. Бұл орта ғасырларда Иран Орталық Азия үшін ғылым мен діннің жалғыз орталығы болған кезде мәдениеттің, ғылымның, білімнің және діннің дамуымен байланысты, ал парсы, араб тілдерімен қатар ғылым, дін, поэзия тілдері болды. Тарихтың келесі кезеңдерінде Ресейдің Иранды

аймақ халықтары үшін ғылыми орталық мәртебесінен айырғанымен, Иран әрқашан Орталық Азия халықтарының мәдени және діни мұрасының ажырамас бөлігі болып қала берді. Орталық Азиядағы қазіргі ахуалдың ерекшеліктері Иранның аймақтағы рөлін таяу болашақта мәдени-идеологиялық, сондай-ақ саяси тұрғыдан интеграциялық процестерге ықпал ете алатын маңызды тартылыс орталығы ретінде қалпына келтіру мүмкіндігі туралы айтуға мүмкіндік бермейді. Бұл мәселе туралы мағлұмат айтуға мүмкіндік бергендей, қазіргі уақытта Иранның амбициясы жоқ. Маған бұл мәселе туралы қаншалықты мағлұмат беруге мүмкіндік берсе, қазіргі уақытта Иранның мұндай амбициясы жоқ. Иран Орталық Азиядағы өз рөліне шындық (реалистік) тұрғыдан қарайды, өз ықпалының мүмкіндіктері мен шектерін түсінеді [13].

2022 жылғы 19 сәуірде Қазақстан Республикасының Иран Ислам Республикасындағы елшісі Асхат Оразбай ИРИ мәдени және ислам байланыстары жөніндегі ұйымның президенті Мохаммад Мехди Иманипурмен кездесті. Кездесу барысында Иран тарапының 2022 жылғы 14-15 қыркүйекте Нұр-сұлтан қаласында өтетін Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының VII съезіне қатысу мәселелері талқыланды [14].

Қорытынды

Орталық Азия елдері мен ИИР өздерінің қарым-қатынасында мәдени ынтымақтастықты кеңейту мүмкіндіктерін беретін тарихи, мәдени, тілдік, діни ортақтығына ерекше назар аударады. Өткен тарихты олардың сәйкестігі негізінде түсіндіру елдердің мәдени интеграциясына қол жеткізуге ықпал етуі мүмкін. Иран мен Тәжікстан халықтарының біртұтас этникалық және мәдени сәйкестігін іздеу және түсіну әсіресе маңызды. ОА елдері мен ИИР аймақтағы өте өткір геосаяси бәсекелестік жағдайында екі жақты, көп жақты қатынастарды арықарай нығайтуға барлық мүмкіндіктерді пайдалану керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Санаи Мехди. Взаимоотношения Ирана и стран Центральной Азии: история и современность : (Политол. анализ) / Мехди Санои. – Алматы : Ақыл кітабы, 1997. – 141 с.
2. М. Санаи. Взаимоотношения Ирана и Центральной Азии: тенденции и перспективы. Садра, 2017. – Москва: издание на русском языке. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://mybook.ru/author/mehdi-sanai/vzaimootnosheniya-irana-i-centralnoj-azii-tendenci/read/> (дата обращения: 01.02.2022).
3. Муин М. Словарь «Центральная Азия». – Тегеран, 1983. – 88 с.
4. Месамед В.И. Иран в Центральной Азии: два десятилетия диалога. – Москва, 2010. – 268 с.
5. Саркорова Анора. Иран открыл культурный центр в Душанбе. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.bbc.com/russian/international/2010/07/100712_tajikistan_iran_cultural_centre. (дата обращения: 01.02.2022).
6. Малекиан М.М. Культурные связи Республики Таджикистан с Исламской Республикой Иран (1991-2011 гг.) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Душанбе. 2012.
7. Эдвард Уостнидж. Внешняя культурная политика Ирана в Центральной Азии: демонстрация политического прагматизма. Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – Том 17. – Выпуск 4. – С.144.
8. Укрепляются культурные связи с Исламской Республикой Иран. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.vfahang.tj/index.php/ru/novosti/6558-ukreplyayutsya-kultumye-svyazi-s-islamskoj-respublikoj-iran> (дата обращения: 01.02.2022).
9. Уостнидж Э. Внешняя культурная политика Ирана в Центральной Азии: демонстрация политического прагматизма // Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – Т. 17. – вып. 4. – С. 10.
10. Общество дружбы Кыргызстан – Иран организовало встречу с официальными лицами Ирана с целью укрепления отношений в области культуры (см., например: Iran, Kyrgyzstan Confer on Expansion of Cultural Ties // Ettelā'āt-e beynolmelālli (Ettelā'āt International). – 2010.
11. Зокирзода Ф.Б., Курныкин О.Ю. Иран: практика использования «мягкой силы» в Центральной Азии. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=4806>. (дата обращения: 01.02.2022).
12. Сотрудничество Республики Казахстан с Исламской Республикой Иран. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/468?lang=ru>. (дата обращения: 01.02.2022).
13. Эсен Усубалиев: Формат отношений в виде диалога «Иран +. Центральная Азия» крайне необходим. В интервью, специально для *cabar.asia*, [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://cabar.asia/esen-usubaliev-format-otnoshe> (дата обращения: 01.02.2022).
14. Посол Казахстана встретился с Президентом Организации по культурным и исламским связям Ирана. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-bandarabbas/press/news/details/368186?lang=ru> (дата обращения: 01.02.2022).

Вахшитех Ахмад Насер

Российский университет дружбы народов, Москва, Россия

Исторические и культурные связи Ирана и стран Центральной Азии

Аннотация. Культурные, языковые, этнические и религиозные отношения между Ираном и государствами Центральной Азии существуют уже давно, также есть уже сформировавшиеся определенные экономические и политические взаимоотношения. В данной статье рассматриваются культурные взаимоотношения между Ираном и каждой из стран региона Центральной Азии. Отмечаются роль Ирана в «большой игре» и особенности политики культурного влияния на пространство Центральной Азии. После приобретения независимости республики региона, акцентируя внимание на своих национальных культурных ценностях, традициях и наследиях, пропагандируя их новому поколению, в том числе определили историческую и культурную общность с мусульманскими странами. Представляются этапы развития культурных связей по определенным историческим событиям между Исламской Республикой Иран и государствами Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, Иран, историческая и культурная общность, иранско-исламская культура, культурные центры, уникальность, цивилизация.

Vakhshitesh Ahmad Naser

Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia

Historical and cultural ties between Iran and the countries of Central Asia

Abstract. Cultural, linguistic, ethnic, and religious relations between Iran and the countries of the Central Asian region have existed for a long time, and there are also certain economic and political relations that have already been formed. This article examines the cultural relationship between Iran and each of the countries of the Central Asian region. The role of Iran in the «great game» and the peculiarities of the policy of cultural influence on the space of Central Asia are noted. After gaining independence of the republic of the region, focusing on their national cultural values, traditions, and heritage, and promoting them to the new generation, they also identified historical and cultural commonalities with Muslim countries. The stages of development of cultural ties on certain historical events between the Islamic Republic of Iran and the states of Central Asia are presented.

Keywords: Central Asia, Iran, historical and cultural community, Iranian-Islamic culture, cultural centers, uniqueness, civilization.

References

1. Sanai Mehdi. Vzaimootnosheniya Irana i stran Central'noj Azii: istoriya i sovremennost' : (Politol. analiz) / Mehdi Sanoi [Relations between Iran and Central Asian Countries: History and Modernity: (Political Analysis)], (Almaty, Akyl kitaby, 1997, 141 p.), [in Russian].
2. M. Sanai. Vzaimootnosheniya Irana i Central'noj Azii: tendencii i perspektivy. Sadra, 2017. Moskva: izdanie na russkom jazyke. [Relations between Iran and Central Asia: trends and prospects. Sadra, 2017. - Moscow: edition in Russian]. Available at: <https://mybook.ru/author/mehdi-sanai/vzaimootnosheniya-irana-i-centralnoj-azii-tendenci/read/> [in Russian]. (accessed 01.02.2022).
3. Muin M. Slovar' « Central'naja Azija» [Dictionary of «Central Asia»]. (Tegeran, 1983, 88 p.), [in Russian].
4. Mesamed V.I. Iran v Central'noj Azii: dva desjatiletija dialoga [Iran in Central Asia: two decades of dialogue], (Moskva, 2010, 268 p.), [in Russian].
5. Sarkorova Anora. Iran otkryl kul'tumyj centr v Dushanbe. [Iran opened a cultural center in Dushanbe]. Available at: https://www.bbc.com/russian/international/2010/07/100712_tajikistan_iran_cultural_centre. [in Russian]. (accessed 01.02.2022).
6. Malekian M.M. Kul'tumye svjazi Respubliki Tadzshikstan s Islamskoj Respublikoj Iran (1991-2011 gg.) Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Cultural ties of the Republic of Tajikistan with the Islamic Republic of Iran (1991-2011) Abstract of a thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences]. – Dushanbe. 2012, [in Russian].
7. Jedvard Uostnidzh. Vneshnjaja kul'turnaja politika Irana v Central'noj Azii: demonstracija politicheskogo pragmatizma. Central'naja Azija i Kavkaz [Iran's Foreign Cultural Policy in Central Asia: A Demonstration of Political Pragmatism. Central Asia and the Caucasus]. 2014. Vol. 17. No. 4. P. 144.
8. Ukrepljajutsja kul'turnye svjazi s Islamskoj Respublikoj Iran. [Strengthening cultural ties with the Islamic Republic of Iran]. Available at: <https://www.vfarhang.tj/index.php/ru/novosti/6558-ukrepljajutsya-kulturnye-svjazi-s-islamskoj-respublikoj-iran> [in Russian]. (accessed 01.02.2022).
9. Uostnidzh Je. Vneshnjaja kul'turnaja politika Irana v Central'noj Azii: demonstracija politicheskogo pragmatizma. Central'naja Azija i Kavkaz [Wastnidzge E. Iran's Foreign Cultural Policy in Central Asia: a demonstration of political pragmatism. Central Asia and the Caucasus]. 2014. Vol. 17. No. 4. P. 10, [in Russian].
10. Obshhestvo družby Kyrgyzstan – Iran organizovalo vstrechu s oficial'nymi licami Irana s cel'ju ukrepleniya otnoshenij v oblasti kul'tury (sm., naprimer: Iran, Kyrgyzstan Confer on Expansion of Cultural Ties. Ettelā'āt-e beynolmelālli (Ettelā'āt International). 2010, [in Russian].

11. Zokirzoda F.B., Kurnykin O.Ju. Iran: praktika ispol'zovaniya «mjagkoj sily» v Central'noj Azii. [Iran: practice of using «soft power» in Central Asia]. 2022. Available at: <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=4806>, [in Russian]. (accessed 01.02.2022).

12. Sotrudnichestvo Respubliki Kazahstan s Islamskoj Respublikoj Iran. [Cooperation of the Republic of Kazakhstan with the Islamic Republic of Iran]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/468?lang=ru>, [in Russian]. (accessed 01.02.2022).

13. Jesen Usubaliev: Format otnoshenij v vide dialoga «Iran +. Central'naja Azija» krajne neobhodim. V interv'ju, special'no dlja cabar.asia, [The format of relations in the form of a dialogue «Iran +. Central Asia» is extremely necessary. In an interview, specially for cabar.asia]. 2022. Available at: <https://cabar.asia/esen-usubaliev-format-otnoshe>. [in Russian]. (accessed 01.02.2022).

14. Posol Kazahstana vstretilsja s Prezidentom Organizacii po kul'tumym i islamskim svjazjam Irana. [Ambassador of Kazakhstan met with the President of the Organization for Cultural and Islamic Relations of Iran]. 2022. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-bandarabbas/press/news/details/368186?lang=ru>, [in Russian]. (accessed 01.02.2022).

Автор туралы мәлімет:

Ахмад Вахиштех – саяси ғылымдарының кандидаты, шет тілдер кафедрасының ассистенті, гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей.

Ahmad Vakhshiteh – Ph.D. in Political Science, Assistant Professor, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia.

Modern view on the tragic fate of the Kazakh people during the political repressions in Mongolia

Abstract. *Based on historical materials, the paper explores the most terrible tragedy of the 20th century for the Kazakh people — the Stalinist repression, when many of our citizens were shot. The history of Kazakhstan in the Soviet era has many tragic pages. One of them is the problem of persecution in the former Soviet Union. This historical event did not bypass the Kazakhs of Mongolia. The internal political struggle, the influence of the Comintern, and political repressions in Mongolia in 1930–1940 had a significant impact on the political development of Mongolia. The research is devoted to one of the most important areas of Kazakh history abroad – the analysis of how the Kazakhs of Mongolia, its individual representatives, were persecuted and punished; the difficult situation of the people during the years of repression, its consequences and the fate of individual Kazakhs are described. Political repression became a tool in the internal political struggle against the opposition, strengthening the personal power of Kh. Choibalsan, as well as settling personal scores in the struggle for power. Particular attention is paid to the political processes in Mongolia, which received an ambiguous assessment in historiography. The author identified political ideological sources, and the causes of mass repressions and determined the tragic fate of individuals, such as intellectual elites, the rich, the national bourgeoisie, lamas, and mullahs.*

Keywords: *causes of political repressions; history of Mongolian Kazakhs; communist international; Stalin; Choibalsan.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-125-130>

Received: 10.08.2022 / Accepted: 07.09.2022

Introduction

The study is devoted to mass repressions in Mongolia, which began in 1922. This is one of the most important areas of Kazakh history abroad. The relevance is due to the fact that enlightening the Kazakh people about political repressions and rehabilitation of victims is a state-important task, which is proved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan on the establishment of the State Commission on the full legal and political political-ideological aims of political repressions.

The basis of the research idea is to identify the political-ideological sources, and the causes of mass repressions and determine the tragic fate of individuals.

In writing this paper, the author used such methods as comparative analysis and historical methods.

During the repression in Mongolia about 800 temples and 7 mosques were destroyed during the repression. In 1937–1938, however, repression peaked, declining slightly from 1939 onwards, but lasted for many years in various forms, covering all segments of Mongolian society at the time.

The Stalinist-Choibalsan repression in Mongolia was directed against social intellectuals, religious people and other ethnic groups. People were often persecuted as Japanese spies. It is estimated that 45,000-55,000 people, or even 100,000 people, were killed during the repression. 8–13% of Mongolia's population was shot, and Kazakhs were persecuted and executed. Under the leadership of Kh. Choibalsan the leader of the Mongolian People's Revolutionary Party, and under direct pressure from Stalin, tens of thousands of innocent Mongols and Kazakhs were massacred [1, 85].

Discussion

The works of Mongolian writers and scholars who defended Mongolia's national interests and independence were banned and burned. During this repression, Mongolian intellectuals were arrested and punished, many of whom were sentenced to death. Thus, decades of genocide and oppression continued for decades.

The causes and methods of the large-scale repression in Mongolia can be divided into three major stages, depending on the consequences.

The first period, 1922–1939, saw the repression of Mongolian political leaders in an effort to bring the Mongolian revolution into the Soviet model. One by one, Bodoо, Danzan, and others were expelled from the political arena, and the property of the rich, the national bourgeoisie, and the intellectual lamas and mullahs (worth 10 million MNT) was confiscated on the orders of the Comintern. On behalf of the Eastern Section, the Kazakh activist Turar Ryskulov served in Mongolia from October 1924 to July 1925, wrote and adopted a new Constitution of Mongolia, and renamed the capital Ulan Bator. Turar Ryskulov was a great refuge for the Kazakh brothers. During this period, in 1929, Kazakh intellectuals and rich people, such as Dalelkhаn Sugirbayev, moved to East Turkestan. After the uprising of 1932 and the ouster, repression subsided, but preparations were made for the next horrific massacre. In the late 1930s, in the Mongolia People's Republic was established the Stalinist-Choibalsan socialism,

dominated by party-state bureaucracy, mass repression and intimidation, and prisons. The Kazakh ethnic group was subjected to cruelty and went through difficult times.

Some have been falsely accused of organizing a series of Japanese counter-revolutionary assassinations. Between 1937 and 1939, 26,000 people were persecuted and 25,000 were sentenced to death. On September 10, 1937, a special commission was set up, and until April 22, 1939, at 51 meetings, 25,824 cases were considered and 20,474 people were sentenced to death. In addition, 5,103 people were sentenced to 10 years in prison, and 240 people were sentenced to less than 10 years in prison. Akims of districts were one of the first to be arrested from Kazakhs, with total amount of 15 people. In 1937–1938, 3,270 Kazakhs were falsely shot. This is 7.6% of the 23,299 Kazakhs in Mongolia at that time. The book «Victims of Destiny», published in the Kazakh language in Ulan Bator, lists the names of about 1,250 Mongolian Kazakhs who were shot or falsely accused between 1938 and 1950. The circumstances that led to the persecution of the people: first, it was organized with false information: «planned to flee to Altai, a large feudal lord, a funeral mullah». Between August 1937 and January 1938, 10,728 people were arrested, including 7,814 lamas, 322 former feudal lords, 300 civil servants, 180 military leaders, 3,270 Kazakhs, 1,555 Buryats, and 408 Chinese. 7171 of them were investigated and 6311 were shot [2, 28].

The establishment of a special commission in 1940–1955 marked the beginning of the second phase of political repression. The main task of this commission was to eliminate witnesses to crimes and to avoid the historical truth directed against the bloodthirsty. Under the guise of the Port Arthur affair, 78 people were executed in 1939, 42 in 1940 and 86 in 1941, most of them in the Soviet Union [3, 51].

The constant companion of the illegal repressions of 1922–1939 was the mass violation of fundamental human rights by the state, its officials and bodies. These violations took on a mass character in the implementation of the

policy of repression, and the norms of Soviet law, which gave it a legal basis and a form of publicity, were obscured by instructions. This period is characterized by the severity of the criminal penalties applied. For example, the maximum penalty specified in Chapter I of the Special Part of the Criminal Code of the Russian Soviet Federative Socialist Republic of 1926 - the death penalty - was applied to 12 out of 17 counter-revolutionary crimes. Punishments such as deprivation of civil rights, expulsion from the state, confiscation of property, and imprisonment through strict isolation were also widely used, declaring citizens «enemies of the nation.»

The 1940s and 1950s were a period of repression against individuals. The establishment of a special commission marked the beginning of the second phase of political repression. The main task of this commission was to eliminate witnesses to crimes and to avoid historical facts directed against horrific bloodthirsty people. Under the guise of the Port Arthur affair, 78 people were executed in 1939, 42 in 1940 and 86 in 1941, and their fate was decided in the Soviet Union. The second period was the culmination of repressions against Kazakhs in Mongolia. Several factors played a key role, including the East Turkestan Kazakh national liberation struggle, Ospan Batyr's rise to the political stage, Mongolia's multifaceted relations, the complicated geopolitical situation in the west, and the policy of deporting Kazakhs [4, 28].

People who were in contact with Ospan Batyr and Akyt Haji suffered a lot. In particular, Kazakhs living in the Khujirt region of the Bayan-Ulgii region on the China-Mongolian border have suffered immeasurably. More than 60 families were evacuated and 81 families were forcibly deported to the Bayannuur region. Many people were shot and imprisoned for many years on false charges. In 1946, a group of villages were deported to Deluun as a result of a deliberate policy in Bulgyn called the Karabala Crime. On July 2, 1949, at the age of 49, S. Karabala was sentenced to death. "S. Karabala was born in 1917 in Urjar district of Semey city in Kazakhstan. He spent most of his life in East Turkestan. On

February 27, 1944, he was captured by Mongolian border guards and spent eight months in Kobda. In October he was sent to Ulan-Batyr and taken under strict control. He was arrested on April 7, 1951, and on June 29 was sentenced to death by order № 2 of a special commission. On December 6, 1991, he was acquitted by the Supreme Court's Recommendation No. 184". This proves that repression against Kazakhs continued in the 1950s [1, 115].

The third phase of political repression in 1956–1990 was aimed at weakening the nationalism of the new generation of Mongolian intellectuals in order to restore the national interest. This period of political repression in Mongolia was initially carried out through terrorism, but in the following years it gradually took the form of party rule, punishment, slander, ideological persecution, pseudonyms, and deportations. Since the 1960s, the Kazakhs of the Bayan-Ulgii region have been living in Tuv, Khentii, Selenge, Dornod and other cities. Deportation to remote areas has taken a toll on their lives, and they have lost their language and mentality. This time it was carried out with the participation of law enforcement, judicial and prosecutorial authorities. This period of repression was aimed directly at the Kazakhs, aimed at destroying their language, spiritual and material culture, genocide, and, together in the socialist system, an attempt to undermine relations between the Kazakhs in Kazakhstan and Mongolia. This is evidenced by the resolution of the Politburo of the Central Committee of the Mongolian People's Republican Party of 1976 «On the effectiveness of international education» № 149 and The actions of L. Khurle, a chauvinist and exaggerator sent from the center. As a result, Kazakhs suffered spiritually and dozens of intellectuals were persecuted. This policy was not fully implemented due to the opposition of the Kazakhs and the intervention of D. Kunayev [3, 81].

Political repression in this country was directly related to certain external and internal factors. From the early 1930s, the policy of the Communist Party of the Soviet Union towards Mongolia became more active. At that time, the

Mongolian Commission was established under the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union. They regularly discussed the issue of Mongolia and issued resolutions. For example, in 1930–1939, the issue of Mongolia was discussed 168 times. They assured the Mongolian leadership that Japanese troops were threatening to invade, with false information that Japanese spies were infiltrating Mongolia, especially the temples. Stalin called on the Mongolian leadership to persecute a large number of Mongol lamas and destroy their temples. In the fall of 1937, Frinovsky, the USSR's deputy interior minister, and Smirnov, the USSR's deputy defense minister, arrived in Mongolia with a list of so-called counterrevolutionary and Japanese spies. Thousands of people were affected by the party, culture, society, the military, the llamas, and the common people. At the time of the arrests, dozens of Soviet advisers and investigators worked for the Mongolian Ministry of the Interior and, in fact, organized the investigation of the detainees.

Results

By analyzing the history we can see that there were many internal factors that contributed to political repression. At that time, excessive centralization of power in the Mongolian Ministry of the Interior led to the voluntary use of torture in investigations and inquiries. To legitimize this, a special commission issued a decision authorizing the torture of the suspect without causing serious harm to his life. As a result, Interior Ministry officials were legally entitled to use torture. At the same time, the findings and investigations of the Ministry of Internal Affairs were completely beyond the control of the prosecutor. At that time, there were 50,000 internal intelligence agents. Another factor was the decision of a non-judicial commission called the Special Commission. The special commission did not consider the cases of the accused and sentenced them according to the list. In addition, the accused had no right to appeal the decision of the special commission. It was a time when the country's external situation was becoming increasingly tense and internal

strife was intensifying. Japan's provocations at the border since February 1935 were a good reason to say that Japanese intelligence existed in Mongolia at the time [5, 62].

In the early 1990s, a state commission was established to rehabilitate victims of repression, and on January 2, 1998, victims of fraudulent political cases were officially acquitted [1, 167].

Millions of people of other ethnic and religious backgrounds were oppressed by the totalitarian system, falsely convicted, forcibly deported from their homes, and shot and killed innocently in prisons. It is our sacred duty to remember our citizens who have suffered so much.

The constant companion of the brutal repressions of 1922–1990 was the gross violation of the basic human rights of the state and its officials and bodies. These violations took on a mass character in the implementation of the policy of repression, and the norms of Soviet law, which gave it a legal basis and publicity, were obscured by instructions. This period is characterized by the severity of the criminal penalties applied.

The tragic events in Soviet history, including the mass political repressions of 1922–1990 in the history of the Kazakhs of Mongolia, have a special place. The state repressive machine, established in the 1920s, became a non-stop and active mechanism during this period.

Conclusion

In conclusion, the measures, and consequences of the mass repressions of 1922–1990, despite the fact that such democratic freedoms and rights are recognized in law, have been distorted in practice, and lawlessness is on the rise. Today, there is an attempt to restore the truth, to show it without color, and to present it with new data and new information. In any case, isn't it a criticism of our country to be indifferent to this tragedy in Kazakh history? Not knowing our bitter history is tantamount to not understanding the value of independence. Therefore, let us consider it our civic duty to the nation to revive the history of the past in the minds of future generations, not to forget the intellectuals of the people.

References

1. Қинаятұлы З. Жылаған жылдар шежіресі / З. Қинаятұлы. – Алматы, 1995. – 167 б.
2. Байжұма, Г. Моңғолия қазақтарының репрессия дәуіріндегі қилы тағдыры // Вестник Карагандинского университета. Серия: История. Философия. – 2021. – Т. 102. – № 2. – С. 26-30.
3. Зардыхан Қ. Моңғолиядағы қазақтар. Екінші кітап. – Алматы, 2007 – 81 б.
4. Сұраған Рахметұлы Құжырты құрбандары. – Баян Өлгий, 2004 – 28 б.
5. Батунаев Э. В. Современный взгляд на политические репрессии в Монголии 1930–1940 гг. // Известия Восточного института. – 2018. – № 3. – С. 58–64.

С.Б. Омаш, Қ.И. Қобландин

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Моңғолиядағы саяси қуғын-сүргін кезіндегі қазақ халқының қайғылы тағдырына заманауи көзқарас

Аңдатпа. Тарихи материалдарға сүйене отырып, мақалада ХХ ғасырдағы қазақ халқының басына түскен ең қорқынышты трагедия – көптеген азаматтарымыз құрбан болып, атылған сталиндік репрессия зерттеледі. Кеңес дәуіріндегі Қазақстан тарихының қасіретті беттері көп. Соның бірі – бұрынғы Кеңес Одағы кезіндегі қудалау мәселесі. Бұл тарихи оқиға Моңғолия қазақтарын да айналып өтпеді. Моңғолияның саяси дамуына ішкі саяси күрес, Коминтерннің ықпалы, 1930–1940 жылдардағы Моңғолиядағы саяси қуғын-сүргіндер айтарлықтай әсер етті. Зерттеу шетелдегі қазақ тарихының маңызды саласының бірі – Моңғолия қазақтарының, оның жекелеген өкілдерінің қалай қуғын-сүргінге ұшырап, қалай жазаланғанын талдауға арналған; қуғын-сүргін жылдарындағы халықтың ауыр жағдайы, оның зардаптары мен жекелеген қазақтың тағдыры суреттеледі. Саяси қуғын-сүргін оппозицияға қарсы ішкі саяси күрестің құралына айналды, сондай-ақ, билік үшін күресте жеке өш алу мен Х.Чойбалсанның күшін нығайтудың құралы болды. Тарихнамада түрліше бағаланған Моңғолиядағы саяси процестерге ерекше назар аударылады.

Автор саяси идеологиялық қайнар көздерді, жаппай қуғын-сүргіннің себептерін анықтап, зиялы қауым, байлар, ұлттық буржуазия, ламалар мен молдалар сияқты жеке тұлғалардың қайғылы тағдырын сипаттады.

Түйін сөздер: саяси қуғын-сүргін себептері; моңғол қазақтарының тарихы; коммунистік интернационал; Сталин; Чойбалсан

С.Б. Омаш, К.И. Кобландин

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Современный взгляд на трагическую судьбу казахского народа в период политических репрессий в Монголии

Аннотация. На основе исторических материалов в статье исследуется самая страшная трагедия ХХ века для казахского народа — сталинские репрессии, когда многие наши граждане были расстреляны. В истории Казахстана в советское время немало трагических страниц. Одна из них – проблема преследований на постсоветском пространстве. Это историческое событие не обошло стороной и казахов Монголии. Внутриполитическая борьба, влияние Коминтерна, политические репрессии в Монголии в 1930–1940 гг. оказали значительное влияние на политическое развитие Монголии. Исследование посвящено одному из важнейших направлений казахской истории за рубежом - анализу того, как подвергались гонениям и наказаниям казахи Монголии, отдельные ее представители; описывается тяжелое положение народа в годы репрессий, его последствия и судьбы отдельных казахов. Политические репрессии стали инструментом внутриполитической борьбы с оппозицией, укрепив личную власть Х. Чойбалсана,

а также сведения личных счетов в борьбе за власть. Особое внимание уделено политическим процессам в Монголии, получившим неоднозначную оценку в историографии.

Автор выявил политические идеологические истоки, причины массовых репрессий и определил трагические судьбы отдельных лиц, таких как интеллектуальные элиты, богачи, национальная буржуазия, ламы и муллы.

Ключевые слова: причины политических репрессий; история монгольских казахов; коммунистический интернационал; Сталин; Чойбалсан.

References

1. Kinaiatuly Z. Zhylagan zhyldar shezhiresi [Chronicle of the weeping years]. (Almaty, 1995, 167 p.), [inKazakh].
2. G. Baizhuma, Z.O. Dukenbaeva Mongolia kazaktarynyn repressiya dauirindegi kily tagdyry [The fate of Mongolian Kazakhs in the era of repression. Bulletin of Karaganda university]. Karaganda. 2021. P. 28, [in Kazakh].
3. Zardyhan K. Mongoliyadagy kazaktar. Ekinshi kitap. [Kazakhs in Mongolia. Thesecond book], (Almaty, 2007, 81 p.), [in Kazakh].
4. Suragan R. Kuzhyrty kurbandary [Victims of torture]. (Baian-Olgii, 2004, 28 p.), [in Kazakh].
5. Batunaev E. V. Sovremennyy vzglyad na politicheskie repressii v Mongolii 1930–1940 gg. [Modern view on political repressions in Mongolia 1930–1940] Izvestiya Vostochnogo instituta. 2018. No. 3. P. 58–64, [in Russian].

Information about the authors:

Omash Salima Bolatkyzy – Ph.D. student of the Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Koblandin Kalybek Ibragimovich – Doctor of Historical Science, Professor of the Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Омаш Салима Болатқызы – халықаралық қатынастар факультетінің Ph.D. докторанты Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Қобландин Қалыбек Ибрагимұлы – тарих ғылымдарының докторы, халықаралық қатынастар факультетінің профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Үндістан мен Қазақстан арасындағы қарым-қатынас: саяси аспект

Аңдатпа. Зерттеу тақырыбының өзектілігі Үндістан мен Қазақстан саясатын зерттеудің маңыздылығымен сипатталады. Мақалада автор халықаралық аренадағы екі елдің арасындағы қарым – қатынас мәнін ашады. Үндістанның Қазақстанмен қарым-қатынасы ғасырлар бойғы өркениеттік және мәдени байланыстарға негізделген. 1990 жылдардың басында Орталық Азияның бес тәуелсіз Республикасы құрылғаннан бері Үндістан мен Қазақстан бірегей қатынастар мен аса маңызды әріптестік қатынастар орнатты. Үндістан өзінің алыс көршісі саналатын Қазақстанмен дипломатиялық қарым-қатынас орнатқан алғашқы елдердің бірі болды. Премьер-министр Нарендра Модидің 2015 жылы Орталық Азияның барлық бес еліне, соның ішінде Қазақстанға сапары Үндістан мен аймақ арасындағы өзара іс-қимылды нығайтудағы маңызды кезең болып саналады. Қазақстан Үндістан үшін, әсіресе энергетикалық ресурстар мен экономикалық әлеуетке қатысты үлкен маңызға ие. Қазақстан Үндістанның Орталық Азиядағы ең ірі сауда серіктесі болып табылады. Үндістан әлемдегі бесінші ірі экономика болып табылады және басқа да қосымша нарықтарды құрумен қатар, Қазақстан үшін кең нарыққа айналу мүмкіндігіне ие. Қарым-қатынастарға елеулі серпін мен жаңа ауқым бере отырып, Үндістан 2022 жылғы қаңтарда Орталық Азия елдерінің барлық бес мемлекет басшыларының, соның ішінде Қазақстанның қатысуымен тарихтағы алғашқы Үндістан-Орталық Азия саммитін ұйымдастырды.

Түйін сөздер: Саясат, мемлекет, сыртқы саясат, көпвекторлы саясат, Қазақстан, Үндістан, жұмсақ күш, Орталық Азия.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-131-135>

Редакцияға түсті: 17.10.2022 / Қабылданды: 23.11.2022

Кіріспе

КСРО ыдырағаннан кейін Қазақстан басқа да ықпалды державалардың — ең алдымен АҚШ пен Қытайдың, содан кейін басқалардың мүдделерін ескеруі керек екенін тез түсінді. Әр түрлі державалардың мүдделері тиісті дәрежеде ескеріліп, елдің көпвекторлы сыртқы саясаты аясында өзара байланысты болды. Дәл осы жағдайда Тұңғыш президент Нұрсұлтан Назарбаев

сыртқы саяси бағытты әзірлеу және іске асыру барысында экономикалық дамуға жол ашып, өз билігін нығайту үшін Қазақстанның ұлттық-мемлекеттік бірегейлігін қалыптастырды. Көпполярлы әлемдік тәртіпте Үндістан — әлемдегі ең жылдам дамып келе жатқан экономикалардың бірі, жаһандық ауқымдағы ықпалды ойыншы, Қазақстанмен терең тарихи байланыстары мен өсіп келе жатқан сауда айналымы бар және ешқандай елеулі қақтығыстары жоқ ел-Қазақстан үшін

әлемдік саясаттағы тартымды әріптес болып көрінеді және бұл әріптестік ұзақ мерзімді перспективада өзара тиімді болуы мүмкін.

Зерттеу әдістері

Бұл жұмыста ғылыми зерттеудің келесі әдістері қолданылды: эмпирикалық және салыстырмалы-тарихи. Бұл әдістермен арнайы еңбектер, мерзімді басылымдар және т.б. қолданылды. Эмпирикалық әдіс көпвекторлы саясатты түсінудің нақты тарихи фактілері мен тәсілдерін зерттеуге және салыстыруға мүмкіндік берді. Салыстырмалы тарихи әдіс саясаттың әр уақытта өзгеріс позициясын салыстырумен сипатталады.

Талқылау

Үндістан халықаралық аренада енді жабайы қасқырға ұқсамайды. Ел тек COVID-19 пандемиясы ғана бәсеңдетуі мүмкін бұрын-соңды болмаған экономикалық өсуді көрсете отырып, барлық халықаралық ұйымдардың жұмысында маңызды рөл атқарады. Осы жылдар ішінде Үндістан қорғаныс шығындарын ұлғайту, ядролық сынақтар жүргізу және блоктарға қосылмау саясатынан шегінбестен Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа қол қоюдан бас тарту арқылы өзінің «қатты күшін» айтарлықтай арттырды [1, с.1250].

Үндістан ядролық держава болғанымен, өзінің ядролық саясатында «бірінші қолданбау» принципін ұстанады, бұл қақтығыстарды шешудің әскери әдістеріне бағдардың жоқтығын дәлелдейді. Ал бұл өз кезегінде оны сенімді экономикалық серіктес ретінде көруге мүмкіндік береді. Бұл ретте оның саясатын қалыптастыру мен жүзеге асыруда мемлекеттік емес субъектілер мен екінші деңгейлі дипломатияның рөлін назардан тыс қалдыруға болмайды. Іскерлік топтар, орта тап, студенттер және жоғары білікті мамандар еліміздің заманауи әлемдік тәртіпке енуіне маңызды үлес қосты.

Үндістан мен Қазақстан терроризмді ортақ қауіп ретінде қарастыратындықтан,

лаңкестікке қарсы стратегияларды бірлесіп әзірлеп, әскери жағтығуларға қатыса алады. Сонымен қатар, Қазақстан Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа қатысушы ретінде қарусыздануды қолдайды. Осыған байланысты Үндістан екіжақты күшті қарым-қатынастарды дамыту үшін жұмсақ күш дипломатиясының құралдарын пайдалана алады және қолдануы керек.

Екі мемлекеттің ішкі саясаты әртүрлі аймақтық және тілдік топтардың, таптар мен нәсілдердің өкілдерін қалыптасып келе жатқан біртұтас қауымдастыққа біріктіру арқылы олардың ұлттық-мемлекеттік бірегейлігін қалыптастыруға және сақтауға бағытталған. Сонымен қатар, жаңа мемлекет баяу болса да, демократияландыру жолымен алға жылжуда және Үндістан «демократияның экспортына сенбесе де» [2], соған қарамастан Қазақстанға оның дамуына көмектесуі керек. 21 ғасырда соғыс экономикалық дамуға қауіп төндіреді және мемлекеттің шынайы күші әскери күшпен емес, экономиканың күшімен анықталады. Дамушы елдер үшін ең бастысы экономикалық өсімге айналады. Осылайша, экономикалық бәсекелестік ынтымақтастыққа мүмкіндіктер ашады.

Бүгінде аймақта Ресей, Қытай, АҚШ, Түркия, ЕО, Жапония, Пәкістан және Үндістан қатысатын жаңа Ұлы ойын басталды. Бұл акторлардың барлығы өздерінің энергетикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өздерінің ықпал ету аясын «ойып» алғысы келеді. Осы жаңа Ұлы ойын аясында Қазақстан теңгерімді сыртқы саясат жүргізіп, экономиканы, әсіресе көмірсутек өнеркәсібін дамыту бағытында жұмыс жасауда. Елдің экономикалық жағдайы жақсарып келе жатқанда, Н.Назарбаев президенттіктен кеткеннен кейін де мемлекеттік саясатты қатаң бақылауда ұстайды [3]. Ол мұны тікелей шетелдік инвестицияларды тартатын, инвесторларға ел экономикасына еркін инвестициялауға мүмкіндік беретін, бірақ ұлттық ресурстарды теріс пайдалануға тыйым салатын әртүрлі мемлекеттік институттар мен ережелер арқылы жасайды. Соған қарамастан мемлекет

әртүрлі деңгейдегі сан қырлы міндеттерге тап болады. Ол ислам фундаментализмімен, есірткі саудасымен және адам саудасымен күресу керек. Бұл Ауғанстанның салыстырмалы жақындығымен және екі елді бөліп тұрған Орталық Азия елдеріндегі шекаралық бақылаудың әлсіздігімен байланысты [4].

Қазақстан үшін тағы бір қиындық – теңізге шығу мүмкіндігінің жоқтығы. Осы себепті экономиканың дамуы үшін ол әрқашан басқа елдермен өзара түсіністікке қол жеткізуді қажет етті. Атап айтқанда, ел көне Жібек жолын жаңғыртуға белсенді атсалысып, Ресей, Үндістан сынды елдермен екіжақты қарым-қатынасты одан әрі нығайтуды жоспарлап отыр. Осындай саясаттың тағы бір көрінісі Қазақстанның бастамасымен құрылған G-Global коммуникациялық платформасы сияқты институттар. Астана экономикалық форумы жаңа елдерді осы икемді және аз ресімделмеген құрылымға енгізу және G-20 G-Global-ға дейін кеңейту стратегиясын әзірлеуге ұмтылады. Кезінде Қазақстанның сол кездегі Президенті Н.Назарбаев оның аясында халықаралық саудаға және жаһандық дағдарыстарды еңсеруге қатысты маңызды шешімдер қабылдануы үшін бұл құрылымға қатысатын елдердің саны артуы керек деген еді [5]. Осы тұрғыда қазіргі премьер-министр А.Мамин үнділік инвестиция тарту бойынша үйлестіру кеңесін құрып үлгерді. Институттарды құру қажет, өйткені дәл институттар арқылы мемлекеттердің қолайлы мінез-құлқы сақталады, бұл оларға ауқымды қақтығыстарды болдырмауға мүмкіндік береді.

Үндістан мен Қазақстан көпжақты форумдардың, соның ішінде АӨСШК, ШЫҰ және БҰҰ ұйымдарының қамқорлығымен белсенді ынтымақтастықта. Үндістан Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңесте (АӨСШК) Қазақстанның бастамасын дәйекті түрде қолдап, осы үдеріске белсенді қатысуда. Қазақстан Үндістанның кеңейтілген БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесіндегі тұрақты мүшелігін қолдайды және Үндістанның 2021-22 жылдардағы

тұрақты емес мүшелігіне қолдауын кеңейтті. Үндістан Қазақстанның 2017-18 жылдардағы БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшесі лауазымына сәтті кандидатурасын қолдады [6, с. 32].

Соңғы 30 жылда Қазақстан мемлекет экономикасына тікелей шетелдік инвестициялардың жеңіл ағынын жеңілдету арқылы экономикалық өсімге қол жеткізу үшін көпвекторлы сыртқы саясат ретінде белгілі бірегей сыртқы саясатты қалыптастырды. Қазақстанның халықаралық аренадағы ықпалы да айтарлықтай артты. Ол халықаралық қақтығыстар мен дауларды реттеуде келіссөздер алаңдарын қамтамасыз етіп, түрлі саяси дағдарыстарды қалыпқа келтіруде делдал ретінде өз ұстанымын бекітті. Прагматизм, белсенділік, көпвекторлы көзқарас және сындарлы диалогқа ұмтылу елдің сыртқы саяси контурын құруда маңызды рөл атқарды. Жалпы алғанда, Қазақстанның сыртқы саясаты ынтымақтастық, даму және қауіпсіздік саласындағы өңірлік және жаһандық күн тәртібін жүзеге асыруға бағытталған тиімді үлгі болып табылады [7].

Қорытынды

Қазіргі уақытта Қазақстан өмірінің барлық салаларында құрылымдық қайта құрулар жүріп жатыр. Сыбайлас жемқорлықпен күресу, экономикалық және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету, заң үстемдігі мен адам құқықтарын қамтамасыз ету – үкімет тарапынан қолға алынған бастамалардың бірі. Ресей, Қытай және АҚШ мүдделеріне қарсы Үндістан Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясатында өзі үшін маңызды орын алуы қажет. Сонымен қатар, Үндістан қиын уақытта екі ел бір-біріне көмекке келеді деген үмітті жан-жақты дамыта отырып, Қазақстанмен байланысты нығайтуға бар күш-жігерін салуы керек. Үндістан сияқты ел ең алдымен жұмсақ электр құралдарына сенуі керек. Мемлекеттер арасында әрқашан күрделі өзара тәуелділіктер болады және шиеленіс жағдайлары туындайды, бұл «қырғи-қабақ соғыс» дәуіріндегідей өзара тежеу әрекеттеріне

әкеледі. Ал екі ел де дипломатияны, сауданы құрал ретінде пайдаланып, экономикалық, мәдени және әлеуметтік дамуға жол аша алады.

Соңғы сегіз жыл ішінде екі мемлекет – Үндістан мен Қазақстан халықаралық аренада күрделі өзара тәуелділікпен белгіленген ұзақ

жолдан өтті. Олар жұмсақ күш, сауда және ұзақ тарихи байланыстардың арқасында екіжақты қарым-қатынастарындағы табысты және тұрақты өсу үрдісін көрсетті. Осылайша, Қазақстан мен Үндістан арасындағы ынтымақтастықтың келешегі зор деген қорытындыға келуге болады.

Әдебиеттер тізімі

1. The Role of Oil and Gas in Kazakhstan's Foreign Policy: Looking East or West? // Europe-Asia Studies. – 2007. – Vol. 59. – No. 7. – P. 1179-1199.
2. Chilamkuri R.M. Crossing the Rubicon: The Shaping of India's New Foreign Policy, Delhi: Penguin, 2003. – P. 11.
3. Rudenko Ye.I. Current Status, Problems and Prospects of India-Kazakhstan Cooperation in Political Sphere // FPRC Journal-10. – 2012. – No. 2. – P. 10.
4. Kaushiki N. The New Great Game and India's Connect Central Asia Policy: Strategic Perspectives and Challenges // Journal of International and Area Studies. – 2013. – P. 83-100.
5. G Global. Retrieved from G-Global: The Concept of G-Global Initiative. – 2015 – P. 83-100.
6. Mustapova K. The Indian strategy for Central Asia: goals, challenges and prospects // Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research. – 2019. – No.3 (5). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-indian-strategy-for-central-asia-goals-challenges-and-prospects> (accessed 15.12.2022).
7. The Role of Oil and Gas in Kazakhstan's Foreign Policy: Looking East or West? // Europe-Asia Studies. – 2007. – Vol. 59. – No. 7. – P. 1179-1199.
8. Хайдарова Д. Основные направления международного сотрудничества Индии и стран Центральной Азии // ORIENSS. 2022. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-napravleniya-mezhdunarodno-go-sotrudnichestva-indii-i-stran-tsentralnoy-azii> (дата обращения: 16.12.2022).

Пунит Гаур

Индийский совет по международным делам (ICWA), Нью-Дели, Индия

Взаимоотношения Индии и Казахстана: политический аспект

Аннотация. Актуальность темы исследования характеризуется важностью изучения политики Индии и Казахстана. В статье автор раскрывает значение политики и ее значение на международной арене. После распада Советского Союза экономика Казахстана была очень слабой, потому что большая часть промышленных предприятий осталась на территории России. Для создания условий для экономического роста государство разработало уникальную внешнеполитическую стратегию, известную как многовекторная внешняя политика, которая поощряет приток прямых иностранных инвестиций в экономику. После экономической либерализации в 1991 году Индия очень заинтересовалась Центральной Азией. С тех пор Индия и Казахстан прошли долгий путь, характеризующийся сложной взаимозависимостью двух стран на международной арене. Опираясь на инструменты «мягкой силы», торговлю и давние исторические связи, страны показали устойчивую тенденцию к расширению и укреплению взаимных отношений, и четкие перспективы развития отношений Индии с Центральной Азией, в частности с Казахстаном, выглядят очень хорошие и иметь обнадеживающее будущее.

Ключевые слова: Политика, государство, многовекторность внешней политики, Казахстан, Индия, мягкая сила, Центральная Азия.

Punit Gaur

Indian Council of World Affairs (ICWA), New Delhi, India

Relations between India and Kazakhstan: political aspect

Abstract. The relevance of the research topic is characterized by the importance of studying the policies of India and Kazakhstan. In the article, the author reveals the meaning of politics and its significance in the international arena. After the collapse of the Soviet Union, the economy of Kazakhstan was very weak, because most of the industrial enterprises remained in Russia. To create conditions for economic growth, the state has developed a unique foreign policy strategy, known as a multi-vector foreign policy, which encourages the inflow of foreign direct investment into the economy. After economic liberalization in 1991, India became very interested in Central Asia. Since then, India and Kazakhstan have come a long way, characterized by the complex interdependence of the two countries in the international arena. Relying on soft power tools, trade and long-standing historical ties, the countries have shown a steady trend towards expanding and strengthening mutual relations, and the clear prospects for the development of India's relations with Central Asia, in particular with Kazakhstan, look very good and have an encouraging future.

Keywords. Politics, state, multi-vector foreign policy, Kazakhstan, India, soft power, Central Asia.

Авторлар туралы мәлімет:

Punit Gaur – Research Fellow, Indian Council of World Affairs (ICWA), New Delhi, India.

Пунит Гаур – ғылыми қызметкер, Үндістанның халықаралық істер жөніндегі кеңесі, Нью-Дели, Үндістан.

A. Seilkhan
Z.A. Kakenova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: aisulu.seilkhan@gmail.com, z.kakenova@gmail.com)

Trade and economic relations between Uzbekistan and Korea: main stages and prospects of cooperation

Abstract. *The article is devoted to cooperation between the Republic of Uzbekistan and the Republic of Korea in the trade and economic sphere. The author notes that the Republic of Uzbekistan and the Republic of Korea are connected by long years of friendship and cooperation based on the generally recognized principles and norms of international law. Both states pay great attention to the issues of deepening bilateral cooperation in the trade and economic sphere. Over the years of cooperation between the countries, a solid contractual and legal framework has been formed, which allows creation a trusting investment climate.*

Over the years of diplomatic relations between the two states, South Korea has become a reliable friend and trade partner of Uzbekistan that has stood the test of time. This is evidenced by the fact that today this country ranks fourth in the ranks of Uzbekistan's partners in the field of foreign trade.

The state visit of the President of Uzbekistan Shaavkat Mirziyoyev last year to the Republic of Korea marked the beginning of a new era in special strategic cooperation between the two countries and the strengthening of friendly ties between peoples. In recent years, fruitful cooperation, which is becoming more and more organic and large-scale, has contributed to raising partnerships to a special strategic level.

Keywords. *Cooperation, investment climate, foreign investment, investment potential, economic relations.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-136-146>

Received: 10.08.2022 / Accepted: 15.09.2022

Introduction

In modern realities, a necessary condition for ensuring sustainable socio-economic development of countries is skillful integration into the world economy and active attraction of foreign investment. Increasing the attractiveness of the business environment and investment climate is one of the most relevant and important priority areas in the «Action Strategy for the five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021» [1].

Achievements in the economic development of the Republic of Uzbekistan are largely due

to an open foreign economic policy, expanding the diversification of cooperation with foreign countries. Russia, China, and South Korea became the leading foreign trade partners of Uzbekistan in 2020. Energy carriers and oil products, services and foodstuffs took the leading place in the structure of exports.

Among the countries of the Asia-Pacific region, the Republic of Korea was one of the first to recognize the independence of Uzbekistan. This event took place on December 30, 1991. Diplomatic relations between the countries were established on January 29, 1992. Among the first international contacts of independent

Uzbekistan at the highest level, the Republic of Korea occupies a special place.

The agreements signed over the years of independence laid the foundation for political, trade, economic and humanitarian cooperation between the two countries. The Republic of Korea began to actively support the process of market reforms and democratic transformations in Uzbekistan, as well as to provide broad financial and economic assistance and technical assistance in the implementation of the country's most important socio-economic development programs. The unanimity of the heads of state, the mutual desire of both countries to strengthen cooperation, and the spiritual closeness of the two peoples have become decisive factors in the development of relations.

The Republic of Korea has become one of the largest investors and trade partners of Uzbekistan [2].

According to the State Statistics Committee, the gross domestic product in January-December 2020 increased by 1.6% and amounted to 580.2 trillion. soums

The return of most sectors of the economy to normal functioning in the fourth quarter of 2020 made it possible to increase production activity, while in the three quarters the economy continued to grow weakly at the level of 0.4%.

Inflation in Uzbekistan continues to decline. The annual level of the consumer price index by December 2019 amounted to 11.1%, compared to 15.2% in 2019. A slowdown in price growth compared to the previous year is noted for food, non-food products and services. At the same time, the main driver of inflation is still an increase in food prices by 15.3% (in 2019 by 18.6%). [3].

The volume of investments from non-centralized sources, on the contrary, grew by 2% at the end of the year, mainly due to an increase in investments at the expense of enterprises by 11.2%. Production growth was maintained in all sectors of the economy.

In this article, we have attempted a comprehensive analysis of bilateral economic relations based on the study of statistical data and analytical materials.

Materials and methods

For a thorough and comprehensive study of the state of Korean Uzbek relations in the trade and economic sphere, as well as to identify the stages and areas of cooperation, the article uses the methods of a systematic approach, qualitative and quantitative comparative analysis. The methodological basis is the works and monographs, and articles of scientists, reports, and reports of international economic and financial organizations.

Discussion

Background of bilateral economic relations
International trade is one of the important factors contributing to economic growth, economic diversification, and stimulating the development of the country. The country's openness is a key indicator of its competitiveness in the world community. Uzbekistan, being the largest country in Central Asia in terms of population, began to implement a policy of openness from the moment Shavkat Mirziyoyev became president. The country has revised its attitude toward trade policy and is in the process of joining the World Trade Organization. Uzbekistan has also received observer status in the Eurasian Economic Union, which includes its partners in Central Asia, Kazakhstan, and Kyrgyzstan. Therefore, changes in policy of Uzbekistan will have a significant impact on trade in Central Asia [4].

In this regard, it is worth paying special attention to the bilateral trade and economic relations of the Republic of Uzbekistan with a non-regional player - the Republic of Korea. Economic relations between Uzbekistan and the Republic of Korea can be characterized as mutually complementary. The creation of a legal framework allowed the countries to deepen economic cooperation, to become South Korea one of the largest trade and economic partners of Uzbekistan. This cooperation became the basis for the implementation of agreements on the renewal of automotive industry products, the implementation of a number of projects in

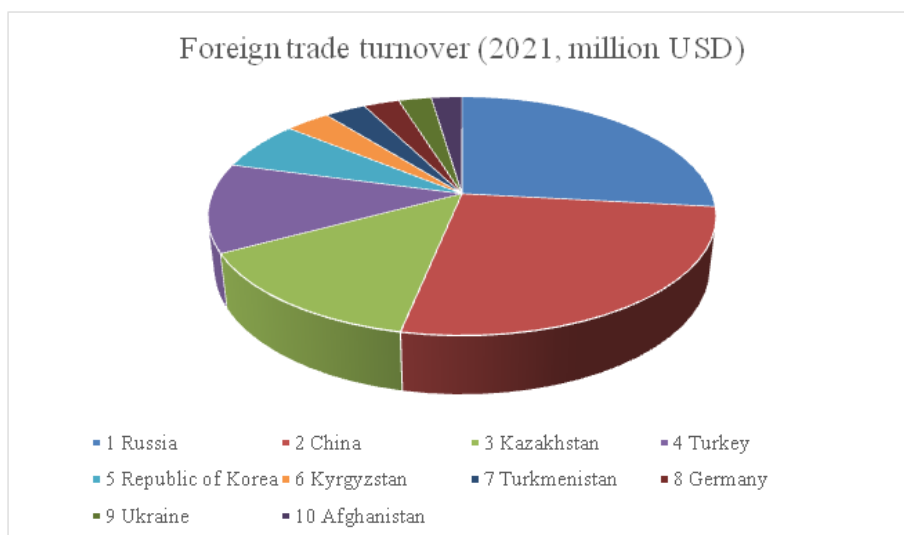

Figure 1. Foreign trade turnover of the Republic of Uzbekistan with the CIS countries

Recourse:https://stat.uz/ru/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=367&id=2332&Itemid=1000000000000

the textile industry and silk processing, and the development of the electrical industry. One of the first documents that laid the foundation for bilateral economic relations is the 2006 Joint Declaration on Strategic Cooperation and the 2014 Joint Declaration on Further Development and Deepening of Strategic Partnership.

Seoul has realized the need for new policy formulations in order to realize the significant influence on other nations, particularly in new regions that bring energy and economic benefits. As a result, under Lee Myungbak's administration in 2009, a new diplomatic policy known as the New Asia Initiative was established. Korea demonstrated its willingness to welcome all Asia-Pacific nations as possible partners in a wide range of trade matters in accordance with this ideology. The doctrine's main point became establishing closer ties with Southeast Asia and Central Asia. President Lee emphasized the necessity of having new regional allies, noting the fact that the government has spent a lot of time and effort on diplomacy with Northeast Asian countries up until now. During the same time period, the administration also intended to increase Overseas Development Assistance (ODA). As a result, resource diplomacy has been labeled as Korea's efforts to enhance ties

with resource-rich nations such as Central Asia and Africa. The New Asia Initiative entailed a strategic change from global to regional collaboration, as well as strengthened economic ties with new partners [5].

On July 6, 2020, in Seoul, a meeting was held between the Deputy Prime Minister - Minister of Investments and Foreign Trade of the Republic of Uzbekistan S. Umurzakov, and the Minister of Trade, Industry, and Energy of the Republic of Korea Song Yoon Mo, during which they discussed current areas for the development of investment and trade-economic cooperation, as well as mechanisms for its further expansion.

It is worth noting that a new round of development of bilateral economic relations took place in 2017. In December last year, President Mirziyoyev made an official visit to the Republic of Korea, which was the fourth high-level meeting during Mirziyoyev's presidency.

Explaining Korean engagement in the region

The presence of South Korea both in Central Asia and in Uzbekistan, in particular, demonstrates some additional features, in addition to those observed in the policies of China and Japan. Like Japan in the two cases described

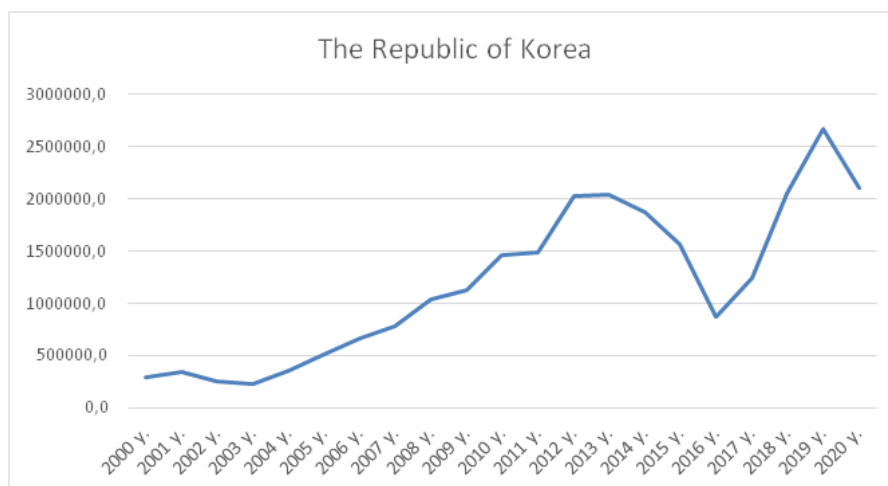

Figure 2. Foreign trade with the Republic of Korea

Recourse: <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

above, South Korea has shown a desire for its own regional building scheme along the lines of Korea plus Central Asia, which was influenced to some extent by learning from the experience of the Central Asia plus Japan initiative. However, some features distinguish Korea from China and Japan.

According to T. Dadabaev, this is due to three factors. First, the presence of a large Korean diaspora. To some extent, the presence of the Korean diaspora may also be due to increased people-to-people contacts and Korean visa policy.

Secondly, Korean private/corporate interests are noticeably more active and flexible compared to state institutions and government agencies.

By the time the Korean government properly formulated its initiative, about 15 years after the collapse of the USSR, South Korean Daewoo, Samsung, LG, Daewoo Unitel (a communications company), Kabool Textiles (a cotton processing and textile company) and many other brands had flourishing enterprises in the production of automobiles, textile processing and assembly of electronics, especially in Uzbekistan and Kazakhstan.

Furthermore, South Korea is likely the most advanced in terms of these regulations, as it not only gives Uzbeks visas and visitor permits, but also, more significantly, recruits a large number of Uzbeks to the Korean labor market.

In fact, Uzbeks (all those with Uzbek citizenship, including Uzbek citizenship holders of Korean descent) are the 5th largest group of foreigners residing in South Korea (approximately 55,000 or 3% of all foreigners), chasing foreign residents from China (approximately 1 million or 50%), Vietnam (approximately 150,000 or 7.3 percent), the United States (approximately 140,000 or 6.8%), and Thailand (approximately 1 (approx. 100,000 or 5 percent). As this figure demonstrates, Uzbekistan's relationship with and penetration by South Korea is not restricted to business interactions, but also extends to social spheres to an extent that cannot be compared to China and Japan [6].

Bilateral trade between countries

Today, the Republic of Korea is one of the important economic partners of Uzbekistan and ranks fifth in foreign trade turnover for 2021.

Positive dynamics in the development of mutual trade

noted - at the end of 2019, the trade turnover between Uzbekistan and Korea increased by 27 percent and amounted to \$2.7 billion, which is the highest figure over the past 5 years (see Figure 2.). According to the general opinion of the meeting participants, at the moment there

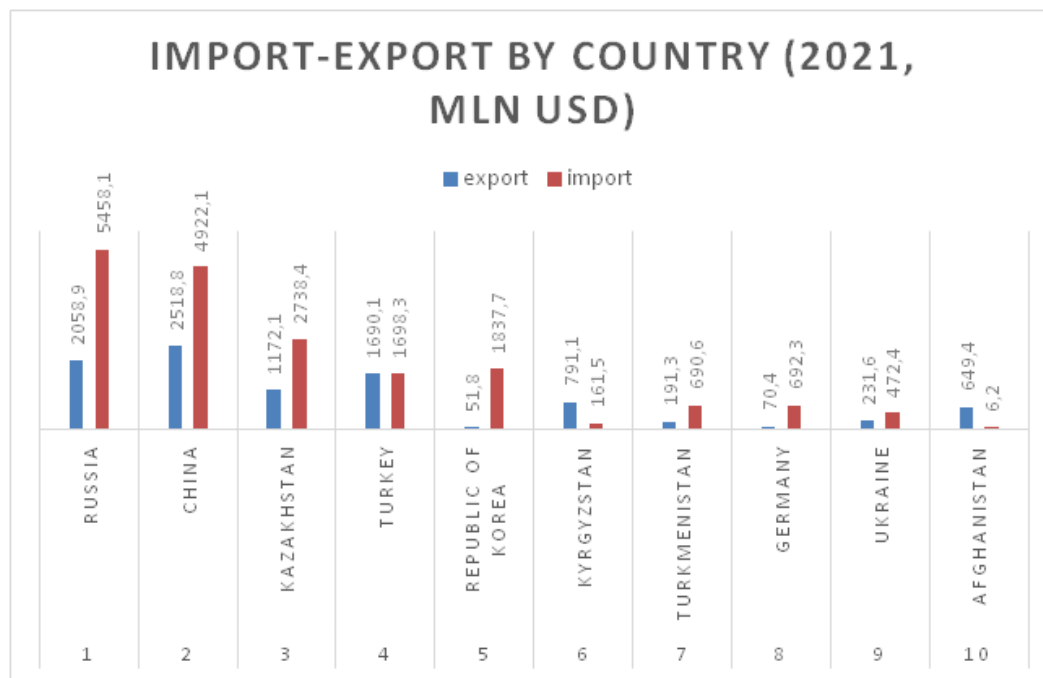

Figure 3. Import-export of the Republic of Uzbekistan with the CIS countries

Recourse: https://stat.uz/ru/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=367&id=2332&Itemid=1000000000000

are all prerequisites for bringing the volume of mutual trade to \$5 billion by 2023 [7].

There are more than 460 joint ventures established with South Korean business partners in Uzbekistan, including 75 enterprises with 100% South Korean capital. These enterprises operate in such areas as mechanical engineering, trade, chemistry, food and light industry, metalworking, pharmaceuticals, tourism, and services.

According to the International Trade Center, Uzbekistan's imports are such goods as vehicles, their parts, and accessories; machines, mechanical devices; electrical machines and equipment and their parts; sound recording and reproducing devices, televisions; plastics and products thereof, while exports are made up of such items as wood pulp or other fibrous cellulosic material; cotton; seeds and fruits; silk [8].

Despite the ongoing financial and economic crisis, the economy of Uzbekistan continues to develop dynamically, thanks to the implementation of a well-thought-out and balanced economic policy. The volume of South Korean investments attracted to key sectors of

the economy of Uzbekistan exceeded \$5 billion. Thanks to these investments, the formation and dynamic development of the automotive, telecommunications, textile, electronic, and other sectors of the economy became possible in Uzbekistan. With the active assistance of South Korea, Uzbekistan is developing complex science-intensive and high-tech industries, the final products of which are distinguished by high added value. Thanks to cooperation with Korean companies, Uzbekistan has taken a place among the few powers in the world that have their own automotive industry, which continues to develop rapidly.

Major projects are being implemented in the field of oil and gas, mining, petrochemistry, logistics, and construction. The most important area of cooperation today is the free industrial-economic zone being created on the basis of the international airport of the city of Navoi. The transcontinental intermodal logistics center in this zone is the only one in the CIS where cargoes will be promptly processed, and their further redistribution and warehousing will be carried

out. Freight flows from Asia to Europe and vice versa pass through this center, which becomes the most important link in the global cargo transportation network.

Cooperation between countries is also developing in the field of air transport. The national airline «Uzbekistan Airways» on a leasing basis purchased two aircraft «A 300-600 F» from South Korea, which was transferred to the logistics center.

Bilateral economic relations: main directions

The state visit of the President of the Republic of Uzbekistan Islam Karimov to the Republic of Korea back in October 1999 gave a new impetus to bilateral relations and marked the beginning of major transformations in the complex of trade and economic cooperation. Existing documents on trade, industry, transport, and political consultations were supplemented by the Joint Statement of the Presidents on the further deepening of relations. Documents on cooperation in the field of agriculture, telecommunications, education, tourism, banking, and finance were signed between various ministries and departments, firms, and companies [9].

An important milestone in the development of Korean Uzbek relations was the arrival in Uzbekistan in January 2004 of a large delegation of Korean entrepreneurs headed by the chairman of the Federation of Small and Medium Business of South Korea, during which a business seminar was held for business people. In April of the same year, a delegation headed by the Director General of the Department of Electronics, Textile and Chemical Industry of the Ministry of Trade, Industry, and Energy of the Republic of Korea visited Uzbekistan. During this visit, the business circles of South Korea were informed in detail about the economic potential of Uzbekistan.

The next stage in the growth of economic cooperation between Korea and Uzbekistan is associated with the visit of the President of the Republic of Korea Roh Moo-hyun, at the invitation of President Islam Karimov, on May 10, 2005, on a state visit to the Republic of Uzbekistan. Both

sides positively assessed the trend of increasing the volume of mutual trade and called for further joint measures to strengthen and deepen it.

A great contribution to the development of trade and economic cooperation between the countries was made by the visit of the President of Korea Lee Myung-bak to Uzbekistan in May 2009, and Islam Karimov to South Korea in February 2010, during which he noted that the Republic of Uzbekistan is the main partner of South Korea in Central Asia. Today South Korea is one of the largest investment partners of Uzbekistan.

Cooperation in the oil and gas sector between Korea and Uzbekistan is not limited to the extraction and primary processing of raw materials. The Korean side is always understanding and attentive to the State Programs and projects of strategic importance for the country. One of the important and priority programs is the program adopted in early 2007 by the Government of Uzbekistan for the phased transition of road transport in the country to gas motor fuel. As part of the implementation of this program, the South Korean group of companies Kolon signed an agreement with the National Holding Company Uzbekneftegaz on the construction of automobile gas filling compressor stations (CNG filling stations) and a plant for the production of gas cylinders [10].

Under the terms of the agreement, the South Korean chemical and construction associations formed a consortium with the state-owned Korean Gas Corporation, which allowed them to invest \$83 million to build 50 CNG filling stations in large cities and transport hubs of Uzbekistan.

Huge potential for cooperation between the Republic of Uzbekistan and Korea exists in the rapidly developing light industry. Suffice it to note the growth in leather production. The main consumers of the products are Turkey, Pakistan, China, and India. It is interesting that such demanding countries as Italy and Russia are interested in buying these products. That is, the quality of raw materials allows us to produce high-quality products that are acceptable for any demanding country in the world.

Cooperation between Korea and Uzbekistan in the banking and financial sector has great

potential. The banking business of Korea has been represented in Uzbekistan since the mid-1990s by the opening of a joint Uzbek-Korean bank, UzDaewoo Bank. The bank was established in 1997 in the form of a closed joint stock company to serve the divisions of Daewoo Co and other Korean companies operating in Uzbekistan. Later, this organization was reorganized into a representative office of the Korea Development Bank (KDB).

Another important area of cooperation in the financial sector is a cooperation between the stock exchanges of Korea and Uzbekistan. The State Property Committee of Uzbekistan and the Korean Stock Exchange signed an agreement on the modernization of the stock market of Uzbekistan. The agreement provides for the supply of new technical equipment and software, which will significantly speed up the process of buying and selling securities. A lot of work preceded the signing of this Agreement. Several meetings took place in Tashkent and Seoul. At these meetings, all the details of the work of the stock market were discussed, from the life cycle of security, which includes its issue, placement, circulation, and redemption, to the specification of individual moments in the activities of institutions that make up the infrastructure of this market.

A memorandum of understanding was signed on joint measures to attract Korean investments in the Navoi Free Industrial Economic Zone, as well as between the National Holding Company Uzbekneftegaz and the Korean National Oil Company - a Memorandum on the joint development of an investment block in the Fergana region of Uzbekistan.

At the moment, the leadership of Uzbekistan is taking colossal measures to improve the investment climate, including with Korea:

First, to inform and acquaint investors more widely with the rich natural potential of Uzbekistan, covering almost all elements from the periodic table. Give greater access to them on mutually beneficial terms.

Secondly, even more, valuable is human capital (70% of the population is under 40 years old) and

the relative cheapness of workers, of which about half still live in rural areas. Investments in labor-intensive sectors of the economy, therefore, seem promising.

Thirdly, Uzbekistan is a country with a capacious and rapidly growing market (over the past half-century, the population has almost tripled and will reach 40 million people in the next 25-30 years). Work is underway to turn it into a logistics hub in the very center of Central Asia (with a population already today exceeding 70 million, and taking into account Afghanistan's 106 million people), into the eastern gate of the CIS with its free trade zone (more than 280 million potential buyers).

Moreover, in light of the conjugation of the projects of the EAEU and the SCO, the implementation of the Chinese initiative «One Belt, One Road», can again become a trade crossroads on the new «Silk Road» between the North and South, East and West of Eurasia with their huge population.

Fourthly, Uzbekistan today is a fairly diversified economy with a rapidly developing new infrastructure coupled with political and macroeconomic stability, sustainable growth is also becoming increasingly attractive to foreign investors. All this, supplemented by new market reforms, opens up opportunities in various sectors of the economy. Moreover, not only in mining, oil and gas, textile, and agricultural but also in such sectors of the economy as financial services, transport, construction, or tourism.

Fifth, the sooner investors discover Uzbekistan, the more they have the opportunity to be the first in this market, to find the best use for their capital not only in the raw materials industries, but also in the processing industry, as well as in banking, financial, and tourism services. At the same time, it is important to have a flexible strategy in order to quickly respond to a rapidly changing environment and dynamically developing reforms.

Sixth, of course, there is still further work to be done to strengthen regional ties and cooperation and reduce the possibility of conflict situations with neighbors over borders, water, and energy.

Also important is the actively launched work to promote the establishment of lasting peace and conditions for sustainable socio-economic and human development in Afghanistan. Of course, it is very important for an investor to reduce the level of corruption and increase the transparency of capital transactions. All this really reduces possible risks in the eyes of potential investors and increases the country's competitiveness in the global capital market [11].

Research results

Against the background of the above circumstances, today more than ever, the relevance of studying the issues of economic cooperation between Korea and Uzbekistan is increasing.

To date, the necessary legal framework for bilateral cooperation has been created: agreements have been concluded on a number of areas of cooperation. It seems interesting and relevant to determine the potential economic benefits of the further development of economic ties between countries. Many Korean firms are opening their branches and stepping up their activities in Uzbekistan, but so far there is no sufficiently complete assessment of their activities and their prospects for the future.

The closest attention should be paid to the fact that the potential for cooperation between Korea and Uzbekistan should not be limited to trade and lending.

In the future, the author sees several areas for further cooperation in the transport and communication infrastructure. The main ones among them are:

- a creation of a unified national automobile transport system, development and modernization of railway transport, reconstruction of railways;

- renewal of the aircraft fleet with Boeing and Airbus aircraft, construction and reconstruction of airports, increase in freight traffic;

- expansion of cellular networks and broadband data transmission, gradual transition to digital television in the regions;

- ensuring connectivity in the provision of transport services by different modes of transport and increasing the efficiency of intermodal logistics centers in Angren and on the basis of Navoi airport.

Korea plans to continue to participate in priority areas for the formation of new transport corridors that provide the shortest access to international transport communications and increase in transit traffic.

The brief analysis of the formation and development of mutual trade and economic relations between the Republic of Korea and Uzbekistan over the past almost 30 years, proposed by us in this article, shows their stable and dynamically developing character. At the same time, it should be noted that the listed areas of cooperation between Korea and Uzbekistan reflect only a small part of the huge potential for interaction and development of the economies of the two countries. This thesis is confirmed by the state visit of President Shavkat Mirziyoyev to the Republic of Korea in November 2017. Confidence was expressed that the upcoming Uzbek-South Korean summit will become a landmark event in the development of a comprehensive strategic partnership between our countries and peoples.

In general, vigorous macroeconomic reforms in Uzbekistan and the formation of a solid institutional framework to improve the investment climate in Uzbekistan and the country's image as a reliable partner and guarantor of the irreversibility of change is a good signal for investors and business circles of foreign countries.

References

1. Об утверждении стратегии инвестиционной политики Республики Узбекистан [Электрон. ресурс] – 2019. – URL: <http://invest-in-uzbekistan.org/novosti-uzbekistana/ob-utverzhdanii-strategii-investitsionnoj-politiki-respubliki-uzbekistan-do-2025-goda/13.5.2019> (дата обращения 03.03.2022).

2. Чон Де Ван. Экономическое сотрудничество между Кореей и Узбекистаном: тенденции и перспективы // Экономика и финансы. – 2011. – №10. – С. 9-16.
3. Итоги 2020 года: узбекская экономика демонстрирует устойчивость к шокам [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://review.uz/post/itogi-2020-goda-uzbekskaaya-ekonomika-demonstriruet-ustoychivost-k-shokam> (дата обращения 01.02.2022).
4. Анализ взаимной торговли между Казахстаном и Узбекистаном [Электрон. ресурс] – 2020. – URL: <https://eurasian-research.org/wp-content/uploads/2021/05/Yevraziyskiy-obzor-2020.pdf> (дата обращения 14.02.2022).
5. Центральная Азия и Южная Корея: в поисках возможностей для наращивания сотрудничества [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://cabar.asia/ru/tsentralnaya-aziya-i-yuzhnaya-koreya-v-poiskah-vozmozhnostej-dlya-narashhivaniya-sotrudnichestva> (дата обращения 26.01.2022).
6. Dadabaev T. Chinese, Japanese, and Korean Inroads into Central Asia: Comparative Analysis of the Economic Cooperation Roadmaps for Uzbekistan / T. Dadabaev. – Washington: East-West Center, 2019. – 63 p.
7. Узбекистан – Корея: торговля, инвестиции, промышленная кооперация [Электрон. ресурс] – 2020. – URL: <https://mift.uz/ru/news/uzbekistan-koreja-torgovlja-investitsii-promyshlennaja-kooperatsiya> (дата обращения 15.02.2022).
8. Bilateral trade between Uzbekistan and Republic of Korea [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c860%7c%7c410%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c%7c1 (дата обращения 29.01.2022).
9. Результаты визита Ислама Каримова в Южную Корею [Электрон. ресурс] – 2015. – URL: https://www.noma.uz/nashi_obzori/rezultaty_vizita_islama_karimova_v_yujnuyu_koreyu (дата обращения 07.01.2022).
10. Muhsinov A. Economic cooperation between the States of Central Asia and the Republic of Korea. In "Uzbekistan and Korea: economic relations. Tashkent: State Institute of Oriental Studies, 2002. – С. 34-58.
11. Исламов Б., Исламов Д. Узбекистан – страна новых возможностей для инвесторов // Экономика и финансы. – 2016. – № 6. – С. 2-12.

А. Сейлхан, З.А. Какенова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Өзбекстан мен Корея арасындағы сауда-экономикалық байланыс: ынтымақтастықтың негізгі кезеңдері мен алғышарттары

Аңдатпа. Мақала Өзбекстан Республикасы мен Корея Республикасы арасындағы сауда-экономикалық саладағы ынтымақтастыққа арналған. Автор Өзбекстан Республикасы мен Корея Республикасын халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидаттары мен нормаларынан егізделген көпжылығы достық пен ынтымақтастық байланыстыратынын атап өтті. Екі мемлекет сауда-экономикалық саладағы екі жақты ынтымақтастықты тереңдету мәселелеріне үлкен көңіл бөлуде. Елдер арасындағы ынтымақтастық жылдарында сенімді инвестициялық ахуал құруға мүмкіндік беретін берік шарттық-құқықтық база қалыптасты.

Екі мемлекет арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастар жылдарында Оңтүстік Корея Өзбекстанның уақытсынынан өткен сенімді досына және сауда серіктесіне айналды. Бүгінгі таңда бұл елдің Өзбекстанның сыртқы сауда саласындағы әріптестері қатарында төртінші орында тұрғаны соның дәлелі.

Өзбекстан президенті Шавкат Мирзиёевтің Корея Республикасына былтырғы мемлекеттік сапары екі ел арасындағы ерекше стратегиялық ынтымақтастық пен халықтар арасындағы достық байланыстардың нығаюындағы жаңадәуірдің басталғанын көрсетті. Соңғы жылдары органикалық және ауқымды сипатқа ие болып кележатқан жемісті ынтымақтастық серіктестіктің ерекше стратегиялық деңгейге көтерілуіне ықпал етті.

Түйін сөздер: Ынтымақтастық, инвестициялық ахуал, шетелдік инвестиция, инвестициялық әлеует, экономикалық байланыстар.

А. Сейлхан, З.А. Какенова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Торгово-экономические отношения между Узбекистаном и Кореей: основные этапы и перспективы сотрудничества

Аннотация. Статья посвящена сотрудничеству между Республикой Узбекистан и Республикой Корея в торгово-экономической сфере. Автор отмечает, что данные страны связывают долгие годы дружбы и сотрудничества, основанные на общепризнанных принципах и нормах международного права. Оба государства уделяют большое внимание вопросам углубления двустороннего сотрудничества в торгово-экономической сфере. За годы сотрудничества между странами сформирована прочная договорно-правовая база, позволяющая создать доверительный инвестиционный климат.

За годы дипломатических отношений между двумя государствами Южная Корея стала надежным другом и торговым партнером Узбекистана, выдержавшим испытание временем. Об этом свидетельствует тот факт, что сегодня эта страна занимает четвертое место в рядах партнеров Узбекистана в сфере внешней торговли.

Государственный визит Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева в Республику Корея в прошлом году ознаменовал начало новой эры в особом стратегическом сотрудничестве двух стран и укреплении дружественных связей между народами. В последние годы плодотворное сотрудничество, которое становится все более органичным и масштабным, способствовало поднятию партнерских отношений на особый стратегический уровень.

Ключевые слова: сотрудничество, инвестиционный климат, иностранные инвестиции, инвестиционный потенциал, экономические отношения.

References

1. Ob utverzhenii strategii investitsionnoi politiki Respubliki Uzbekistan. Available at: <http://invest-in-uzbekistan.org/novosti-uzbekistana/ob-utverzhenii-strategii-investitsionnoj-politiki-respubliki-uzbekistan-do-2025-goda/13.5.2019> [in Russian] (accessed 03.03.2022).
2. Chon De Van. Ekonomicheskoe sotrudnichestvo mezhdu Koreei i Uzbekistanom: tendentsii i perspektivy. *Ekonomika i finansy* [Economic Cooperation between Korea and Uzbekistan: Trends and Prospects. Economics and Finance]. 2011. No. 10. P. 9-16, [in Russian].
3. Itogi 2020 goda: uzbekskaya ekonomika demonstriruet ustoychivost k shokam [Results of the Year 2020: Uzbek Economy Demonstrates Resilience to Shocks]. Available at: <https://review.uz/post/itogi-2020-goda-uzbekskaya-ekonomika-demonstriruet-ustoychivost-k-shokam> [in Russian] (accessed 01.02.2022).
4. Analiz vzaimnoi trgovli mezhdu Kazakhstanom i Uzbekistanom [Analysis of mutual trade between Kazakhstan and Uzbekistan]. Available at: <https://eurasian-research.org/wp-content/uploads/2021/05/Yevraziyskiy-obzor-2020.pdf> [in Russian] (accessed 14.02.2022).
5. Tsentralnaia Azia i Iuzhnaia Koreia: v poiskakh vozmozhnostei dlia narashchivaniia sotrudnichestva [Central Asia and South Korea: looking for opportunities for greater cooperation]. Available at: <https://cabar.asia/ru/tsentralnaya-aziya-i-yuzhnaya-koreya-v-poiskakh-vozmozhnostej-dlya-narashhivaniya-sotrudnichestva> [in Russian] (accessed 26.01.2022).
6. Dadabaev T. Chinese, Japanese, and Korean Inroads into Central Asia: Comparative Analysis of the Economic Cooperation Roadmaps for Uzbekistan. (Washington, East-West Center, 2019, 63 p.).
7. Uzbekistan – Koreia: trgovlia, investitsii, promyshlennaya kooperatsiia [Uzbekistan-Korea: Trade, investments, industrial cooperation]. Available at: <https://mift.uz/ru/news/uzbekistan-koreja-torgovlja-investitsii-promyshlennaya-kooperatsija> [in Russian] (accessed 15.02.2022).
8. Bilateral trade between Uzbekistan and Republic of Korea. Available at: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvp=1%7c860%7c%7c410%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c%7c1 (accessed 29.01.2022).

9. Rezultaty vizita Islama Karimova v Iuzhniyu Koreyu Korea [Results of the visit of Islam Karimov to South Korea]. Available at: https://www.norma.uz/nashi_obzori/rezultaty_vizita_islama_karimova_v_yujnuyu_koreyu [in Russian] (accessed 07.01.2022).

10. Muhsinov A. Economic cooperation between the States of Central Asia and the Republic of Korea. In "Uzbekistan and Korea: economic relations. Tashkent: State Institute of Oriental Studies, 2002. P. 34-58.

11. Islamov B., Islamov D. Uzbekistan – strana novykh vozmozhnostei dlia investorov. Ekonomika i finansy [Uzbekistan - a country of new opportunities for investors. Economics and Finance]. 2016. No.6. P. 2-12, [in Russian].

Information about authors:

Seilkhan Aisulu – Faculty of International Relations, 2nd year doctoral student of the Department of Regional Studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Kakenova Zarina Almasovna – Faculty of International Relations, PhD, Associate Professor of Regional Studies, Eurasian National University name. L.N. Gumilyov, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Сейлхан Айсұлу – Халықаралық қатынастар факультеті, аймақтану кафедрасының 2 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Какенова Зарина Алмасовна – Халықаралық қатынастар факультеті, аймақтану кафедрасының PhD, доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

А.Т. Серикбаева*
А.Н. Оспанова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

*Автор для корреспонденции: a.serikbaeva@mail.ru

Сотрудничество стран Европейского Союза и Центральной Азии в сфере торговли и экономики (на примере Итальянской Республики)

Аннотация. В 2022 году, отмечается тридцатилетие дипломатических отношений между Итальянской Республикой и странами Центральной Азии. Эти тридцать лет продемонстрировали взаимный интерес, дружбу и плодотворное сотрудничество в политических, экономических и культурных сферах между итальянским и народами Центральной Азии. Сегодня в сотрудничестве Итальянской Республики и стран Центральной Азии остаются актуальные вопросы межрегионального и глобального взаимодействия, включая совместную борьбу с негативными последствиями пандемии. В многосторонне формате ставится цель - восстановление докризисных показателей взаимной торговли и инвестиций, а также приоритетные направления взаимодействия стран региона с Италией. Отдельным направлением идет проблема афганского вопроса в этих взаимоотношениях.

В статье рассмотрены вопросы сотрудничества Итальянской Республики со странами Центральной Азии на протяжении 30 лет. Проанализированы основные аспекты двустороннего и многостороннего сотрудничества, проанализированы и определены этапы. В заключении авторы, приходят к выводу, что политический спектр взаимодействия, явился и является важным направлением сотрудничества, однако, только в совокупности с экономическими интересами он способен отвечать нуждам и чаяниям партнеров.

Ключевые слова: Центральная Азия, сотрудничество, политика, внешняя политика Италии, региональные державы, договорно-правовая база.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-147-163>

Поступила: 11.09.2022 / Одобрена: 10.10.2022

Введение

Страны Центральной Азии в последние годы вызывают повышенный интерес не только у региональных держав в лице России и Китая. Среди внешних партнеров активизировались такие внерегиональные игроки как США, ЕС, Индия, Япония и др. Выражением этого интереса стала своеобразная формула центральноазиатской

геополитики, выразившейся в формуле «С5+1».

Италия была первой страной ЕС, принявшей особый формат диалога «1+5», который в настоящее время является привилегированной структурой сотрудничества, используемой также Китаем и Соединенными Штатами для продвижения регионального подхода, учитывающего специфические проблемы и внутренние

Таблица 1. Этапы сотрудничества Италии со странами Центральной Азии

Этапы	Первый этап	Второй этап	Третий этап	Четвертый этап
Годы	1991-1999 гг.	2000-2009 гг.	2010- 2019 г.	С 2019 г. по настоящее время
Содержание сотрудничества	Период становления сотрудничества и формирования договорной базы	Период перехода поставленных задач в практическую плоскость по основным направлениям экономического, торгового и культурного сотрудничества	Дальнейшее расширение сфер сотрудничества между странами и активизация данного процесса	Новый уровень диалога в формате «С5+1»

вопросы пяти центральноазиатских государств.

Актуальность данной статьи определяется растущим интересом со стороны Италии к Центральной Азии, усилившимся после распада СССР. В этой связи особое значение приобретает исследование стратегических целей, основных направлений и приоритетов политики Италии в Центральной Азии, а также ключевых инструментов и механизмов их реализации. При этом необходимо выделить ключевую особенность италяно-центральноазиатских взаимодействий, связанную с большей, по сравнению с другими странами ЕС, активностью в экономической сфере.

Методология исследования

В целях научного и объективного подхода в исследовании взаимоотношений Италии и стран Центральной Азии использовались общепринятые методы научного сбора и анализа фактов, такие как системный подход, сравнительно-исторический метод, метод структурно-функционального анализа, метод синтеза и анализа эмпирических исследований, метод дискурсивного анализа.

1. *Сотрудничество в многостороннем формате.*

Италия, будучи одним из лидеров Европейского Союза, следуя концепции «мира протагонистов» проводит активную внешнюю политику, границы которой выходят далеко за пределы Европы. Динамичное сотрудничество Италии с Центральной Азией логически следуя указанной выше внешнеполитической догме способствует развитию, качественно нового уровня регионального партнерства, в дву- и многостороннем масштабе.

Реалии сегодняшнего дня показывают актуальность высокого интереса стран ЕС вообще, и Италии в частности, к нашему региону. Высокий градус интересов определяется специфическим, транзитным положением Центральной Азии, соединяющим два мира, Востока и Запада. Кроме этого, в условиях возрастающей энергозависимости стран Запада, является важным поиск новых источников углеводородов. Одним из ключевых факторов геостратегической привлекательности наших стран сегодня оказывается перспективность развития всех видов коммуникаций.

Развитие контактов между Итальянской Республикой и странами Центральной Азии в современный период условно можно охарактеризовать следующей таблицей:

Имеющаяся договорно-правовая база, определяющая систему взаимоотношений

Италии со странами ЦА, опирается в основном, на три политико-правовых аспекта:

- во-первых, это система документов, связанная с установлением и определением уровня дипломатических отношений.

- во-вторых, это документация, регламентирующая контакты Италии со странами Центральной Азии в сфере торговли и энергетики.

- в-третьих, это комплекс договоров, определяющих развитие культурно-гуманитарного сотрудничества между Итальянской Республикой и странами Центральной Азии.

Анализ договорно-правовой базы, определяющей и регламентирующей отношения Италии со странами Центральной Азии, показывает, что количественно, преобладает количество договоров, подписанных между Италией и Республикой Казахстан. На втором месте, по количеству заключенных договоров располагается Республика Узбекистан. Третье место занимает Кыргызская Республика и Республика Туркменистан. Последнее место по степени развития занимает договорно-правовая база между Италией и Таджикистаном. Большая часть договоров, регламентирующих отношения между Италией и странами Центральной Азии посвящена вопросам экономики и торговли. Важнейшими являются «Декларация об экономическом сотрудничестве между Республикой Казахстан и Итальянской республикой» [1], «Конвенция между Правительством Республики Казахстан и Правительством Республики Италия об устранении двойного налогообложения в отношении налогов на доход и предотвращении уклонения от налогообложения» [2], «Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Итальянской Республики о взаимном регулировании международных перевозок пассажиров и грузов автомобильным транспортом» [3], «Соглашение между Правительством Республики Узбекистан и Правительством Итальянской Республики о поощрении и

защите инвестиций» [4], «Соглашение между Правительством Республики Узбекистан и Правительством Итальянской Республики о взаимном административном содействии в таможенных делах» [5] и пр.

Повышенное внимание со стороны Италии подтверждается действиями ее официальных представителей: в 2019 году заместитель министра Ди Стефано посетил все пять государств Центральной Азии с целью укрепления политических и дипломатических отношений с этими странами, повышения роли Италии в содействии реализации стратегии евро-азиатского соединения, одного из основных актуальных флагманских проектов. В апреле 2022 года, используя годовщину установления дипломатических отношений с республиками Центральной Азии, Италия оценила дальнейшее сотрудничество с местными органами власти, позиционируя себя как надежного партнера в различных областях. Действительно, 12 апреля 2022 года МИД КР и Итальянское торговое агентство (ПА) организовали страновую презентацию для более чем 120 итальянских компаний, посвященную инвестиционному и экспортному потенциалу страны [6].

Италия занимает стратегическое положение посреди Средиземного моря, которое может быть связано с евразийским рынком и инициативой «Один пояс, один путь» (ОПОП). В марте 2019 года Италия стала первой крупной европейской страной и первым членом G7, подписавшим Меморандум о взаимопонимании с Китаем в отношении данной внешнеполитической инициативы [7]. Это решение, вероятно, открыло предпочтительные каналы диалога между Центральной Азией и Италией. Поскольку Италия хорошо известна за рубежом своими ноу-хау в конкретных секторах, итальянское правительство пыталось диверсифицировать свою торговую и экономическую стратегию, изучая новые пограничные рынки в Евразии. Помимо Франции и Германии, Италия может захотеть найти свое место среди членов Европейского Союза и стать более активной на рынке

Центральной Азии, поскольку местные республики богаты природными ресурсами и играют решающую роль в евразийской взаимосвязи.

Истоки интереса Италии к современной Центральной Азии следует искать в ее непосредственной близости к Афганистану и возможностью распространения в регионе угроз безопасности, таких как незаконный оборот наркотиков, терроризм и религиозный экстремизм. В жесткой цепке с процессами в регионе находятся события в таких государствах Азии как Пакистан и Иран. Так, еще раз находит свое логическое обоснование концепция «мира протагонистов», когда ведущие европейские страны, и особенно Италия, чувствуют некоторую ответственность за события в Азии.

В настоящее время интересы Италии остаются в основном экономическими. Заместитель министра иностранных дел Манило Ди Стефано учредил в регионе ряд бизнес-форумов, чтобы стимулировать взаимодействие с итальянскими предпринимателями, ищущими новые рынки.

Помимо экономики, Италия очень активна в оборонном секторе Центральной Азии. Если взять регион в целом, то на Италию пришлось около 11 процентов от общей стоимости поставок оружия в регион в 2015–2019 годах — сектор, в котором традиционно доминировали Россия, Китай и Украина. Туркменистан является крупнейшим потребителем итальянской военной техники. Согласно данным, опубликованным Европейским союзом, в период с 2007 по 2017 год Туркменистан закупил у государств-членов оружия на сумму 340 миллионов евро, 76 процентов из которых были выплачены итальянским компаниям. С момента обретения независимости от Советского Союза на Италию приходится около 30 процентов закупаемого Ашхабадом оружия, что делает ее крупнейшим партнером Туркменистана [8].

Помимо экономических выгод, Италия может извлечь выгоду из этих углубляющихся

отношений в регионе, поскольку они могут выступать в качестве плацдарма для выхода на более крупные азиатские рынки (см. недавнее признание Рима в качестве партнера по развитию Ассоциации государств Юго-Восточной Азии). Эта роль очевидна в отношении китайской инициативы «Один пояс, один путь» (ОПОП): Италия стала первым членом G7, подписавшим Меморандум о взаимопонимании с Китаем и рекламирующим преимущества проекта в Центральной Азии. Это решение, вероятно, открыло предпочтительные каналы диалога между Центральной Азией и Италией.

2. *Двустороннее сотрудничество. Италия – Казахстан.*

Казахстан остается крупнейшим экономическим партнером Италии в регионе. Дипломатические отношения между Республикой Казахстан и Италией были установлены 12 июля 1991 года. С 1992 года было проведено несколько политических встреч на высоком уровне между представителями Италии и Казахстана. Договор о стратегическом партнерстве был подписан по случаю визита Президента Назарбаева в Рим 5 ноября 2009 года с целью стимулирования экономического и торгового обмена между двумя странами. Эти обязательства помогли развить двустороннее сотрудничество и достигать соглашения в таких областях, как торговля, культурный обмен и борьба с организованной преступностью и незаконным оборотом.

На протяжении трех десятилетий двустороннее сотрудничество между двумя государствами неизменно отличалось партнерским характером отношений и взаимовыгодными интересами как в политической, так и в экономической сферах. Стороны достигли прочного политического консенсуса в пользу дальнейшего динамичного укрепления двусторонних связей во всех областях. Диалог на высшем уровне поддерживается интенсивными контактами между законодательными, исполнительными и судебными органами власти.

Италия рассматривает Казахстан как геополитический мост между Европой

Таблица 2. Экспорт и импорт Италия-Казахстан

Итальянский экспорт в Казахстан	2019	2020	2021	январь-август 2021 г.	январь-август 2022 г.
Итого (млн. €)	1088,3	565,46	499,22	320,53	490,48
Итальянский импорт из Казахстана	2019	2020	2021	январь-август 2021 г.	январь-август 2022 г.
Итого (млн. €)	2110,51	1262,54	1183,49	803,53	2469,98

и Азией и, являясь активной участницей трансатлантического партнерства, с пониманием и поддержкой относится к внешнеполитическим приоритетам РК, в том числе к процессу СВМДА.

Динамичное развитие казахстанско-итальянского сотрудничества по всем направлениям, представляющим взаимный интерес, высокий рост двусторонней торговли и отсутствие разногласий по вопросам международного развития и основным проблемам современности положили начало новому этапу двусторонних отношений – казахстанско-итальянскому стратегическому партнерству.

Соглашение между Италией и Казахстаном было подкреплено тремя встречами, состоявшимися за двухлетний период 2014-2015 годов между тогдашним президентом Ренци и президентом Назарбаевым, а также бизнес-форумом, проведенным в Милане в рамках выставки Expo в июне 2015 года, в ходе которого две страны заключили более 20 торговых соглашений на сумму 500 миллионов долларов [9]. Таким образом, институциональное сотрудничество по экономическим вопросам продолжилось в рамках периодических встреч двусторонней смешанной комиссии (последняя встреча состоялась в Риме в 2018 году) и двустороннего бизнес-форума, состоявшегося в Нур-Султане по случаю визита заместителя госсекретаря по иностранным делам distinguished Манлио Ди Стефано в ноябре 2019 г. [10]

Италия является стратегическим торговым партнером Казахстана: по казахстанской статистике, фактически с 2018 года находится на первом месте среди стран-получателей

казахстанского экспорта и на третьем месте по коммерческому обмену, уступая России и из Китая, прежде всего благодаря к притоку нефти, добываемой группой ENI, работающей с 1992 года на обширных месторождениях Каспийского моря [11]. Итальянский энергетический гигант ENI является важным партнером в Казахстане, около 10% всей добычи нефти которого приходится на эту страну [12].

В 2019 году итальянский экспорт в Казахстан достиг рекордной цифры в 1 088 млн евро [13] и был сконцентрирован в основном в секторе машин и средств производства, обслуживающих энергетический и нефтехимический секторы. Из-за негативного влияния пандемии COVID-19 на мировую экономику экспорт Италии в 2020 году упал на 48%.

В то же время снижение импорта казахстанской продукции составило -40,2%, в основном за счет сокращения поставок сырьевых товаров, таких как сырая нефть, цветные металлы, уголь и зерновые, которые вместе составляют около 90% всего казахстанского экспорта в Италию (табл.2).

По данным Национального банка РК, в 2021 году объем прямых иностранных инвестиций из Италии составил 122,8 млн долларов. Объем взаимного товарооборота между нашими странами за 2021 год составил 9,6 млрд долларов (экспорт – 8,8 млрд долларов и импорт – 0,8 млрд долларов) [15]. По итогам первой половины 2022 года общий объем товарооборота между Казахстаном и Италией достиг 8 млрд долларов США [16]. Ключевыми направлениями торгово-экономического сотрудничества являются энергетика, разведка

и добыча природных ресурсов, строительство, инфраструктура, транспорт, коммуникации, сельское хозяйство, научно-технологическая отрасль. В Казахстане успешно работают более 250 компаний с итальянским участием.

В целях развития двусторонних контактов была создана Межправительственная рабочая группа по промышленному и экономическому сотрудничеству и обмену, а также парламентская Группа дружбы «Казахстан-Италия» [17].

В целом, 200 итальянских компаний работают в казахстанском нефтегазовом секторе, строительстве, развитии инфраструктуры и энергетики [18].

Италия-Узбекистан

Вторым центральноазиатским экономическим партнером для Италии является Узбекистан. Две страны установили дипломатические отношения в 1992 году. С тех пор Италия и Узбекистан сотрудничают в различных областях, подтверждая свое желание осуществлять свое сотрудничество, в частности, в двусторонней торговле.

В 90-е годы в Узбекистане работало около 20 узбекско-итальянских предприятий, были аккредитованы 8 представительств итальянских фирм, которые осуществляли: переработку и производство сельскохозяйственной продукции; переработку вторичных ресурсов; производство продукции химической промышленности; шубно - меховых изделий; лекарственных препаратов; оказание услуг

в сфере обслуживания; производство строительных материалов. Наибольшую активность в освоении узбекского рынка проявляли итальянские компании, связанные с переработкой продукции сельского хозяйства, и, прежде всего, хлопка.

27 мая 2022 года в Риме состоялась встреча Заместителя Премьер-министра – Министра инвестиций и внешней торговли Республики Узбекистан Сардора Умурзакова с Министром иностранных дел и международного сотрудничества Италии Луиджи Ди Майо. Встреча стала возможностью рассмотреть текущее состояние узбекско-итальянских отношений и выработать меры по их дальнейшему укреплению. Обсуждая широкую повестку узбекско-итальянского сотрудничества, стороны уделили особое внимание усилиям по дальнейшему наращиванию инвестиционного, торгово-экономического и культурно-гуманитарного сотрудничества [19].

Положительные результаты отмечены в развитии взаимной торговли: по итогам 2021 года объем торговли между Узбекистаном и Италией увеличился на 25%. Тенденции роста наблюдались и в первом квартале текущего года за счет увеличения поставок текстиля, продуктов питания, кожгалантереи, оборудования и других товаров.

Количество предприятий с участием итальянского капитала, действующих в Узбекистане, за последние пять лет удвоилось, охватив такие новые направления, как горнодобывающий сектор, металлургия, нефтехимическая и электротехническая

Таблица 3. Товарооборот между Узбекистаном и Италией

Таблица 2. Экспорт и импорт Италия-Казахстан	2019	2020	2021	январь-август 2021 г.	январь-август 2022 г.
Итого (млн. €)	312,49	307,96	365,88	224,18	292,14
Изменять (%)	-2,3	-1,5	21		30,3
Итальянский импорт из Узбекистана	2019	2020	2021	январь-август 2021 г.	январь-август 2022 г.
Итого (млн. €)	30,8	14,28	39,82	21,41	62,64
Изменять (%)	80,7	-53,6	178,8		192,5

промышленность, производство строительных материалов (табл.3).

В течение текущего 2022 года, перед встречей заместителя премьер-министра – министра инвестиций и внешней торговли Республики Узбекистан Сардора Умурзакова с министром иностранных дел и международного сотрудничества Италии Луиджи Ди Майо, были и другие признаки, которые подчеркивали стремление Рима активизировать свое сотрудничество и партнерство с Ташкентом. Например, в феврале 2022 года в Риме состоялась презентация книги, посвященная 30-летию установления итало-узбекских дипломатических отношений, на которой присутствовал первый заместитель директора Агентства культурного наследия при Министерстве туризма и спорта Республики Узбекистан Турсунали Кузиев и посол Италии в Узбекистане Агостино Пинна. [21]

В марте 2022 года в Университете мировой экономики и дипломатии в Ташкенте состоялся круглый стол, посвященный 30-летию установления дипломатических отношений между Узбекистаном и Италией, в котором приняли участие Чрезвычайный и Полномочный Посол Италии в Узбекистане Агостино Пинна и Первый заместитель Председателя Сената Олий Мажлиса, ректор Университета мировой экономики и дипломатии Содик Сафоев. В ходе мероприятия стороны подтвердили хорошие отношения между Италией и Узбекистаном и наметили перспективы дальнейшего сотрудничества в различных сферах. [22]

10 мая 2022 года в Риме состоялся 7-й раунд политических консультаций между МИД Узбекистана и Италии. Заместитель министра иностранных дел Узбекистана Гайрат Фозилов возглавил узбекскую делегацию и встретился с Государственным секретарем по иностранным делам Министерства иностранных дел и международного сотрудничества Италии Манлио Ди Стефано. Фозилов и Ди Стефано уделили внимание вопросам активизации экономической дипломатии для увеличения взаимной торговли и реализации

перспективных совместных инвестиционных проектов и торговых контрактов. [Узбекистан и Италия активизируют экономическую дипломатию [23].

Значительное итальянское присутствие в Узбекистане и, следовательно, в Центральной Азии также поддерживает стратегию Европейского Союза в регионе, цель которой состоит в том, чтобы сосредоточиться на устойчивости (охватывающей такие области, как права человека, безопасность границ и окружающая среда), процветании (с сильным упором на связность) и региональное сотрудничество. В этом контексте Узбекистан может извлечь выгоду из присутствия Италии на своей территории, привлекая прямые иностранные инвестиции (ПИИ) и диверсифицируя своих экономических и торговых партнеров, тем самым уменьшая влияние Москвы и Пекина.

Италия-Туркменистан

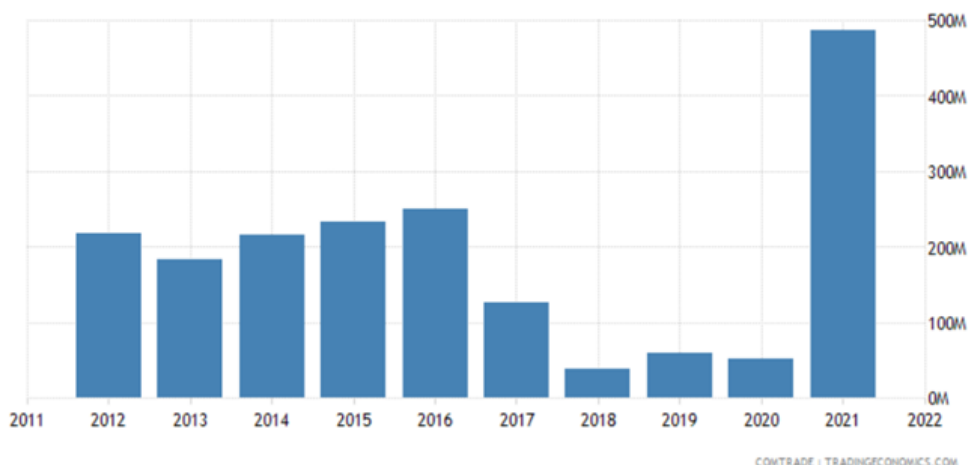
Дипломатические отношения между Туркменистаном и Италией были установлены 9 июня 1992 года. С декабря 2013 года в Туркменистане функционирует Посольство Итальянской Республики, а с декабря 2016 года в Италии начало действовать Посольство Туркменистана.

В Туркменистане осуществляют свою деятельность такие компании, как «ENI», «Valvitalia», «Pietro Fiorentini S.h.A», «Pro Business S.r.l», «ETD European Technology Development S.r.l», «Geieurasiamed», «Comair S.p.A.» (ТКНПЗ), «Chimec S.p.A.», «Maschio Gaspardo», «Marzoli», «Helikopters Italia S.r.l Unipersonale».

Госагентство «Туркмен довлет хабарлары» ранее сообщало, что на сегодняшний день в Туркменистане зарегистрировано 22 инвестиционных проекта на общую сумму около 13 миллионов долларов США и 16 предприятий с участием итальянского капитала [24].

В 2019 году Италия заняла 3-е место во внешней торговле Туркменистана, при этом двусторонний товарооборот составил более \$1,5 млрд [25]

Диаграмма 1. Экспорт Италии в Туркменистан

Источник: Italy Exports to Turkmenistan [26].

Согласно базе данных COMTRADE Организации Объединенных Наций по международной торговле, экспорт Италии в Туркменистан в 2021 году составил 486,41 миллиона долларов США (диаграмма 1).

По данным Istat, в период с января по ноябрь 2020 года стоимость итальянского экспорта в Туркменистан составила 36,1 млн. евро по сравнению с импортом в размере 76,3 млн, из которых 69,7 млн приходится на продукты, полученные в результате переработки нефти.

За тот же период времени национальные статистические учреждения Туркменистана вместо этого сообщают значения, которые составляют, соответственно, 49,7 млн. долларов США и 23,0 млн долларов США [27] Группа ENI, присутствующая в стране с 2008 года после приобретения нефтяной компании Burren, намерена еще больше укрепить свои позиции за счет значительного увеличения своих инвестиций, которые, однако, проходят через пересмотр действующих соглашений с местными властями. .

Еще одна компания, действующая в стране, также имеющая местные офисы в Ашхабаде, — это RINA, которая участвовала в проектах по созданию и сертификации заводов в энергетическом секторе, но не только.

Стоит отметить, что после двусторонних бизнес-форумов, организованных в 2018 и

2019 годах, SACE также проявила готовность финансировать проекты в стране.

Роль Италии как коммерческого партнера не ограничивается энергетическим сектором, она также очень сильна в тяжелой промышленности, области, в которой роль национальных компаний, которые до сих пор участвовали в проектах только косвенно, в основном в качестве поставщиков промежуточных товаров .

Несмотря на «второстепенную» роль, вклад итальянских компаний все же был принципиальным, поскольку только благодаря им реализуются проекты в области нефтехимии (заводы по производству полимеров, удобрений, дистрибуция углеводородов) и связи и транспорта (Порт Туркменбаши, прибрежный город на Каспийском море). Туркменские власти также выразили заинтересованность в расширении двустороннего сотрудничества на сельское хозяйство, аэрокосмическую промышленность, связь, инфраструктуру, медико-фармацевтическую и текстильную отрасли.

С другой стороны, перспективы туркменского импорта потребительских товаров более неопределенны, в настоящее время они достаточно малы из-за принятой в стране автаркической политики,

направленной на защиту национального производства.

Посольство начало свою деятельность в 2013 году с активной поддержки и продвижения двустороннего экономического сотрудничества посредством организации бизнес-форумов и содействия обменам на высоком уровне, а также посредством визитов туркменских делегаций в Италию.

11 июля 2019 года в Риме состоялась встреча Президента Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедова с Президентом Республики Серджио Маттареллой. Встреча, которая сама по себе уже имела очень высокий статус, также имела важное значение для потенциальных последствий в экономико-коммерческой сфере, поскольку на ней присутствовало высшее руководство некоторых из наиболее важных итальянских компаний, работающих в наиболее интересных секторах для Туркменистана. По случаю встречи и последующего телефонного разговора между двумя главами государств в сентябре 2020 года была подтверждена общая воля к укреплению и расширению стратегического сотрудничества в других секторах, помимо энергетики, а также в сфере культуры и туризма.

В том же сентябре 2020 года в целях расширения двустороннего сотрудничества и содействия созданию благоприятной среды для инвестиций было ратифицировано двустороннее соглашение о поощрении и защите инвестиций, срок действия которого составляет десять лет и которое предусматривает возможность продления еще на 5 лет.

Италия - Кыргызстан

24 марта 2022 года между Итальянской Республикой и Республикой Кыргызстан отмечалось тридцатилетие дипломатических отношений между. Посольство Кыргызстана в Италии открылось в августе 2020 года.

Одной из приоритетных отраслей экономики Кыргызстана является гидроэнергетика. Гидроэнергетические ресурсы республики состоят из 268 рек,

97 крупных каналов и 18 водохранилищ, потенциал которых составляет около 145 млрд кВт.ч ежегодной выработки электроэнергии [28]. Однако этот потенциал используется только на 10%. По мнению посла Кыргызстана в Италии Т.Базарбаева, итальянские инвестиции в этот сектор могут стать решающими [29].

Отношения между Италией и Кыргызстаном страдают из-за расстояния и ограниченного интереса Италии к ограниченному по количеству и труднодоступному рынку. Однако в последние годы появились признаки повышенного внимания: 14 февраля 2013 г. в Бишкеке было подписано соглашение о культурном, научном и технологическом сотрудничестве [30], в 2016 г. — об освобождении от виз в дипломатических паспортах [31] и о защите инвестиций и Меморандум о сотрудничестве между министерствами внутренних дел. В 2021 году главы внешнеполитических ведомств Кыргызстана и Италии провели три встречи: в сентябре прошла короткая ознакомительная встреча на полях общих дебатов Генеральной Ассамблеи ООН в Нью-Йорке, в ноябре 2021 года состоялся первый официальный визит Главы МИД Кыргызстана Руслана Казакбаева в Италию по линии двусторонней дипломатии. В ходе визита глава внешнеполитического ведомства Р.Казакбаев провел встречи со своим визави Луиджи Ди Майо, президентом Сената Марией Элизабеттой Альберти-Казеллати, вице-мэром города Рим Сильвией Скоцеззе, главой Агентства торговли и инвестиций (ICE) Роберто Луонго. В процессе переговоров были достигнуты определенные договоренности о необходимости наращивания потенциала двустороннего диалога [32].

Учитывая, что Италия является одним из крупнейших в мире производителей текстиля, одежды и обуви, а также учитывая, что кыргызская текстильная и швейная промышленность являются предприятиями с высоким экспортным потенциалом, на недавней встрече итало-киргизские представители заявили о готовности

развивать двустороннее сотрудничество в данном направлении. Кыргызская швейная продукция с брендом «Сделано в Кыргызстане» пользуется большим спросом на рынках России и Казахстана.

Туризм является еще одной жизненно важной отраслью кыргызской экономики. Основными странами, генерирующими туристические потоки в Кыргызстан, являются Россия, Казахстан и Узбекистан. Расширение сотрудничества в этой области может подтолкнуть итальянцев к изучению возможностей проведения отпуска в этих странах.

Наконец, недорогие энергоресурсы и наличие квалифицированного персонала – вот аспекты, привлекающие итальянские бренды. Кыргызская Республика является участником Всеобщей схемы преференций плюс (GSP+) [33] и будет освобождена от таможенных тарифов на семь лет, поэтому товары с маркировкой могут беспешинно экспортироваться в Италию.

Что касается аграрного сектора, то и в этой сфере идет активное сотрудничество. 7 октября 2022 года в Кыргызстане прошел бизнес-форум Торгово-промышленной палаты (ТПП) с участием компаний из Италии. Миссией бизнесменов Италии было наладить экспорт сухофруктов, медовой продукции и орехов из Кыргызстана. В рамках официальной части между ТПП и Фондом «Сельскохозяйственного округа Барбаджа» был подписан меморандум о сотрудничестве, открывающий новые возможности для бизнеса двух стран и продвижения кыргызской продукции в Италии. Итальянская делегация также озвучила намерение оказать содействие компаниям и предпринимателям республики в обучении производства сыра из козьего молока, отвечающим мировым стандартам. [34]

Италия- Таджикистан

Дипломатические отношения между Республикой Таджикистан и Итальянской Республикой установлены 15 мая 1992 года. С 2007 года состоялся ряд политических

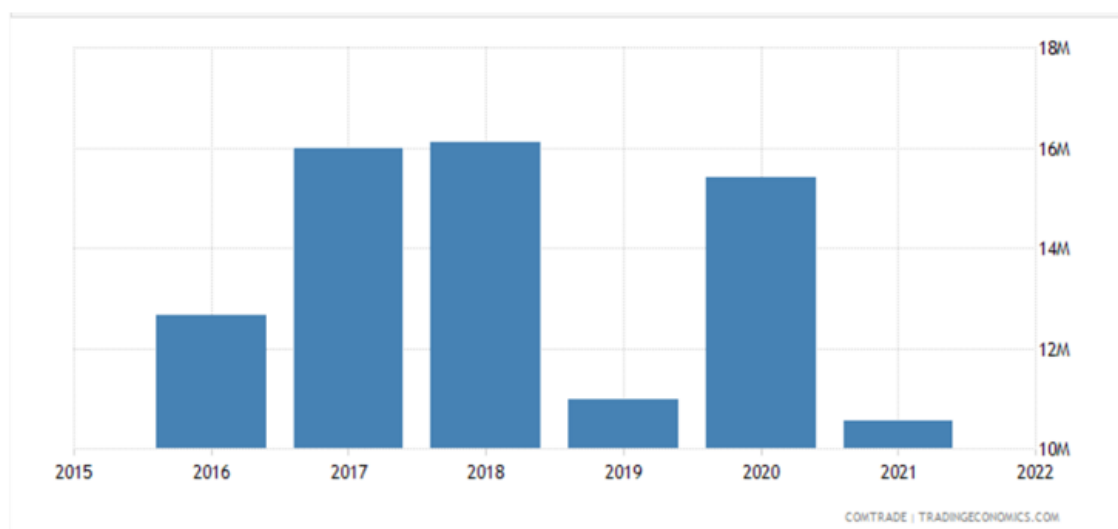
визитов на высшем и высоком уровне. Основными вопросами для обсуждения являются сотрудничество в технической промышленной и экономической областях, торговом и культурном направлениях, а также по проблемам безопасности, окружающей среды. Особое беспокойство у итальянской стороны вызывает ситуация в Афганистане, поэтому стороны работают над созданием единых подходов в борьбе с терроризмом, экстремизмом, незаконным оборотом наркотиков, транснациональной преступностью и другими угрозами безопасности

Важным вопросом двустороннего сотрудничества является также строительство Рогунской ГЭС. 1 июля 2016 года Президент Таджикистана Эмомали Рахмон принял главу итальянской компании «Salini Impregilo S.p.A.» Пиетро Салини, которая по итогам международного тендера принялась за возведение плотины Рогунской ГЭС в Таджикистане. Между Таджикистаном и итальянской компанией подписано соглашение о сотрудничестве, в рамках которого для проектирования, закупки оборудования и строительства Рогунской ГЭС таджикской стороной будет выделено 3,9 миллиардов долларов США, а итальянская компания выступит подрядчиком [35].

Проект Рогунской ГЭС – это впечатляющий проект, который удвоит энергетический потенциал Таджикистана за счет производства чистой и возобновляемой энергии, помогая поддерживать процесс устойчивого развития страны. Расположен в 90 километрах от Душанбе вверх по течению реки Вахш, в горах Памира, с высотой 335 метров на высоте 1300 метров над уровнем моря. Рогунская ГЭС станет самой высокой плотиной в мире, побив рекорд Нурекской ГЭС, также расположенной в Таджикистане.

В июле 2022 года итальянская компания Webuild достигла важной вехи в проекте Рогунской ГЭС в Таджикистане, начав заливку бетона для строительства плотины. Webuild является мировым лидером в строительстве гидроэлектростанций, построив более 300

Диаграмма 2. Экспорт из Таджикистана в Италию

Источник: Tradingeconomics.com [38]

плотин и гидроэлектростанций общей установленной мощностью 52 900 МВт. Запуск станции позволит Таджикистану удовлетворить растущий спрос на энергию, особенно в зимние месяцы, и экспортировать часть произведенной энергии в соседние страны. Когда все шесть турбин мощностью 600 МВт будут запущены и проект будет завершен, установленная мощность Рогунской ГЭС составит 3600 МВт, что эквивалентно трем ядерным реакторам. Это сделает Рогунскую ГЭС крупнейшей в Центральной Азии [36].

Торговый баланс имеет небольшие, но растущие цифры. За 11 месяцев 2021 года (январь-ноябрь) – общая сумма товарооборота достигла 30477,9 тыс. долларов США (экспорт – 9471,8 тыс. долларов США, импорт – 21006,1 тыс. долларов США). [37]. При этом экспорт товаров из Таджикистана в Италию в 2021 году составил чуть более 10 млн.долларов США. (диаграмма 2).

С 1992 года в Худжанде работает итальянское предприятие Carrera, которое использует таджикский хлопок для производства текстиля и джинсов на экспорт.

Импорт итальянского оборудования и технологий в основном касается сектора пищевой промышленности (переработка пшеницы и макаронных изделий), а также

развития теплиц и плантаций фруктовых деревьев.

Выводы

Подводя итоги данного исследования, можно сделать следующие выводы.

1. Двусторонние политические отношения между Итальянской Республикой и странами Центральной Азии отличаются высокой интенсивностью контактов, действующей нормативно-документальной базой, они характеризуются как дружественные, частично выходящие на уровень стратегического партнерства;

2. На примере анализа политики Италии в ЦА можно сделать обоснованный вывод о том, что проводимая политика нацелена на конструктивный диалог, в ходе которого определяются приоритеты и направления взаимоотношений. Логика выстраивания отношений направлена на преодоление трудностей и достижения положительных результатов;

3. Италия является одним из важных торговых и экономических партнеров стран ЦА в Южной Европе, в силу чего состоянию отношений с этой страной уделяется особое внимание. Двусторонние отношения

строятся на фундаментальной основе взаимодополняемости экономик стран, а также в рамках Европейского сообществ и нацелены на содействие экономическому росту и подъему благосостояния обеих стран.

4. Политический диалог между Италией и странами Центральной Азии можно ранжировать следующим образом. Наиболее интересны и приоритетны для Италии в плане построения политического диалога Казахстан и Узбекистан. Это подтверждается уровнем развития договорно-правовой базы, активностью контактов с высшим руководством. Есть некоторый потенциал в плане усиления взаимодействия с Туркменистаном, однако это дело некоторой перспективы, потому что нейтральные позиции данной республики удаляют ее от центральноазиатских дел, и осложняют диалог с внешним миром. Говоря о степени развития политических контактов между Италией и Кыргызстаном и Таджикистаном следует говорить о поддержании необходимых контактов, но не об активном интересе, что связано с общим положением этих стран в регионе и мире.

5. Италия намерена строить свое сотрудничество с Центральной Азией не только в сфере политики и экономики, но и в конкретном контексте двусторонних культурных – гуманитарных отношений. Сотрудничество Италии с государствами Центральной Азии в области культуры и гуманитарного взаимодействия имеет достаточную договорно-правовую базу, предусматривающую приоритетные направления сотрудничества, формы сотрудничества и пути реализации.

6. Перспективной сферой развития сотрудничества является сфера образования

и науки, и то, что ее функционирование определяет небольшое количество договоров, говорит о необходимости ее расширения в связи с тем, что все большее и большее значение сегодня отводится построению диалога с помощью «мягкой» и «умной» силы. А развивать данное направление возможно через развитие контактов в сфере науки, образования и наукоемких технологий, которыми могут считаться, например, инновационные проекты в сфере ИТ.

7. Фундаментом сотрудничества Италии с Центральной Азией является сырьевой фактор, в особенности энергоресурсы региона. Но, как неоднократно подчеркивало политическое руководство центральноазиатского региона, для дальнейшего плодотворного развития сотрудничества необходимо развивать и другие сферы. Страны Центральной Азии могут предложить Италии различные варианты сотрудничества и, прежде всего, в неэнергетическом секторе. Одними из перспективных направлений сотрудничества может стать сфера туризма, проект возрождения Великого Шелкового пути, а также развитие информационных и коммуникационных технологий.

Таким образом, проведенный авторами системный анализ развития отношений между Италией и странами Центральной Азии показал, что выбранные в начале 90-х гг. XX века партнеры оказались способны подтвердить выданный им «кредит доверия» и стать надежными экономическими партнерами на новом для Италии рынке. Политический спектр взаимодействия, явился и является важным направлением сотрудничества, однако, только в сцепке с экономическими интересами он способен отвечать нуждам и чаяниям партнеров.

Список литературы

1. «Декларация об экономическом сотрудничестве между Республикой Казахстан и Италийской Республикой» [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1015085. (дата обращения: 15.09.2022).
2. «Конвенция между Правительством Республики Казахстан и Правительством Республики Италия об устранении двойного налогообложения в отношении налогов на доход и предотвращении

- уклонения от налогообложения» [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014059 (дата обращения: 15.09.2022).
3. «Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Итальянской Республики о взаимном регулировании международных перевозок пассажиров и грузов автомобильным транспортом [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1031184 (дата обращения: 15.09.2022).
 4. «Соглашение между Правительством Республики Узбекистан и Правительством Итальянской Республики о поощрении и защите инвестиций» [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://docs.cntd.ru/document/499036300> (дата обращения: 15.09.2022).
 5. «Соглашение между Правительством Республики Узбекистан и Правительством Итальянской Республики о взаимном административном содействии в таможенных делах» [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31533087 (дата обращения: 15.09.2022).
 6. Сильвия Болтук. Италия открывает возможности для бизнеса в Кыргызстане [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.specialeurasia.com/2022/04/14/italy-kyrgyzstan-business/> (дата обращения 15.09.2022).
 7. Italy joins China's Belt and Road Initiative [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.aljazeera.com/economy/2019/3/23/italy-joins-chinas-belt-and-road-initiative> (дата обращения 15.09.2022).
 8. Italian Business in Central Asia In and Around the Energy Sector [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://edizionicafoscari.unive.it/media/pdf/books/978-88-6969-377-9/978-88-6969-377-9-ch-15.pdf> (дата обращения: 15.09.2022).
 9. Казахстан и Италия заключили 20 соглашений на общую сумму в 500 млн долларов. [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://infomburo.kz/novosti/kazahstan-i-italiya-zaklyuchili-20-soglasheniy-na-obshchuyu-summu-v-500-mln-dollarov-7357.html> (дата обращения: 15.09.2022).
 10. Homepage KAZAKHSTAN https://www.infomercatiesteri.it/paese.php?id_paesi=130 (дата обращения: 15.09.2022). Казахстан настроен нарастить добычу нефти на месторождениях Кашаган и Карачаганак [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://neftegaz.ru/news/partnership/690121-kazahstan-nastroen-narastit-dobychu-nefti-na-mestorozhdeniyakh-kashagan-i-karachaganak/> (дата обращения: 15.09.2022).
 11. Italian Business in Central Asia. In and Around the Energy Sector [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://edizionicafoscari.unive.it/media/pdf/books/978-88-6969-377-9/978-88-6969-377-9-ch-15.pdf> (дата обращения: 15.09.2022).
 12. Italy and Central Asia: A Relationship on the Rise [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://oxussociety.org/italy-and-central-asia-a-relationship-on-the-rise/> (дата обращения: 15.09.2022).
 13. [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.infomercatiesteri.it/scambi_commerciali.php?id_paesi=130 (дата обращения: 15.09.2022).
 14. Италия готова расширять сотрудничество с Казахстаном [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://kapital.kz/economic/105992/italiya-gotova-rasshiryat-sotrudnichestvo-s-kazahstanom.html> (дата обращения: 15.09.2022).
 15. Казахстан – Италия: 30 лет со дня установления дипломатических отношений. [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://dknews.kz/ru/politika/248879-kazahstan-italiya-30-let-so-dnya-ustanovleniya> (дата обращения: 15.09.2022).
 16. Казахстан – Италия: 30 лет со дня установления дипломатических отношений. [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://dknews.kz/ru/politika/248879-kazahstan-italiya-30-let-so-dnya-ustanovleniya> (дата обращения 15.09.2022).
 17. Итальянские бизнесмены увеличат инвестиции в Казахстан [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://24.kz/ru/news/economy/item/547296-italyanskie-biznesmeny-uvelichat-investitsii-v-kazahstan> (дата обращения 15.09.2022).
 18. Обсуждены перспективы укрепления узбекско-итальянских [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <http://mift.uz/ru/news/obsuzhdeny-perspektivy-ukreplenija-uzbeksko-italjanskih-otnoshenij> (дата обращения: 15.09.2022).
 19. Италии вышла в свет книга об узбекско-итальянских отношениях (Book on Uzbek-Italian relations published in Italy). [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.planet360.info/ru/2022/02/15/v-italii-vyshla-v-svet-kniga-ob-uzbeksko-italjanskimi-otnosheniyah/> (дата обращения: 15.09.2022).
 20. Дипломатическим отношениям Узбекистана и Италии – 30 лет [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://uzreport.news/society/diplomaticheskimi-otnosheniyam-uzbekistana-i-italii-30-let> (дата обращения: 15.09.2022).

21. Uzbekistan and Italy step up economic diplomacy. [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.trend.az/casia/uzbekistan/3593681.html>. (дата обращения: 15.09.2022).
22. Туркменистан и Италия обсудили перспективы промышленного сотрудничества. [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://kabar.kg/news/turkmenistan-i-italia-obsudili-perspektivy-promyshlennogo-sotrudnichestva/> (дата обращения: 15.09.2022).
23. Президенты Туркменистана и Италии обсудили приоритетные направления партнерства, в том числе в сфере ТЭК [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.oilgas.gov.tm/ru/posts/news/602/prezidenty-turkmenistana-i-italii-obsudili-prioritetnye-napravleniya-partnerstva-v-tom-chisle-v-sfere-tek> (дата обращения: 15.09.2022).
24. Italy Exports to Turkmenistan <https://tradingeconomics.com/italy/exports/turkmenistan>
25. Overview (TURKMENISTAN) [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.infomercatiesteri.it/overview.php?id_paesi=166 (дата обращения: 15.09.2022).
26. Водные ресурсы – во благо развития страны. [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.water.gov.kg/index.php?option=com_k2&view=item&id=1736:vodnye-resursy-vo-bлаго-ra-zvitiya-strany&Itemid=1437&lang=ru (дата обращения: 15.09.2022).
27. (Кыргызстан приглашает итальянских инвесторов [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.planet360.info/ru/2022/03/23/kyrgyzstan-priglashtet-italianskih-investorov-2/>). (дата обращения: 15.09.2022).
28. Соглашение о культурном, научном и технологическом сотрудничестве [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.vb.kg/doc/216478_glava_mida_obsydil_s_italianskoy_delegaciyey_problemy_trydovyh_migrantov.html (дата обращения: 15.09.2022).
29. Об освобождении от виз в дипломатических паспортах [Kyrgyzstan and Italy signed agreement on exemption of visa requirements for holders of diplomatic passports [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://silkroadnews.org/en/news/kyrgyzstan-and-italy-signed-agreement-on-exemption-of-visa-requirements-for-holders-of-diplomatic-passports> (дата обращения: 15.09.2022).
30. Кыргызстан приглашает итальянских инвесторов [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.planet360.info/ru/2022/03/23/kyrgyzstan-priglashtet-italianskih-investorov-2/>). (дата обращения: 15.09.2022).
31. The European Union and the Kyrgyz Republic [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.eea.europa.eu/kyrgyz-republic/european-union-and-kyrgyz-republic_en?s=301 (дата обращения: 15.09.2022).
32. Продукцию Кыргызстана будут продвигать в Италии. [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://economist.kg/novosti/2022/10/07/produkciju-iz-kyrgyzstana-budut-prodvigat-v-italii/> (дата обращения: 15.09.2022).
33. Отношения Таджикистана с Италией [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://mfa.tj/ru/main/view/172/otnosheniya-tadzhikistana-s-italiei> (дата обращения: 15.09.2022).
34. Президент Таджикистана обсудил с главой Webuild строительство Рогунской ГЭС [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://sng.today/dushanbe/24012-prezident-tadzhikistana-obsudil-s-glavoj-webuild-stroitelstvo-rogunskoj-gjes.html> (дата обращения: 15.09.2022).
35. Bilateral relations of Tajikistan with Italy [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.mfa.tj/en/main/view/172/bilateral-relations-of-tajikistan-with-italy> (дата обращения: 15.09.2022).
36. Экспорт из Таджикистана в Италию Italy [Электон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://tradingeconomics.com/tajikistan/exports/italy#:~:text=Tajikistan%20Exports%20to%20Italy%20was,updated%20on%20November%20of%202022.> (дата обращения: 15.09.2022).

А.Т. Серікбаева, А.Н. Оспанова

А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Еуропалық Одақ және Орталық Азия елдерінің сауда және экономика саласындағы ынтымақтастығы (Италия Республикасының мысалында)

Аңдатпа. 2022 жылы Италия республикасы мен Орталық Азия елдері арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастың 30 жылдығы тойланады. Осы отыз жыл Италия мен Орталық Азия халықтары арасындағы саяси, экономикалық және мәдени салалардағы өзара қызығушылықты, достық пен жемісті ынтымақтастықты көрсетті. Бүгінгі таңда Италия республикасы мен Орталық Азия елдерінің ынтымақта-

стығында аймақаралық және жаһандық ынтымақтастықтың өзекті мәселелері, соның ішінде індеттің жағымсыз салдарларымен бірлесіп күресу де сақталуда.

Көпжақты форматта өзара сауда мен инвестицияның дағдарысқа дейінгі көрсеткіштерін, сондай-ақ аймақ елдері мен Италия арасындағы өзара іс-қимылдың басым бағыттарын қалпына келтіру мақсаты қойылған. Бұл қарым-қатынастардағы ауған мәселесінің мәселесі бөлек сала.

Мақалада Италия Республикасының Орталық Азия елдерімен 30 жылдағы ынтымақтастығы мәселелері қарастырылған. Екіжақты және көпжақты ынтымақтастықтың негізгі аспектілері талданып, кезеңдері талданып, айқындалды. Қорытындылай келе, авторлар өзара әрекеттестіктің саяси спектрі ынтымақтастықтың маңызды саласы болды және болып табылады деген қорытындыға келеді, дегенмен ол тек экономикалық мүдделермен бірге серіктестердің қажеттіліктері мен ұмтылыстарын қанағаттандыра алады.

Түйін сөздер: Орталық Азия, ынтымақтастық, саясат, Италияның сыртқы саясаты, аймақтық өкілеттіктер, құқықтық база.

A.T. Serikbayeva, A.N. Ospanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Cooperation between the countries of the European Union and Central Asia in the field of trade and economy (on the example of the Italian Republic)

Abstract. In 2022, the thirtieth anniversary of diplomatic relations between the Italian Republic and the country of Central Asia is celebrated. These thirty years have demonstrated mutual interest, friendship, and fruitful cooperation in political, economic and cultural fields between the Italian and the peoples of Central Asia. Today, in cooperation between the Italian Republic and the countries of Central Asia, topical issues of interregional and global cooperation remain, including the joint fight against the negative consequences of the pandemic.

In the multilateral format, the goal is to restore pre-crisis indicators of mutual trade and investment, as well as priority areas for interaction between the countries of the region and Italy. The problem of the Afghan question in these relations is a separate area.

The article deals with the issues of cooperation of the Italian Republic with the countries of Central Asia for 30 years. The main aspects of bilateral and multilateral cooperation are analyzed, and the stages are analyzed and defined. In conclusion, the authors conclude that the political spectrum of interaction has been and is an important area of cooperation, however, only in conjunction with economic interests is it able to meet the needs and aspirations of partners.

Keywords: Central Asia, cooperation, politics, Italian foreign policy, regional powers, legal framework.

References

1. «Deklaraciya ob ekonomicheskom sotrudnichestve mezhdu Respublikoj Kazahstan i Ita'lyanskoj respublikoj» [Declaration on Economic Cooperation between the Republic of Kazakhstan and the Italian Republic]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1015085 deklaraciya [in Russian]. (accessed 15.09.2022).
2. «Konvenciya mezhdu Pravitel'stvom Respubliki Kazahstan i Pravitel'stvom Respubliki Italiya ob ustraneniі dvojnogo nalogooblozheniya v otnosheniі nalogov na dohod i predotvrashcheniі ukloneniya ot nalogooblozheniya» [Convention between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Republic of Italy for the Elimination of Double Taxation with Respect to Taxes on Income and for the Prevention of Fiscal Evasion]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014059 konvenciya [in Russian]. (accessed 15.09.2022).
3. «Soglashenie mezhdu Pravitel'stvom Respubliki Kazahstan i Pravitel'stvom Ita'lyanskoj Respubliki o vzaimnom regulirovaniі mezhdunarodnyh perevozok passazhirovo i gruzov avtomobil'nyim transportom» [Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Italian Republic

on mutual regulation of international transportation of passengers and goods by road transport]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1031184_soglashenie [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

4. «Soglashenie mezhdru Pravitel'stvom Respubliki Uzbekistan i Pravitel'stvom Ital'yanskoj Respubliki o pooshchrenii i zashchite investicij» [Agreement between the Government of the Republic of Uzbekistan and the Government of the Italian Republic on the Promotion and Protection of Investments]. Available at: https://docs.cntd.ru/document/499036300_soglashenie [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

5. «Soglashenie mezhdru Pravitel'stvom Respubliki Uzbekistan i Pravitel'stvom Ital'yanskoj Respubliki o vzaimnom administrativnom sodejstvii v tamozhennyh delah» [Agreement between the Government of the Republic of Uzbekistan and the Government of the Italian Republic on mutual administrative assistance in customs affairs]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31533087_soglashenie [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

6. Sil'viya Boltuk. Italiya otkryvaet vozmozhnosti dlya biznesa v Kyrgyzstane. Available at: <https://www.specialeurasia.com/2022/04/14/italy-kyrgyzstan-business/> (accessed 15.09.2022).

7. Italy joins China's Belt and Road Initiative. Available at: <https://www.aljazeera.com/economy/2019/3/23/italy-joins-chinas-belt-and-road-initiative> (accessed 15.09.2022).

8. Italian Business in Central Asia In and Around the Energy Sector. Available at: <https://edizionicafoscarini.unive.it/media/pdf/books/978-88-6969-377-9/978-88-6969-377-9-ch-15.pdf> (accessed 15.09.2022).

9. Kazahstan i Italiya zaklyuchili 20 soglashenij na obshchuyu summu v 500 mln dollarov [Kazakhstan and Italy signed 20 agreements totaling \$500 million]. Available at: <https://infoburo.kz/novosti/kazahstan-i-italiya-zaklyuchili-20-soglashenij-na-obshchuyu-summu-v-500-mln-dollarov-7357.html> (accessed 15.09.2022).

10. Homepage Kazakhstan. Available at: https://www.infomercatiesteri.it/paese.php?id_paesi=130 (accessed 15.09.2022).

11. Kazakhstan nastroen narastiť dobychu nefti na mestorozhdeniyah Kashagan i Karachaganak. Available at: <https://neftegaz.ru/news/partnership/690121-kazahstan-nastroen-narastit-dobychu-nefti-na-mestorozhdeniyakh-kashagan-i-karachaganak/> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

12. Italian Business in Central Asia. In and Around the Energy Sector Available at: <https://edizionicafoscarini.unive.it/media/pdf/books/978-88-6969-377-9/978-88-6969-377-9-ch-15.pdf> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

13. Italy and Central Asia: A Relationship on the Rise. Available at: <https://oxussociety.org/italy-and-central-asia-a-relationship-on-the-rise/> (accessed 15.09.2022).

14. Italiya gotova rasshiryat' sotrudnichestvo s Kazahstanom [Italy is ready to expand cooperation with Kazakhstan]. Available at: <https://kapital.kz/economic/105992/italiya-gotova-rasshiryat-sotrudnichestvo-s-kazahstanom.html> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

15. Kazakhstan – Italiya: 30 let so dnya ustanovleniya diplomaticheskikh otnoshenij [Kazakhstan - Italy: 30 years since the establishment of diplomatic relations]. Available at: <https://dknews.kz/ru/politika/248879-kazahstan-italiya-30-let-so-dnya-ustanovleniya> (data obrashcheniya 19.11.2022). internet istochnik

16. Kazakhstan – Italiya: 30 let so dnya ustanovleniya diplomaticheskikh otnoshenij <https://dknews.kz/ru/politika/248879-kazahstan-italiya-30-let-so-dnya-ustanovleniya> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

17. Ital'yanskie biznesmeny uvelichat investicii v Kazahstan [Italian businessmen will increase investment in Kazakhstan]. Available at: <https://24.kz/ru/news/economy/item/547296-italyanskie-biznesmeny-uvelichat-investitsii-v-kazahstan> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

18. Obsuzhdeny perspektivy ukrepleniya uzbeksko-ital'yanskikh [Prospects for strengthening Uzbek-Italian relations discussed]. Available at: <http://mift.uz/ru/news/obsuzhdeny-perspektivy-ukrepleniya-uzbeksko-italjanskikh-otnoshenij> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

19. Italii vyshla v svet kniga ob uzbeksko-ital'yanskikh otnosheniyah [Book on Uzbek-Italian relations published in Italy]. Available at: <https://www.planet360.info/ru/2022/02/15/v-italii-vyshla-v-svet-kniga-ob-uzbeksko-italianskikh-otnosheniyah/>. [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

20. Diplomatičeskim otnosheniyam Uzbekistana i Italii – 30 let [Diplomatic relations between Uzbekistan and Italy - 30 years]. Available at: <https://uzreport.news/society/diplomatičeskim-otnosheniyam-uzbekistana-i-italii-30-letttt>. [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

21. Uzbekistan and Italy step up economic diplomacy). Available at: <https://www.trend.az/casia/uzbekistan/3593681.html>. [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

22. Turkmenistan i Italiya obsudili perspektivy promyshlennogo sotrudnichestva [Turkmenistan and Italy discussed the prospects for industrial cooperation]. Available at: <https://kabar.kg/news/turkmenistan-i-italia-obsudili-perspektivy-promyshlennogo-sotrudnichestva/> internet istochnik [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

23. Prezidenty Turkmenistana i Italii obsudili prioritetnye napravleniya partnerstva, v tom chisle v sfere TEK [Presidents of Turkmenistan and Italy discussed priority directions of partnership, including in the sphere of fuel and energy complex]. Available at: <https://www.oilgas.gov.tm/ru/posts/news/602/prezidenty-turkmenistana-i-italii-obsudili-prioritetnye-napravleniya-partnerstva-v-tom-chisle-v-sfere-tek> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).
24. Italy Exports to Turkmenistan. Available at: <https://tradingeconomics.com/italy/exports/turkmenistan> (accessed 15.09.2022).
25. Overview (TURKMENISTAN) Available at: https://www.infomercatiesteri.it/overview.php?id_paesi=166 (accessed 15.09.2022).
26. Vodnye resursy – vo blago razvitiya strany [Water resources - for the benefit of development of the country]. Available at: https://www.water.gov.kg/index.php?option=com_k2&view=item&id=1736:vodnye-resursy-vo-bлаго-razvitiya-strany&Itemid=1437&lang=ru [in Russian]. (accessed 15.09.2022).
27. Kyrgyzstan priglashaet ital'yanskih investorov [Kyrgyzstan invites Italian investors]. Available at: <https://www.planet360.info/ru/2022/03/23/kyrgyzstan-priglashaet-italianskih-investorov-2/>. [in Russian]. (accessed 15.09.2022).
28. Coglashenie o kul'tumom, nauchnom i tekhnologicheskome sotrudnichestve [Agreement on cultural, scientific and technological cooperation]. Available at: https://www.vb.kg/doc/216478_glava_mida_obsydil_s_italianskoy_delegaciyey_problemy_trydovyh_migrantov.html [in Russian]. (accessed 15.09.2022).
29. Ob osvobozhdenii ot viz v diplomaticheskikh pasportah [Kyrgyzstan and Italy signed agreement on exemption of visa requirements for holders of diplomatic passports]. Available at: <https://silkroadnews.org/en/news/kyrgyzstan-and-italy-signed-agreement-on-exemption-of-visa-requirements-for-holders-of-diplomatic-passports> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).
30. Kyrgyzstan priglashaet ital'yanskih investorov [Kyrgyzstan invites Italian investors]. Available at: <https://www.planet360.info/ru/2022/03/23/kyrgyzstan-priglashaet-italianskih-investorov-2/>. [in Russian]. (accessed 15.09.2022).
31. The European Union and the Kyrgyz Republic. Available at: https://www.eeas.europa.eu/kyrgyz-republic/european-union-and-kyrgyz-republic_en?s=301 (accessed 15.09.2022).
32. Produktiyu Kyrgyzstana budut prodvigat' v Italii [Products of Kyrgyzstan will be promoted in Italy]. Available at: <https://economist.kg/novosti/2022/10/07/produkciju-iz-kyrgyzstana-budut-prodvigat-v-italii/> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).
33. Otnosheniya Tadzhi-kistana s Italiej [Relations of Tajikistan with Italy]. Available at: <https://mfa.tj/ru/main/view/172/otnosheniya-tadzhi-kistana-s-italiei> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).
34. Prezident Tadzhi-kistana obsudil s glavoj Webuild stroitel'stvo Rogunskoj GES [President of Tajikistan discussed with the head of Webuild the construction of Rogun HPP]. Available at: <https://sng.today/dushanbe/24012-prezident-tadzhi-kistana-obsudil-s-glavoj-webuild-stroitel'stvo-rogunskoj-gjes.html> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).
35. Bilateral relations of Tajikistan with Italy. Available at: <https://www.mfa.tj/en/main/view/172/bilateral-relations-of-tajikistan-with-italy> (accessed 15.09.2022).
36. Eksport iz Tadzhi-kistana v Italiyu [Exports from Tajikistan to Italy Italy]. Available at: <https://tradingeconomics.com/tajikistan/exports/italy#:~:text=Tajikistan%20Exports%20to%20Italy%20was,updated%20on%20November%20of%202022.> [in Russian]. (accessed 15.09.2022).

Сведения об авторах:

Серикбаева Айжан Темирболатовна – Ph.D., и.о., доцента кафедры регионоведения, факультет международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Оспанова Айгерим Нуралиевна – Ph.D., ассоциированный профессор (доцент) кафедры регионоведения, факультет международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Serikbayeva Aizhan Temirbolatovna – Ph.D., Acting, Associate Professor of the Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Ospanova Aigerim Nuraliyevna – Ph.D., Associate Professor of the Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 11.15.37.

А.С. Егемберген
Н.Б. Ем*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*Автор для корреспонденции: natalya.yem@kaznu.edu.kz

Либеральный и консервативный подходы к политике мультикультурализма в Южной Корее

Аннотация. В статье рассматриваются либеральный и консервативный подход к политике мультикультурализма в Южной Корее. Проблематика статьи охватывает общественно-политическую дискуссию вокруг политики мультикультурализма в южнокорейском обществе. В работе обосновывается необходимость обращения к общественно-политическому дискурсу для понимания того, почему политика мультикультурализма не последовательна. При проведении компаративного анализа были выделены пять центральных вопросов, которые являются наиболее дискуссионными: трудовая миграция; брачная миграция; мультикультурные семьи и дети в этих семьях; иммиграция этнических корейцев из Китая и стран постсоветского пространства; отношение к перебежчикам из Северной Кореи. В результате исследования сделаны выводы о том, что консервативный подход является близким к националистическому, а либеральный подход к политике мультикультурализма ориентируется на образец западных стран, но лишь в некоторых аспектах.

Ключевые слова: мультикультурализм; миграционная политика; корейское общество; корейский либерализм; корейский консерватизм.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-164-171>

Поступила: 10.08.2022 / Одобрена к опубликованию: 15.09.2022

Введение

На данный момент в мире сильно распространены глобализационные и интеграционные процессы. В условиях глобализации Южная Корея столкнулась с притоком мигрантов, что в свою очередь повлияло на социальный состав общества. Это было связано с тем, что в Южной Корее

падали демографические показатели, страна начала стремительно стареть, возник дефицит рабочей силы, кроме того, существовал дисбаланс мужского и женского населения. Государство под руководством Но Му Хена отреагировало, и с 2006 года официально был взят на политику мультикультурализма. При этом в общественном и политическом дискурсе Южной Кореи условно было

сформировано два подхода: либеральный и консервативный, что в свою очередь влияло на развитие политики мультикультурализма, так как прошедшие годы показывают, что она была не последовательной, а многие необходимые законопроекты не приняты до сих пор. Кроме того, интерес представляет не только сравнение этих двух подходов, но и корреляция их с политикой мультикультурализма в либеральных западных странах.

Также следует отметить, что политика мультикультурализма Южной Кореи связана и с Казахстаном. Эта связь выражается в трех аспектах. Во-первых, в конце 1930-х годов советским руководством из Приморья тысячи корейцев были депортированы в Казахстан из Советского Союза. После распада СССР многие из них начали возвращаться на свою этническую родину. При этом их культура уже значительно отличалась от местной культуры, в связи с чем политика мультикультурализма коснулась и их. Во-вторых, Казахстан стал одной из стран постсоветского пространства, которой коснулась брачная миграция в Южную Корею [1, с.16]. В-третьих, как отмечает Д.В. Мен, наблюдается стабильный рост количества студентов из Казахстана, переезжающих в Корею для получения образования [2, с.44]. Сам Казахстан, по сути, с момента образования современного государства уже является мультикультурной страной, которая объединяет многие национальности и может в какой-то мере служить примером для Южной Кореи.

Постановка проблемы

Проблема исследования заключается в динамике развития общественно-политического дискурса вокруг разрешения проблем мультикультурализма. На данный момент можно выделить как минимум два подхода, направленных на решение проблем построения мультикультурного общества.

Целью данной статьи является рассмотрение и раскрытие либерального и консервативного подходов общественно-

политического дискурса к политике мультикультурализма в Южной Кореи.

Материалы и методы

Данная статья основана на научных выводах зарубежных исследователей политики мультикультурализма Южной Кореи в целом, а также на исследованиях отдельных аспектов данной политики. В исследовании использованы различные методы анализа, в том числе сравнительного анализа, а также анализ нарративных источников.

Обсуждение

Тема политики мультикультурализма Южной Кореи привлекает исследователей. В том числе исследователей из Казахстана, например Наталья Борисовна Ем рассматривает мифы и реальность мультикультурализма в Южной Кореи [1]. Сама политика мультикультурализма в Южной Кореи отличается от подобной в западных странах. Под политикой мультикультурализма в Южной Кореи понимается государственная политика для социальной интеграции людей, прибывших из других государств. Это могут быть как этнические корейцы, так и люди других национальностей [4]. И чаще всего под политикой мультикультурализма понимается не сохранение культурных особенностей – аккультурация, а, наоборот, ассимиляция инородных групп в местный социум.

Н.Х.-Дж. Ким в своем труде отразил изменения в иммиграционной политике Кореи, при этом он затронул влияние либеральной и консервативной общественности [7]. Данная политика является противоречивой, так как многие правовые лакуны до сих пор не закрыты правительством. К.Ф. Лиан отмечает, что современные изменения в политике мультикультурализма, а именно проблемы с дальнейшим продвижением данной политики из-за консервативных настроений в обществе [8].

Отдельно следует выделить идеи исследователей о том, что правительство искусственно пытается продвигать политику мультикультурализма. Правительство действительно стимулирует ограниченную пропаганду мультикультурализма, под которой чаще всего понимается отсутствие дискриминации иммигрантов [10]. Ким, Карран, и Чжен [6] в своем исследовании пришли к выводу, что телевидение, в котором часто показывают контент связанный с мультикультурализмом, никак не повлияло на восприятие мультикультурализма в обществе. Дж. Йи, Дж., и Дж. Юнг [12] в своей работе провели большое исследование медийного дискурса о мигрантах, и оно свидетельствует о том, что проблема миграции и мультикультурных семей были наиболее обсуждаемы в общественно-политическом дискурсе.

Следует отметить, что проблемами мигрантов из Северной Кореи занимался Г.Б. Чой. Он пришел к выводу, что отношение правительства и южнокорейской общественности к беженцам из КНДР является особенным [3]. При этом политики пытаются не только дать бежавшим из КНДР определенные преференции, но и получить благодаря им электоральные рейтинги [9].

Д.Х Сёл и Дж. Скрентны [11] в своей работе обосновали существующую фактическую ситуацию в среде мигрантов в Южной Корее. Они пришли к выводу, что мужчины-иностранцы некорейского происхождения находятся на нижней ступени иерархии, а на верхней находятся корейцы из других государств, жены корейских граждан находятся в середине этой условной лестницы.

Результаты

Сравнивая подходы консерваторов и либералов к проведению политики мультикультурализма в Южной Корее, можно отметить ряд вопросов, по которым шла дискуссия. Так можно выделить пять вопросов:

1. трудовая миграция;

2. брачная миграция;
3. мультикультурные семьи и дети в этих семьях;
4. иммиграция этнических корейцев из Китая и стран постсоветского пространства;
5. отношение к перебежчикам из Северной Кореи.

Следует отметить, что по этим вопросам в общественно-политическом дискурсе Южной Кореи можно выявить не только различия между либеральным и консервативным подходами, но и моменты, где консервативная и либеральная общественность сходилась во мнении. На этом фоне раскрывается двойной смысл южнокорейского мультикультурализма: с одной стороны, он относится к группам, имеющим связь с корейской этнической принадлежностью (корейские мигранты и северокорейские перебежчики). С другой стороны, мультикультурализм также связан с политикой, направленной на предоставление прав мигрантам, но не на типичные программы по сохранению культурного наследия, как это принято в западных мультикультурных странах.

Наибольшая общественно-политическая дискуссия развернулась вокруг трудовой миграции, так как в начале XXI века стало понятно, что Южная Корея нуждается в притоке трудовой миграции. Либеральные политики, в том числе будущий президент Южной Кореи - Но Му Хен, выступали за законодательное закрепление некоторых прав трудовых мигрантов. Свой вклад внесла основанная в 2001 году либеральным правительством Ким Дэ Чжуна Национальная правозащитная организация Комиссии Кореи (НКПЧ). НКПЧ занимается различными вопросами прав человека и дискриминацией меньшинств в Южной Корее. Но консервативно настроенная часть общества демонстрировала националистические взгляды. Консерваторы выступают против расширения прав трудовых мигрантов, в том числе потому, что если мигрантам будет предоставлено больше прав, южнокорейский бизнес получит меньше выгод и тем самым создается угроза

для малого и среднего бизнеса. Кроме того, консерваторы стремятся не допустить, чтобы трудовые мигранты составляли конкуренцию гражданам Южной Кореи на рынке труда. Так, консервативный политик Ким Ен Гюн заявлял, что улучшения условий труда не должны предоставляться трудящимся-мигрантам и что необходимо устранить «сентиментальный гуманизм», когда речь идет о трудящихся-мигрантах. Консерваторы утверждали, что до тех пор, пока южнокорейский малый и средний бизнес находится под защитой, они готовы терпеть международное осуждение за их обращение мигрантам.

Также консервативные члены Национальной ассамблеи не поддерживают стремление трудовых мигрантов закрепиться на постоянное место жительства в Южной Корее. Предполагаемый срок действия разрешений на работу постоянно обсуждался в политической сфере как средство предотвращения постоянного проживания работников. Объясняется, что это вызовет кризис национальной безопасности. Поэтому консерваторы считают, что политика мультикультурализма в отношении трудовых мигрантов должна касаться только процесса найма, производственных квот при приеме на работу и страхования. При этом консервативный подход подвергал критике гарантирование трудовых прав мигрантов, так как, по их мнению, подобный подход обеспечит им стабильную жизнь в Южной Корее, что приведет их к возможному вмешательству в политическую сферу. По их мнению, постоянное поселение рабочих в Южной Корее способствовало бы объединению отчужденных групп и смешению поколений «honhyeolhwa». Кроме того, тот факт, что большинство трудящихся-мигрантов составляют мужчины из развивающихся стран, консерваторы считают угрозой для южнокорейского общества [11].

При этом следует отметить, что консерваторы пытались создать неформальную иерархию среди трудовых мигрантов. По словам члена консервативной партии Чон Чжэ Хи, предпочтение отдавалось

трудящимся-мигрантам, если у них было «здоровое тело, способность общаться на корейском языке и доброе сердце». Тем самым они поддерживали мигрантов корейского происхождения. Член либеральной партии Лим Чон Ин отмечал, что такие мигранты пользуются особым режимом, даже если они находятся в Южной Корее нелегально. Такие привилегии, предоставленные им, подвергались критике со стороны наиболее прогрессивно-либеральной общественности как расовая дискриминация.

При этом наиболее подвержены дискриминации иммигранты из Китая. Они часто становятся объектами для нападков консервативных популистов. Особенно это проявилось после того, как разразилась пандемия COVID-19, под предлогом проблемы общественного здравоохранения начали распространяться в том числе ксенофобские идеи [8].

Таким образом, в консервативном подходе к трудовой миграции совмещалось стремление получить трудовой капитал, но при этом предотвратить постоянное поселение работников, в случае если они не были этническими корейцами. Южнокорейцы находились на вершине иерархии защиты их прав и свобод, за ними следовали северокорейские перебежчики, корейцы из-за рубежа и «чистые иностранцы (сунсу оегутин)». Либералы же стремились создать одинаковый подход ко всем трудовым мигрантам и закрепить их права в законодательстве.

Вторым важным вопросом в общественно-политической дискуссии стала брачная миграция. Из-за дисбаланса мужского и женского населения в Южной Корее выросла доля браков с иностранками, в том числе с мигрантами из Казахстана. В этом вопросе и либералы и консерваторы поддерживали иммиграцию иностранок для создания брака в Южной Корее. Но как отмечалось выше, консервативные силы выступают против браков между кореянками и жителями других стран, что отражает патриархальные традиции Южной Кореи.

Третьим вопросом в дискурсе между либеральной и консервативной общественностью встал вопрос мультикультурных семей, который в том числе касается браков между гражданами Кореи и Казахстана. Под мультикультурной семьей в Южной Корее понимаются семьи, созданные браком граждан Южной Кореи с иностранцами. Интересно, что для консерваторов представители второго поколения в мультикультурных семьях, где есть южнокорейские отцы, считаются полноправными гражданами Кореи, не притесняемыми обществом и государством. Но, отцов-иностранцев, хотя дети также юридически признаются вторым поколением мультикультурных семей, консервативно настроенная часть общества воспринимает негативно. Этот тип противоположного отношения к детям женщин-мигрантов, вступающих в брак, и детям (мужчин) мигрантов отражает патриархальную идеологию родословной, что подтверждают комментарии членов консервативной партии о том, что дети женщин-мигрантов, вступивших в брак, являются «детьми нашей страны».

Четвертым вопросом является иммиграция этнических корейцев из Китая и стран постсоветского пространства, в том числе Казахстана, где проживает одна из крупнейших корейских диаспор. Здесь подходы либералов и консерваторов схожи. Еще в 2000-х южнокорейское правительство институционализировало широкий спектр льгот для этнических корейцев, в числе которых широкий спектр возможностей трудоустройства и упрощенный процесс трудоустройства [11, с.161]. Но мигранты из Китая, в том числе этнические корейцы часто находятся под надзором Южнокорейской национальной разведывательной службы как предполагаемые пособники шпионов или информаторов. Кроме того, консервативные СМИ и онлайн-платформы распространяют фальшивые новости, в которых сообщается, что такие мигранты получают приказы от китайского правительства манипулировать

общественным мнением в поддержку нынешнего либерального правительства Мун Чжэ Ина [8]. Активность корейских либералов направлена на равное обращение со всеми этническими корейцами [7, с.592].

Пятым вопросом является отношение к северокорейским перебежчикам. Корейская этническая принадлежность перебежчиков, привлекая большое внимание со стороны общественности, и особенно со стороны политиков, с одной стороны, играла им на руку. Хотя южнокорейские либералы и заняли политическую позицию, противоположную позиции консерваторов, они, тем не менее, воспринимают инаковость корейцев, бежавших из КНДР. Поэтому термин, используемый для обозначения перебежчиков – «Saeteomin» (люди, ищущие новую землю). Интересно, что консерваторы лучше относились к беженцам из Северной Кореи, выступая за предоставление им различных преференций. Но тем не менее, идентичность перебежчиков, приобретенная в Северной Корее, нередко вызывало большее чувство обездоленности в южнокорейском обществе, они испытывают высокий уровень разочарования в южнокорейском обществе, несмотря на то, что они более привилегированны, чем другие мигранты [11, с.161].

Западные исследователи чаще всего отмечают недостаточность мер, принимаемых южнокорейским правительством в отношении политики мультикультурализма. Отдельно следует отметить, что под политикой мультикультурализма, что консерваторы, что либералы, понимают отношение к мигрантам и иностранцам. При этом в западном либерализме это также и проблема угнетаемой культуры, например ЛГБТ или квир-культуры. Такие же вопросы в общественно-политической дискуссии Южной Кореи практически игнорируются. На Западе либерально настроенные участники общественного дискурса считают, что необходимо обеспечить возможности для различных социальных групп (в зависимости от расы, этнической принадлежности и

пола) для непосредственного участия в управлении государством. А в данный момент в правительстве Кореи абсолютное большинство составляют этнические корейцы мужского пола.

Заключение

Таким образом, политика мультикультурализма в Южной Корее имеет ограниченные формы. Но даже несмотря на это консерваторы выступают против подобной политики. Консерваторы приветствуют только переселение этнических корейцев, а также «миграцию невест». Трудовая миграция рассматривается как источник временной трудовой силы, которая должна дать преимущество корейскому бизнесу за счет дешевизны. Также консервативный подход отражает иерархию, где на высшей ступени находятся южнокорейцы, далее идут корейцы из других государств, а на низшей ступени находятся мигранты некорейского происхождения. Причем мужчины-иностранцы находятся на ступень ниже женщин-иностранок, так как консерваторы только приветствуют браки корейских мужчин на иностранках, но не наоборот. Консервативные силы взяли на себя

ведущую роль в поддержке северокорейских перебежчиков и мультикультурных семей, это произошло потому, что эти две группы, вероятно, не должны были принести существенных изменений по отношению к существующим южнокорейским политическим, экономическим и социальным порядкам. Поэтому их постоянное поселение в качестве новых граждан Южной Кореи не было воспринято консервативными силами как серьезная проблема.

Между тем другие политические силы, составляющие идеологические структуры Южной Кореи, косвенно позволяют консервативному дискурсу сохраняться. Хотя корейские либералы стремятся к равноправию среди всех социальных групп, выступая за предоставление им одинаковых прав и гарантий. Не смотря на это южнокорейские либералы выступают за более консервативную политику относительно политики мультикультурализма по западному образцу. Кроме того, как консерваторы, так и либералы отдают предпочтение мигрантам, которые готовы адаптироваться и ассимилироваться, в отличие от Казахстана, в котором политика государства в том числе направлена на сохранение культурных особенностей жителей государства.

Список литературы

1. Ем Н.Б. Мультикультурализм в Южной Корее: новый миф и реальность(случай брачных мигрантов) // Вестник КазНУ. Серия востоковедения. – 2013. – № 2(63). – С.15-19.
2. Мен Д.В. Перспективы межкультурного диалога между Центральной Азией и Республикой Корея // ВЕСТНИК «Социологические и политические науки». – 2020. – Т.71 – № 3.– С42-47.
3. Choi, G.-B. North Korean refugees in South Korea: change and challenge in settlement support policy // The Korean Journal of International Studies. – 2018. – №16 (1). – P.77–98.
4. Han, G-S. Multicultural Korea: celebration or challenge of a multiethnic shift in contemporary Korea? // Korea Journal. – 2007. – № 47. – P.32-63.
5. Kang, J. Discursive struggles for multicultural curriculum in South Korea // The Journal of Social Studies Research. –2021. –№45. – P.25-34.
6. Kim, H. T., Curran, N. M., & Zhen, L. Welcoming Difference or Reinforcing the Status Quo? The Influence of Multicultural Television Viewing on Multicultural and Gender Attitudes in South Korea // Journal of Intercultural Communication Research. – 2020. – № 49(6). – P.600-616 .

7. Kim, N. H.-J, Korean Immigration Policy Changes, and the Political Liberals Dilemma // International Migration Review. –2008. – Vol. 42. – №. 3. – P.576-596.
8. Lian, K. F International Migration and the Politics of Multiculturalism in Japan, South Korea and Singapore // International Labour Migration in the Middle East and Asia. Asia in Transition. – 2019. – P.157-175.
9. Park, E.-A. A Study on the Governmentality of Making North Korean Migrants as Neoliberal Subjects: Focusing on the Analysis of 'Chakkan Neighbor' Discourse in South Korea // The Journal of Humanities for Unification. – 2017. – № 72. – P.169–196.
10. Park, K. Foreigners or multicultural citizens? Press media's construction of immigrants in South Korea // Ethnic and Racial Studies. – 2014. – №37(9). – P.1565–1586.
11. Seol, D. H., Skrentny, J. D. Ethnic return migration and hierarchical nationhood: Korean Chinese foreign workers in South Korea // Ethnicities. – 2019. – № 9(2). – P.147–174.
12. Yi, J., & Jung, G. Debating multicultural Korea: media discourse on migrants and minorities in South Korea // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2015. – № 41(6). – P.985–1013.

А.С. Егемберген, Н.Б. Ем

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университет, Алматы, Қазақстан

Оңтүстік Кореядағы мультикультурализм саясатына либералдық және консервативтік тәсілдер

Аңдатпа. Мақалада Оңтүстік Кореядағы мультикультурализм саясатына либералдық және консервативті көзқарас қарастырылады. Мақаланың шығарылымында Оңтүстік Корея қоғамындағы мультикультурализм саясаты төңірегіндегі қоғамдық-саяси пікірталас қарастырылған. Мақалада мультикультурализм саясаты неге дәйекті емес екенін түсіну үшін әлеуметтік-саяси дискурсқа жүгіну қажеттілігі негізделді. Салыстырмалы талдау жүргізу кезінде ең көп талқыланатын бес орталық мәселе анықталды: еңбек көші-қоны; неке көші-қоны; көпмәдениетті отбасылар және осы отбасылардағы балалар; Қытайдан және посткеңестік елдерден этникалық корейлердің иммиграциясы; Солтүстік Кореядан қашқындарға деген көзқарас. Зерттеу нәтижесінде консервативті көзқарас ұлтшылыққа жақын, ал көпмәдениеттілік саясатындағы либералдық көзқарас Батыс елдерінің үлгісін басшылыққа алады, бірақ кейбір аспектілерде ғана.

Түйін сөздер: мультикультурализм; көші-қон саясаты; Корей қоғамы; Корей либерализмі; Корей консерватизмі.

A.S. Yegembergen, N.B. Yem

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Liberal and conservative approaches to the policy of multiculturalism in South Korea

Abstract. The article discusses the liberal and conservative approaches to the policy of multiculturalism in South Korea. The problems of the article cover the socio-political discussion around the policy of multiculturalism in South Korean society. The article substantiates the need to turn to socio-political discourse to understand why the policy of multiculturalism is not consistent. During the comparative analysis, there were identified five central issues, which are the most controversial: labor migration; marital migration; multicultural families and children in these families; immigration of ethnic Koreans from China and post-Soviet countries; attitude towards defectors from North Korea. As a result of the study, conclusions are drawn that the conservative approach is close to the nationalist one, and the liberal approach to the policy of multiculturalism is guided by the example of Western countries, but only in some aspects.

Keywords: multiculturalism; migration policy; Korean society; Korean liberalism; Korean conservatism.

References

1. Em N.B. Mul'tikul'turalizm v Yuzhnoj Koree: novyj mif i real'nost' (sluchaj brachnyh migrantov) Vestnik KazNU. Seriya vostokovedeniya, [Multiculturalism in South Korea: New Myth and Reality (Case of Marriage Migrants) Bulletin of the Kazakh National University. Series of Oriental Studies.]. 2013. No. 2(63). P.15-19, [in Russian].
2. Men D.V. Perspektivy mezhkul'turnogo dialoga mezhdu Central'noj Aziej i Respublikoj Koreya. VESTNIK «Sociologicheskie i politicheskie nauki []. 2020. Vol.71. No. 3. P.42-47, [in Russian].
3. Choi, G.-B. North Korean refugees in South Korea: change and challenge in settlement support policy. The Korean Journal of International Studies. 2018. №16 (1). P.77–98.
4. Han, G-S. Multicultural Korea: celebration or challenge of multiethnic shift in contemporary Korea? Korea Journal. 2007. № 47. P.32–63.
5. Kang, J. Discursive struggles for multicultural curriculum in South Korean. The Journal of Social Studies Research. 2021. №45/ P.25-34.
6. Kim, H. T., Curran, N. M., & Zhen, L. Welcoming Difference or Reinforcing the Status Quo? The Influence of Multicultural Television Viewing on Multicultural and Gender Attitudes in South Korea. Journal of Intercultural Communication Research. 2020 № 49(6). P.600-616.
7. Kim, N. H-J, Korean Immigration Policy Changes, and the Political Liberals Dilemma. International Migration Review. 2008. Vol. 42. № 3. P.576-596.
8. Lian, K. F International Migration and the Politics of Multiculturalism in Japan, South Korea and Singapore. International Labour Migration in the Middle East and Asia. Asia in Transition. 2019. P.157-175.
9. Park, E.-A. A Study on the Governmentality of Making North Korean Migrants as Neoliberal Subjects: Focusing on the Analysis of 'Chakkan Neighbor' Discourse in South Korea. The Journal of Humanities for Unification. 2017. №72. P.169–196.
10. Park, K. Foreigners or multicultural citizens? Press media's construction of immigrants in South Korea. Ethnic and Racial Studies. 2014. №37(9). P.1565–1586.
11. Seol D. H., Skrentny J. D. Ethnic return migration and hierarchical nationhood: Korean Chinese foreign workers in South Korea. Ethnicities. 2019. №9(2). P.147–174.
12. Yi, J., & Jung, G. Debating multicultural Korea: media discourse on migrants and minorities in South Korea. Journal of Ethnic and Migration Studies. 2015. № 41(6). P.985–1013.

Сведения об авторах:

Егембергел Аида Сүлейменқызы – магистрант 2 курса специальности «Востоковедение: корейский язык», Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Ем Наталья Борисовна – кандидат исторических наук, доцент, декан факультета «Востоковедение», Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Yegembergen Aida Suleimenkyzy – The 2nd year master's student in Oriental Studies: Korean language, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Yem Natalya Borisovna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Oriental Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Мәмлүктер кезеңіндегі «Китаб ад-дурра...» жазба ескерткішінің зерттелуі

Аңдатпа. Тілді меңгеру қай ғасырда болсын өзінің өзектілігін жоймаған маңызды мәселе екені белгілі. XIII-XV ғасырларда Мысыр мен Шамды билеген мәмлүктердің өзара қарым-қатынас құралы ретінде қыпшақ тілі қолданыста болған. Мысыр елінде мәмлүктер билігінің ықпалы соншалықты мықты болған, тіпті арабтар түркі тілін, яғни қыпшақ тілін үйреніп, өз өмірлерінде еркін пайдаланған. Арабтың жергілікті шенеунік, саудагер, әскери адамдары мен қыпшақтілді мәмлүктер арасында тығыз байланыс орнату мақсатында, қыпшақ тілін үйретуге арналған арабша-қыпшақша сөздіктер мен грамматикалық еңбектер жазылып, қалың қауымға таратылған. Мұнда тек қана сөздіктер емес, әдеби шығармалар, діни трактаттар, тұрмыстық қажеттіліктерге байланысты көптеген құралдар мен жарлықтар, дұғалықтар және т.б. туындылар жазылған. Олардың көбі біздің заманамызға жетпей жоғалып кетті. Әйтсе де, қазіргі күні ғылыми ортаға белгілі, әлемнің әр түкпірінде сақталған түркі-, қыпшақтілді тарихи мұраларымызды түгендеп, зерттеп, ғылыми айналымға енгізу елдігіміздің белгісі, ұрпақ парызы. Біздің қарастырып отырған тарихи-мәдени мұраларымыздың бірі, сонау мәмлүктер дәуірінен бүгінгі күнге жеткен осындай арабша-қыпшақша сөздіктердің бірі – «Китаб ад-Дурра әл-мудаййа фил-луғати-т-туркийя ‘ала-т-тамам уа-л-камал» - «Түркі тілінің толық жазылып біткен інжу-маржан кітабы» қолжазбасы. Бұл қолжазба туралы сонау XIII-XV ғасырлардың өзінде айтылып, аты аталып жүргенімен, бұны ең алғаш рет 1963 ж. поляк ғалымы Ананиаш Зайончковский әлемдегі ең көне кітапханалардың бірі – Флоренциядағы Лоренцо Медичи (Biblioteca Medicea Laurenziana) кітапханасының Шығыс тілдерінде жазылған қолжазбалар бөлімінен тауып, ғылыми ортаға танытқан болатын.

Мақалада отандық ғылымда өте аз зерттелген, авторы белгісіз «Китаб ад-Дурра...» арабша-қыпшақша сөздігінің зерттелу тарихнамасына тоқталып, қолжазбаның басты ерекшеліктері мен тың деректерге шолу жасаймыз.

Түйін сөздер: Мысыр мен Шам, қыпшақ тілі, сөздік, грамматика, түркітану, мәмлүк.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-172-183>

Редакцияға түсті: 10.08.2022 / Қабылданды: 15.09.2022

Кіріспе

Біз зерттеп отырған қолжазба XIII-XIV ғасырларда Мысыр (Египет) мен Шамда (Сирия) түзілген, нақты ресми атауы – **فِي** «Китаб

ад-дурра әл-мудаййа фил-луғати-т-туркийя ‘ала-т-тамам уа-л-камал» – «Түрік тілінің жарқыраған інжу-маржаны, әрі толық жазылып біткен кітап».

Бұл қолжазба XIV ғасырда Мысыр мен Шам елдерінде, яғни мәмлүк қыпшақтарының

мемлекетінде, сол кездегі қыпшақ тілін оқып үйрену үшін классикалық араб тілінде жазылған сөздік. Қолжазбада бұл еңбек «Таржуман әл-луғат ат-туркийя» – «Түрік тілінің аударма сөздігі» («Түрікше аударма») деп те аталады. Ол кезде тек араб елдерінде ғана емес, жалпы шығыс елдерінің ішінде түркі тілдерінде сөйлейтін халықтарды, әсіресе, қалың жұртшылыққа барынша кең танымал болған қыпшақ тайпаларын «түріктер» деп атаған да, олардың тілін «түрік тілі» деп жалпы атаумен беретін болған. «Түрік» пен «қыпшақ» сөздері синоним ретінде қолданылған (А.Зайончковский). Дүниежүзілік түркітану ғылымы бұл сөздікті «бізге жетпеген» (Б.Аталай), «жоғалып кеткен» (О.Притцак) деп есептейтін еді. 1963 ж. Поляктің атақты түркітанушысы А. Зайончковский (тегі-қарайым) Флоренцияның атақты Лоренцо Медичи кітапханасынан осы сөздіктің қолжазбасын тауып алып, француз тіліне аударып бастырып шығарды (Варшава, 1965 – 69 ж.). Түркітану ғылымы аясында бұл сөздікті алғашқы болып зерттеген поляк ғалымы – А. Зайончковский [1, 111-116].

Қазақ тіл білімінде бұл жазба ескерткіш профессор Ә. Құрышжанұлы мәліметіне сәйкес, «Түрік тілінің жарқыраған інжу-маржаны, әрі толық жазылып біткен кітап» деген атпен, ескерткіш туралы энциклопедиялық үлгіде берілген жалпылама және тағы да басқа ғалымдардың қысқаша деректерімен танылды [2, 362-363]. Бұл жазба ескерткіш туралы К. Д. Таужанованың да мақаласы жарияланған [3, 43-46].

Түркітану ғылымының құрамдас бір бөлімі қыпшақтану саласының дамып жетіле түсуі үшін, әсіресе қыпшақ тілдері тобына жататын қазақ тілінің тарихи фонетикасын, тарихи лексикасын, тарихи грамматикасын танып, таныту үшін түркология ғылымында «Мәмлүк қыпшақтары жазба ескерткіштері» [4, 74] деген атпен танымал XIII-XIV ғасырларда жазылған қолжазбаларды зерттеп, зерделеу бүгінгі күн талабы болып отыр.

Зерттеуіміздің өзектілігі және көне жазба ескерткіштердің тілін зерттеудің қажеттілігі

сол, ондағы құнды деректерді халықтық тіл мен әдеби тілдің даму тарихын анықтау үшін пайдалануға болады. Ескі қыпшақ жазба ескерткішінің тілін зерттеу арқылы қазақ тіліндегі даулы мәселелерді шешуге жол ашылады. XIII-XIV ғасырларда Мысыр мен Шамда түзілген «Китаб ад-дурра әл-мудайя фил-луғати-т-туркийя ‘ала-т-тамам уа-л-камал» – «Түрік тілінің жарқыраған інжу-маржаны, әрі толық жазылып біткен кітап» жазба ескерткішінің зерттелу тарихын зерделеп, ғылыми еңбектермен және бұны зерттеуші ғалымдармен таныстыра отырып, осы ескерткіш арқылы мәмлүк қыпшақ тілінің зерттелмей жатқан қабаттарын қайта қарауға, әлі күнге дейін ашық күйінде қалып отырған проблемалардың шешімін табуға мүмкіндіктер туады.

Зерттеу әдістері

Зерттеу әдістеріне келсек, мақаламыздың зерттеу алаңында көптеген дереккөздер қолданылады. «Китаб ад-Дурра...» сөздігінің зерттелуі үш кезеңге бөлінеді. Бірінші кезең, XIII-XVI ғасырларда жазылған жәдігерліктер, екінші кезең, XX ғасырда жазылған ғылыми зерттеулер, үшінші кезең, қазіргі заман, яғни, XXI ғасырдағы тың деректер мен жаңа зерттеулер. Сонымен қатар, «Китаб ад-Дурра...» сөздігінің зерттелу ареалын талқылау барысында төрт тарапқа бөліп қарастырдық. Бірінші, батыс ғалымдарының зерттеу еңбектері, екінші, шығыс ғалымдарының зерттеу еңбектері, үшінші, кеңестік немесе ТМД елдері ғалымдарының зерттеулері, төртінші, отандық ғалымдардың зерттеулері. Бұл зерттеу аумағы бойынша таралымдар мен кезеңі аралас аталып, қатарлас зерттеледі. Зерттелу кезеңін қарастырған тұста, отандық зерттеушілер мен батыс пен шығыс және ТМД елдерінің зерттеушілерінің еңбектері қатар айтылып отырады.

Сонымен қатар, мақаланы жазу барысында салыстырмалы-салғастырмалы зерттеу, сипаттау, жүйелеу, топтау, пікірлерді қорыту әдістері мен аударма тәсілдері қолданылады.

Талқылау

Бұл мақалада «Китаб ад-Дурра...» сөздігінің зерттелу тарихнамасына тоқталмас бұрын, алдыменен қолжазбаның нұсқалары, мазмұны, археографикалық ерекшеліктері туралы айтып, жалпы таныстырып өткенді жөн көрдік.

Қолжазбаның көлемі 24 парақ, яғни, 48 бет, әр парақтың екі бетінде 15 – 16 жолдан тұратын арабша-қыпшақша сөздердің тізімі бар араб сөздері қара сиямен, қыпшақ сөздері қызыл сиямен жазылған.

Жазба ескерткіштің факсимилесіне қарағанда, негізгі мәтіннің алдына қоса берілген үш бет қағаз бар. Алғашқы бетінде Медичи кітапханасының мөрі басылған, басқадай мәліметтер жоқ (1 сурет). Мұнан кейінгі екі бетте есімі белгісіз кісінің қолынан жазылған мәтін бар (2 сурет). Бұл мәтіннің жалғасы ескерткіштің титул (1а) бетіндегі анықтамалықтың соңына жалғастыра жазылған (3 сурет). Біз бұл беттерді шартты түрде 001, 002, 003 (1 сурет), ал жазба ескерткіштің бірінші бетінде берілген жалғасын 1а таңбалары арқылы белгіледік. Жазба ескерткіш мәтініне қоса тігілген бұл беттерде 22 жол жазу бар. Оның 4 жолы 002 бетке, 13 жолы 003 бетке, ал 5 жолы жазба ескерткіштің 1а бетіне жазылған. Белгісіз кісі қолымен жазылған бұл мәлімет жазба ескерткіштің негізгі мәтініндегі каллиграфияға ұқсамайды және бірқатар жолдары мүлдем өшіп қалған (4 сурет).

Араб сөздерінің семантикалық классификациясына орай тиісті лексикалық материалдар 24 тарауға бөлініп берілген. Сөздіктің авторы мен оның жазылған уақыты белгісіз деп танылып жүр.

А. Зайончковский жазба ескерткіштің алғашқы бетіндегі тақырыптың атауы араб тілінің египеттік диалектісіне тән деп санайды [15, 123-128]. Сөздік былай басталады:

النضية في اللغة التركية على التمام والكمال، ما دامت الأيام و الليالي،
و بلله المستعان، الله الموفق، للصواب كتاب الدرّة

Мағынасы: «Түрік тілінде, аяқталған және толық «Жарқыраған інжу-маржан» кітабы. Көрер күндер мен түндер таусылмасын, Алла

жар болсын, Алла сәтін салсын, ниет жүзеге ассын».

Араб тілінде берілген бұл сөйлемдер 6 жолға жазылған (1а). Мұндағы египеттік диалекті деп отырған себебі – жазба ескерткіш атауының құрамындағы «китаб» сөзінің «кисаб» орфограммасы арқылы берілуіне байланысты. Бұл жерде айта кетуіміз керек, А. Зайончковский ескерткіштің жазылған жерін анықтау мақсатында екіұштылау пікір білдіреді. Бұл сөздік бірде египеттік диалектіде жазылған десе, бірде сириялық диалектіде жазылған деген пікір айтады: «Для выяснения вопроса, в какой провинции государства Мамлюков (Египет или Сирия) составлен словарь, решающим должно оказаться подробное изучение арабского лексического материала, представляющего интерес также для арабистов-диалектологов. [...] Сирийское происхождение словаря, возможно, подтверждает и фраза разговоров, помещенных в последней, XXIV глав. [...] В одной из начальных фраз этого раздела упоминается город Алеппо (Халеб) в Сирии: Сен қайсы шардан-сен? «Ты из какого города?» – Мен Халеб шардан-мен «Я из Алеппо» и т.д.» [1, 115].

Қолжазбаның екінші бетінде араб тілінде берілген 16 жолдық мәтін бар:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ هُوَ حَسْبِي
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَايَ
غَيْرَ مِثَالٍ، وَ خَالَفَ بَيْنَنَا أَلْسِنَةً وَ الْأَشْكَالَ
وَ أَفْهَمَ أَهْلَ كُلِّ لِسَانٍ بِهِ الْمَقَالَ وَ صَلَّى اللَّهُ
عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمَفْضَالِ، وَ عَلَى عَشْرَتِهِ خَيْرِ
عَشْرَةٍ، وَ آكِهِ أَشْرَفَ كُلِّ آلٍ، وَ عَلَى صَحْبِهِ
أَكْرَمَ وَ أَفْضَلَ الرَّجُلِ، صَلَاةً دَائِمَةً مَا لَهَا
مِنْ زَوَالٍ، وَ بَعْدَ فَهَذِهِ تَرْجُمَانُ اللَّغَةِ
التُّرْكِيَّةِ، سَمَّيْتُهُ بِالذِّئْبَةِ الْمُضِيَّةِ، وَ جَعَلْتُ
لَهُ ضَوَابِطَ وَ قِيُودًا مِنَ الْعَرَبِيَّةِ، لِيَتَوَصَّلَ
بِهَا الْمُتَكَلِّمُ، إِلَى مَعْرِفَةِ مَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ مِنَ
الْأَسْمَاءِ الظُّلْمَةِ وَ الْبَاطِنَةِ وَ الْمُضْمَنَةِ، وَ مِنَ
الْأَفْعَالِ مَا يَتَّصِلُ بِهِ ضَمَانُ الْفَاعِلِينَ،
وَ الْمَفْعُولِينَ، اللَّفْظَةَ عَلَايَ وَضَعُ يَقْرَبُ
مَا عَخَدَ، وَ مَعْنَى تَوْضِيحِ أَسْرَاتِهِ، وَ جَعَلْتُهُ

Бұл мәтіннің мазмұны:

«1) Қайырымды рақымды Алланың атымен бастаймын. Ол маған жеткілікті

2) Жаратылыста басқалардан биік қылып адамды жаратқан, тілдер мен түрлерді әр алуан етіп, сөйлейтіндердің тілін бір-біріне ұқтырған қамқоршы Аллаға мадақ. 3) Пайғамбарымыз Мұхаммедке, оның әулетіне, ізінен ерушілердің ең ардақтыларының бәріне, қадірлі де сыйлы сахабаларына Алланың салауаты болсын. 4) Дұғаларымыз үзілмесін. 5) Бұл түрік тілінің аудармасын мен «**Жарқыраған інжу-маржан**» деп атадым. 6) Қолданатын адамның түсінуіне қолайлы болу үшін мен оған араб тіліндегі қағидалар мен шарттарды, қажеттігі анық, астарлы, әр мағынадағы есімдерді және орындаушылар¹ мен орындалатындарға² қатысты етістіктерді енгіздім. 7) Мұны бұрынғы алынған қалпына жақындатып құрастырдым. 8) Мағынасын айқын қылып, жетілдіре түстім» (1b).

Қолжазбаның келесі (2a) бетінде «оның бөлімдердең, бабтардан тұратындығы» айтыла отырып, «Бірінші бөлімнің тараулары – **Алла есімін, періштелер мен ардақтыларды еске алу, жер бетіндегі, көктегі құбылыстардың атаулары**» деп жазылған, жалпы көлемі – 65 жол. Қолжазбадағы «Екінші баб: «**Сусын және ішімдік түрлері**» (4a,3)³ деп аталған. Бұл баб *su* صُوا «су» (4a,5), *sirke* سِرْكَا «сірке» (4a,5), *sinke* سِنْكَا «сірке» (4a,5) сияқты лексемалардың араб тіліндегі аудармалары арқылы беріле отырып, қолжазбаның 5a бетіндегі үшінші жолда «Үшінші тарауға» (Әл-фаслу-с-салису) ұласады. Бұл тараудың аты – «**Иіс атаулары**» (Асма'ау-л-машмуум). Бұған жалғаса берілген тақырыпша «Төртінші тарау – «**Жеміс атаулары**» деп аталады. Одан соң, «Бесінші тарау – «Ағаш атаулары», «Алтыншы тарау – «**Дақылдар атаулары**» болып жалғасады. «Жетінші бөлім – **Ішіп-жем атаулары**», «Сегізінші «**Үй жануарлары**» тарауы, «Тоғызыншы «**Жабайы аңдар**», «Оныншы

¹ Дамаа'ийрул-фаа'илийна [ضَمَائِرُ الْفَاعِلِينَ] – субъекті, яғни бастауыш мағынасын беретін араб тілі грамматикасы термині.

² Дамаа'ийрул-маф'уулийна [ضَمَائِرُ الْمَفْعُولِينَ] - объекті, яғни тура толықтауыш мағынасын беретін араб тілі грамматикасының термині.

³ Жақша ішіндегі цифр және әріп қосындысы арқылы берілген шартты белгілер жиынтығы қолжазбаның бетін, ал олардан кейін үтір арқылы берілген араб цифрлары қолжазбадағы жолдардың реттік қатарын білдіреді.

«**Мініс жануарлары**», «Он бірінші «**Мініс жануарлары және жабдықтары**», «Он екінші «**Реңктер**», «Он үшінші «**Түр-түс**», «Он төртінші «**Көмекші құралдар**», «Он бесінші «**Соғыс жабдықтары**», «Он алтыншы «**Құс атаулары**», «Он жетінші «**Киімдер, маталар**», «Он сегізінші «**Адамның дене мүшелері**», «Он тоғызыншы «**Кісі сипаты және лауазымы**», «Жиырмасыншы «**Түркілерше санау**», «Жиырма бірінші «**Кәсіп иесінің атаулары**», «Жиырма екінші «**Түркі ерлерінің есімдері**», «Жиырма үшінші «**Түркі әйелдерінің есімдері**», соңғы «Жиырма төртінші «**Сөз тіркестері мен сөйлемдер**» тарауының он жетінші, он сегізінші жолдарында араб тілінде:

بِحَمْدِ اللَّهِ وَ عَوْنِهِ وَ حُسْنِ تَوْفِيقِهِ التَّمَامِ وَالْكَمَالِ عَلِي

تَمَّ التَّرْجُمَانُ التُّرْكِي

«Бұлар түркіден аударылды, Алла жар болсын, сәтін салсын, осымен толығымен аяқталды» деген сөйлем берілген (24a,17,18).

Бұл жазба ескерткіш орындалуы және тілдік материалдардың берілуі жағынан Мәмлүк қыпшақтары тіліне қатысты тарихи мұралардың арасында «Түрік және қыпшақ тілінің туыстығы туралы жинақ» (Bulğat al-muštāq fi luğat al-Turk wa-l-Qifzāq) шығармасына ұқсас болып келеді, ал тілдік материалдардың семантикалық мазмұны жағынан біршама айырмашылықтарға ие [5, 111].

Авторы, жазылған жері мен күні белгісіз бұл еңбектің жалғыз көшірмесі Флоренциядағы Medicea Bibliotheca Laurenziana кітапханасында сақталып тұр. 1963 ж. поляк түркітанушысы А. Зайончковский (тегі – қарайым) Флоренцияның атақты Лоренцо Медичи кітапханасының Шығыс қолжазбалар бөлімінде нөмірі 130 санымен тіркелген осы сөздіктің қолжазбасын тауып алып, француз тіліне аударып бастырып шығарды (Варшава, 1965–69 ж.) [6].

Нәтижелер

Ал енді «Китаб ад-Дурра...» сөздігінің зерттелу тарихнамасына келсек, бұны біз үш

кезеңге бөліп талқылайтын боламыз. Бірінші кезең бойынша XIII-XV ғасырларда жазылған жәдігерліктердегі мәліметтерге тоқталсақ, 1619 ж. жазылған «Aṣ-Ṣudur ad-Dahabiya fi-l Luḡat at-Turkiya» атты шағын жазба ескерткіштің авторы – Молла Салих өз еңбегін жазу барысында өзі пайдаланған жиырма беске жуық еңбек пен авторлардың тізімін береді. Солардың ішінде «Китаб ад-Дурра...» сөздігіне де тоқталып өтеді:

مَنْسُوبًا لِلْعَلَامَةِ أَبِي حَيَّانَ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ النَّحْوِيُّ
هَذِهِ الرَّسَالَةُ اِطْلَعْتُ عَلَى تَرْجُمَانٍ
عِدِّ الْعَرَبِيَّةِ وَسَمَّيْتُهَا بِالذَّرَّةِ الْمُضِيَّةِ فِي اللُّغَةِ
وَالرَّضْوَانُ قَالَ فِي دِيْبَابَجْتِهِ جَعَلْتُهُ عَلَى الْقَوَا
الْتُرْكِيَّةِ وَقَدْ فَعَلَ ذَلِكَ

Осы кітапшаны тамамдап жатқан кезде Аллама Абу Хаййан ән-Нахвиннің «Тәржуман» атты кітабымен таныстым. Ол кітаптың кіріспесінде былай дейді; «Мен бұл кітапты араб тілі қағидалары негізінде жаздым. Оны «ад-Дуррату әл-мудия фил-лұғат әт-түркия» - деп атадым». Расында ол, мұны әдемі жасады [7, 26].

Бұл мәтіннен байқағанымыздай, Молла Салих өз еңбегін жазып аяқтайтын кезде Абу Хаййанның «Тәржуман» еңбегімен таныстым, ол өз кітабын «Мен бұл кітапты араб тілі қағидалары негізінде жаздым. Оны «ад-Дуррату әл-мудия фил-лұғат әт-түркия» - деп атадым» деген дәлелдер келтіреді. Біз қарастырып отырған сөздіктің басындағы кіріспесінде де осы сөз нақты келтірілген:

اللُّغَةِ التُّرْكِيَّةِ، سَمَّيْتُهَا بِالذَّرَّةِ الْمُضِيَّةِ، وَ جَعَلْتُ
وَبَعْدُ فَهَذِهِ تَرْجُمَانٌ لَهُ ضَوَائِبٌ وَأَقْيُودًا مِنَ الْعَرَبِيَّةِ

Енді осы түркі тілі аудармасын жазғаныма келетін болсақ, мен оны «Жарқыраған інжу-маржан» деп атадым, ол үшін жүйені, арабша құрылымды белгіледім [8, 131].

Зерттелу тарихнамасы тұрғысынан қарасақ, Молла Салихтың «аш- Шудур...» еңбегі «Китаб ад-Дурра...» сөздігі туралы мәлімет берген, сыни пікір білдірген ең алғашқы дереккөз деп тануға болады.

Одан бөлек, мұнда «Китаб ад-Дурра...» сөздігінің авторы Аллама Абу Хаййан ән-Нахви екендігін тайға таңба басқандай анық

айтып өткен. Бірақта біздің ғылыми орта бұл ескерткіштің авторы әлі күнге дейін белгісіз деп танып келеді. Бұл еңбекті ең алғаш зерттеген Ананиаш Зайончковский осы мәселеге тоқтала келе мынадай пікір білдірген болатын:

«Вопрос о том, имеем ли мы здесь дело с одним сочинением и одним автором (являются ли Абу-Хаййан ал-Гарнати и Абу Хаййан ан-Нахви одним лицом) или с разными памятниками с таким же названием, требуют специального рассмотрения» дейді [1, 112-113]. А. Зайончковский Абу Хаян әл-Гарнати мен Абу Хаян әл-Нахви бір адам немесе екі бөлек адам екендігін анықтау болашақ ғалымдардың ісі деп атап өткен. Біздің бүгінгі буын бұл екеуі бір адам екендігін ерте кезден дәлелдеген. Оның әл-Гарнати тахаллусымен қатар араб грамматикасын терең білгендіктен, «ән-Нахви», яғни, «Наху – грамматика королі» деген лақабы да айтылады. Абу Хаййанның көптеген лақап аттары бар: «Әбу Хаййан атты автордың толық аты-жөні Мұхаммед ибн Юсуф ибн 'Али ибн Юсуф ибн Хаййан. Әл-Андалуси деген атпен белгілі болғаннан басқа, автордың басқа да көрнекті атрибуттары бар: әл-Гарнати, әл-Джаййани, әл-Мысри, әл-Каири, ән-Нифзи, әл-Джубби, әл-Мағриби, әш-Шафи'и, әл-Мәлики, әз-Захири, әл-Нахви және әл-Аһари» [9, 116].

Сондықтан да, Молла Салих айтып отырған Абу Хаййан ан-Нахви осы Абу Хаййан әл-Гарнатидің қосымша аты. Осы дәлелдерге сүйене отырып, біздің ұсынатынымыз, «Китаб ад-Дурра...» сөздігінің авторы осы Абу Хаййан екендігіне ешқандай дау жоқ деп ойлаймыз. Молла Салихтың айтқандарын Э. Наджип те атап өтеді [10, 27]. Абу Хаййан әл-Гарнати туралы Р. Маженова да мынадай мәлімет береді: «Абу Хаййан родился в 1265 году, в административном и культурном центре арабского халифата Андалузии (Испания) и умер в 1334 году в Мамлюкском Египте. Он является автором не менее четырех филологических сочинений, посвященных тюркским языкам: 1. «Китаб захви-л-мулк фи-нахви т-турк»; 2. «Китаб ал-аф'ал фи-лисани-т-турк»; 3. «Ад-дурат ал-муди'а фи-

л-дугат ат-туркийя»; 4. «Китаб ал-идрак лисан ал-атрак». К сожалению, первые три работы не обнаружены, о них имеются лишь упоминания в других источниках» деген [11, 4].

Түркияда шыққан «Ислам энциклопедиясы» мәліметтері бойынша Абу Хайяның жалпы 65 еңбегінің атауы белгілі. Соның ішінде 19 ескерткіш қазіргі күнге дейін жеткен деп саналады [12, 30-31]. Біздің зерттеуіміздің нәтижесінде «Китаб ад-Дурра...» қолжазбасын қоссақ, барлығы 16 қолжазбасы қазіргі заманға дейін жеткен болып есептеледі.

Қолжазбаның авторы жөнінде А.Н. Гаркавец мынадай мәлімет келтіреді: «Ад-дуррат ал-мудийа фи-'л-дугат ат-туркийя» – «Блестящая жемчужина для [изучения] тюркского языка» неизвестного автора. Копия в 24 листа, снятая Хосровом ибн Абдуллахом, хранится в библиотеке Медичи во Флоренции под шифром Orient.130». Бұл жерде авторы белгісіз қолжазбаны көшірген Хосров ибн Абдуллахтың атын атап өтеді [13, 37]. Бұл мәлімет А. Зайончковскийдің француз тілінде жазылған мақаласында айтылған болатын: «Это рукопись, довольно поздно скопированная переписчиком Хусравом бин Абадулла» [6, 42].

Осынау XVI ғасырдағы Молла Салихтың еңбегінде келтірілген деректен бөлек, XVII ғасырда өмір сүрген османдық ірі ғалым, тарихшы әрі жазушы Кятиб Челеби өзінің «Кашф аз-зунун» атты еңбегінде «ад-Дурра ал-Мудийа» сөздігінің авторы Зейн ад-Дин Абдурахман ибн Абу Бакр деген дерек келтіреді.

«Кашф аз-зунун ан ал-асами кутуб ва'л-фунун» («Кітаптар мен ғылым салаларының атаулары туралы пікірлерді ашу») – мұсылман әлемінің араб, парсы және түркі тілдеріндегі 14500 кітап пен 10000-нан астам авторлар туралы мәліметтер жинақталған библиографиялық-энциклопедиялық еңбек. Бұл еңбекті алғаш рет неміс шығыстанушы ғалымы Г. Флюгелем (1835–1858) Лейпциг қаласында шығарды, 1941 жылы Анкарада қайта басылып шыққан болатын [14]. Біздің

ойымызша Кятиб Челеби айтып отырған «ад-Дурра ал-Мудийа» қолжазбасы біз қарастырып отырған сөздіктен басқа еңбек болуы мүмкін. Себебі, бұл еңбекпен аттас қолжазбалар әжептәуір кездеседі. Тіпті, А. Зайончковскийдің өзі де Стамбулдың Топ Капы сарайынан осымен аттас бұдан бөлек тағы да 2 қолжазба кездестіргенін айтқан болатын [1, 113]. Стамбулдық Кятиб Челеби (Мустафа Абдуллах, Хаджи Халифе) айтып отырған бұл еңбек солардың біреуі болуы мүмкін.

«Китаб ад-Дурра...» сөздігі зерттелуінің екінші кезеңі ХХ ғасырда жазылған ғылыми зерттеулерде көрініс табады. Осы тұрғыда «Китаб ад-Дурра...» сөздігін ең алғаш тауып, ғылыми ортаға таныстырған А. Зайончковский: «Италияның Венеция қаласында болып өткен ІІ-ші Халықаралық Түрік мәдениеті конгресіне қатысқан мерзім ішінде (1963 ж., қыркүйек-қазан) әлемдегі ең көне кітапханалардың бірі – Флоренциядағы Медичи (Biblioteca Medicea Laurenziana) кітапханасының Шығыс тілдерінде жазылған қолжазбалар бөлімінде зерттеу жұмыстарын жүргізу мәртебесіне ие болдым. Көптеген арабша-түрікше сөздіктер арасынан Мәмлүк қыпшақ жазба ескерткіші ретінде танылған және Orient 130 нөмірімен тіркелген бір қолжазбаға көңіл бөлдім» деп бұл қолжазбаның қалай табылғанын баяндап береді [15, 123-128]. А. Зайончковский осы ескерткішті танудың ең басында тұрған тұлға.

Бұдан бөлек, Мәмлүк қыпшақтарының лексикографиялық ескерткіштерінің тізімін түзіп, еуропалық ортаға таныстарған неміс ғалымы О. Притцактың да еңбегі ересен. Ол Абу Хайя еңбектерінің тізімі қатарында «Китаб ад-Дурра» сөздігін де атап өтеді: «Әбу Хайяның басқа еңбектері (жоғалғаны да бар) қыпшақ филологиясы саласына арналған: «Китаб әл-аф'ал» – етістік, «Захр әл-мүлк фи наһу ат-түрк» – синтаксис және «ад-Дурра» – лексикография (бұл еңбек әл-Уаррақтың осымен аттас еңбегімен байланысы бар болуы керек [мүмкін Бейликке де қатысты]) [4, 75]. Бұндай пікірлерден бөлек те көптеген ғалымдардың атын атап өткен еңбектері баршылық.

Қазақстанда алғашқы болып әйгілі қыпшақтанушы Ә.Қ. Құрышжановтың таныстырылымдары ғана болды. Кейіннен К. Д. Таужанова арнайы мақала жариялаған болатын. Ол бұл мақаласында ескерткіш туралы өзіне дейін ғылымға белгілі болған мәліметтерді қысқаша хабарлама ретінде берген. Бұл тұрғыдан алғанда аталып отырған мәліметтер А. Зайончковскийдің, Топ-Капы сарайындағы түркітілді, арабжазулы қолжазбалардың каталогын жасаған библиограф Ф. Е. Каратайдың хабарламаларының жиынтығы іспеттес болып келеді. Сонымен қатар, К. Д. Таужанованың тарапынан берілген құнды пікірлер бар. Жазба ескерткіш мәтініндегі бірнеше бөлімнің лексикалық материалдарының жинақталған түрін, атап айтқанда 37 лексема мен сөз тіркесін салыстыра қараған К. Д. Таужанова мынадай пікірге келген: «Таким образом, одного лишь беглого знакомства со словарем достаточно, чтобы убедиться в важности его лексического материала для изучения исторической лексикологии кыпчакской группы тюркских языков.» дейді [3, 45].

Тәуелсіздік алған жылдардан соң, тарихи жәдігерліктерді зерттеу өте үлкен қарқын алды. Шартты түрде үшінші кезең, деп атап отырған қазіргі заман, яғни, ХХІ ғасырдағы тың деректер мен жаңа зерттеулер баршылық. Бұл кезеңде көбіне көп түркиялық ғалымдардың еңбегі өте көп. Соңғы жылдарда Түркия Республикасының ғалымдары да жалпы қыпшақ жазба ескерткіштеріне қызығушылық танытып, олардың бірқатарын баспа бетінде жариялады. Солардың бірі – “ad-Durrat al-mudī’a fi-l-luğat at-turkiā” жазба ескерткішінің жаңа басылымы болып отыр. Басылымды даярлаушы – профессор, доктор Режеп Топарлы. Басылымда жазба ескерткіш тілінде қолданылған лексемалардың араб графикасы транскрипциясына бейімделген, латын жазуында орындалған мәтіндік транскрипциясы, сөздігі, жазба ескерткіштің факсимилесі қамтылған. Бірақ ескерткіш мәтінінің тілдік ерекшеліктері туралы ешқандай зерттеу жұмыстары берілмеген. Басылымда берілген ескі қыпшақ тілі

лексемаларының транскрипциялануы, кейбір лексемалардың аудармалық анықтамалықтары сын көтермейді. Дегенмен басылым соңында берілген факсимиленің сапалы дайындалуы, бұл басылымдағы бірқатар олқылықтардың орнын толтыруға септігін тигізетіні сөзсіз [8, 1-126].

Жазба ескерткіш тіліне қатысты басылымның бірі – «Қыпшақ түрікшесі сөздігі» (KIPÇAK TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ) [16, 1-338]. Бұл сөздікте Батыс және Шығыс қыпшақ тілдерінің тарихи мұралары болып табылатын 17 жазба ескерткіштің лексикалық материалдары қамтылған. Сол жазба мұралардың бірі – осы біз қарастырып отырған “ad-Durrat al-mudī’a fi-l-luğat at-turkiā”. Сөздіктің басты құндылықтарының бірі – онда берілген қыпшақ-оғыз лексемаларының араб жазуына бейімделген латын графикасымен берілуі болса, сондай-ақ басты кемшіліктерінің бірі – ескі қыпшақ тіліндегі, тіпті ескі оғыз тіліндегі үндестік заңының ескерілмеуі болып табылады.

Түркиялық ғалымдар бұл ескерткіш төңірегінде көлемді мақалалар да жариялап тұрады. Белгілі түркітанушы, доктор Онур Балжы өз мақаласында «Китаб ад-Дурра...» сөздігінің ерекшеліктеріне тоқтала келе, бұл еңбектің авторлығы туралы да пікір білдіреді: «Saferoğlu бұл еңбектің Әбу Хайянға тиесілі екенін айтады (1984: 189). Бірақ әрі сөздік, әрі грамматика болып табылатын Абу Хайян жазған «Китаб әл-Идрак ли-Лисән әл-әтрәк» деп аталатын шығармада көрінетін шеберлік пен басымдықтар бұл еңбекте байқалмағандықтан сенімімізді әлсіретеді» [17, 58]. Біздің айтарымыз, «Китаб ад-Дурра» сөздік болып құрылғандықтан «Китаб әл-Идрак» сияқты түбегейлі түгенделмей, жеңілдірек жазылған.

Түрік зерттеушісі Esra Nur Tiryaki-ның айтуынша: ««Ed-Dürretü’l-mudiyue fi’l-lügati’t türkiyue» шығармасының орны мен авторы белгісіз. (Ержиласун, 2010; Топарлы, 2003). 24а бетінде табылған жазбаға сәйкес, қолжазбаны көшіруші Хосрау бин Абдулла» [18]

Ең маңызды зерттеулердің бірі – түркиялық ғалым Реджеп Йылмаз 2014 жылы «Әд-

Дурратул-мудийа фил-луғат-ит-туркыйяның мәмлүк түрікшесі мен оғыз түрікшесі нұсқаларын салыстыру» атты тақырып бойынша докторлық диссертация қорғаған болатын. Бұл еңбекте «Китаб ад-Дурра...» сөздігінің флоренциялық қыпшақ нұсқасы мен түркиялық оғыз нұсқасы салыстырылып зерттелді. Түркі тілдерінің оғыз тобындағы нұсқасы 1375 жылы жазылған, авторы Исхақ ибн Мурад, *Türk Dil Kurumu* бірлесітігінің кітапханасында сақтаулы.

Реджеп Йылмаздың пікірінше, «Китаб ад-Дурра» сөздігінде «шамамен 960 сөз бар» деп болжанады [19, 28].

Жақын шетелдер мен отандық ғалымдардың еңбектеріне тоқталып өтсек. Осы мақала авторларының бірі, профессор Б.Н. Жұбагова мен Қ.Қ. Аубакирова жазған монографиялық зерттеу еңбегінде Мәмлүктер кезеңінде түзілген лексикографиялық еңбектердің қатарында «Китаб ад-Дурра...» сөздігі талданып, оның ішіндегі Мысырлық арабтардың тұрмыс-тіршілігінде қолданысқа еніп кеткен түркізмдер туралы нақтылы деректер келтіріледі, «Китаб ад-Дурра» сөздігінің материалдары кеңінен қолданылған [20].

Мәмлүктер кезеңіндегі түрік-араб мәдени-тілдік байланыстарды зерттеген Қ.Қ. Аубакированың пікірінше ««Әд-Дуррада» 1070 сөз» бар деген болжам келтіріледі [21, 124]. Ал Б.Д. Дүйсеновтің зерттеуінше «Установлено, что объем лексики словаря памятника – 1214 слов. В алфавитном порядке они выглядят таким образом: количество слов, которые начинаются с буквы

A (أ, آ) – 97, **B** (ب) – 114, **C** (ج) – 8,
Č (چ, ج) – 18, **D d** (ض) – 8, **D** (د) – 26,
E (ه, ا, ل) – 22, **G** (ك) – 3, **H** (ح, ه) – 7,
Ĥ (خ) – 10, **I** (ي, ی) – 3, **İ** (ی, ی) – 35,
K (ك) – 97, **L** (ل) – 8, **M** (م) – 27,
N (ن) – 16, **O** (و) – 25, **Ö** (و) – 12,
P (پ) – 10, **Q** (ق) – 123, **R** (ر) – 1,
S (س, ص, ش) – 133, **Š** (ش) – 50,
T (ت, ط) – 131, **U** (و) – 12, **Ü** (و, و) – 10,
V (و, و) – 22, **Y** (ي, ی) – 180, **Z** (ز, ظ, ذ) – 4» [22, 237]

Көрнекті поляк түркітанушысы, тегі қарайым А. Зайончковский бұл жазба ескерткіш материалдарына үнемі назар

аударып отырған: «Содержание этого манускрипта и оформление его не оставляет никакого сомнения в том, что данное сочинение написано в период государства Мамлюков и включает богатый и полноценный материал по кипчакскому языку» [1, 37]. Осыған қарағанда, бұл ескерткішті зерттеудің маңызы өте зор. Әлі де талай зерттеулер жазылып, ғылыми ортада талқыланатыны белгілі.

Қорытынды

Көрнекті түркітанушылардың жазба ескерткіш туралы пікірлер жиынтығы, қаралып отырған жазба ескерткіш материалдарының қыпшақ, оғыз тілдерінің, оның ішінде қазақ тілінің тарихына тікелей қатысы бар екендігін дәлелдей түседі. Оның үстіне бұл шығарма бұрын-соңды қазақ тілінің тарихы саласы бойынша арнайы зерттеу нысанына алынбады. Сондықтан осы олқылықтың орнын азды-көпті толтыру мақсатында шығарма мәтіні әлі де көптеген зерттеулерді талап етеді. Біз мақаланың талқылауында зерттеліп отырған жазба ескерткіштің табылуы, зерттелуі, мазмұны мен нұсқалары туралы азды-көпті материалдар беруге тырыстық.

Мақаламыздың негізгі мақсаты – Мәмлүктер кезеңінде түзілген «Китаб ад-Дурра...» сөздігінің зерттелу тархнамасына шолу жасау, шығарманың авторын анықтау, зерттеуші ғалымдардың еңбектерімен таныстыру, көтерген мәселелердің шешімін табу сияқты алға қойған мақсаттарымызға жеттік деп есептейміз. Бұл ескерткіш әлі де зерттеуді қажет етеді.

Қорытындылай келгенде, «Китаб ад-Дурра...» сөздігі XIII-XIV ғасырларда Мәмлүктер мемлекетінде жазылғандығы тағы да дәлелдене түсті. Бұл ескерткіш туралы мәліметтер сонау XVI ғасырдан бүгінгі XXI ғасырға дейін зерттеу объектісі ретінде ғылыми айналымда аты аталып келеді. Көптеген ғалымдардың қызығушылығын тудырған құнды шығарма екендігі анықталды. Бір кездері ескі ескерткіштерде

аты аталғанымен біздің дәуірімізге жетпеген, жоғалып кеткен сөздіктер қатарында болды. А. Зайончковскийдің ізденісі арқасында ортамызға оралып, түркітанушылар мен шығыстанушылардың зерттеу нысанына айналды.

Сөздік түркі тілдерінің қыпшақ диалектісінде жазылғандықтан қазіргі қазақ тіліне өте жақын. Сөздікте қыпшақ тобымен қатар оғыз сөздерін де бірге беріп отырған. Зерттеу барысында аңқытағанымыздай қазіргі таңда түрік ағайындар бұл ескерткіштегі оғыз сөздерін талдап, қыпшақ сөздерімен салыстырып, зерттеулер жүргізген жұмыстары өте көп.

Мақала барысында «Китаб ад-Дурра...» сөздігінің авторы Абу Хаййан әл-Гарнати ан-Нахви екендігін дәлелдеуге тырысып, өз ұсыныстарымызды белгілі бір фактілерге сүйене отырып, ғылыми қауымға жария еттік. Бұған дейін бұл сөздіктің авторлығы туралы азды-көпті айтылған, бірі-бірінен алған мәліметтер ғана болмаса нақтылы ұсыныстар мен тұжырымдар болған емес. Біз алғаш рет

авторлығын анықтауға қадам жасадық. Бұл ұсынысымызды дәлелдей түсу үшін әлі де кейбір қажетті зерттеу еңбектерін қолға түсіре алмадық. Сондықтан бұл жұмыстың жалғасы болады деп сендіреміз.

Арабша-қыпшақша сөздіктегі лексикалық бірліктердің саны туралы да пікір әрқилы. Сөздік негізінен жеке сөздерден тұрғанымен соңғы тарауында сөйлемдер мен сөз тіркеестері берілген. Осындағы кейбір сөздерді тізіміге алмағандықтан сөздер саны әрқилы болуы мүмкін.

Сөздіктің зерттелу тарихын 3 кезеңге бөліп қарастыра отырып, еңбектің алыс-жақын шетелдерде зерттелуін де қамтып өтуге тырыстық. «Китаб ад-Дурра...» сөздігі әлі де жан-жақты зерттеуді талап етеді.

Қаржыландыру

Зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыру арқылы іске асырылды (грант № BR10965240).

Әдебиеттер тізімі

1. Зайончковский А. Новонайденный арабско-кипчакский словарь из государства мамлюков. «Народы Азии и Африки». – Москва: Наука. – 1964. – № 3. – С. 111-116.
2. Құрышжанұлы Ә. «Китаб ад-Дурра әл-мудийа фи-л-луғат ат-туркийя уә-л-камал» // Түркістан халықаралық энциклопедия, Алматы, 2000.
3. Таужанова К. Д. Несколько предварительных замечаний об одной рукописи старокыпчакского письменного памятника // FA Хабарлары, Тіл, әдебиет сериясы. – 1984. – № 2. – С. 43-46.
4. Pritsak O. Das Kiptschakische. Philologiae Turcicae Fundamenta. Wiesbaden. – 1959. – 74 p.
5. Zajączkowski A. Vocabulaire arabe-kiptçhak de l'époque de l'Etat Mamelouk "Bulğat al- Muştāq fi luğat at-turk wa-l-Qifzāq", l-ere partie, le nom. – Warszawa, 1958. – 111 p.
6. Zajączkowski A. 1) Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptshak «ad-Durrat al-mudī'a fi-l-luğat at-turkiyya» // Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa: PAN, 1965. – P. 67-116.
7. متحف طوب قابو سراي، 2922. ص 26 – صالح بن محمد. الثنور الذهبية و القطع الأحمدية في اللغة التركية. – استمبول،
8. recep toparli. ed-dürretü'l-müdiyye fi'l-lügati't-türkiyye, Ankara, 2003. – P. 1-126.
9. Sümeyye D., M. Emin Doğru. Abu Hayyan Al-Andalusi: An Andalusian Arab Linguist in the Mamluks. SÜMEYYE DOĞRU/APJIR 03-02. – 2019. – P. 114-130.
10. Наджип Э. Н. Культура и тюркоязычная литература Мамлюкского Египта XIV века. – Туркестан, 2004. – С. 27.
11. Маженова М. Абу Хаййан исследователь кыпчакского языка (Материалы к истории казахского язык): Автореф. дис. канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1969. – 53 с.
12. Islam Ansiklopedisi. Istanbul: Maarif matbaasi, 1945. – 3 cilt. – 683 s.

13. Александр Гаркавец. Codex Cumanicus: Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII-XIV веков. Изд. 3-ое, доработанное. – Алматы: Баур, 2014. – 106 с.
14. Хаджжи Халифа, Мустафа ибн 'Абдаллах. Кашф аз-зунун 'ан асами алкутуб ва-л-фунун. В 2 томах. – Байрут: Дар ал-кутуб ал-'илмийа, 1992.
15. Зайончковский А. Средневековые памятники кипчакского языка. Известия Академии наук Азербайджанской ССР, Серия общественных наук. – 1964. – С. 123-128.
16. Recep TOPARLI, Hanifi VURAL, Recep karaatli. kipçak türkçesi sözlüğü. ankara, 2003. – S. 1-338.
17. Onur BALCI. Ed-dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't türkiyye'de görülen iki imla özelliği ve bu özelliklerin kazak türkçesi ile ilişkisi. Türk dünyası // Journal of Language and Literature. – 2018. – P. 57-66.
18. Esra Nur Tiryaki. Yabancılar türkçe öğretiminde tarihî bir kaynak: «Ed-Dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't türkiyye». Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi, 2011. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: file:///Users/bagdatdyussenov/Downloads/Yabancılar_Turkce_Ogretiminde_Tarihi_Bi.pdf (accessed 01.02.2022).
19. Ed-dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't türkiyye'nin memlük türkçesi ve oğuz türkçesi nüshalarının karşılaştırılması. Doktora tezi. Hazırlayan 2502070314 Recep Yılmaz. İstanbul. – 2013. – P. 465.
20. Жұбатова Б.Н., Аубакирова Қ.Қ. Мысырдағы мәмлүктер билігі тұсындағы түркі-араб мәдени-тілдік байланыстары (XIII-XV ғ.): монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 235 б.
21. Аубакирова Қ.Қ., Мустафаева А.А. Мәмлүктер билігі кезіндегі қыпшақ-араб сөздіктері және «Тәржүман» ескерткіші: салыстырмалы талдау. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы. – 2021. – № 3. – Б. 119.
22. Дюсенов Б.Д. Лексико-семантические особенности словаря «Китаб ад-Дурра...». Alato academic studies. – 2020. – No 4. – С. 11.

Б.Д. Дюсенов

Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова КН МОН РК, Алматы, Казахстан

Изучение письменного памятника «Китаб ад-дурра...» мамлюкского периода

Аннотация. Как известно, овладение языком – важный вопрос, который не утрачивал своей актуальности ни в одно столетие. Кыпчакский язык в XIII-XV веках использовался как средство общения мамлюков, правивших Египтом и Сирией. Влияние правительства мамлюков в Египте было настолько сильным, что даже арабы выучили тюркский язык, то есть кыпчакский, и свободно использовали его в своей жизни. В целях установления тесных связей между местными арабскими чиновниками, торговцами, военными и кыпчакоязычными мамлюками были написаны и распространены среди широкой общественности арабско-кыпчакские словари и грамматические труды, посвященные изучению кыпчакского языка. Были написаны не только словари, но и литературные произведения, религиозные трактаты, множество пособий и указов, молитв и др., связанных с бытовыми потребностями. Многие из них исчезли, не достигнув нашего времени. Однако это дело чести для нашей страны, долг поколений инвентаризировать, изучать и пускать в научный оборот наше тюрко-кыпчакоязычное историческое наследие, известное сегодня в научной среде и сохранившееся в разных уголках мира. Одним из образцов историко-культурного наследия, дошедшего до наших дней, является рукопись «Китаб ад-Дурра аль-мудайя фил-лугати-т-туркия ала-т-тамам ва-л-камал» – «Драгоценная сокровищница тюркского языка, полностью написанная и законченная», представляющая собой арабско-кыпчакский словарь. Хотя об этой рукописи говорили и упоминали еще в XIII-XV веках, впервые ее обнаружил в 1963 г. польский ученый Ананиаш Зайончковский в отделе рукописей, написанных на восточных языках библиотеки Медичи (Biblioteca Medicea Laurenziana) во Флоренции, одной из старейших библиотек мира.

В статье мы делаем акцент на историографии изучения арабо-кыпчакского словаря «Китаб ад-Дурра», автор которого неизвестен, эта рукопись очень мало изучена в отечественной науке, рассмотрены основные особенности рукописи и новые данные.

Ключевые слова: Египет и Сирия, кыпчакский язык, словарь, грамматика, тюркология, мамлюк.

B.D. Dyussenov

Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Almaty, Kazakhstan

The study of the written monument «kitab ad-durra...» of the Mamluk period

Abstract. It's well-known that language acquisition is an important issue that has not lost its relevance in any century. The Kipchak language - in the XIII-XV centuries was used as a means of communication by the Mamluks who ruled Egypt and Syria. The influence of the Mamluk government in Egypt was so strong that even the Arabs learned the Turkic language, that is, Kipchak, and freely used it in their lives. In order to establish close ties between local Arab officials, merchants, the military, and the Kipchak-speaking Mamluks, Arabic-Kipchak dictionaries and grammatical works devoted to the study of the Kipchak language were written and distributed to the general public. Not only dictionaries were written, but also literary works, religious treatises, many manuals and decrees, prayers, etc., related to everyday needs. Many of them disappeared before reaching our time. However, it is the honor of our country, and the duty of generations to inventory, study and put into scientific circulation our Turkic-Kipchak-speaking historical heritage, known today in the scientific community and preserved in different parts of the world. One of our historical and cultural heritage, one of such Arabic-Kipchak dictionaries that has come down to our days since the time of the Mamluks, is the manuscript «Kitab ad-Durra al-mudaiya fillugati-t-turkiya 'ala-t-tamam va-l-kamal» - «The precious treasury of the Turkic language, completely written and finished.» Although this manuscript was talked about and mentioned back in the XIII-XV centuries, it was first discovered in 1963 by Polish scientist Ananiasz Zajonczkowski in the department of manuscripts written in Oriental languages of the Medici Library (Biblioteca Medicea Laurenziana) in Florence, one of the oldest libraries in the world.

In the article, we focus on the historiography of the study of the Arabic-Kipchak dictionary «Kitab ad-Durra», the author of which is unknown, and this manuscript has been very little studied in domestic science, and consider the main features of the manuscript and new data.

Keywords: Egypt and Syria, Kipchak language, dictionary, grammar, Turkology, Mamluk.

References

1. Zajonchkovskij A. Novonajdennyj arabsko-kipchakskij slovar' iz gosudarstva mamljukov. «Narody Azii i Afriki» [A Newly Discovered Arabic-Kipchak Dictionary from the Mameluk State. «The Peoples of Asia and Africa». 1964. No. 3. P. 111-116, [in Russian].
2. Қырышжанұлы Ә. «Kitab әd-Durra әl-mudija fi-l-luġat at-turkiya uә-l-kamal». Түркістан халықаралық жөніндегі энциклопедиясы, Алматы [«Kitab Al-Durra Al-Mudiyah Fi-L-Luġat Al-Turkiya Wa-L-Kamal». Turkestan International Encyclopedia], 2000, [in Russian].
3. Tauzhanova K. D. Neskol'ko predvaritel'nyh zamechanij ob odnoj rukopisi starokypchakskogo pis'mennogo pamjatnika [Some preliminary remarks about one manuscript of an Old Kipchak written monument]. 1984. No. 2. P. 43-46, [in Russian].
4. Pritsak O. Das Kiptschakische. Philologiae Turcicae Fundamenta. Wiesbaden. 1959. 74 p.
5. Zajączkowski A. Vocabulaire arabe-kiptçhak de l'époque de l'Etat Mamelouk "Buġat al- Muštāq fi luġat at-turk wa-l-Qifzāq", 1-ere partie, le nom. (Warszawa, 1958, 111 p.).
6. Zajączkowski A. 1) Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptshak «ad-Durra al-mudī'a fi-l-luġat at-turkiyya». Rocznik Orientalistyczny. Warszawa, PAN, 1965. P. 67-116.
7. متحف طوب قابو سراي، 2922 . - 26 ص صالح بن محمد. الشذور الذهبية و القطع الأحمديّة في اللغة التركيّة. - استمبول،
8. recep toparli. ed-dürretü'l-müdiyye fi'l-luġati't-türkiyye, Ankara, 2003. P. 1-126.
9. Sümeyye D., M. Emin Doğru. Abu Hayyan Al-Andalusi: An Andalusian Arab Linguist in the Mamluks. SÜMEYYE DOĞRU/APJIR 03-02. 2019. P. 114-130.
10. Nadzhip Je. H. Kul'tura i tjurkojazychnaja literatura Mamljukskogo Egipta XIV veka. - Turkestan //FA Habarlary, Til, әdebiyat serijasy [Culture and Turkic literature of Mamluk Egypt in the 10th century. - Turkestan], 2004. P. 27, [in Russian].

11. Mazhenova M. Abu Hajjan issledovatel' kypchakskogo jazyka (Materialy k istorii kazahskogo jazyk): Avtoref. dis. .kand. filol. Nauk [Abu Khayyan researcher of the Kypchak language (Materials for the history of the Kazakh language): Ph.D. in Philology.]. Almaty. 1969. 53 p., [in Russian].
12. Islam Ansiklopedisi. (Istanbul, Maarif matbaasi, 1945, 3 cilt, 683 s).
13. Aleksandr Garkavec. Codex Cumanicus: Poloveckie molitvy, gimny i zagadki XIII-XIV vekov. Izd. 3-oe, dorabotannoe [Tzodeh Tsumanitsus: Polovtsian Prayers, Hymns and Riddles of the XII-XIV Centuries. Ed. 3, revised.]. (Almaty, Baur, 2014, 106 p.), [in Russian].
14. Hajji Khalifa, Mustafa ibn 'Abdallah. Kashf az-zunun 'an asami al-kutub wa-l-fununun. In 2 volumes. - Bayrut: Dar al-kutub al-'ilmiyya, 1992.
15. Zayonchkovsky A. Srednevekovye pamjatniki kipchakskogo jazyka. Izvestija Akademii nauk Azerbajdzhanskoj SSR, Serija obshhestvennyh nauk [Medieval monuments of the Kipchak language. Proceedings of the Academy of Sciences of Azerbaijan SSR, Series of Social Sciences]. 1964. P. 123-128, [in Russian].
16. Recep TOPARLI, Hanifi VURAL, Recep karaatli. kipçak türkçesi sözlüğü. ankara, 2003. S. 1-338.
17. Onur BALCI. Ed-dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't türkiyye'de görülen iki imla özelliği ve bu özelliklerin kazak türkçesi ile ilişkisi. Türk dünyası. Journal of Language and Literature. 2018. P. 57-66.
18. Esra Nur Tiryaki. Yabancılara türkçe öğretiminde tarihî bir kaynak: «Ed-Dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't türkiyye». Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi, 2011. Available at: file:///Users/bagdatdyussenov/Downloads/Yabancılara_Turkce_Ogretiminde_Tarihi_Bi.pdf (accessed 01.02.2022).
19. Ed-dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't türkiyye'nin memlük türkçesi ve oğuz türkçesi nüshalarının karşılaştırılması. Doktora tezi. Hazırlayan 2502070314 Recep Yılmaz. İstanbul. 2013. P. 465.
20. Zhıbatova B.N., Aubakirova K.K. Mysyrdary mämlykter biligi tısyndary tyrki-arab мәдени-tildik bajlanystary (XIII-XV ғ.): monografija [Turkic-Arab cultural and linguistic relations under the rule of the Mamluks in Egypt (XIII-XV centuries): monograph]. Almaty. Қазақ университети, 2019. 235 p., [in Kazakh].
21. Aubakirova K.K., Mustafaeva A.A. Mämlykter biligi kezindegi kypshaq-arab sözdikteri zhәne «Tärzhıman» eskertkishi: salıstymaly taldau. L.N. Gumilev atyndary Eurazija ылтық университетинің habarshysy. Sajasi rylymdar. Aımaqtanu. Shyrystanu. Tyrkitanu serijasy [A. Kipchak-Arabic dictionaries during the rule of the Mamluks and the monument «Tuzhuman»: a comparative analysis. Bulletin of L. N. Gumilyov Eurasian National University. Political Sciences. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology series.]. 2021. No. 3. P. 119, [in Kazakh].
22. Djusenov B.D. Leksiko-semanticheskie osobennosti slovarja «Kitab ad-Durra...». Alatoo academic studies [Lexico-semantic features of the language «Kitab ad-Durra...». Alatoo academic studies]. 2020. No 4. P. 11, [in Russian].

Автор туралы мәлімет:

Дюсенов Багдат Даниярович – ҚР БҒМ ҒК Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының 1 курс Ph.D. докторанты, Алматы, Қазақстан.

Dyusenov Bagdat Daniyarovich – The 1st year Ph.D. student, Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Almaty, Kazakhstan.

D. Zhekenov
S. Jakubayeva*
B.G. Ahmadzai

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
*Corresponding author: jakubayeva.s@gmail.com

Some issues of relations between Afghanistan and Central Asia

Abstract. *The geopolitical importance of the Central Asian region is growing more and more on the international stage. Afghanistan's enduring strategic importance to the great powers, and their invasion of Central Asia and Afghanistan, had a strong impact on Central Asian foreign policy towards Afghanistan. It is relevant to consider the states of Central Asia and the region separately. And when we talk about the region, first of all, the issue of relations with Afghanistan is considered. This article provides an in-depth historical analysis of the interests and actions of Central Asia in relation to Afghanistan. The main goal of this study is to analyze the level of study in scientific papers of the entire period of relations between the countries of Central Asia and Afghanistan. The historical relations between Afghanistan and Central Asia and the difficulties and obstacles of relations in modern times are considered. In addition, it will be shown what importance Central Asia has for Afghanistan. The study examines the relations of Central Asian countries with Afghanistan, the governments of Central Asian countries, the consistent implementation of political and economic policies in Afghanistan as an integral part of the desire of Central Asia to achieve a leadership position in its region. The article presents a long-term historical context of relations between the countries of Central Asia and Afghanistan.*

Keywords: *peace, Central Asia, Afghanistan, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, Tajikistan USA, USSR, national interests, risks.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-184-194>

Received: 10.08.2022 / Accepted: 12.09.2022

Introduction

"Afghanistan is heart of Asia" – Mohammad Iqbal.

*"Afghanistan is the Cockpit of South Asia" –
Lord Curzon.*

Central Asia – Afghan relation is not a newly emerged relations since countries were considered to be traditionally connected in socio-economic and political terms. Indeed, Afghanistan had been one of the pivotal neighborly partners of Central Asia for many centuries. As of the reason,

Central Asia's reconstruction activities are also not quite new to Afghanistan since it has been traditionally involved in many activities from the very beginning.

However, expansion of Central Asia's relations with Afghanistan was identified long time ago. It should also be noted that during the Soviet Invasion in Afghanistan Central Asian countries had close relationships with Afghanistan. Central Asian countries always supported Afghanistan.

Central Asian Countries considered to Afghanistan as a great neighbors, because

Afghanistan suffer a lot of problems from Pakistan and Iran during last 50 years.

Central Asia is a regional power which had a shared commitment to support and accommodate its neighbors without necessarily expecting to receive reciprocal benefits. Thus, during pro-Soviet regime in Afghanistan, Central Asia had a very cordial relation with Afghanistan. On this basis relations were evolved for strengthening their socioeconomic and cultural system.

Accordingly, there are various reasons for Central Asia to extend the good and friendship policy towards Afghanistan. However, one of the prime reasons for Central Asia for pursuing its policy is that of frequent terrorist attacks which strongly affected Afghanistan. To overcome the menace of terrorism in Central Asian soil, Central Asia needed Afghans support. Also, Central Asia intends to renew its age-old relations with Afghanistan. However, after September 9/11 attack on World Trade Centre (WTC) Central Asia has been involving seriously in accomplishing its economic, political and social reconstruction policies in Afghanistan encompassing the fields of health, education, transports, commerce and trade, science and technology cultural exchange and agriculture.

However, the changing nature of power politics in Afghanistan blockage of Central Asia's transit route to Afghanistan has created many hindrances in Central Asia's soft approach engagement with Afghanistan. Russia invasive attempt in Afghanistan was foremost attempt to through imperialistic and hegemonic intention. The attempt was abrupted by the USA by indulging in developing many small group organizations in order to check out USSR from Afghanistan. The Cold war between two ideologically different camps is the root causes of all chaos of Afghanistan hitherto. Further, domestic factors like unstable and weak governance in Afghanistan and Central Asia's geographical factors compelled Central Asia to extend the assistance towards Afghanistan during these periods. Therefore, this study throws light upon Central Asia's policy, reasons and the subsequent implications upon the most instable and terror-inflicted Nation.

Theoretical and methodological base

The purpose of the article is to present an in-depth historical analysis of the motivations and actions surrounding Central Asian countries' foreign policy toward Afghanistan in the modern era. The need for this research stems from a significant gap Central Asia-Afghan relationship that accounts for the modern era of the countries' interactions in detail; discussed subsequently, the few examples that do exist, developed over the last 21 years, the research, rely primarily on and secondary sourcing (often offering only partial, or Central Asia and Afghan perspective), and lack sound historical methodology, particularly the use of archival records. This is surprising given that Central Asia and Afghanistan are both geopolitically strategic places, with the latter holding a formidable history of many states' stalemated conflicts, extensive meddling, and protracted investment of blood and treasure. Thus, this little-researched subject holds immense potential for the expansion of historical and political connection between Central Asia and Afghan studies and their related fields and is pertinent for policymakers of the states invested in Central Asia.

Other realities of the literature have inspired this work. There are many histories on Central Asia and Afghanistan respectively—including some that briefly address interactions with the other country—but none that provide a long-view assessment focusing specifically on the dynamics of the Central Asia-Afghan relationship. There also exists a profusion of political and diplomatic histories on Central Asia and Afghanistan with the discussion narrowed to the period leading up to and following 1992, when central Asian countries experienced dramatic changes in independence, government making, and policy making in their political orientation. However, this tendency exposes a bias of contemporary historians, political scientists, and international relations theorists in framing the discourse on modern Central Asia and Afghan politics. While this era was indeed a definitive turning point when these nations underwent transformative political changes, this perspective negates the

lessons and products of the previous centuries of Central Asia and Afghan experience and considers these long-existing civilizations within an extremely limited context.

Even less examined is the extensive diplomatic history of Central Asia relationships.

Therefore, the period chosen for examination here, new Central Asia 1992 contributes a broader understanding of the historical underpinnings of Central Asia regional foreign policy that is too frequently neglected in the contemporary Era.

This Article also fundamentally challenges another now-engrained tendency in the literature and in new policy circles within its immediate neighborhood. Martin McCauley draws on his vast knowledge of the region and its history to provide a clear and highly readable account of Afghanistan and the Central Asian republics of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan, which have the same religion, culture, and historical bonds.

Therefore, utilizing a historical methodology of primary and secondary source integration and analysis-including available documentary and archival records, Central Asia and Afghan primary sources, the existing scholarship, and other Western, Central Asian, and Afghan secondary sources - the main objectives of this work include:

1) To detail and examine the motivations and actions comprising Central foreign policy toward Afghanistan in modern history

2) To understand how Central Asia and Afghan policy has historically fit within wider foreign policy aims, particularly its priority relationships with the superpowers active in its region.

3) Relatedly, to determine how and why Central Asia has used its relations with and/or role in Afghanistan as a point of leverage with the superpowers, the implications for this behavior, and what it achieved in line with Central Asia foreign policy objectives.

4) And, to demonstrate continuity in modern Central Asia regional foreign policy, despite its differing regimes' stated and actual ideological and structural differences. This is based on historical mythology informing an

ideological drive toward Central Asia nationalism throughout the period examined in this work.

Central Asian governments consistently pursued policies of political and economic in Afghanistan as an integral part of some central Asian countries' desire to find a way through Afghanistan to south Asia. This persistent approach is grounded to achieve economic stability because central Asian countries are double landlocked countries, and Afghanistan's stability and support are useful for central Asian countries because they have close economic, political, and security bonds with each other's.

Methods. It should be noted that because the principal concentration of this article is Central Asia's role in Afghanistan's peace and stability and its foreign policy toward, and influence in Afghanistan and its relevance to Central Asia's wider regional and global interests, Afghan, Central Asian countries policies and motivations are often addressed where relevant but are not given the same intensive consideration.

As mentioned, a historical and scientific methodology has been prioritized for this work. The timeframe was largely dependent on the availability of high-quality primary sources, with a preference for archival and book, article, and news sources, as well as other types of Central Asian countries and Afghan primary sources (memoirs, speeches, etc.). Due to declassification procedures for government records.

This Article has made substantial use of these new records — some declassified as recently as just as political speeches and some agreements. In the online libraries, and famous writers in the Central Asia Regions and in the world.

Central Asia

Central Asia is a region in the Asian continent that extends from the mountains of western China to the shores of the Caspian Sea. Pakistan and Iran create the southern border of the region, and the vast expanse of Russia is to the north. Afghanistan is considered a part of the region even though it was never a formal part of the Soviet Union. Central Asia was located on what was known as the Silk Road between Europe and

the Far East and has long been a crossroads for people, ideas, and trade [19].

Central Asia as commonly understood today is constituted of five republics Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan. Each of these republics is the direct successor to the Soviet Socialist Republic, and each became independent on the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in 1991.1 Barring a brief period of greater autonomy in some parts of the region in the wake of the twin 1917 revolutions in Russia, 1991 marked the first time the peoples of this vast and diverse region had been free of direct control from Russia for over 150 years [7, p. 9-13].

«Central Asia owes its importance to the vast economic potential and geostrategic location it has been endowed with, considering it is progressively turning into a world economic center” [18].

Historical Relation of Afghanistan and Central Asia

Today’s Central Asian Republics – Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan – were part of the Soviet Union from 1922 to 1991 and gained independence after the Soviet Union collapsed. Since then, Afghanistan’s eight northern and western provinces share over 2,000 Kilometers of the border with Tajikistan (1,344 km), Turkmenistan (744 km), and Uzbekistan (137 km) (The United Nations Office on Drugs and Crime, 2012).

Central Asia is a relatively understudied neighbor of Afghanistan. The region is often placed into a number of historical and political contexts—a section of the Silk Road, a pawn in the “Great Game,” the “spillover” state that exemplifies the failure of US foreign policy—that limit scholarly understanding [10, p. 67-89].

Afghanistan and Central Asia share a long common history. The north of present-day Afghanistan is linked to Transoxiana or Turkestan, the region to the north of the Amu Darya River, which more or less corresponds to the territories of contemporary Turkmenistan, Uzbekistan, Tajikistan, and Kyrgyzstan. The Amu Darya has

not historically separated two different spaces. The broader region began to disintegrate in the eighteenth century and was divided altogether in the nineteenth century with the advance of the Tsarist and British colonial empires. The Emirate of Bukhara was the last direct historical link between Central Asia and Afghanistan; the last emir, Alim Khan, fleeing the advancing Bolsheviks, took refuge in Afghanistan in 1920 [11, p. 3-17].

Afghanistan and the Central Asian republics of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan, from their medieval pasts to the unpredictable present. Illuminating languages and landscapes, cultures, and society examines the rise of militant Islam and its impact on the region, the push and pull of global economics and politics, and possibilities for stability in an inherently unstable part of the world [12, p. 89].

Afghanistan and the five Central Asian Republics of Turkmenistan, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan, and Kazakhstan share common security, economic and cultural space, and system.

Since 2001, there has been a noticeable improvement and increase in interaction, exchange, connectivity, and cooperation between Afghanistan and its northern neighbors [4].

On the eve of the military campaign in Afghanistan, led at first by the United States and then by the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the states of Central Asia had complex attitudes towards Afghanistan. On the one hand, they were concerned about the potential spillover of already existing instability from Afghanistan, which had materialized in the form of incursions by the Islamic Movement of Uzbekistan (IMU) into Tajikistan in 1999 and Kyrgyzstan in 2000.

On the other hand, Turkmenistan—and, to some extent, Uzbekistan—had sought some kind of accommodation with the Taliban regime in Afghanistan, attempting at the same time to gain economic benefits from the stabilization of Afghanistan and the building of a gas pipeline to South Asian markets [15, p. 1-27].

Throughout their post-medieval histories, Afghanistan and their bordering central Asia

states have formed voluntary mirrors of each other's [20, p.605-620].

Since the mid-2000s, the image of the Silk Roads has also been linked, in the United States in particular, with the project of reviving the notion of the "Afghanistan neighborhood"—that is, of reintegrating Afghanistan into its regional environment, especially by creating a new relationship between post-Soviet Central Asia and South Asia [10].

After 9/11 The USA started the war in Kabul and while the invasion was happening, the US sent 1000 soldiers to Uzbekistan and 3000 soldiers to Kyrgyzstan [17, p.305-3019].

In the wake of these developments, the US made military exercises with Kazakhstan [17, p.305-3019].

Central Asia's relationship with Afghanistan is increasingly shaped by preparations for U.S./ NATO withdrawal in 2014.

External actors are also taking this into account when planning their bilateral and regional involvement. The main drivers of the forthcoming reframing of relations involve security assessments, preparedness for potential new threats, and the engagement of Russia, China, and the U.S. in the region [11, p. 3-17].

NATO forces draw down their military presence in Afghanistan, the country's northern neighbors have witnessed Taliban fighters swiftly overrun most of the rural parts of northern Afghanistan, establishing control over nearly all of the 1,500-mile border between Afghanistan and Turkmenistan, Uzbekistan, and Tajikistan. By all indications, Central Asian states are preparing for a new reality in Afghanistan, one where the Taliban control most, if not all, of the country [8].

Central Asia's role in the peace process in Afghanistan

Located at the crossroads of Central, South, and Southwest Asia, Afghanistan has geostrategic importance for economic integration and stability in the broader region. Its location can be an asset or a liability for the country itself and its immediate and regional neighbors. Decades of insecurity in Afghanistan have turned the

country into a liability in the region. Permanent violence in Afghanistan has invited transnational militants including Central Asians and Russians to seek safe sanctuaries in the country and use it as a launch pad for their operations across the greater region. These foreign Jihadists have an entrenched presence in Afghanistan and developed stronger relations with local militants. They do not only pose a security threat to Afghanistan and their home countries but in particular Central Asian militants also facilitate drug trade that originates from Afghanistan and "successfully" crosses Central Asia reaching all the way to Russia and Europe [9, p. 58-71].

While an old phenomenon, "terrorism" has become the most prominent political-security discourse of the new century. Since the terrorist attacks of 9/11, 2001, terrorism has engulfed many countries with significant economic, political, and social implications for the international community [4].

The Afghan crisis has grabbed the attention of the entire world and underlined the desperate need in the West for a better understanding of the region and its challenges in the face of increasingly militant interpretations of Islam [12, p. 176].

Afghanistan's peace process could be taking a major step forward in August with the potential commencement of intra-Afghan talks, said the U.S. chief negotiator. "This is an important moment for Afghanistan and for the region—perhaps a defining moment," said Ambassador Zalmay Khalilzad. Peace in Afghanistan would be redound to the benefit of the entire region. As the peace process stumbles forward, one critical but often overlooked element is the role of Afghanistan's Central Asian neighbors [1].

«Central Asia is, somehow, a hinge zone», which has «regained undoubtedly an extraordinary importance both structural and conjectural». According to this expert, «if there were three major milestones of the 21st century, conflicts that had an effective impact on the reconstruction and creation of a new international order, these would be Afghanistan, Iraq and the invasion of Georgia by the Russian Federation» [18].

Central Asia and Russia can support Afghanistan to become a full member of the Shanghai Cooperation Organization (SCO). The full membership of SCO would allow Afghanistan to use this platform for building consensus toward regional cooperation and fighting against the menace of militancy and drugs. Future relations between Central Asia and Afghanistan will also depend on whether the latter can gain support from Russia and China [9].

As part of the Istanbul Process, Central Asian states have joined various CBM (confidence-building measures) groups, with Kazakhstan agreeing to lead implementation in the Disaster Management CBM group and the Chamber of Commerce CBM groups, and Turkmenistan agreeing to lead the Regional Infrastructure CBM group [15, p. 1-27].

Unlike Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan appear eager to engage with the Taliban in the hope of securing economic access to South Asia [21].

In July 1999 it organized the Tashkent meeting of the warring sides and adopted the Tashkent Declaration "On the Main Principles of Conflict Settlement in Afghanistan," which served as the foundation of the resolution of the U.N. Security Council that described the meeting as an important step toward a political solution to the Afghan problem.

The latest developments, said the Uzbek president, suggested that the contact group (6 + 2 prior to 2001) should be transformed into 6 + 3 to add NATO to the process [6, p. 44-51].

The Taliban have said at all of their talks with other countries in the region that they pose no threat to the countries of Central Asia [22].

Both Tajikistan and Uzbekistan have signed agreements with Afghanistan on energy supplies in 2022, despite unplanned outages [5].

The third India-Central Asia Dialogue, held in India on 19 December Exploring ways to strengthen the bilateral relationship between CA and India, the third India-Central Asia dialogue not only discussed the traditional areas of commerce, capacity enhancement, and connectivity, but also the geostrategic and security implications of a Taliban-led Afghanistan

on the region. The foreign ministers "reiterated strong support for a peaceful, secure, and stable Afghanistan, while emphasizing the respect for sovereignty, unity and territorial integrity and non-interference in its internal affairs [23].

Central Asian countries' support and relationships

The Afghan government has promised to return the country to its historical role as a regional trade, transit, and transport hub – particularly by serving as a land bridge connecting energy-rich Central Asia with energy-hungry South Asia. To serve this purpose and in order to make Afghanistan an asset for the region, the country has initiated and is pushing for the implementation of major transnational transport and energy projects, including the Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) gas pipeline; CASA1000 electricity transmission from Kyrgyzstan and Tajikistan to Afghanistan and Pakistan; Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan electricity transmission known as TAP-500 VK Line; Lapis Lazuli Corridor – aimed at connecting Afghanistan to the Caspian, the Mediterranean, and the Black Sea through Turkmenistan, Azerbaijan, Georgia, and Turkey and promoting connectivity of these countries. The Five Nations Railways Corridor will connect China, Kyrgyzstan, Tajikistan, Afghanistan, and Iran; and the "Sino-Afghan Special Railway transportation" connects Afghanistan and China via Kazakhstan and Uzbekistan. In all of these initiatives, Central Asia is inevitable [3, 435-469].

Kazakhstan's flagship Bolashak education program has trained more than 1,000 Afghan students in Kazakhstan's universities, said Erzhan Kazykhanov, Kazakhstan's ambassador to the United States. In 2018, Kazakhstan hosted a regional conference on empowering women in Afghanistan, he said. Among other initiatives, he noted that Kazakhstan provided more than \$80 million of assistance to Afghanistan through its foreign aid agency KazAID. In fact, the lion's share of Kazakhstan's foreign aid budget to date has gone to Afghanistan, where KazAID focuses its attention on infrastructure, humanitarian aid, and gender equality initiatives [1].

Foreign Minister Beibut Atankulov met with the Ambassador of the Islamic Republic of Afghanistan to the Republic of Kazakhstan Mohammad Farhad Azimi on March 15, 2019. During the same meeting, the sides discussed the current state and prospects of Kazakh-Afghan cooperation in the political, trade, economic and humanitarian spheres. «Cooperation with Afghanistan within the framework of integration processes in the Central Asian region, the development of cooperation on the entire spectrum of bilateral and multilateral relations will have a positive impact on our relations. Kazakhstan has been contributing to the peace process and reconstruction in Afghanistan for many years» – Minister B. Atankulov said.

There is a progressive dynamics of mutually beneficial relations between Kazakhstan and Afghanistan, as well as an increase in indicators in mutual trade. At the same time, the potential for trade and economic cooperation was noted. Kazakhstan has the potential in exporting grain and its products to Afghanistan, strengthen cooperation in the Transit, Transport, and humanitarian spheres, implement railway and infrastructure projects in Afghanistan, as well as continuing the educational program of Kazakhstan for Afghan citizens. At the same meeting, Afghan diplomat Mohammad Farhad Azimi, on behalf of his country's leadership, expressed interest in raising relations between Kazakhstan and Afghanistan to a strategic level and signing an appropriate agreement for this purpose. According to the ambassador, Afghanistan has signed similar agreements with Uzbekistan and Turkmenistan.

The important role of Afghan students studying civilian specialties in Kazakhstan universities, contributing to the peaceful construction of Afghanistan, was noted. In this regard, the Afghan side appealed for an increase in the number of educational grants. In the period from 2010 to 2021, more than 1 thousand citizens of Afghanistan studied in Kazakhstani universities. It should be noted that the Al-Farabi Kazakh National University also contributed to this important program. About 200 Afghan students study at Al-Farabi Kazakh National

University a year and contribute to the peaceful construction of Afghanistan.

Speaking about bilateral trade, M. Azimi noted that Kazakhstan is the largest trade partner for Afghanistan in the region.

Turkmenistan has the second-largest natural gas reserves after Russia. The TAPI project seeks to connect the country with South Asia via Afghanistan, enabling it to diversify the destination of gas exports beyond China [14].

Uzbekistan in 2018 brought together 21 countries, the U.N., and the EU to support the peace process at the Tashkent Conference, which reaffirmed strong support for intra-Afghan talks with the Taliban without preconditions. Afghanistan is already a top 10 trading partner of Uzbekistan, noted Vakhobov, Uzbekistan's ambassador to the United States. Uzbekistan is also expanding its supply of electricity to Afghanistan with projects that will not only increase production capacity but create new jobs for Afghans [1].

One possible reason for Uzbekistan's continuing dialogue with the Taliban is its strong interest in broadening access to South Asia. Uzbekistan is one of only two double-landlocked countries in the world (the other being Liechtenstein), so overcoming logistical hurdles is a key consideration in President Mirziyoyev's efforts to attract foreign investment. Improving transport networks was one of the main issues discussed at an international conference on connectivity with South Asia, hosted by Uzbekistan in July [21].

Tashkent explained that Uzbekistan is open to engaging with the Taliban and pointed to the general drivers of Tashkent's policies towards neighboring Afghanistan. Tolipov explained that committed to not interfering in any country's internal affairs, Tashkent would be ready to contact anyone who assumes power in Afghanistan in the spirit of maintaining peaceful and friendly relations with Kabul [2].

Tajikistan is concerned about ethnic Tajiks living in Afghanistan, who are said to outnumber the Tajiks in Tajikistan.

The level of concern regarding their "compatriots" in Afghanistan appears higher

than for the ethnic kin in Uzbekistan and Turkmenistan.

Unlike Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan appear eager to engage with the Taliban in the hope of securing economic access to South Asia [21].

Kyrgyzstan Since the establishment of diplomatic relations between the Kyrgyz Republic and the Islamic Republic of Afghanistan, 8 interstates, intergovernmental and interagency agreements, and treaties have been signed:

1. Protocol on establishment of diplomatic and consular relations (Moscow, November 12, 1999);

2. Memorandum of Understanding and Cooperation between the Government of the Kyrgyz Republic and the Afghan Interim Administration (Kabul, March 27, 2002);

3. Memorandum of Cooperation between the Financial Intelligence Service of the Kyrgyz Republic and the Financial Transactions and Reports Analysis Center of Afghanistan in the field of countering laundering money from crime and financing of terrorism (Sanya, China, January 22, 2008);

4. Protocol on consultations between the Ministry of Foreign Affairs of the Kyrgyz Republic and the Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Afghanistan (Bishkek, January 22, 2013);

5. Memorandum of Understanding and Cooperation between the State Committee for National Security of the Kyrgyz Republic and the National Directorate of Security of Afghanistan (Kabul, March 2013);

6. Memorandum of Understanding and Cooperation between the Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign Affairs of the Kyrgyz Republic and the Institute of Diplomacy of the Ministry of Foreign Affairs of Afghanistan (Kabul, February 16, 2014);

7. Memorandum of Understanding and Cooperation between the Ministry of Emergency Situations of the Kyrgyz Republic and the Afghanistan National Disaster Management Authority (March 26, 2014);

8. Protocol on cooperation and bilateral consultations between the Ministry of Foreign

Affairs of the Kyrgyz Republic and the Ministry of Foreign Affairs of Afghanistan (February 16, 2014).

The following drafts have been initiated and sent for consideration to the Afghan side by the Embassy:

- Agreement on international road transport between the Kyrgyz Republic and the Islamic Republic of Afghanistan;

- Trade Agreement between the Kyrgyz Republic and the Islamic Republic of Afghanistan;

- Agreement on avoidance of double taxation and prevention of tax evasion between the Kyrgyz Republic and the Islamic Republic of Afghanistan;

- Memorandum on cooperation between the Ministry of Interior of the Kyrgyz Republic and the Ministry of Interior of the Islamic Republic of Afghanistan to combat illicit trafficking in narcotics, psychotropic substances, and precursors;

- Memorandum of Understanding and Cooperation between the Ministry of Interior of the Kyrgyz Republic and the Ministry of Interior of the Islamic Republic of Afghanistan.

According to the information of the Embassy of the Kyrgyz Republic in the Islamic Republic of Afghanistan, The Agreement on Establishment of an Intergovernmental Commission on Trade and Economic Cooperation is at the signing stage.

Conclusion

All Central Asian states are concerned about the security situation in Afghanistan. The rapid withdrawal of ISAF forces is seen as leading to destabilization, with negative consequences for Central Asia including the potential spillover of militant activities, the spread of radical Islamist ideas, increased drug trafficking, and the likelihood of a refugee crisis. This is in contrast to the 1990s when Turkmenistan stated that it did not perceive Afghanistan as a threat, and the other four Central Asian states could invoke their collective security treaty arrangements with Russia. The general common ground allows for regional cooperation among states, as demonstrated by the ongoing Almaty

Process, which is led by the UNHCR, and which seeks to coordinate efforts to manage mixed migration from Afghanistan. In addition, the Istanbul Process has focused on confidence-building measures between Afghanistan and its neighbors. The participation of Uzbekistan and Turkmenistan in these processes is a welcome development for regional cooperation and coordination in Central Asia [15, p. 27].

Authorities are obsessed with security in the region. While there are security risks threatening stability in Central Asia, governments should refrain from sacrificing economic prosperity for the sake of maintaining stability, by pursuing, for instance, external shocks resistant to isolationist

policies. Stability, largely dependent on security measures, will pay off in the short term. Such stability, however, cannot be maintained in the long-run, unless it is backed by socio-economic development.

Though certain reforms are needed to promote socio-economic development, an entirely different approach from the government side is necessary. Authorities continuously promote new reforms in all areas of development, as if quantity led to more effectiveness of the initiatives [16, p.99-100]. Yet, the low capacity of the state institutions to enforce existing laws and weak social capital remain major obstacles along the way to achieving positive outcomes.

References

1. Adam Gallagher. Afghanistan: Can Central Asia Help Spur Peace with the Taliban? Tuesday, July 28, 2020. Available at: <https://www.usip.org/publications/2020/07/afghanistan-can-central-asia-help-spur-peace-taliban> (accessed 17.08.2022).
2. Aditi Bhaduri. Uzbekistan willing to engage with all stakeholders in Afghanistan, including Taliban – Uzbek scholar, Available at: <https://www.indianarrative.com/opinion-news/uzbekistan-willing-to-engage-with-all-stakeholders-in-afghanistan-including-taliban-uzbek-scholar-120561.html> (accessed 03.08.2022).
3. Saadatullah Ahmadza, Alastair McKinna. Afghanistan electrical energy and trans-boundary water systems analyses: Challenges and opportunities, November 2018. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352484717303219> (accessed 15.05.2022).
4. Afghanistan-Central Asia Dialogue (ACAD-IV), Afghan institute for strategic studies, 14-15 July 2017-Bamiyan, Afghanistan. Available at: <https://www.aiss.af/aiss/enflagship/5944c3a2818bb> (accessed 23.07.2022).
5. Catherine Putz. Afghanistan electricity: Central Asia Continues to Supply Electricity to Afghanistan, 13-january 2022. Available at: <https://www.financialexpress.com/defence/third-india-central-asia-dialogue-shifting-gears-of-indias-central-asia-policy/2385693/> (accessed 13.09.2022).
6. Farkhad Tolipov. Strategic friction in Afghanistan and geopolitical reversal in Central Asia, 2009. Central Asia and Caucasus. – 2009. – No.2(56).
7. Galym Zhussipbek. History of the Central Asian region – 1700 TO 1991. Legacies of Division. Discrimination on the basis religion and ethnicity in Central Asia. Available at: https://www.researchgate.net/publication/319940021_HISTORY_OF_CENTRAL_ASIA_-_1700_TO_1991 pp. 9-41 (accessed 05.09.2022).
8. 8.Gavin Helf, Bamak Pazhwak. Central Asia Prepares for Taliban Takeover; July 20, 2021. Available at: <https://www.usip.org/publications/2021/07/central-asia-prepares-taliban-takeover> (accessed 18.08.2022).
9. 9.Hekmatullah Azamy. Afghanistan: An Asset or Liability for Central Asian Neighbors?, July 2017. Available at: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/13545.pdf> (accessed 27.07.2022).
10. Marlene Laruelle. The Central Asia–Afghanistan Relationship: From Soviet Intervention to the Silk Road Initiatives. Lexington books. – 2017. Available at: <https://www.centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2015/02/Pages-from-7-CA-Afghanistan.pdf> (accessed 17.08.2022).
11. Marlene Laruelle, Sebastien Peyrouse and Vera Axyonova. The Afghanistan Central Asia relationship: What role for the EU? Available at: https://www.researchgate.net/publication/340384878_The_Afghanistan-Central_Asia_relationship_What_role_for_the_EU (accessed 17.08.2022).

12. Martin Mccauley. Afghanistan and Central Asia a Modern History. Published March 18, 2002, by Routledge. Available at: <https://www.routledge.com/Afghanistan-and-Central-Asia-A-Modern-History/Mccauley/p/book/9780582506145> (accessed 26.06.2022).
13. Mazar Sharif. Afghanistan-Central Asia Dialogue (ACAD-III), 17-18 December 2015 Available at: <https://www.aiss.af/aiss/enflagship/5944c02582f17> (accessed 13.06.2022).
14. Murat Sadykov. Turkmenistan Draws Attention to Gas-Expansion Plans, March 28, 2013, Available at: <https://eurasianet.org/turkmenistan-draws-attention-to-gas-expansion-plans> (accessed 23.07.2022)
15. Nargis Kassenova. Relations between Afghanistan and Central Asian states after 2014. Available at: <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/misc/SIPRI14wcaNK.pdf> (accessed 14.05.2022).
16. Opiate flows through Northern Afghanistan and Central Asia: a threat assessment. Available at: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Studies/Northern_Afg_Central_Asia_Opiate_flows_2012_draft_jan26_2012.pdf (accessed 11.05.2022).
17. Selçuk denek. balance of power in Central Asia after the us-led intervention in Afghanistan. 2001. -Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Özel Sayı Aralık. 2016. P. 305-319.
18. Paulo Duarte. Central Asia: the bends of history and geography. Available at: <https://www.redalyc.org/pdf/4135/413536171004.pdf> (accessed 11.05.2022).
19. Political Geography. Available at: <https://slcc.pressbooks.pub/humangeography/part/political-geography/> (accessed 11.05.2022).
20. Ralph H. Magnus and Eden Naby. Afghanistan and Central Asia: Mirrors and Models. Asian Survey. 1995. Vol. 35, No. 7. P. 605-620.
21. Ryota Saito. Central Asia after the Fall of Kabul and Strategies for Japan's Engagement, The Region's Importance to Afghan Stability, 2021. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategic-friction-in-afghanistan-and-geopolitical-reversal-in-central-asia> (accessed 21.05.2022).
22. Temur Umarov. Do the Taliban Pose a Threat to Stability in Central Asia?, Available at: <https://carnegiemoscow.org/commentary/85271> (accessed 21.05.2022).
23. Third India-Central Asia dialogue: Shifting gears of India's Central Asia policy, financial express, December 21, 2021, Available at: <https://www.financialexpress.com/defence/third-india-central-asia-dialogue-shifting-gears-of-indias-central-asia-policy/2385693/> (accessed 21.05.2022).

Д.Қ. Жекенов, С.Т. Джакубаева, Б.Г. Ахмадзай

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Ауғанстан мен Орталық Азия қарым-қатынастарының кейбір мәселелері

Аңдатпа. Орталық Азия аймағының геосаяси маңызы халықаралық сахнада күннен-күнге артып келеді. Ауғанстанның ұлы державалар үшін тұрақты стратегиялық маңыздылығы, және олардың Орталық Азия мен Ауғанстанға басып кіруі Орталық Азияның Ауғанстанға қатысты сыртқы саясатына қаты әсерін тигізді. Орталық Азия және аймаққа қатысты мемлекеттерді жеке-жеке қарастыру өзекті. Ал аймақ туралы айтқанда бірінші кезекте Ауғанстанмен қарым-қатынаст мәселесі қарастырылады. Бұл мақалада Ауғанстанға қатысты Орталық Азияның мүдделері мен іс-әрекеттеріне терең тарихи талдау берілген. Бұл зерттеудің басты мақсаты - Орталық Азия мен Ауғанстан арасындағы елдердің өзара қарым-қатынастың барлық кезеңінің ғылыми еңбектердегі зерттелу деңгейіне сараптама жасау болып табылады. Ауғанстан мен Орталық Азияның тарихи қатынастары және қазіргі уақыттағы байланыстардың қиыншылықтары мен кедергілері қарастырылған. Сонымен қатар, Орталық Азияның Ауғанстан үшін қандай маңызға ие екендігі көрсетіледі. Зерттеуде Орталық Азия елдерінің Ауғанстанмен, Орталық Азия елдерінің үкіметтерімен қарым-қатынасы, Ауғанстанда Орталық Азияның өз аймағында көшбасшылық позицияға қол жеткізуге деген ұмтылысының ажырамас бөлігі ретінде саяси және экономикалық саясатты дәйекті түрде жүргізілгені қарастырылған. Мақалада Орталық Азия елдері мен Ауғанстан арасындағы қатынастардың ұзақ мерзімді тарихи контексті ұсынылған.

Түйін сөздер: әлем, Орталық Азия, Ауғанстан, Қазақстан, Өзбекстан, Түрікменстан, Қырғызстан, Тәжікстан, АҚШ, КСРО, ұлттық мүдделер, тәуекелдер.

Д.К. Жекенов, С.Т. Джакубаева, Б.Г. Ахмадзай

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Некоторые вопросы отношений Афганистана и Центральной Азии

Аннотация. Геополитическое значение Центрально-Азиатского региона на международной арене растет день ото дня. Постоянное стратегическое значение Афганистана для великих держав, а также их вторжение в Центральную Азию и Афганистан оказали глубокое влияние на внешнюю политику Центральной Азии в отношении Афганистана. Актуально отдельно рассмотреть государства Центральной Азии и региона. А когда речь идет о регионе, в первую очередь речь идет об отношениях с Афганистаном. В этой статье представлен глубокий исторический анализ интересов и действий Центральной Азии в отношении Афганистана. Главной целью данного исследования является анализ уровня изученности в научных трудах всех этапов взаимодействия стран Центральной Азии и Афганистана. Рассмотрены исторические отношения Афганистана и Центральной Азии, а также проблемы и барьеры современных связей. Кроме того, будет исследовано, какое значение имеет Центральная Азия для Афганистана. Исследование предусматривает последовательное проведение в Афганистане политической и экономической политики как неотъемлемой части отношений стран Центральной Азии с Афганистаном, правительствами стран Центральной Азии, стремления Центральной Азии к достижению лидерских позиций в своем регионе. В статье представлен долгосрочный исторический контекст отношений между странами Центральной Азии и Афганистаном.

Ключевые слова: мир, Центральная Азия, Афганистан, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Кыргызстан, Таджикистан, США, СССР, национальные интересы, риски.

Information about the authors:

Duman Zhekenov – Ph.D., Associate Professor, Dean of the Faculty of International Relations of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

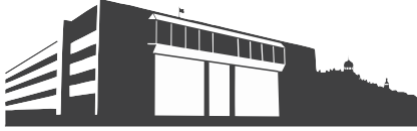
Saltanat Jakubayeva – Ph.D., Deputy Dean for Scientific and Innovative Work and International Cooperation of the Faculty of Oriental Studies of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Akhmadzai Bakhtiar Gul – Ph.D. student at the Faculty of International Relations of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Жекенов Думан Құрманғазыұлы – Ph.D., қауымдастырылған профессор, Халықаралық қатынастар факультетінің деканы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Джакубаева Салтанат Төлеуқызы – Ph.D., Шығыстану факультетінің деканының ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі орынбасары, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Ахмадзай Бахтияр Гүл – Ph.D. докторант, Халықаралық қатынастар факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Ayşe İlker

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa, Türkiye
(E-mail: ayseinceilker@gmail.com)

Türkiye Türkçesi Ağzları ve Altay Türkçesinde “Ortan/Orton” Kelimesi Üzerine

Özet. Türkçe, yayıldığı alan itibarıyla dünyanın en geniş coğrafyasında konuşulan ve tarihsel kökleri yönünden de çok eski yüzyıllara kadar inen bir dildir. Bu kadar geniş ve derinlikli bir dilin tarihsel ve çağdaş lehçeleriyle; bu lehçelerin ağzlarında ses ve şekilbilgisi, anlam bilimi ve söz dizimi açısından pek çok benzerlikle karşılaşılması son derece doğaldır. Ancak, birbirinden yüzyıllar boyunca uzakta kalmış ve çağdaş dönemde sosyal ve kültürel temas bakımından hemen hiç bağlantısı olmamış lehçe ve ağzlar arasındaki sesbilgisel, biçimbilgisel ve anlamsal benzerliklerle karşılaşmak bazen şaşırtıcı olmaktadır. İşte bunlardan biri Türkiye Türkçesi ağzlarında kullanılan ve özellikle üç evlat arasından ortadakini yani ikinciyi ifade etmek için kullanılan ortan kelimesiyle Altay Türkçesinde yine genellikle evlatlar arasındaki sırayı ifade eden ve ortadaki, ortada bulunan anlamında kullanılan orton kelimesidir. Makalede, Türkiye Türkçesi ağzlarında ve Altay Türkçesinde bir zarf olarak ortan/orton kelimelerinin kullanıldığı coğrafi alanlar, yazılı kaynaklardan taranarak, anlamlarıyla birlikte gösterilmekte ve hem anlamsal hem de yapısal bir çözümleme yapılmaya çalışılmaktadır. Bu analizde, kelimenin Orhun Yazıtlarından itibaren Divanu Lüğati't-Türk'te ve Radloff'un Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi adlı eseri ile Sir Gerard Clauson'un "On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü" adlı çalışmalarından orta/ortu/ortun maddelerinin anlamları ve kullanımları göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca Tuncer Gülensoy'un yaptığı köken bilimsel değerlendirme ile or/ort or-/ort-ad ve fiil köklerine gelen eklerin anlam ve işlev özellikleri de belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında kelimenin göçüşmeli (metathesis) biçimi otra/otru hakkında da değerlendirme yapılmıştır. Derleme Sözlüğünde geçen ve “yemenideki dikiş” anlamına gelen “ortan” kelimesinin de aynı anlam özellikleri taşıdığı gösterilmiştir. Böylece, birbirinden çok uzak coğrafyalarda yaşayan iki yazı dili/lehçe ve bunların ağzlarında ortak olarak kullanılan ortan/orton kelimelerinin hem yapısal hem de anlamsal çözümlenmeleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu makalede esas hedef, köken bilgisi yönünden bir sonuca ulaşmak değildir; Altay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağzlarındaki bu müşterek kullanımın tarihsel kökenini gösterebilmek ve ağzlarda hala yaşıyor olmasını yorumlamaktır. Bu yorumlamanın temelini de Oğuz Türkleriyle Altay Türklerinin, Türkçenin ilk yazılı verimlerinin ortaya konduğu çağlarda birbiriyle yakın teması olduğu düşüncesi yatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Altay, Türkiye Türkçesi, Türk Lehçeleri, ortan, ortan.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-195-205>

Received: 10.06.2022 / Accepted: 12.09.2022

Giriş

Bu yazının temeli, daha önce Pamukkale Üniversitesinde Prof. Dr. Nergis Biray'ın başkanı olduğu Altay Dilleri Topluluğunun yapacağı ve davet edildiğim bir bilimsel toplantı vesilesiyle atıldı. Bu toplantının konularının yanlıştır bir izlenim sonucunda Altay Türkçesi ile sınırlı olduğunu düşündüm. Bu sebeple de Altay Türkçesi ve Türkiye Türkçesini bağdaştırabileceğim ve bilimsel olarak ayrıntılarını ortaya koyabileceğim bir konu aramaya başladım. Konunun mutlaka Altay Türkçesi adını taşıması gerekiyordu zihnimdeki bilgi kalıntısına göre. Böylece Altay Türkçesi metinlerinin yer aldığı tezleri okumaya başladım. Altay Türkçesindeki «orton» kelimesini, işte Altayca masal metinlerini ve Altayca üzerine yapılmış tezlerin metinlerini okurken buldum; doğal olarak kişisel söz varlığım, beni yıldırım hızıyla neredeyse doğduğumdan beri bildiğim «ortan» kelimesine götürdü. Altay Türkçesi masal metninde "orton kızı: sarı ulga barganca sarı tulaga pararım -dep, sarı tulga par iytir: Ortanca kızı: Sarı oğıla varıncaya kadar sarı tümseğe varırım, demiş; sarı tümseğe varmış" [1, 48-50 s.].

Manisa ağızlarında özellikle Gördes'te üç çocuğu olanlar, ortadakini tanımlamak için «ortan gız», «ortan olan» tamlamalarını kullanıyorlardı. Altayca'da bir sesbirim (fonem) değişikliğiyle «orton» biçiminde söylenen kelimenin de «orta, ortadaki» anlamında kullanıldığı açıktı. Çelik Altayca *orton* keimesinin anlamını da *ortanca* biçiminde vermektedir [1, 89 s.].

İşte elinizdeki yazıyla şu anda işlemeye başladığım konu böyle oluştu. Manisa ağızlarında ve Altay Türkçesinde görülen «ortan/orton» kelimeleri, tarihsel süreçten günümüze nasıl geldi; Türkiye Türkçesi ağızlarında ve diğer Türk lehçelerinde de aynı anlamda kullanılmakta mı? Yapısal olarak nasıl bir köke dayanmakta? Bu sorulara cevap bulmak için daha önce ortaya konan Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları verileri ve özellikle Batı Anadolu ağızlarının dil verileri ile Altay Türkçesi yazı dili ve ağızlarında müşterek olarak tespit edilebilecek biçimsel öğeleri taradım.

İnceleme

Bu taramada Altay Türkçesi ile Batı Anadolu ve özellikle Manisa Ağızlarında işlek olarak kullanılmakta olan "ortan/orton" kelimesinin anlamı, yapısal özellikleri ve tarihsel örneklerle karşılaştırılması yönünden bir kullanım birliği olduğu tespit edildi. Makalede, "ortan/orton" kelimesinin Altay Türkçesi yazı dili ve ağızlarıyla Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımı ve özellikleri değerlendirilecektir. Altay Türkçesindeki +n addan ad yapma eki ile türemiş ve *orta* anlamında kullanılan "orton" kelimesiyle Manisa ağızlarındaki yine aynı ekle yapılmış ve aynı anlamda kullanılan "ortan" *ortu* kelimelerinin değerlendirilmesi, *ortalortu* biçimlerinden gelişen yeni örnekler ve Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu kelimenin kullanılmayıp başka bir türevle işlekliliğini devam ettirmesi gibi hususlar da ayrıca incelenecektir.

Altay Türkleri ve Altay Türkçesi. Altay Türkçesi, büyük Türkçe çatısının Güney Sibirya'da Dağlık Altay Özerk Cumhuriyetinde konuşulmakta olan en eski kollarından biridir. Günümüzde Altay Türkçesini ölçünlü bir yazı dili olarak kabul etmek zor görünmektedir. Hem dağılan SSCB döneminde uygulanan dil politikaları hem de yaşanan coğrafyadan kaynaklanan zorluklar sebebiyle Altay Türkçesinin bir yazı dili olarak gelişmesi geciktirilmiştir. Altay bölgesinde temelde birkaç ağız konuşulmakta ve yazı diline esas olarak kabul edilen Oyrot ağızı eğitim, bilim ve iletişim alanında kullanılmaktadır.

Bu noktada Altay adıyla ilgili olarak bir açıklama yaparak konuya girmek daha doğru olur. Bilindiği gibi dil akrabalığı ile ilgili kuramlardan birisi doğrudan Altay adı kullanılarak adlandırılmıştır. Burada Altay Dilleri ve Ural Dilleri biçiminde yapılan tasnifin tamamen coğrafi temelde yapıldığını ve Altay Dilleri adlandırılmasıyla Türkçe-Moğolca-Tunguzca'nın ifade edildiği bilinmektedir. Doerfer de Altay Dillerinde akrabalık ilişkisinin yokluğu üzerinde durduğu makalesinde "Altay dilleri olarak adlandırılan Türk, Moğol ve Tunguz dilleri arasındaki akrabalık ilişkisi uzun bir zamandan beri tartışılmaktadır." Diyerek

Altay Dillerine dahil olan Türkçe-Moğolca ve Tunguzca adlarını verir [2, 157 s.]. Doerfer ayrıca bu üç milletin yaşadığı coğrafyayı ve komşuluk ilişkilerini de tezine dayanak olarak verir: “Türk, Moğol ve Tunguz milletlerinin oldukça erken zamanlardan beri birbirlerine yakın olarak yaşadıklarını Çin kaynaklarından biliyoruz. Sienci ve Wei hükümlerinde Kuzeydoğu steplerinde ve Kuzey Çin’de uzun süre hüküm sürerken bu esnada Türkler, Baykal Gölü ve Tuva civarında onların kuzey komşuları olarak, Tunguz kabileleri ise doğuda Moğollarla komşu fakat Türklerden uzak bir şekilde yaşamaktaydılar. Antropolojik, arkeolojik, etnolojik ve tarihî verilerden yüzyıllar boyunca devam eden bu yakınlığın, İsa’dan öncesine kadar gittiğini biliyoruz.” [2, 158 s.]. Altay kelimesiyle ilgili olarak da Yıldız “Altay Dağlarını adlandırmada kullanılan kelimeye tarihî Türk lehçelerinde rastlanmadığını, bu sözün “altun” ile doğrudan bir ilgisinin olduğunu, bunun için de fonetik denkliklerin açıklanmasıyla ve semantik/leksik verilere dayanılarak kelimenin en eski şeklinin *paltun biçiminde tasarlanabileceğini ifade eder [3, 187 s.].

Radloff, asıl Altay şiveleri içinde Altay ve Teleüt şivesini göstermiştir, Şimali Altay şivelerinde ise Lebed ve Şor şivesini, Asıl Abakan şiveleri içinde de Sagay, Koybal ve Kaça şivesini göstermiştir [4, 76-79 s.]. Samoyloviç önerdiği kuzeybatı sınıflandırması altında tav grubuna Altayca Teleütçe; Kumandince ve diğer lehçelerin girdiğini belirtir [5, 180-181 s.]. Arat ise Altayca’yı tav grubunun Şimal yönünde ele almış, Tekin de taglıg grubu içinde Kuzey ve Güney Altay diyalektleri olarak ayırmıştır [4, 121-134 s.].

Güney ve Kuzey olarak iki coğrafi yönde ele alınabilen Altay Türkleri Güneyde Altay-kiji, Telengir ve Teleüt; Kuzeyde de Tuba, Kumandı ve Çalkandı boylarından oluşmaktadır. Killi Yılmaz’ın Altay adının kullanımıyla ilgili verdiği güncel bilgi şöyledir: “Altay” adı Altay-Kiji, Teleüt ve Telengitlerden oluşan güney Altay boylarıyla Tuba, Çalkandı ve Kumandı gibi kuzey Altay gruplarını kapsayacak biçimde bu bölgede yaşayan Türk boylarının/alt etnik gruplarının hepsi için kullanılabilirdiği gibi son zamanlarda

Altayların en kalabalık nüfuslu boyu olan Altay-Kijileri ifade etmek üzere de kullanılmaktadır” [6, 25 s.]. Yapılan nüfus sayımlarının sonuçlarına göre yetmiş bine yakın bir nüfus Altay Türkçesini konuşmaktadır. Killi Yılmaz’ın yerel kaynaklara dayanarak verdiği bilgiye göre “Altay Cumhuriyeti’nde Altayca bilenlerin sayısı 62.635 kişidir. Bunun 55.473’ünü (Altayların % 89,19’u) Altaylar oluşturmaktadır” [6, 41 s.]. Teleüt, Oyrot, Kumandı ağızlarıyla yayınlar yapılmış, sözlükler hazırlanmıştır. Günümüzde de Altay Türkçesi alt ağızlara dayalı bir yazı dili olarak gelişmesini sürdürmektedir. Ancak, tehlikede olan diller arasında sayılabilir. Güner Dilek, Altaylılar’ın Tuba, Çalkandı, Telengit, Teleüt ve Altay Kişi adlı Türk boylarından oluşan küçük bir Türk topluluğu olduğunu belirttiğinden sonra dillerini koruyabilmelerinin temelinde, tarihsel süreçte yaşadıkları ortamlarda yabancı unsurların olmayışı veya baskın kültürlerden uzakta kalmaları; sözlü edebiyat geleneğinin dilin korunması ve yaşamasında da etkili olması hususları olduğunu belirtir [7, 708 s.].

Altay Türkçesi üzerine ülkemizde başlayan ilk dil çalışmalarının Doktora ve Yüksek Lisans tezleri seviyesinde yapılmış olduğu ve bu çalışmaların farklı boyut ve konularda devam ettiği görülmektedir. Böylece, 1990’lı yıllara kadar kapalı bir kutu olarak görünen Altay Türkleri coğrafyası, tarihsel ve kültürel açıdan daha yakından incelenmeye başlamış ve Altay Türkçesinin hem başka lehçelerle hem de Eski Türkçe ile ilişkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalardan en önemlileri Figen Güner Dilek’in “Güney Sibiryaya Altay Türkçesi Ağızları, Karşılaştırmalı Ses Bilgisi” [8] ve Abdullah Elcan’ın “Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi” [9] adlı çalışmalarıdır. Bunlardan ilki TDK tarafından basılmış bir kitap, ikincisi basılmamış bir doktora tezidir. Figen Güner Dilek, bu tezi yazabilmek için Güney Sibiryaya bölgesine gitmiş ve hal içinde mevcut bilgileri değerlendirmiştir. Tez, 2005 yılında tamamlanmış ve daha sonra basılmıştır. İpek, 2019 yılında, bu tarihe gelinceye kadar Türkiye’de Altay Türkçesi üzerine yapılmış tezleri YÖK Ulusal Tez Merkezi’ndeki verilere

dayanarak taramış ve bu tezlerin künyeleri ve içerikleri hakkında bilgi vermiştir [10]. Bu tezler içinde edebiyat konularını destanlar ve efsaneler, mitolojik unsurlar, destan kahramanları temelinde ele alan, dil konularını da edebî eserler üzerinde dil incelemesi; tarihsel-karşılaştırmalı ses bilgisi ve daha önce Altay Türkçesiyle elde edilmiş metinler üzerinden söz varlığı ve leksik verileri ele alan çalışmalar görülmektedir. İpek, bu tezlerin dökümünü yaptığı ve verileriyle ilgili değerlendirmelerde bulunduğu için burada yinelenmeyecektir. Ancak yapılan Yüksek lisans ve Doktora tezi seviyesindeki çalışmalar göstermektedir ki Türkiye Cumhuriyeti’nde özellikle iki binli yıllardan itibaren Altay Türkçesine ve coğrafi olarak bu bölgeye bilimsel ilgi artmış ve önemli çalışmalar yapılmıştır.

Tarihî Metinlerde ve Altay Türkçesinde ortu/orta ve ortun. Tekin, *ortu orta* biçimini verir ve kelimenin *ortusu* Ęaru çekimlerini gösterir; Kül Tigin ve Bilge Kağan’da “kün ortusıgaru” ve “tün ortusıgaru” örneklerine gönderme yapar [11, 20, 44, 161 s.]. Kaya’nın, *ortun* maddesinde gönderme yaptığı şu cümlelerde *ortun* kelimesinin nasıl kullanıldığı görülmektedir: “bu tınl(ı)g ortun teng köngüllüg ol; bo ortun [te]ng [köngüllüg] tınl(ı)glarka; ikintisi ortun oğlıning atı m(a) hadıvı erti; yene ortun inisinge ay inim; ol yme [o]rtun yolug bütürmek tip titir.” [12, 188, 321, 322 s.]. Burada günümüzde özellikle Türkiye Türkçesi ağız alanlarında ortan kardeş, *ortan oğul* gibi aynı şekillerin kullanıldığını söylemek gerekir. Tokyürek’de *orton orta* biçiminde verilmiş ve “bo tınl(ı)g orton tæg kögüllüg ol ve bo orton [tæg kögüllü t[ı]nl(ı)glarka” örnekleri gösterilmiştir [13, 485, 912 s.]. Caferoğlu, EUT’de “ortun” maddesine “Ortanca” anlamını vermiş ve Gabain’e, Radloff-Malov’a ve Bang-Gabain’e gönderme yapmıştır [14, 43 s.]. DLT’teki örnekler Ercilasun-Akkoyunlu yayınına göre “ortu orta, bir şeyin ortası; **ortu er orta** yaşlı adam; **ortuk / ortak** ortak; **ortula-** orta yaşa gelmek” biçimindedir [15, 778 s.]. Ercilasun-Akkoyunlu ayrıca **ortu** maddesinde **otra** maddesine bir gönderme yapar ve *otra* maddesinin anlamını da “iki şeyin ortası, arası, kenarı olan bir şeyin ortası” biçiminde anlamlandırır; **otra** maddesinin hemen altında yer alan **otran** maddesi ise “Yağmalarda paçalı

giyecek” anlamıyla verilir” [15, 780 s.]. Kâşgarî bunu “Yağmalarda duydum” diye açıklar [12, 53 s.]. Clauson, *ortu: (orto)* maddesinde, kelimenin herhangi bir şeyin ortası veya merkezi olduğunu ve bazı anlam uzantılarıyla geniş biçimde kullanıldığını; bir veya iki formlu olarak *orta* adından -n eki ile genişlemiş *ortan* örneği de bulunduğunu ve bu şekle erken Uygur döneminde rastlandığını belirtmektedir. Kelimenin göçüşmeli *otru/otra* biçimlerini de örnekler. Clauson ayrıca yazılı belgelerde kün ortuda (VII), tenri ortusunda (VIII), ev ortusu, *otra kökegün yançılur* gibi örnekleri vermektedir [16, 203-204 s.]. Rässänen de Caferoğlu’ndan *orta, ortu, ortun* kelimelerini, Brockelmann’dan *ortu, otra*; Kutadgu Bilig’den *ortu*; Çağatayca ve Osmanlı Türkçesinden de *orta* kelimelerini örnek verir, Kazak, Başkır ve Tatarca’da *urta*; Teleütçe’de *orto*, Yakutça’da *orto, otto* örneklerini verir [17, 365 s.]. Gülensoy’da verilen örnekler “Orta 1. İki uçtan eşit uzaklıkta olan yer; yer ve zaman bildiren zarf, 2. Vasat; =ET. Urtu (EUTS, 266); Uyg. Orta; ortu, **ortun**-OT. Ortu-otra. Otru, utru ‘önce; karşı; orta (DLT); < or ‘merkez; yer, taht’ + t + a yön eki; ~orto (Tel./TAS,77); ortolık ‘ada’; **orton** ‘ortanca’; **Orta** (Az. Kzk, Trkm, Uyg.); Orto (Kırg. Oyr., Tel., Yak.); Ortu (Soy.), Orta (özb), Urta (Tat. Bşk. Tob.) Ottura (Uyg.) biçimindedir [18, 631 s.]. Gülensoy, Teleütçe’deki orton kelimesini ortanca olarak anlamlandırmıştır. Radloff, Teleütçe, Altayca ve Kir.’de *orta* anlamında *orto* maddesini vermiştir [19, 1070 s.]. *Ortan* maddesini de tanıklamış ve Sagay ve Şor diyalektlerinden *ortan kol ve ortan sala* örneklerini vererek *orta+n* biçiminde bir yapı açıklaması belirtmiştir [19, 1068 s.]. *Orton* maddesini Altay ve Teleütçe’den tanıklamış, Teleütçe orton kol örneğini ve “ay kan orton palazın pãrdi” (Ay Han, ortanca kızını verdi), Altayca’da da “Orton ùlı yanıp kãlãlã” (Ortanca oğlu döndüğünde) cümlelerini göstermiştir [19, 1071 s.]. Doğan, Eski Türkçe ve Altay Türkçesini sesbilgisel yönden mukayese ettiği tezinde Clauson, DLT ve DTS’den *ortu* örneklerini verir ve Altay Türkçesi Sözlüğünden örnekleyerek “Altay Türkçesinde orto 1. Orta, yarı; 2. **Orto til arkazı** gr. Ön damak; **orto til arkazı tuyuk tabış** gr. Ön damak ünsüzü” açıklamasını verir [20, 472 s.].

Batı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında Orta, Ortan/Ortanca. Tarihî Batı Türkçesinin tanıklara dayalı önemli sözlüğü olan TS'de "ortancı (ortaca)" maddesinde "Ortanca" anlamı verilmiş ve XV.yy'dan "ortancı kardeşidir"; XIV-XV.yy'dan "ortanç oğlu"; XV.yy'dan "ortacası kız adı, XVI yy'dan da "olur ortancı ortancıya mail" kullanımları tanıklanmıştır [21, 3016 s.]. Tulum'un Meninski [22], Evliya Çelebi ve başka metinlerden derlediği verilerle hazırladığı sözlüğünde ise "ortancá, ortance" maddesinde "arada olan, araya giren, → intermedius, bkz.orta." biçiminde açıklama yapılmıştır [23, 1417 s.]. Bu maddede de "ortaya giren" manasının verilmesi oldukça önemlidir. Batı Türkçesinin yaşayan ve ünlü uzunluklarını koruması yönünden önemli lehçesi olan Türkmen Türkçesinin sözlüğünde ise *orta* maddesi dışında *ortaki, ortancı, ortara ve ortaça* kelimeleri de madde başı olmuştur. *Ortara* kelimesinin anlamı bir şeyin ortası, orta genişliği, aralık biçiminde verilmiştir [24, 492 s.]. *Ortancı* kelimesi "birinci ve en sondaki arasında olanlar, ortada yerleşenler"; *ortaça* kelimesi de orta derecede, orta hal ve durum, ortalama hesap ile, tahminen" anlamlarıyla verilmiştir [20, 492 s.]. Türkiye Türkçesi yazı dilinde "ortan" kelimesi kullanılmaz ve bu sebeple Güncel Türkçe Sözlükte madde başı yapılmamıştır. *Orta* kelimesi ise "Bir şeyin kenarlarından merkeze doğru yaklaşık olarak aynı uzaklıkta olan yer" anlamıyla verilmiştir (<https://sozluk.gov.tr/> Erişim: 05.11.2022). *ortanca* maddesi ise "Yaş bakımından üç kardeşin büyüğü ile küçüğü arasında bulunan." Çiçek adı olan *ortanca* kelimesinin ise Rumca kökenli olduğu bilgisi yer almış ve Latincesi *Hydrangea hortensia* şeklinde gösterilmiştir. Burada *hortensia* sözünün Rumca'da birkaç ses değişmesiyle yaşadığı, *ortanca* biçimine dönüşerek Türkçeye bu şekliyle geçtiği fikri yürütülebilir. Bundan başka *Ortanca* maddesi Toven'de geçer, Japonyadan bir gül adı olarak anlamlandırılmıştır fakat Toven burada köken belirtmemiştir [25].

Bir zarf olarak *ortan* kelimesi Anadolu ağzlarında özellikle Batı Anadolu'da, Manisa bölgesinde sıklıkla kullanılmaktadır [26]. MA'da "ortan olan" *ortanca* oğlan anlamında

kullanılmaktadır. Diğer ağızlarla ilgili veriler ise şöyledir: Zonguldak, Bartın, Karabük'te *Ortan Ortanca* örneği verilmiştir [27, 196 s.]. Korkmaz'da Güney Batı Anadolu'dan *ortu orta* örneği yer alır [28, 130+42 s.]. Günşen'in Kırşehir Ağzı verilerinde *ortu orta* örneği gösterilmiştir [29, 506 s.]. Ercilasun Kars ağzlarında "ortancıl" *ortanca* biçimini vermiştir [30, 381 s.]. Bunların dışında yayımlanmış ağız kitaplarının metinlerine ve sözlüklerine de bakılmıştır. Ancak *ortan* biçiminin yukarıda cümleleri örneklenen Anadolu coğrafyası ağız bölgeleri dışında kullanıldığına dair bir delil yoktur. Bu, kelimenin diğer ağızlarda kullanılmadığına delalet etmez elbette. Farklı metinler, farklı sorular ve farklı kaynak kişilerden alınacak örneklerde bu kelimenin o bölgelerde de kullanılabildiğini görmek mümkündür. Anadolu coğrafyası dışında Yıldırım'ın çalıştığı İran Sahası Göklen ve Nohur Türkmen Ağzları'nda *ortara:k* kelimesi örneklenmiştir [31, 1166 s.]. "Daha orta" anlamı verilen kelimenin *orta+ara+k* biçiminde oluştuğu düşünülebilir Burada üzerinde önemle durmak istediğim bir başka konu *ortan* kelimesinin DS'de farklı bir anlamda kullanımının gösterilmiş olmasıdır. Buna göre DS'de **ortan** 1. Yemeni denilen ayakkabının yüzüyle köseleyi birbirine tutturarak dikiş. (Palu-Elâzığ); ortan 2. Yama, pençe. İbradı *Akseki-Ant.) [32, 3289 s.]. DS'de *ortan* maddesinin "ortadaki" anlamıyla tanıklanmaması ilginçtir. Bunun yerine ikinci ve ortadaki anlamlarında kullanılmış olan **ortancıl** maddesi tanıklanmıştır. **Ortancıl [ortancılı, ortanul] 1. Ortancı, ikinci:** Büyük yanımda değil, ortancıl oğlan var (Çığırı, Dinar-Afyon, Isparta, Denizli, Tokat, Düzce, Merzifon, Gaziantep, Antakya, Reyhanlı, Amik Ovası Türkmenleri, Sivas, Niğde ve Ankara'nın köylerinden tanıklanmıştır [32, 3289 s.]. İkinci anlam olarak da *Oyunda ortadaki* oyuncu anlamı verilmiştir. Bu maddelerin hemen atında "**orta ok [ortok]** Evin çatısını örterken kullanılan orta direk" (Uluğbey Senirkent-Isparta) ve "**ortara** Tam orta yerinden, yarı yarıya" (Samsun) verilmiştir [32, 3289 s.]. Samsun ve Göklen ağzındaki *ortara* yapısının ortaklığı da ilginçtir. DS'de bu maddelerden başka Çanakkale'den tanıklanmış ilgi çeken bir madde başı daha vardır:

ortun tahtası. Bu madde başı, “Döşemecilikte koltuklara ot doldurmak için kullanılan tahta araç” biçiminde anlamlandırılmıştır. Sözün bu noktasında DS’de sözü edilen yemenicilik mesleğiyle ilgili bir açıklama yapmak da gerekir. Yemenicilik mesleğini, genel ağda verilen bilgilere ve kişisel söz varlığına dayanarak şöyle açıklamak mümkündür: Üst tabakası deri, altı kösele veya gön olan hafif ve topuksuz bir ayakkabı türünün bu işi zanaat haline getiren kişilerce icrası/yapımıdır. ¹ Burada orta/ortun kelimesinin değişik görünüşleri olduğunu da söylemek gerekir.

Ortan/Orton Kelimleri ile İlgili Son Düşünceler. Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesi yazı dilinde *orta* biçiminde kullanılan ve çoğunlukla yer zarfı olarak işlev gören kelime hem tarihsel metinlerde hem de Orta Asya Türk lehçeleriyle Altay Türkçesi ve ağzılarında *ortu* biçiminde ikinci hecenin yuvarlak biçimiyle kullanılmış, daha sonra *orta* ve *ortu* üzerine bir addan ad yapma eki olarak +n eki eklenmiştir. Böylece *ortan/ortun* adları oluşmuş ve üç evlat/çocuk veya başka herhangi üç nesne arasında, ortada olanı göstermek için kullanılmıştır. Bunun dışında üç sayı adı ile sınırlı olmaksızın başta ve sonda olmaklık yönünden, başa ve sona eşit mesafede bulunma hali de *orta* ve *ortan* biçiminde ifade edilmiştir. Elcan, addan ad yapma eklerini örneklerken kullanım sıklığı çok az olan ekler içinde +n ekini de vermiş ve şu açıklamayı yapmıştır: “Aşağıda verilen ekler Altaycada kullanım sıklığı çok az olan birkaç kelime dışında örneğine rastlanmayan eklerdir. +gor: oygor → akıllı, bilge; güçlüll (oy: akıl, anlayış; endişe). +tım: kısıltım → kırmızımtrak, kırmızıya çalan, kızılımtım → çabuk kızaran. +n: orton → orta” [9, 41 s.]. Türkiye Türkçesi gramerlerinde ise kelime yazı dilinde kullanılmadığı için doğal olarak değerlendirmeye girmemiştir. Bu veri ve değerlendirmeden sonra köken olarak şu soruları

¹ Yemeniciliğe “köşgercilik”, yemeni dikenlere de “köşger” denilmektedir. Günümüzde sanayileşmenin artmasıyla büyük ölçüde zanaata dayalı iş ve işçilik ile bunlar çerçevesinde oluşan terim ve kavramlar da unutulmaya ve bazı hallerde kullanımdan düşmeye başlamıştır. Küçük zanaatkarların kendi atölyelerindeki klasik dikiş makineleriyle veya elle diktikleri ayakkabılar ve mesleğin tamamen emeğe dönük olarak icra edildiği dönem hemen hemen kapanmış gibidir.

sormak mümkündür: *Orta+n/orto+n*; *orta* adı üzerine eklenmiş /n/ eki, vasıta hali eki olarak da kabul edilebilir mi? Köken bilgisi çözümlemesi çerçevesinde *ort-* fiili üzerine gelmiş *-An* eki düşünülebilir mi? *Or-* fiilinden *-t-* ile genişleyerek zarf-fiille kalıplaşmış bir ad mı? Veya “*or+*” adından *+ta+* ekiyle genişlemiş bir ad mı? Bu sorular, zarf olarak kullanılan *orta* sözünün köken olarak çözümlenmesine yarayacaktır elbette. Gülensoy, Köken Bilgisi Sözlüğünde *orta* kelimesi hakkında “merkez, yer, taht” anlamında bir *or* adı üzerine *+t+* addan ad yapma eki ve üzerinde de kalıplaşmış bir yönelme hali eki düşünür: *or+t+a*. Burada bir *ort* adı düşünmek de mümkün olabilir. Fakat adın kökeniyle ilgili bu savları kesinleştirmekten ziyade *orta/ortu* gövdesi üzerine eklenen /n/ ünsüzünün görev ve işlevini belirlemek eğilimindeyim. İlk bakışta bir addan ad yapma eki gibi görünse de ünsüzün vasıta hali eki işlevinde olduğunu anlam bakımından kuvvetli bir ihtimal olarak görmekteyim. “Baştaki ve sondakine kıyasla, birinci ve üçüncüye kıyasla “anlamalarını pekiştiren bir ek, ancak vasıta hali olabilir diye düşünüyorum. Yazın, kışın, güzün, yaşın yaşın, kışın kışın örneklerinde de bu işlev çok belirgindir. Yalnız burada da şöyle bir problem olabilir: Eğer /n/ ünsüzü vasıta hali ise, üzerine +cll ekinin gelebilme ihtimallerinin belirlenmesi gerekir. Çünkü, yukarıda verilen örneklerde özellikle Batı ağzılarını içine alan bir grupta *ortancıl* kelimesi tanıklanmıştı. Başka bir ihtimal de *ort* adı üzerine +An ekinin gelebilmesidir; tıpkı kız+an, er+en, oğul+an örneklerinde olduğu gibi. *Or-* bir fiil olarak kesmek, ayırmak, bir bütünü bölmek, biçmek anlamlarında olduğuna göre *orta/ortu* bu fiilden türemiş olabilir mi? Böyle bir durumda da fiil kökü üzerine bir fiilden fiil yapma eki olarak *-t-* ünsüzünü ve üzerine de kalıplaşmış bir zarf fiileki olarak *-a’nın* geldiğini düşünmek gerekecektir. Ancak bu ihtimali sorduğum sorular içinde daha uzakta olarak değerlendiriyorum. Yine *or+* ad olarak ağaç ağaçlık, muhkem yer, kale adlarıyla *orta/ortu* zarfının anlamsal bir bağı olabilir mi? Bu ad ve fiil köklerinden hangisi ile ilgili olabilir mi?

Ayrıca *ortancı* ve *ortanca* yapılarının da ikincisinin ikincil biçim olduğunu düşünmek

gerekir. Ortan/orton kelimelerinin bu değerlendirmelerinden sonra, yine aynı biçimde oluşmuş *ortancada*, *ortan* adı üzerine eklenmiş bir +cA eki olduğu açıktır. Ancak, şu soruyu sormadan geçmek istemiyorum: MA'da kullanılan "*ortan*" kelimesi, *ortanca* kelimesindeki +cA ekinin eksilme/düşmesi sonucu oluşmuş olabilir mi? Bu konudaki cevabım, Altay Türkçesindeki "*orton*" biçimi bu haliyle kullanılıyor olmasıdır. Radloff'un verdiği *ortanca* kız ve *ortanca* oğul örnekleri de kelimenin Altay Türkçesinde özellikle evlatların sırasını belirtmekte işlevsel olarak kullanıldığını göstermektedir. TS'de "*ortancı kardeş*" ve "*ortanç oğul*" örneklerinin görülmesini de bu çerçevede görmek gerekir. DS'de *ortancıl oğlan* biçiminin varlığını da tekrar söylemek isterim. *Orta+n+cı* biçimindeki tarihsel örnekte ilerleyici benzeşme yoluyla düz ünlünün kendisinden sonraki dar ünlüyü etkisi altına almasıyla +cI ekinin +cA biçimine dönüştüğü düşünülebilir. *Ortanca* biçimine dönüşen kelime eşesli başka bir kelime ile karıştırılabilir. Yukarıda Toven'de Japonya'dan bir çiçek ve Güncel Türkçe Sözlükte bu kelimenin kökeninin Latince'ye dayalı olduğu belirtilmişti. Eren de *ortanca* maddesinde 'çiçeklerini yaz başında açan bir süs bitkisi' anlamını vermiş ve uluslararası bir ad olarak Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyancada kullanıldığını belirtmiş; çiçeğin adının Fransız bitkibilimci Th. Commerson'un araştırma gezilerine katılan Hortense Lepaute adlı kadının adına dayanılarak verildiğini, Türkçeye Fransızcadan geçtiğini belirtmiştir [25, 390].

Bunun dışında adın göçüşmeli görünüşleri de dikkate değerdir. Yukarıdaki örneklerde DLT'te *otra* maddesinin hemen altında bir *otran* maddesi geçtiğini söylemiş "Yağmalarda paçalı giyecek" anlamıyla verilir" [15, 780 s.] alıntısını yapmışım. Metinde Kâşgarî bunu "Yağmalarda duydum" diye açıklar [15, 53 s.]. Bu örnekte *rt > tr* göçüşmesi düşünmek gerekir ve Kâşgarî'nin burada paçalı giyecek açıklaması yapması ve bu tür paçalı bir giyeceğin de Yağmalar'a özgü olduğunu belirtmesi de hem kültürel hem de etnografik özellikleri düşünebilmemiz açısından önemlidir. Günümüzde Anadolu'daki pek çok oba ve aşirette hem kadınların hem de

erkeklerin ortak alt giyimi şalvardır. Ancak şalvar kelimesinin Farsça'dan geçtiği bilinmektedir. Bu kelime Türkçe'de kullanılmaya başlamadan önce aynı vasıfta paçalı giyecek için Türkler *otran* veya *ortan* kelimesini kullanıyor olabilirler mi? Burada Clauson'ın kelimenin göçüşmeli *otru/otra* biçimlerini de örneklemesini kayda değer görmek gerekir. Kelimenin göçüşmeli biçimlerinin daha ilk yazılı metinlerde görülmesinin de ağız alanlarında yayılmasına bir dayanak olarak gösterilebilir. Koltuk döşemeciliğinde kullanılan *ortuk* kelimesinin de Eski Türkçe *ortu* biçiminin +k ile genişlemiş bir hali olma ihtimali olduğunu da söylemek isterim. Bir başka soru ile daha konunun aydınlatılmasına çalışacağım: Yemeni dikişi anlamına gelen ve DS'de Elâzığ Palu'dan tanıklanan «*ortan*» kelimesi yapısal olarak nasıl oluşmuştur? Buradaki izahım, dikişin deriyle (ayakkabının yüzü) kösele (ayakkabının alt kısmı) arasında kalması sebebiyle, yani tam ortada kalan dikiş olmasından *ortan* adını almış olduğudur ve bu haliyle eskicil bir kullanım olmalıdır.

Sonuç

Orta Asya Türk lehçeleriyle Türkiye Türkçesi ağızlarının hem söz malzemesi hem de ses birim ve biçim birimler yönünden benzeştiği başka bazı örnekler de görülmektedir. Her iki coğrafi alanda çalışmalar ve araştırmalar arttıkça tarihsel benzerliklerin eşleşeceği rahatlıkla söylenebilir. Bu makalede esas hedef, köken bilgisi yönünden bir sonuca ulaşmak değildir; Altay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bu müşterek kullanımın tarihsel köklerini gösterebilmek ve ağızlarda hala yaşıyor olmasını yorumlamaktır. Burada, Batı Anadolu'da kullanılan *ortan* kelimesinin hemen benzer şekillerde Altay Türkçesinde de bir ünlü yuvarlaklaşması ile aynı anlamda kullanılması, köken bilgisi sözlüklerinde verilmesi; Radloff'ta tanıklanması; Oğuz Türklerinin uzun göç yollarında ses ve anlam yönünden eskicil özellikleri de taşımış olduğunu ve Türk lehçelerinin, bu lehçelerin ağızlarının da ortak bir kaynaktan çok ileri uçlara doğru aynı anlamlar ve kullanımlarla ilerlediğini göstermektedir.

Kaynaklar

1. Çelik Ülkü. Altay Türkçesi İle Üç Metin (Tuba-Çalkandu-Altay) // Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten. – Cilt 43. – Ankara, 1995. – S.37-98
2. Doerfer, Gerhard. Akriba Olmamak Kanıtlanabilir mi? Altay Dilleri Sorunu (Is Non-Relationship Provable? The Case of Altaic) // Folia Orientalia, Studia In Honorem Stanislai Stachovski Dicata, Vol: XXXVI. – Çeviren: Faruk Gökçe; Türk Bilig Dergisi. – 2003. – sayı 5.
3. Yıldız, Hüseyin. Altai /Altay Kelimesinin Etimolojisi Üzerine Notlar // Dil Araştırmaları. – Ankara. – 2017. – Sayı 20. – S.187-201.
4. Arat, Reşit Rahmeti. Türk Şivelerinin Tasnifi // Türkiyat Mecmuası. İstanbul. – 1953. – S.58-138
5. Samoyloviç, A. Türk Dillerinin Sınıflandırılmasına Dair Bazı Eklemler // Dil Araştırmaları Dergisi Cilt 1 Sayı s:1, 175-184. Ankara: 2007. Çeviren: Mehman Musaoğlu
6. Killi Yılmaz, Gülsüm. Altay Türklerinin Dil Durumu // Modern Türklük Araştırmaları Dergisi Cilt. Ankara, 2011.
7. Dilek Güner, Figen. Tehlikedeki Diller ve Dil Ölümü Açısından Altay Türkçesi ve Ağızları // Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Bildiri Kitabı, Ankara, 2007.
8. Dilek Güner, Figen. Güney Sibirya Altay Türkçesi Ağızları. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
9. Elcan, Abdullah. Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi. Ardahan Üniversitesi SBE'nde tamamlanmış Doktora tezi. Ardahan. – 2016.
10. İpek, İbrahim. Türkiye'de Altay Türkçesi Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezleri // Tehlikedeki diller Dergisi,15. – Ankara. – 2019.
11. Tekin, Talat. Orhon Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. – 2014.
12. Kaya, Ceval. Uygurca Altun Yaruk Giriş. Metin ve Dizin. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
13. Tokyürek, Hacer. Altun Yaruk Sudur, IV. Tezginç (Karşılaştırmalı Metin Yayını). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
14. Caferoğlu, Ahmet. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968.
15. Ercilasun, A.B.- Akkoyunlu, Z. Divanu Lugati't-Türk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
16. Clauson, Sir Gerard. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford, 1970.
17. Räsänen, Martti. Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.
18. Gülensoy, Tuncer. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. I. ve II. ciltler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
19. Radloff, Wilhelm. Versuch Eines Wörterbuches Der Türk -Dialecte, I,II,III,IV, Dritter Band,Printed In The Netherlans By Mouton&Co, Printers, The Hague, And By Krips Repro, Rijswijk (Z-H). 1960.
20. Doğan, Şima. Altay Türkçesinin Tarih Karşılaştırmalı Ses Bilgisi. Ege Üniversitesi SBE Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İzmir, 2013.
21. XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü. O-T. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1971. – S. 5529
22. Meninski, Franciscus à Mesgnien. Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae. –Arabicae-Persicae Lexicon I. İstanbul: Simurg, 2000.
23. Tulum, Mertol. 17.Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
24. Hamzayev, M. Türkmen Dilinin Sözlüğü. – Aşgabat: Türkmenistan İlimler Akademiyası Dil Bilimi İnstitüsü, 1962.
25. Toven, Mehmet Bahaettin. Yeni Türkçe Lügat. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
26. İlker, Ayşe. Manisa Ağızları. Ankara: TDK yayınları, 2017.
27. Eren, M. Emin. Zonguldak, Bartın, Karabük İlleri Ağızları. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
28. Korkmaz, Zeynep. Güney-Batı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi (Fonetik). –Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
29. Günşen, Ahmet. Kırşehir ve Yöresi Ağızları. İnceleme-Metinler-Sözlük. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

30. Ercilasun, Ahmet Bican. Kars İli Ağızları. – Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983.
31. Yıldırım, Zeynep. İran Sahası Göklen ve Nohur Türkmen Ağızları. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
32. Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IX.cilt L-R. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.
33. Eren, Hasan. Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDS). – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
34. Naskali, Emine-Duranlı Muvaffak. Altayca-Türkçe Sözlük. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

Айше Илкер

Желал Баяр университеті, Түрік тілі мен әдебиеті кафедрасы, Маниса, Түркия

Түрік және алтай тілдеріндегі «ортан/ортон» сөзі туралы

Аңдатпа. Түркі тілі – қолданылу аясы жағынан дүниенің ең кең географиясында қолданылатын, тарихи тамыры көне дәуірлерден бастау алатын тіл. Осындай кең де терең тілдің тарихи және қазіргі диалектілерінің арқасында жергілікті диалектілерде фонетика мен морфологияда, семантика мен синтаксисте көптеген ортақ нәрселердің табылуы заңды. Дегенмен, ғасырлар бойы бір-бірінен алшақ жатқан және қазіргі кезеңде әлеуметтік және мәдени байланыстары жағынан ешбір байланысы жоқ диалектілер мен жергілікті диалектілер арасында фонологиялық, формалық және мағыналық ұқсастықтарды табу кейде таң қалдырады. Соның бірі – түрік тілінің жергілікті диалектілерінде орта, яғни үш баланың екіншісі деген мағынада арнайы қолданылған «ортан» сөзі мен «ортон» сөзі; ол алтай-түркі тілінде де балалар арасындағы тәртіпті білдіру үшін ортада кім тұр деген мағынада қолданылады. Мақалада ортан/ортон сөздерінің түрік және алтай түркілерінің жергілікті диалектілерінде үстеу ретінде қолданылатын географиялық аймақтары жазба деректерден зерттеліп, мағыналарымен бірге көрсетіліп, мағыналық және құрылымдық талдау жасауға талпыныс жасалды. Бұл талдауда орта/орту/ортун сөздерінің мағыналары мен қолданысы Орхон жазбаларынан бері “Диуани лұғат ат түрк”, Радловтың “Түрік диалектілері сөздігі” және сэр Жерард Клаусонның “XIII ғасырға дейінгі Түрік тілінің этимологиялық сөздігі” арқылы ескерілді. Сонымен қатар, ғалым Тунчер Гүленсой жүргізген этимологиялық ақпараттық бағалау арқылы *or/ort* зат есімге жалғанған жұрнақтары мен етістіктің *or-/ort* түбірлерінің мағынасы мен функционалдық сипаттамаларын анықтауға тырыстық. Сонымен қатар, *orta/ortu* сөзінің метатезалық нұсқасы сараланды. Мақалада «ортан» сөзінің Сөздік-жинақта айтылған және «орамалдағы тігіс» деген мағынаны білдіретін мағыналық сипаттары бірдей. Сөйтіп, «ортан/ортун» сөздерінің құрылымдық та, семантикалық тұрғыдан да талдауын ашуға талпыныс жасалды; олар екі жазба тілде/диалектілерде және олардың өте шалғай географиялық аймақтарда тұратын жергілікті диалектілерде қолданылады. Бұл мақаланың негізгі мақсаты – этимология тұрғысынан қорытынды жасау емес, алтай тілі мен басқа түркі тілдеріндегі бұл ортақ қолданыстың тарихи этимологиясын көрсетіп, оның жергілікті диалектілерде әлі де бар екенін түсіндіру. Бұл түсіндірме түркі тіліндегі алғашқы жазба деректер ашылған кезде оғыз тайпалары мен алтайлықтардың өзара бір-бірімен тығыз байланыста болған деген пікірге негізделген.

Түйін сөздер: алтай, түрік, түркі тілдері, ортон, ортан.

Ayşe İlker

Celal Bayar University, Department of Turkish Language and Literature, Manisa, Turkey

On The Word “Ortan/Orton” in Turkish Dialects And Altay Turkish

Abstract. Turkish is a language spoken in the widest geography of the world in terms of its area of spread and that dates back to the ancient centuries in terms of its historical roots. Thanks to the historical and contemporary dialects of such a wide and deep language, it is perfectly natural to encounter many similarities in the local dialects of these dialects within terms of phonetics and morphology, semantics and syntax. However, it is

sometimes surprising to encounter phonological, formal and semantic similarities between dialects and local dialects that have been distant for centuries and have hardly had any connection in terms of social and cultural contact in the contemporary period. One of these is the Word "ortan" which is used in local dialects of Turkish especially to refer to the middle, that is, the second of the three children and the word "orton"; which is also used in Altai Turkish to refer to the order among the children in the meaning of the one in the middle. In the article; the geographical areas where the words ortan/orton are used as an adverb in Turkish local dialects and Altai Turkish have been researched from written sources and shown together with their meanings while both semantic and structural analysis have been tried to be conducted. In this analysis; the meanings and uses of the words orta/ortu/ortun have been taken into consideration since the Orkhon Inscriptions through Divanu Lügati't-Turk, Radloff's Dictionary of Turkish Dialects Essay and Sir Gerard Clauson's work titled "An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish". Moreover; the meaning and functional characteristics of suffixes attached to the noun or/ort and verb stems or-/ort- have also been tried to be determined through the etymological informational evaluation conducted by Tuncer Gülensoy. In addition; the metathesis version of the word otra/otru has been evaluated. It has been shown that the word "ortan"; which is mentioned in the Compilation Dictionary and means "the seam in the kerchief", has the same semantic characteristics. Thus; both structural and semantic analyses of the words "ortan/ortun"; which are used in two written languages/dialects and the local dialects thereof living in very distant geographies have been tried to be revealed. The main objective of this article is not to reach a conclusion in terms of etymology but to show the historical etymology of this common use in Altai Turkish and Turkish dialects and to interpret that it is still alive in the local dialects. The basis of this interpretation lies in the idea that Oghuz Turks and Altai Turks had close contact with each other in the ages when the first written data of Turkish were revealed.

Keywords: Altai language, Turkish language, Turkic languages, Orton, ortan.

Айше Илкер

Университет Желал Байар, кафедра турецкого языка и литературы, Маниса, Турция

О слове «ортан/ортон» в турецком и алтайском языках

Аннотация. Тюркский язык - язык, с точки зрения масштаба распространения, использующийся в самой широкой географии мира, исторические корни его восходят к древности. Благодаря историческим и современным наречиям столь широко распространенного языка вполне естественно встретить много общего в фонетике и морфологии, семантике и синтаксисе местных наречий. Однако иногда удивительно наблюдать фонологическое, формальное и семантическое сходство между диалектами, которые были далеки друг от друга в течение столетий и едва ли имели какую-либо связь с точки зрения социальных и культурных контактов в современном периоде, и местными диалектами. Одним из них является слово «ортан», которое используется в местных диалектах турецкого языка специально для обозначения среднего, то есть второго из трех детей, и слова «ортон», который также используется в алтайском языке для обозначения порядка рождения среди детей в значении «тот, кто посередине». Географические районы, где слова ортан / ортон используются в качестве наречия в местных диалектах турецкого и алтайского языков были исследованы по письменным источникам, показаны значения слов, предприняты попытки провести как семантический, так и структурный анализ. В данном анализе значения и использование слов orta/ortu/ortun принимались во внимание со времен Орхонских надписей через «Диуани лугат ат-турк», «Словарь турецких диалектов» Радлова и работу сэра Джерарда Клаусона под названием «Этимологический словарь турецкого языка до тринадцатого века». Более того, значение и функциональные характеристики суффиксов, присоединяемых к существительному or/ort и основам глагола or-/ort-, также пытались определить с помощью этимологической информационной оценки, проведенной Тунчер Гуленсойном. Кроме того, была оценена метатезисная версия слова otra/otru. В статье показано, что слово «ортан», которое упоминается в Словаре-сборнике и означает «шов в платке/косынке», имеет такие же семантические характеристики. Таким образом, были предприняты попытки

выявить как структурный, так и семантический анализ слов «ортан/ортун», которые используются в двух письменных языках/диалектах и их местных диалектах, использующихся в очень отдаленных географических регионах. Основная цель этой статьи состоит не в том, чтобы прийти к выводам с точки зрения этимологии, а в том, чтобы показать историческую этимологию этого общего употребления в алтайских и тюркских языках и доказать, что оно все еще живо в местных диалектах. В основе этой интерпретации лежит представление о том, что тюрки-огузы и алтайские тюрки имели тесные контакты друг с другом в те времена, когда были обнаружены первые письменные сведения на тюркском языке.

Ключевые слова: алтайский язык, турецкий язык, тюркские языки, ортон, ортан.

Автор туралы мәлімет:

Айше Илкер – ғылым докторы, профессор, Желал Байар университеті Түрік тілі және әдебиеті кафедрасының меңгерушісі, Маниса, Түркия Республикасы.

Ayşe İlker – Doctor of science, professor, Head of the Department of Turkish language and literature of Celal Bayar University, Manisa, Republic of Turkey.

B.S. Zhiyembay
M.M. Kossybayev
L.K. Meirambekova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
*Corresponding author: zhiembai_bibigul@mail.ru

Literary and cultural facts for the study of the Armenian-Qypchak heritage

Abstract. *At the current time, turning to historical facts is a matter of great significance for the public life of Kazakhstan, since only a thorough study of documents related to the history of the country will help form knowledge about the history and future of our sovereign state.*

It is known that in the Middle Ages the rich heritage of the Qypchaks, who had founded the Desht-i-Qypchak state in Eurasia and contributed to world civilization and culture, was written in different alphabets at certain periods of history. Historical documents, written in Armenian graphics in Qypchak, are based on knowledge of religion, literature, history, law, philosophy, natural sciences and tell about the political, economic, historical and cultural spheres of the life of the ancient state. The Armenian-Qypchak heritage, since the 20th century, has been the subject of in-depth study of scientists, published in foreign academic editions, transcribed, supplemented by dictionaries and translations, its secrets are being revealed day by day. The term «Armenian-Qypchak» was introduced by scientists, and the life and cultural ties of the medieval Qypchaks and Armenians became the basis for their research. Today there is a need for a more detailed study of the linguistic features of the Armenian-Qypchak heritage, set out in different genre texts.

Keywords: *Cultural Heritage, Armenian-Qypchak monuments, Historical chronicles, Legal codes and act documents, Philological works, Religious Works, Works of Art, Natural Science works.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-206-216>

Received: 22.06.2022 / Accepted: 11.08.2022

Introduction

The study of data on the history of Kazakhstan is based on the national idea of the Eternal Country, aimed at collecting, studying, preserving, as well as reproducing and effectively using historical and cultural artifacts. The state program of the Republic of Kazakhstan entitled *Cultural Heritage* provided access to thousands of historical and cultural documents related to the history of the country from foreign archives and scientific institutions. Today, 112 inscriptions in the

Armenian-Qypchak language dating from 1521 to 1669 represent a large collection of inscriptions testifying the high cultural significance of the Armenian-Qypchak monuments.

Discovery, collection, transcription, publication, translation, definition of genre character of Armenian-Qypchak written monuments were studied by foreign scientists J. Denis, E. Schutz, G. Derfer, J. Klosson, A. E. Krymsky, F. E. Korsh, E. Triyarsky, Ya. Dashkevich, I. Vashari, O. Pritsak, E. Slushkevich, G. Alishan, M. Levitsky, R. Kokhnova, I. A. Abdullin, A. V. Safaryan and by

domestic scientists G. Aidarov, A.N.Garkavets, G. Sapargaliev, S. Kudasov etc. To study the peculiarities of the monument languages systematic statements and scientific research by S.Zh.Kudasova, T.I. Grunina, E.V. Sevortyan, J. Clauson, J. Denis, A.N.Garkavets and other scientists are proof. However, it is difficult to say that the Armenian- Qypchak heritage has been fully studied in historical and linguistic terms. Undoubtedly, the historical and cultural monuments found in a number of archives of the world need a detailed study.

In the Middle Ages, one of the largest Turkic-speaking tribes that owned the vast territory from Central Europe to northern China was the *Qypchaks*, whose territory of settlement is well known in eastern sources as *Desht-i- Qypchak*.

In his work, M.Kashgari states that the Qypchak unity of the IX century included a number of tribes as *Kimek, Subar, Kangly, Karaborykty, Toksoba, Zhete, Borly*. After the collapse of the Turkic Khaganate, the Qypchaks were originally part of the Kimak Khaganate, but separated from it in the 11th century. Since the XI century, the political union of Qypchak tribes had become a powerful state under the name of *Desht-I-Qypchak*, and the Qypchak language had served as a state language. Thus, the written heritage of the Qypchak language has made a significant contribution to world civilization, culture, and history.

Due to the lack of geographical unity in terms of settlement, the Qypchaks were called differently in different regions (*Golden Horde Qypchaks, Central Asian Qypchaks, Crimean Qypchaks, Cumans, Cumans, Mamluk Qypchaks, Armenian Qypchaks*). Written artifacts of the Qypchak language are classified by domestic scientists into several groups according to content, structure and pictorial character.

Experiment. G. Aidarov, A. Kuryshzhanov and M. Tomanov recognize Qypchak inscriptions as a heritage of the XI-XVII centuries and group them into five according to the schedule: 1) *monuments written in the ancient Gothic font (XIII-XIV)*; 2) *heritage written in Arabic letters (XI-XIV)*; 3) *materials in Armenian script (XV-XVI)*; 4) *data written in the Russian alphabet (XI-XIII)*; 5) *Words preserved*

in the language of some peoples inhabiting the territory of Eastern Europe and given by their own writing patterns (personal names, place-names etc.) [1].

In addition, A. Kuryshzhanov classifies Kipchak inscriptions as follows: 1) *monuments written in the language of the Karakhanid Turks*; 2) *monuments written in the language of the Turks of Central Asia*; 3) *monuments written in the ancient Kipchak language*; 4) *monuments written in the Chagatai language*. Since written documents appeared in certain political and administrative centers and were written in accordance with their requirements, the artifacts can be differentiated by the language written into the following groups: *Kuman Kypchak, Polovtsian Kypchak, Central Asian Kypchak, Golden Horde Kypchak, Mamluk Kypchak, and Armenian colony* [2].

Guided by the research of scientists who studied the monuments of the Middle Ages and made valuable remarks, the scholar M. Sabyr divided the monuments into two major groups: a) oral artifacts in the Qypchak language; b) written artifacts in the Qypchak language [3].

The term «*Armenian-Qypchaks*», which is frequently exploited by both historians and linguists, refers to the Qypchaks, who at one time adopted the Armenian-Gregorian branch of Christianity as a religion. According to the data, the disseminators of the Armenian-Qypchak language indicated their languages as «*Qypchak language*», «*our language*», or «*Tatar*». Currently, 112 inscriptions dated back from 1521 to 1669, and written in the Armenian-Qypchak language, which have not yet been fully scrutinized, comprise a collection of volumes of about 25-30 thousand pages.

Currently, Armenian- Qypchak inscriptions are preserved in Kiev (Kamenets-Podolsk Armenian court records and Andrei Torosovich's «*Secrets of the Philosopher's Stone*»), Lviv (1 Armenian-Qypchak dictionary and 26 personal documents), Yerevan (3 Christian and philological monuments) and 6 Qypchak Armenian inscriptions), in St. Petersburg (Armenian- Qypchak dictionary, Psalter), in Vienna (3 Armenian-Qypchak dictionaries and 13 Christian and court manuscripts - Tore inscriptions, act books, Psalters, prayer books,

3 poems by Anton testament books), in Venice (10 manuscripts - Psalters, prayer books, act books, chronicles), in Krakow, Warsaw, Wroclaw (Psalter, prayer book, calendar, 11 manuscripts, including the Book of Judgment of 1528-1604), 4 manuscript - Psalter, calendar, Tore inscription and collection of «Legend of the Wise Hikar» and chronicles), in Gerla (Armenopolis, Shamoshuvar - Romania - Psalter) and Leiden (1 prayer book).

Results and discussion

Medieval written monuments in the Armenian-Kipchak language are large in size, diverse in genre, and can be divided into 6 groups based on the thematic system: 1) *historical chronicle*; 2) *legal codes and act documents*; 3) *philological works*; 4) *religious works*; 5) *works of art*; 6) *scientific works of natural sciences*.

1. Historical chronicles. Currently, the World archives keep three Armenian-Qypchak annals in its funds, namely, «*Kamenets Chronicle*», «*Venetian Chronicle*» and «*Polish Chronicle*».

The Kamenets Chronicle was originally compiled by Agop Piradir (1582-April 16/26, 1621), a representative of the clergy, originated from the Armenian aristocracy of Kamenets, in the Armenian and Qypchak Armenian scripts, and later edited and supplemented by his brother Aksent der Krikor in 1650-1652 years. The chronicle describes the events that took place on the Right Bank and in the west of Ukraine, in Moldavia and Wallachia, the most important of them, which took place in Kamenetz-Podolsk from 1430 to 1652. The section Qypchak depicts the aggravation of Polish-Turkish relations during the Battle of Caesarea and the Khotyn War. The first Qypchak chronicle is dedicated to the election of the Armenian community in Kamenets in January 1611, and the last chronicle is about the death of Mesrop, Kafka's commander, who died on May 12, 1622 in Zamosc.

The Kamenets chronicle is written in short and extended versions. Currently, the manuscripts are stored in the National Library of Paris in the form of manuscripts No. 194 (short version) and in the library of the Library of St. Lazarus in Venice in Manuscript №1700 (expanded version) compiling of 169 pages.

Jan Deni published a Latin transcription of the Paris version of the chronicle, translated it into French under the title «L'arméno-coman et les» Ephémérides «de Kamieniec» and supplemented the edition with a dictionary. In the text of the «Chronicle» there are records from January 1060 (1611) to November 3 (13) of 1062 (1613) [4]. And the version of the chronicle preserved in Venice was published by G.Alishan the full text in Armenian script in 1896 [5]. The Qypchak texts in this manuscript, in particular the part describing the Battle of Tsetsor and the Khotin War were published in 1968 by E. Schutz. He translated into English and provided a translation with a dictionary, a voluminous foreword and explanations [6].

In 1969 I. Vashari published his work Armenian-Qypchak Parts from the Kamenets Chronicle, where he provided English translation and transliteration for manuscripts by E.Schutz and J.Deni and added indexes and glossaries of proper and geographical names [7].

«*The Chronicle of Venice*» and «*Chronicle of the Polish nation*» (Chronicle of Poland) are kept in their original handwritten form in the collections of the National Library in Paris, both published by G. Alishan [8].

Fragments from «The Venice Chronicle» were quoted by J.Deni in his work published in 1957. The Chronicle of Poland was carefully studied and reprinted in 1981 by Ya. Dashkevich and E.Triyarsky, based on the publications by G. Alishan [9].

Both chronicles written by Armenian alphabet in the Qypchak language, are brief and tell the story from the time of the birth of Jesus to 1537 and 1530. These two manuscripts have not yet been subjected to a deliberate study. The Qypchak version of the «Kamenets Chronicle» preserved in Venice has been studied by the scientist A.Garkavets on the basis of the publications by Schutz and J.Vashari The scholar also provided a Russian translation of the chronicle [10]. Still, the incompleteness of the passages or the lack of a close connection between the events described does not diminish the value of the manuscript. The presented data reveal astonishing facts about the activities of the Armenian-Qypchak colonies

in Kamenets and Lvov and the Armenian-Gregorian Church in Ukraine.

2. Legal codes and act documents

Most of the Armenian-Qypchak monuments are presented by the documents for conducting judicial and administrative affairs, charters of professional and public organizations, codes of law and acts of religious and civil self-government.

A unique document among these monuments and an additional source for studying the legal history of the Kazakh people is the collection of secular laws «Tore Bitigy», which was translated from the Armenian language into Latin in 1519 and approved by the Polish king, later translated into the language of the Armenian-Qypchaks of Lviv. This set of laws consists of three parts, including an introduction, secular laws, and an additional article, comprising of 3 chapters. Here is a set of rules, including The «Book of the Armenian judge», which contains 124 articles regulating various legal relations related to state power, other rights and legal proceedings, and 99 additional articles to the «Procedural Code» [11].

Currently, 3 versions of «Tore Bitigi» are stored in the archives of the world, they are:

1. *Wroclaw version* (1523) - registered in the National Library named after Ossolinsky in Wroclaw (Poland) under number 1916 / II. This manuscript is considered complete and surpasses 53 additional Kipchak inscriptions than other manuscripts. The Wroclaw version was first published in 1957 by M. Levitsky and R. Kokhnova published as «La version turquekiptchak du Code des lois des Arméniens polonais» in the magazine «Rocznik Orientalistyczny» [12].

2. *Lviv version* (1568) - registered in the National Library of Paris (France) under number 176 [13].

3. *Kamenets version* (1575) - registered in the Vienna Library of Mkhitarists (Austria) under number 468 [14].

The Qypchak-Polish version of the Armenian Tore Bitigy inscription and the Armenian-Qypchak Judicial Procedure Code were written in Kazakh and Russian in 2003 by the well-known linguist A.N.Garkavets and a historian, scientist, and academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan

G.Sapargaliev. The first part of the book presents a translation of the text of the Wroclaw version and its translation into Russian, and the second part displays a comparative analysis of the Paris and Vienna versions of the manuscripts.

Also in Lviv, records in assembly documents, such as birth certificates, religious and court cases, in addition to Armenian-Qypchak, were conducted in Polish, Latin, Italian, and Ukrainian. And in Kamenets-Podolsk, court cases were mostly conducted in the Kipchak language, so the last document registered on March 20, 1663 (*the Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev, f.39, op. 1, unit. 42, l. 266*) was known as the will of Simon Harakhash's wife Zosi. The letter is dated approximately December 8/18, 1118/1669 (*Bibliography of the Academy of Sciences in Lviv, F. Bavorovskikh, manuscript 1660 III, ll. 6-9*). The manuscripts written earlier include documents written in the Lviv Church, and they are registered in the Mkhitaryan Library in Vienna as a manuscript under the number 440.

Among the unique documents stored in the collections of libraries and Archives in Lviv (*Lviv city, state archive of Ukraine*), the letter of katolikos Melkhisedek, written in Yazlovets on February 15, 1627, and the letter of vartabed Jovganes, governor of katolikos Filippos, in Tokhat on August 6, 1957, are of great importance. These two manuscripts were translated and published by Ya. Dashkevich and E. Slushkevich in Latin and Polish [15].

In the Lviv State Library of Ukraine, two debt obligation documents written in the Armenian-Qypchak language from Edirne (1609) and Lviv (1615) were also found, one of which turned out to be the debt obligation from the Lviv Armenian merchant Stetska Oganovich. This commitment was corrected to the Armenian-Qypchak language in Edirne in 1609 for Joseph, the son of Abraham from Constantinople. It was translated into Polish in 1620, and on September, 15 the same year, along with the original text, it was transferred to the Lviv Armenian-Polish judicial institution. The second is a debt obligation in the Armenian-Qypchak language, made in Lviv on April 24, 1615 for the Armenian merchant Shimka Kevorovich, as well for the Armenian merchant

Andrey Torosovich. In 1618, the script and debt obligation was translated into Polish, and on May 28, 1618, along with the original document it was delivered to the Lviv Armenian-Polish judicial institution. Both of these manuscripts, together with translations into Polish and Russian, were published by Ya. Dashkevich and E. Triyarsky [16].

Currently, 40 books of acts published in the Armenian-Qypchak language have been identified by scientists, and the total volume of these legal documents with Armenian-Qypchak records exceeds 18 thousand pages. The three manuscripts which have been lost, and can only be determined by the fragments published by scientists are as follows:

T. I. Grunin in 1967 published 298 entries of the oldest act book of the Armenian judicial institution in Kamenets-Podolsk (1559-1567) No. 4386, stored in the central archive of Kiev ancient manuscripts. The four texts of the same manuscript were published by I. Abdullin in 1976 on the basis of a handwritten copy by H. I. Kuchuk-Ioannesova and F. E. Korsh [17].

2 entries of the book of acts dated 1585 were published by M. Brzhshkyants in 1830 on the basis of a document stored in the archive in the form of a manuscript No. 4395. He also published an excerpt from *The Book of the Lviv Armenian religious court in the Armenian-Kipchak language, which dates back to 1521.*

The remaining 37 books of acts written in the Armenian-Qypchak language are kept in the archives of Kiev, Vienna, Venice, and Poland, namely:

In the inventory 1 of the 39 funds of the Central State Historical Archive of Ukraine, 28 books of the Armenian-Kipchak court of Kamenets-Podolsk for 1572-1663 (more than eight thousand pages);

In the Vienna Armenian Library of the Mkhitarayan Congregation, the metrical records of the Lviv Church No. 440 for the period from 1636 to 1736 (120 pages), two books of the Lviv Armenian-Kipchak legal Proceedings No. 444, the Second Epistle of the Apostle Paul No. 446, the Cash Book of the Lviv Armenian-Kipchak Legal Proceedings No. 452, the cash book of the Lviv Armenian-Kipchak judicial proceedings under the number No. 441, No. 447 Lviv assembly books of the Armenian religious Court, written in 1572-1630,

1643-1667. e. Tryarsky published the manuscript under the number No. 446-the Second Epistle of the Apostle Paul in 1976 [18]. And E. Schutz published in 1971 the assembly books of the Armenian religious court of Lviv, preserved as a manuscript under the numbers No. 441, No. 447 [19].

In the library of the Armenian mkhitarists Congress in Venice, The Book of acts of the Armenian religious court of Lviv (179 pages), which covers the period from 1630 to 1642, is kept as a manuscript under No. 1788.

Also there are two works kept in the personal fund of descendants of Marian Levitsky, who has been engaged in the study and collection of Oriental, Armenian-Qypchak written monuments, microfilms and photocopies for many years: 1) The Book of acts of the Lviv Armenian judicial institution, covering the years of 1625-1630, consisting of 48 pages (the series of the manuscript is in the library fund of the Armenian mkhitarists Congress in Vienna); 2) the Archbishop's book of Birth Records.

3. Philological works. Among the philological studies of Armenian-Qypchak monuments there are two auxiliary textbooks (grammar textbooks) in the Qypchak language with Armenian graphics, five Qypchak translation dictionaries and one Psalter. The grammar textbooks were written in Lviv within the period of 1581-1613 in and are currently available at the Matenadaran Institute of manuscripts (Yerevan/Armenia) and in the libraries of Vienna and St. Petersburg, namely: *the manuscript of 366 pages, numbered 51 in the Manuscripts Department of the Lviv University library; the 280-page manuscript, numbered 8 in the M. E. Saltykov-Shchedrin State Library in St. Petersburg; and 106 pages manuscript in the Vienna National Library, numbered 3. Also two manuscripts of 178 and 301 pages, correspondingly numbered 84 and 311 kept in the library of the Armenian mkhitarists of Vienna*

In 1968-1972 in Warsaw E. Triyarsky developed the Qypchak-Polish-French dictionary, based on three versions of the Armenian-Qypchak translation dictionary in Vienna, by listing words in the Qypchak language and comparatively providing their meanings in Polish and French. The dictionary was distinguished by an extensive introduction, also with a facsimile of some pages of the five manuscripts at the end of the dictionary

[20]. Later, lexicographical work of E. Tryarsky became the basis for G. Derfer, K. Menges, J. Clauson's etymological research.

Nowadays, eight manuscripts are kept at the Matenadaran Institute of Manuscripts in Yerevan, Republic of Armenia [21]. None of these works has been the subject of comprehensive study to date.

None of these works has been the subject of careful study to date. Knowledge of ancient Armenian scripts, Western versions of Armenian graphics, Armenian dialects, as well as knowledge of Turkic languages, including Qypchak-Oguz is required to read these manuscripts.

Among the manuscripts, one sample under No. 3522 (354 pages), entitled as *the Grammar of the Qypchak language* is of particular value, which covers 226-353 pages, and the author listed as Avetik. The manuscript is mainly religious, but much attention is paid to everyday topics, as nature, animal husbandry, agriculture, astronomy and geometric dimensions, and there are also terms related to these topics. The parts of speech classification is presented in Armenian and Qypchak, i.e. the manuscript is bilingual, sometimes with text insertions given in three languages (Armenian, Qypchak and Polish).

The Grammatik's provides the description for case forms of Nouns (singular, plural), word-formation (presented in appendices), and synonyms and homonyms. To reveal the internal grammatical patterns in the Qypchak language, a clear description of the environment is delivered with a help of nouns, adjectives and numerals, pronouns and verbs [22]. These manuscripts allow us to reconstruct the features, as well phonetic, grammatical, and morphological models of the Qypchak language. It is the valuable document to render the information about the vocabulary of the Qypchak language at that time.

4. Religious Works.

A number of religious works written in the Qypchak language with Armenian graphics are now stored in the libraries and archives of Europe, among which the Psalter, the collection of the Apostle Paul, prayer books, and the collections of the sermon of the theologian Anton are worth considering. In addition, one Easter calendar and an 18-year calendar, as well as a list of 12-year

animal calendars in Armenian and ancient Turkic languages, are found among the works of this category.

The first translation of the Psalter was made in Lviv in 1575. According to A. N. Garkavets, the issue was translated by the Lviv Deacon Lustig [10, p. 17]. The versions of the Psalter work written in Qypchak are registered and stored in the following locations: 1. *the Czartoryski Museum in Krakow (Poland) with number 3646 (Cracow version)*. 2. *the Vienna National Library (Austria) under number 13 (Vienna version)*. The Armenian-Qypchak dictionary developed for Lusig's Psalter book is kept at the Matenedaran Institute of manuscripts in Yerevan under No. 2267. In addition, there are three records of the Psalter existed, preserved in Paris, Venice, and St. Petersburg. Two versions of this work (Krakow and Vienna) and the Armenian-Qypchak dictionary for it were published by A.N.Garkavets and E.Khurshudyan [23].

One of the religious manuscripts written in Armenian script in the Qypchak language is the prayer book «Algysh Bitigi» written in 1618 in Lviv. This work is recognized as the first manuscript in Turkish published in the world, the only version of the manuscript is stored in the library of the University of Leiden in the Netherlands. The work was first published by E. Schutz in 1961 [24].

Among the religious manuscripts in St. Petersburg were Manuscripts «Zhitii svyatyh» and «Haismavurke» written in Kipchak in ancient Armenian script stored in the State Library named after M.E. Saltykov-Shchedrin. In science, these manuscripts were published by I.A. Abdullin in 1971 [25].

5. Works of Art

In the category of works of art, there is a The Word by Wise Hikar piece of work of the literary and didactic genre, written in Qypchak with Armenian script, which had reached our times. The manuscript is currently kept in the library of the Armenian Congress of mkhitarists in Vienna under No. 468. For the first time a publication related to this manuscript was released by J. Denis and E. Triyarsky [26]. It is assumed that the work originally appeared in Assyria, Babylonia, as the manuscript mentions the land of Assyria,

the city of Nineveh, as well the names of the kings

Sinaherib and Assarhadon. Besides there are evidence from the papyrus fragment in Aramaic from the fifth century, discovered and now kept in Berlin. The description of the life of Ahikar,

the wise and resourceful adviser of the king Sinaherib and his commandments to his adopted son was collected, although incomplete, and then disseminated in Arabic, Armenian, Greek,

Russian, Persian, Romanian and many other languages. One of them reached the Qypchaks who lived near Lviv, and it was translated into the Qypchak language with the Armenian script.

Domestic scientist S.Kudasov published the work «Kipchak monument with Armenian inscriptions» «The language of the words of Wise Hikar» in 1990. Moreover, he transcribed the manuscript into modern Kazakh, translated it into Kazakh for the first time and analyzed the phonetic, lexical and morphological system of the monument. The variant written in the Qypchak language with the Armenian script was slightly shortened, and only the commandments had been kept till nowadays. There the miscellaneous

issues related to the world existence, human qualities, and Justice, good and evil are skillfully depicted by literary and expressive means as brief descriptions, reflections, comparisons, epithets,

exaggerations, proverbs and sayings. In «The word by Wise Hikar», for example, there are many instructive or propaganda commandments: e.g.: «What is sweet in the world? Hikar answered: Shame on the face. Whoever has shame on his or her face is charming, because every evil act is born of dishonesty»; «Be afraid of shame as you afraid of Lord»; «Keep your tongue out of bad words», «if you see your fallen enemy, do not laugh and humiliate him, as soon as he recovers, he will revenge on you»; «When give alms, do not humiliate a beggar, as Lord would not reward you» [27].

6. Natural Science works

One of the most valuable monuments of Armenian-Qypchak origin, which belongs to the category of Natural Sciences, is the work by Andrey Torosovich of Lviv titled as *Secrets of the Stone of Philosophy*, written in 1626-1631. The work is considered valuable, as Andrey Torosovich wrote a number of comments on the work in the Armenian-Qypchak language. This manuscript is

currently stored in the State Archives of Ukraine in Kyiv under the number No.250. Some excerpts from the works of Socrates, Aristotle, Avicenna, Democritus, Plato and other philosophers are given in the Polish version of the work and the experience of scientists in alchemy, such as Hermes Trismegist, Skyd Geber, Arnaldo de Villanov, Albert is described extensively.

Andrei Torosovich wrote a number of explanations to the work in the Armenian-Kipchak language, and for that it is considered valuable. In the Kipchak version of the manuscript, individual analysis and experiments on gardening are widely discussed, as well as an irreplaceable scheme of herbal medicines, for example, the recipe for ointments for headaches is presented as follows: «*Baş ahrîḫîna hakimlik: al 2 lot temyan, 2 lot mira, 2 lot burç, 2 lot šalviya, 4 lot sîrkä, 4 lot olîva. Bu barçanı ezip igi sîrkä bilä olivaga qatıştırma da bişirmä igi, ki mast kibik bolgay. Soñra çöpräk üsnä kendin silama da anîñ bilä basin çürgämä keçär ahrîma baş*». In the Qypchak version of the manuscript, there is a wide range of personal analyses and experiment descriptions on gardening, and unique formula of herbal medicines, such as a prescription of ointment compresses for headaches. The manuscript is treated to be priceless as it contains many scientists' experiments on chemistry, fruit cultivation, hybridization (selection), as well as excerpts and notes from the works by outstanding scholars of the ancient and Middle Ages [10, p. 18].

Conclusion

As can be seen, the genre diversity of the Armenian-Qypchak written monuments, to be considered as a masterpiece by the Middle Ages, is unique and has the greatest volume. Today, Armenian-Qypchak manuscripts, which are stored in the world archives, are of great cultural value, written in various genres, covering various topics such as history, jurisdiction, religion, as well philology and fiction, and natural sciences. This article was prepared within the framework of the project AP13068438 «The universal and the special in the language of the Armenian-Qypchak monuments».

References

1. Айдаров Ф., Құрышжанов Ә., Томанов М. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы: Мектеп, 1971. – 277 б.
2. Құрышжанов Ә. Ескі қыпшақ тілі. – Алматы: Мектеп, 2007. – 316 б.
3. Сабыр М.Б. Көне қыпшақ жазба ескерткіштерінің тілі. – Орал, 2009. – 152 б.
4. Deny J. L'arméno-coman et les «Ephémérides» de Kamieniec (1604-1613). – Wiesbaden, 1957. – 96 p.
5. Алишан Г. История армян Польши и Румынии с приложением первоисточников. – Венеция, 1896. – 228 с.
6. Schütz E. An Armeno-Kipchak chronicle on the Polish-Turkish wars in 1620-1621. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968. – 215 p.
7. Vásáry S. Armeno-Kipchak Parts from the Kamenets Chronicle // Acta Orientalia Hungarica. – 1969. – Т. 22, fasc 2. – P. 139-189.
8. Алишан Г. Каменіц: Тарегірк һайоц` Леһастані йеу Румыніой һауагч`еай йауелуацовк`. – Венетік, 1896. – 221 p.
9. Dachkevitch Ya., Tryjarski E. «La Chronique de Pologne» - un monument armeno-kiptchak de premiere moitie du XVII siècle // Rocznik Orientalistyczny. – 1981. – Т. 42, z. 1. – S. 5-26.
10. Гаркавец А.Н. Кыпчакское письменное наследие. – Алматы: Дешт-и Кыпчак, 2002. – Т. 1. – 1084 с.
11. Гаркавец А., Сапаргалиев Г., Капраль М., Цимбал М. Төре бітігі: армяно-кыпчакский судебник 1519-1594 гг. – Алматы: Дешт-и-Кыпчак, Баур, 2003. – 792 с.
12. Lewicki M., Kohnowa R. La version turque-kiptchak du “Code des lois des Arméniens polonais” d’après le ms: 1916 de la bibliothèque Ossolineum // Rocznik Orientalistyczny. – 1957. – Т. 21. – P. 153-300.
13. Macler F. Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale. – Paris: Imprimerie nationale, 1908. – 203 p.
14. Dashian Ja. Catalog der armenischen Handschriften in der Mechitaristen Bibliothek zu Wien. – Wien, 1895. – 1541 p.
15. Дашкевич Я., Слушкевич Э. Два армянских документа XVII в. из львовских коллекций // Rocznik orientalistyczny. – 1972. – Т. 35, №1. – С. 77-110.
16. Дашкевич Я., Трыярский Э. Армяно-кыпчакские долговые обязательства из Эдирне (1609) и Львова (1615) // Rocznik Orientalistyczny. – 1974. – Т. 37, №1. – С. 47-58.
17. Абдуллин И.А. Армяно-кыпчакские тексты из архива Ф.Е. Корша // Татар теле һәм әдәбияты: сб. – Казань, 1976. – С. 5-23.
18. Tryjarski E. Der zweite Brief des Paulus an die Korinther in armeno kiptschakischer Version und seine Sprache // Im Buch: Altaica Collecta. – Wiesbaden, 1976. – P. 267-279.
19. Schütz E. Armeno-kiptschakische Ehekontrakte und Testamente // Acta Orientalia Hungarica. – 1971. – Т. 24, f. 3. – S. 265-300.
20. Tryjarski E. Dictionnaire Arméno-Kiptchak d’après trois manuscrits des collections viennoises. – Warszawa: Polish Academy of Sciences, 1968. – Т. 1. – 283 p.
21. Сафарян А., Саакян Л. О филологической ценности армяно-кыпчакских рукописей XVII века, хранящихся в Матенадаране (Ереван) // Тез. междунар. тюрколог. симпоз. «Тюркский мир: история и современность». – Астана: ЕНУ, 2011. – С. 103.
22. Грамматика кыпчакского языка / АрхФИДР Матенадаран имени М. Маштоца // Рукопись. – Ереван, 2013. – №3522. – С. 226-264.
23. Garkavets A., Khurshudian E. Armenian-Qypchaq Psalter written by deacon Lussig from Lviv, 1575/1580. – Almaty: Desht-i-Qypchaq, 2001. – 656 p.
24. Schuts E. An Armeno-Kipchak Print from Lvov // Acta Orientalia Hungarica. – 1961. – Т. 13. – P. 123-130.
25. Абдуллин И.А. “Памятная записка” Агопа на армяно-кыпчакском языке (1620) // Советская тюркология. – 1971. – №3. – С. 118-129.
26. Deny J., Tryjarski E. “Histoire du usage Hikar” dans la version arméno-kiptchak // Rocznik Orientalistyczny. – 1964. – Т. 27. – № 2. – P. 7-61.
27. Құдасов С. Армян жазулы қыпшақ ескерткіші «Дана Хикар» сөзінің тілі: оқу құралы. – Алматы: Ғылым, 1990. – 120 б.

Б.С. Жиёмбай, М.М. Қосыбаев, Л.К. Мейрамбекова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Зерттеуді қажет ететін армян-қыпшақ мұраларының әдеби-мәдени деректемелері

Аңдатпа. Қазақстанның дәл бүгінгі қоғамдық өмірінде тарих қойнауында жинақталған бағалы деректерге баса назар аударудың маңызы зор. Ел тарихына қатысты барлық құнды жазбалардың тыңғылықты зерттелуі – егеменді мемлекетіміздің тарихы мен болашақтағы таным-ұстанымның қалыптасуына көмектеседі.

Орта ғасырда Еуразия кеңістігінде Дешті қыпшақ мемлекетін құрып, әлемдік өркениет пен мәдениетке өз үлесін қосқан қыпшақтардың артында қалған мол мұра әр кезеңде түрлі әліпбилермен жазылғаны мәлім. Армян графикасымен қыпшақ тілінде жазылған мұралар дін, әдебиет, тарих, құқық, философия, жаратылыстану ғылымдарына негізделіп, өмірдің саяси-экономикалық, тарихи-мәдени салаларын қамтыды. XX ғасырдан ғалымдардың тыңғылықты зерттеу нысанына айналған армян-қыпшақ мұралары шетелдік басылымдарда жарияланып, транскрипцияланып, сөздіктермен, аудармалармен толықтырылып, сыры күн санап ашыла түсті. Ғалымдар тарапынан сан түрлі ғылыми пайымдаулар мен көзқарастар толастамай, «армян-қыпшақ» термині ғылымға енгізіліп, орта ғасырдағы қыпшақтар мен армяндардың өмірі мен тіршілігі, мәдени байланыстары соны зерттеулерге арқау болды. Бүгінде осынау ауқымды жанрлық сипатта жазылған армян-қыпшақ мұраларының тілдік ерекшеліктерін тереңірек зерттеу қажеттілігі сезіледі.

Түйін сөздер: мәдени мұра, армян-қыпшақ ескерткіштері, тарихи жылнамалар, заң кодекстері және акт құжаттары, филологиялық еңбектер, діни еңбектер, көркем шығармалар, жаратылыстану ғылыми еңбектері.

Б.С. Жиёмбай, М.М. Қосыбаев, Л.К. Мейрамбекова

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Литературно-культурные факты для исследования армяно-кыпчакского наследия

Аннотация. В современной общественной жизни Казахстана важно акцентировать внимание на ценных фактах, накопленных в недрах истории. Тщательное изучение всех ценных записей, относящихся к истории страны, поможет сформировать видение истории и будущего суверенного государства. Известно, что богатое наследие кыпчаков, создавших государство Дешт-и-кыпчаков на просторах Евразии в средние века и внесших свой вклад в мировую цивилизацию и культуру, на разных этапах было написано разными алфавитами. Наследие, написанное армянской графикой на кыпчакском языке, основывалось на религии, литературе, истории, праве, философии, естественных науках, охватывало политико-экономическую, историко-культурную сферы жизни. С XX века армяно-кыпчакское наследие, ставшее предметом пристального изучения ученых, публикуется в зарубежных изданиях, транскрибируется, пополняется словарями, переводами, раскрывается тайна. Со стороны ученых не обошлось без различных научных суждений и взглядов, термин «армяно-кыпчак» был введен в науку, в основу которого легли исследования жизни и быта, культурных связей кыпчаков и армян в средневековья. Сегодня возникает потребность более глубокого изучения языковых особенностей армяно-кыпчакского наследия, написанного в таком большом жанре.

Ключевые слова: культурное наследие, армяно-кыпчакские памятники, исторические хроники, правовые кодексы и акты документы, филологические труды, культовая литература, художественная литература, естественнонаучные сочинения.

References

1. Aidarov G., Kuryshzhanov A., Tomanov M. Kone turki zhazba eskertkishterinin tili [The language of ancient Turkic written monuments] (School, Almaty, 1971, 277 p.) [in Kazakh].
2. Kuryshzhanov A. Eski kypshak tili [Old Kipchak language] (School, Almaty, 2007, 316 p.) [in Kazakh].

3. Sabyr M.B. Kone kypshak zhazba eskertkisher [The language of ancient Kipchak inscriptions] (Uralsk, 2009, 152 p.) [in Kazakh].
4. Deny J. (1957) L'arméno coman et les «Ephémérides» de Kamieniec (1604-1613). (Wiesbaden, 1957, 96 p.) [in French].
5. Alishan G. Istoriya amyan Pol'shi i Rumynii s prilozheniem pervoistochnikov [History of the Armenians of Poland and Romania with the application of primary sources] (Venice, 1896, 228 p.) [in Russian].
6. Schütz E. An Armeno-Kipchak chronicle on the Polish-Turkish wars in 1620-1621. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, 215 p.) [in French].
7. Vásáry S. (1969) Armeno-Kipchak Parts from the Kamenets Chronicle. Acta Orientalia Hungarica. T. 22, fasc 2. P. 139-189. [in German].
8. Alishan G. Kamenits: Taregirk haiots Lehastani ieu Rumenioi hauastch'eai iaeluatsovk [Камениці: Тарегірк найоці` Леастані йеу Руменіої хауастч`еай йаеулацовк`] (1896, 221 p.) [in Ukrainian].
9. Dachkevitch Ya., Tryjarski E. (1981) «La Chronique de Pologne» - un monument armeno-kiptchak de premiere moitie du XVII siècle. Rocznik Orientalistyczny. – T. 42, z. 1. P. 5-26. [in Polish].
10. Garkavets A.N. Kypchakskoe pis'mennoe nasledie [Kypchak written heritage]. (Desht-i Kypchak, Almaty, T.1., 2002, 1084 p.) [in Russian].
11. Garkavets A., Sapargaliev G., Kapral' M., Tsymbal M. Tore bitig: armyano-kypchakskii sudebnik 1519-1594 gg. [Tore bitigi: Armenian-Kypchak judicial code 1519-1594] (Desht-i-Kypchak, Baur, Almaty, 2003, 792 p., [in Russian].
12. Lewicki M., Kohnowa R. La version turque-kiptchak du "Code des lois des Arméniens polonais" d'après le ms: 1916 de la bibliothèque Ossolineum, Rocznik Orientalistyczny. T. 21. 1957. P. 153-300. [in Polish].
13. Macler F. Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale. – Paris: Imprimerie nationale, 1908, 203 p. [in German].
14. Dashian Ja. Catalog der armenischen Handschriften in der Mechitaristen Bibliothek zu Wien. (Wien, 1895, 1541 p.), [in German].
15. Dashkevich Ya., Slushkevich E. Dva armyanskikh dokumenta XVII v. iz l'vovskikh kollektzii [Two Armenian documents of the 17th century. from Lviv collections], Rocznik orientalistyczny. 1972, T. 35, No. 1. P. 77-110. [in Russian].
16. Dashkevich Ya., Tryjarsky E. Armyano-kypchakskie dolgovyobyazatel'stva iz Edime (1609) i L'vova (1615) [Armenian-Kypchak debt obligations from Edime (1609) and Lvov (1615)], Rocznik Orientalistyczny, 1974, T. 37, No. 1, P. 47-58. [in Russian].
17. Abdullin I.A. Armyano-kypchakskie teksty iz arhiva F.E. Korsha [Armenian-Kypchak texts from the archive of F.E. Korsha] Tatar tele häm ädäbiyatı, Kazan, 1976, P. 5-23. [in Russian].
18. Tryjarski E. (1976) Der zweite Brief des Paulus an die Korinther in armeno kiptschakischer Version und seine Sprache. Im Buch: Altaica Collecta. Wiesbaden. P. 267-279. [in German].
19. Schütz E. Armeno-kiptschakische Ehekontrakte und Testamente. Acta Orientalia Hungarica. T. 24, f. 3. 1971. P. 265-300. [in French].
20. Tryjarski E. (1968) Dictionnaire Arméno-Kiptchak d'après trois manuscrits des collections viennoises. (Warszawa, Polish Academy of Sciences, Vol. 1, 283 p.), [in Polish].
21. Safaryan A., Sahakyan L. O filologicheskoi tsennosti armyano-kypchakskikh rukopisei XVII veka, hranyashihsy v Matenadaran (Erevan) [On the philological value of the Armenian-Kypchak manuscripts of the 17th century stored in the Matenadaran (Yerevan)], Tez. mezhdunar. Turyrkolog. Simpoz. "Turyrski mir: istoriya Isovremennost'" [«Turkic world: history and modernity»], ENU. Astana. 2011. P. 103. [in Russian].
22. Grammatika kypchakskogo yazyka [Grammar of the Kypchak language], ArhFIDR Matenadaran imeni M. Mashtotsa [ArchFIDR Matenadaran named after M. Mashtots], Rukopis' [Manuscript]. Yerevan. 2013. No. 3522. P. 226-264, [in Armenian].
23. Armenian-Qypchaq Psalter written by deacon Lussig from Lviv (2001), 1575/1580 /ed. by A. Garkavets, E. Khurshudian. (Almaty, Desht-i-Qypchaq, 656 p.).
24. Schuts E. An Armeno-Kipchak Print from Lvov. Acta Orientalia Hungarica. Vol. 13. 1961. P. 123-130. [in French].
25. Abdullin I.A. "Pamyatnaya zapiska" Agopa na armyano-kypchakskom yazyke (1620) ["Memorandum" of Hagop in the Armenian-Kypchak language (1620)], Sovetskaya tyurkologiya [Soviet Turkology], 1971, No. 3, P. 118-129, [in Russian].

26. Deny J., Tryjarski E. "Histoire du sage Hikar" dans la version arménokiptchak. Rocznik Orientalistyczny. 1964. Vol. 27. No. 2. P. 7-61. [in Polish].

27. Kudasov S. Armyan zhazuly kypshak eskertkishi "Dana Hikar" sozinin tili [Kipchak monument with Armenian inscription «Dana Hikar» language: textbook] (Science, Almaty, 1990, 120 p.) [in Kazakh].

Information about the authors:

Жиембай Бибигуль Сауровна – Ph.D., түркітану кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Қосыбаев Мирас Махмедунұлы – Ph.D., түркітану кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Мейрамбекова Лязат Касымовна – Ph.D., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Zhiembai Bibigul Saurovna – Ph.D., Associate Professor of the Department of Turkology of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kosybaev Miras Makhmedunovich – PhD, Associate Professor of the Department of Turkology of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Meirambekova Lyazat Kasymovna – Ph.D., L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Қ.К. Кенжалин¹

Г.А. Бегимова^{2*}

Б.Р. Құлжанова³

^{1,2}Д.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

³Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Мәмлүк қыпшақтары мәтіндерінде өсімдік атауларының берілуі («Китаб-и межму-и тержуман-и турки ве ажеми ве мугали» еңбегі негізінде)

Аңдатпа. Мақаланың зерттеу нысаны ретінде белгілі «Китаб-и межму-и тержу-ман-и турки ве ажеми ве мугали» еңбегі алынды. Қазақстандық ғылыми оқырмандар бұл еңбекпен таныс деп айта алмаймыз. Бұл еңбектің тарихи маңызы зор. Мәмлүк қыпшақтарының тілінен гана емес, тарихи-саяси жағдайлардан да мол ақпарат береді. «Китаб-и межму-и тержуман-и турки ве ажеми ве мугали» кітабы тарихи салыстырмалы тіл білімінің зерттеуіне, лексика-семантикалық өрістерді анықтауда, дыбыстардың дамуын танытуда, тарихи грамматиканы түсіндіруде таптырмас дереккөз. Еңбекке бір мақаланың көлемінде талдау жасау мүмкін емес. Мақалада кітапта берілген өсімдік атаулары зерттеледі. Фитонимдердің ішінде бау-бақша өсімдіктері, ағаш атаулары, шөптер мен техникалық дақылдар кездеседі. Көне қыпшақ тіліндегі кейбір өсімдік атаулары ешқандай өзгеріссіз қазақ тілінде сақталған. Қазақ тілінде кездеспейтін, аударманың көмегімен түсіндірілетін атаулар да кездеседі. Сөздерде мағына гана емес, тарихи ақпараттар да сақталады. Бұл тұрғыдан алғанда тарихи мәтіндерді зерттеу өзекті тақырып саналады.

Түйін сөздер: мәмлүк қыпшақтарының тілі, ағаш атаулары, өсімдік атаулары, бақша өсімдіктері, қазіргі қазақ тілі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-217-224>

Редакцияға түсті: 10.02.2022 / Қабылданды: 12.09.2022

Кіріспе

Қыпшақ мәтіндерінің тарихи маңызы. Қыпшақ мәтіндері дегенде бәрімізге белгілі «Кодекс куманикус», «Мәмлүк қыпшақтарының жазба ескерткіштері», «Армян колониясы жазба ескерткіштері» ойымызға оралады. Ескі қыпшақ тілінің бұл үлгілері XIII және XIV ғасыр жәдігерлеріне тиесілі. Бүгінгі күнге дейін сақталған бұл ескерткіштер бізге тіл білімінің барлық

саласына жүк боларлық деректер беріп отыр. Солардың бірі - «Китаб-и межму-и тержуман-и турки ве ажеми ве мугали» еңбегі. Бұл Мысырдағы арабтарға түрік тілін үйрету үшін жазылған еңбек. Кітаптың бірінші және екінші бөліктерінде 1597 түрік сөздері зат есім, етістіктер тақырып ретінде, 1674 түрік сөздері грамматика бөлімінде бірнеше мағынаға ие сөздер бар. Етістіктер қимылдың пайда болу ретіне, оның жақын мағынасына немесе қарама-қайшылығына қарай келтірілген.

Мұны қазіргі кезде қолданылып жүрген сөздік қорын оқыту әдістемесі деп айтуға болады. Кітаптың тағы бір ерекшелігі - оның басқа саладағы кітаптарда кездеспейтін мазмұны бар. Кітапта сол салада жазылған басқа түркілік оқу кітаптарындағы сияқты жаргон сөздер де бар.

Бұл еңбектің жазылу тарихына келетін болсақ, ол Мысырдағы мәмлүктер билігінің орнауымен тығыз байланысты. Түсіндірме сөздікте мәмлүктер көне түркі халықтырының бірі деп көрсетілген [1, 302 б.]. Мәмлүк – араб сөзі. Ол сөздің мән-мағынасына келетін болсақ, қазақ тіліндегі көнерген сөздердің түсіндірме сөздігінде ақ құл, мемлекеттің құлы деген мағына берген [2, 211 б.]. Егер бұл сөз адамға қатысты қолданылса, мұсылман мемлекеттерінде, негізінен, әскери және әкімшілік міндетті атқарған құл немесе азаттық алған адам деген мағынада жұмсалады. Орта ғасырларда мұсылман елдері құлдарды жауынгер ретінде пайдаланды. Мәмлүктер жиі көтеріліс жасап, билікті қолға алып отырған. Осылайша, Мысыр пен Сирияға Қара теңіз және Балқан арқылы жалдамалылар ретінде келген қыпшақтар уақыт өте келе билікті басып алып, Египетте мәмлүк-қыпшақ әулетін құра алады.

Мәмлүк сұлтандары мен олардың арасында араб тілін білетіндері болды, бірақ арабша оқымайтын. Қыпшақ тілінде сөйледі. Сол үшін де қыпшақ тілінің маңыздылығы артып, тілді көпшілікке үйрету үшін араб және қыпшақ тілдері арасында бірқатар грамматикалық кітаптар мен сөздіктер жасалды. Бұл мәмлүк мемлекетінің билеушілері қыпшақ екенін және халықтың көп бөлігі араб тілін білетіндігін білдіреді. Қыпшақ-араб сөздіктері мен грамматикалық еңбектері келісімді қамтамасыз ету үшін жасалды, алайда көпшілік араб тілін білетіндіктен, билеушілер қыпшақ тілінде сөйлейді және қыпшақ тілін үйренуге ұмтылыс жасалды. Бұл еңбек тарихи кезеңдегі жағдаяттар туралы дерек беріп қана қоймай, тіл білімі үшін де маңызды дереккөз бола алады.

Зерттеу әдістері

Мақаланы жазу барысында тіл тарихына тоқталып, тарихи салыстырмалы, диахронды және синхронды талдау, саралау, жүйелеу, сипаттау әдістері қолданылды.

Талқылау

«Китаб-и межму-и тержуман-и турки ве ажеми ве мугали» еңбегінің тілі және өсімдік атауларының берілуі. Бәрімізге белгілі болғандай қыпшақ тілі түркі тілдерінің батыс тобына кіретін ескі диалект болып табылады. Ерте кезеңнен Қара теңіздің шығысына дейін көшкен қыпшақтар ескі батыс топтық түркі тілдерінің солтүстік тармағын қалыптастырып үлгерген. Қыпшақ тілі 1250-1517 аралығында өмір сүрген Мәмлүк мемлекетіне де әсер етпей қойған жоқ. Түрік текті сұлтандардың билік басына келуіне, билік өкілдерінің түркілерден болуына байланысты қыпшақ тіліне қызығушылық артты. Арабтарға қыпшақ тілін үйрететін кітаптар жазылған екен. Қыпшақ тілінде басқа салаларға қатысты жазылған еңбектер де сұранысқа ие болған. Араб және парсы тілдеріндегі сұранысқа ие тақырыптардағы кітаптарға аударма жасалған.

Арабтарға қыпшақ тілін үйрету үшін жазылған еңбектің бірегейі «Китаб-и межму-и тержуман-и турки ве ажеми ве мугали» екенін жоғарыда атап өттік. Мартин Теодор Хоутсманың айтуы бойынша бұл еңбек мұсылманша жыл санауының 643 жылы 28 қаңтарында яғни 1245 жылы жазылған. Сонымен қоса Мартин Теодор Хоутсманың пікірін ескерген кейінгі зерттеушілер де осы күнді қайталап көрсетуде. Алайда Барбара Флемнинг бұл күннің 1343 жыл деп өзгертілуі керек екендігін алға тартуда [3, 5 б.]. Мәтінді мұқият зерттеу автордың аты мен мәнін анықтауға мүмкіндік берді. Халил бин Мухаммад бин Йусуф Әл-Кунави: «бұл түркі-араб сөздігі емес, түркі яғни қыпшақ тіліндегі «таза» араб оқулығы» - деп жазады. Ол пайдаланушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін

адамдардың делдалынсыз қарым-қатынас жасай алуға бағытталған [4, 5 б.]. Оқу құралы қыпшақ фонетикасы бойынша нұсқаулықты, грамматиканы және бұрын біреу жасаған араб-түркі сөздігінен тұрады. Автор қыпшақ және түрікмен тілдерін, кейбір диалектілерді, парсы және басқа тілдермен байланысын ажыратады. Лексикалық қоры 1800-ден астам сөзді қамтыды. Соның ішінен мысал келтірсек, *kazak* сөзі «бойдақ, еркін адам, қазақ» мағынасын және *yarmak* арабша *dirham* мағынасын берген [4, 5 б.]. Мұнда бүкіл қолжазбаның түрлі-түсті факсимилесі, транслитерация, қалыпқа келтіру, түркі бөлігінің транскрипциясы мен аудармасы және жалпы қолжазбалар, оның ішінде моңғол бөлігі берілген. «Аудармашы кітабының» мәні, құрастырушының еңбегі және құрылым принциптері кіріспеде ашылған. Мұны талдап тану әсіресе мәмлүк қыпшақтарының тілі бойынша ақпараттарымызды байытады. Сөздік негізінде тіл білімінің барлық саласына қатысты деректер беруге болады. Мысалы, сөздіктегі сөздерді зерттеу арқылы тілдің дыбыс жүйесі, грамматикалық категориялар, лексикалық бірліктер жөнінде нақты қорытындылар жасауға болады. Қыпшақ тіліндегі грамматикалық категориялардың қазіргі қазақ тілімен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері бар. Дегенмен лексикалық қор тұрғысынан алғанда қазіргі қазақ тіліне жақын келеді. Сөздікте араб, парсы және Еуропа тілдерінен енген сөздер тобы да бар.

Өсімдіктер дүниесі де табиғаттың құрамдас бөлшегі. Тілді адаммен байланысты, оның санасымен, ойлау жүйесімен және халықтың рухани әлеміне қатысты зерделеу – қазіргі тіл біліміндегі басым бағыттың бірі. Түркі тілдерінде ерте кезден қолданыс тапқан өсімдіктер, олардың пайдалы қасиеттері жөніндегі мәліметтер тілдік бірліктер ретінде сөздіктерде таңбаланып, сөздік қорға еніп, халық танымында маңызды орын алып, бүгінгі ұрпаққа жетіп отыр. Еңбекте біршама өсімдік атаулары кездеседі. Олардың бүгінгі күнге дейін қолданыста болуы, сөзжасамға белсенді қатысуы сол лексикалық бірліктердің төлтума екендігін дәлелдейді.

Ә.Қайдар этнолингвистикалық тұрғыдан өсімдіктерге қатысты ұғым-түсініктерді ағаштар, бұталар, шөптер мен шөптесіндер, қурайлар, гүлді, шешекті шөптер, дәнді дақылдар, техникалық дақылдар, бау-бақша, жеміс-жидектер және өсімдік дүниесіне қатысты ұғымдар деп жіктейді. Ғалымның «Қазақтар ана тілі әлемінде» атты этнолингвистикалық сөздігінде аталған өсімдік атауларының топтары ғылымдық емес, халықтық принцип бойынша топтастырылған.

Бау-бақша, көкөніс атаулары сөздікте біршама берілген. Еңбекте «*burch*» - бұрыш сөзі кездеседі [4, 562 б.]. Бұл сөз парсы тіліндегі «мурч» сөзінен шығып, қызыл, қара түсті болып, асқа ащы дәм кіргізетін өсімдік атауын білдіреді [5, 59 б.]. Ескі ескерткіште қазіргідей қолданыста екендігін ескерсек, бұл сөздің әдеби нормалануы да сол кезеңде іске асқан.

Сонымен бірге «*kabak*» - қабақ сөзі берілген [4, 574 б.]. Қабақ – біржылдық мәдени өсімдік әрі бақша дақылы ретінде қарастырылады. Қазақ тілінде оны асқабақ деп те атайды. Асқабақ тұқымдастары бір және көпжылдық шөптесін өсімдіктерге жатады.

Асқабақ тұқымдастарына жататын бақша өсімдіктерінің бірі – қарбыз. «*Karuz*» - қарбыз [4, 575 б.]. Ол біржылдық өсімдік. Гүлі ақ-сары келеді, тармақталып, жерге жайылып өседі. Сыртқы пішіні дөңгелек келеді, кейде сопақша болады. Жазы ұзақ әрі ыстық жерлерде дәстүрлі түрде өсіреді. Халық арасында оның түрі мен дәміне байланысты ақала қарбыз, қара қарбыз, қара ала қарбыз сияқты атаулары қолданыста жүр. Оның біршама емдік қасиеттері белгілі.

Дәл осы қатарда «*burchak*» сөзін де атап өтуге болады [4, 562 б.]. Дәні домалақ келетін жабайы әрі мәдени өсімдіктер атауы және оның дәнінің аты. Бұршақ – өте ертеден келе жатқан бағалы дақыл және оның дәні шар тәріздес келеді [6.539]. Қазіргі қазақ тілінде бұршақтың азықтық дақылын «асбұршақ» деп те атайды. Келесі бір тобы тас бұршақ, ақ бұршақ, ат бұршақ, үрме бұршақ деп аталатын түрлері. Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде ноқат, маш деп аталатын

түрлері де өсіріледі. Дегенмен бұршақ қазақ халқының тағам мәзіріне ХХ ғасырдың бірінші жартысынан бастап қана енгенін айтып өтуіміз керек. Бұршақ тұқымдастарына қатысты «merzhimak» сөзі де берілген [4, 579 б.]. Жасымық деген мағынаны береді. Суыққа төзімді, ылғал сүйгіш біржылдық шөптесін өсімдік.

Еңбете аталған тағы бір бақша өсімдігі - «keshur» [4, 571 б.]. Бұл сәбіз дегенді білдіреді. Сәбіз – шатыршагүлдер тұқымдасына енетін, бір-екі жылдық немесе көпжылдық болып келетін шөптесін өсімдіктер туысы. Барлық жерде өнімді өсетін, тамыр жемісті өсімдік. Бұл өсімдіктің көне қыпшақ тіліндегі атауы қазіргі қазақ тілінде жоқ. Тіліміздегі сәбіз сөзі парсы тілінен енген. Парсы тілде бұл сөз сәбіз мағынасын бермейді. Жалпы көкөніс өнімдерін атайтын жалпылама атау.

Өсімдіктер саласында гүл-шешектер ауқымды орын алады. Гүл мағынасында «chichak» сөзі сөздікте қолданылған [4, 564 б.]. Көне түркі тілінде «шешек» сөзі түрлі-түсті, жұпар иісті гүлдерді атауда қолданылған. Мұны М.Қашқаридің «Диуани лұғат ат-түрік» еңбегінде кездесуінен де көруге болады. Қазіргі қазақ тілінде «бәйшешек» деп қар еріп кетісімен шығатын алғашқы гүлді атайды. Сонымен қатар «шешек атты» деп ағаштың гүлдеуін айтса, «шешексіз» сөзі гүлдемейтін, жеміс бермейтін деген ауыспалы мағынада қолданылады. Қазіргі түрік тілінде «çiçek» гүл деген мағына беріп, қазақ тілімен салыстырғанда бұл бірлік белсенді қолданыс тапқан. Дегенмен «гүл» сөзі ескі қазақ тілінде қолданыста болмады деуге болмайды. Себебі аталған еңбекте «gulban» сөзі гүл бұтасы мағынасында қолданылған. Бұл сөздің қатысуымен бір топ кісі есімдері де жасалған. «Китаб-имежму-и-тержуман-и-турки веажеми ве мугали» еңбегінде «Gulbahar, Gulchichak, Gulnar» сияқты кісі есімдері кездеседі. «Гүл» - гүл өсімдіктерінің жалпы атауы ретінде қолданылады [6, 536 б.]. Ұлт тілінде гүл сөзінің негіз болуымен ақгүл, бөртегүл, зәмбілгүл, қырмызыгүл, наурызгүл, інжугүл сияқты гүлді өсімдік атаулары жасалған. Жоғарыда

талданған екі лексикалық бірлікті тіліміздегі синонимдік қатар деуге болады.

Ағаш атауы ретінде «inchir» сөзі кездеседі [4, 568 б.]. Інжір өсімдігі мың дертке дауа десек болады. Ол жүрек ауруы, тамақ ауруы, кеудеге суық тию, бүйрек, қан тамырлары ауруларын, тағы басқа дерттерге ем болып табылады. Сондай-ақ денеге у таралуына қарсы емдік қасиеті халық арасында танымал. Биіктігі 4-8 метр аралығында болатын жеміс ағашы және жемісінің атауы.

Сөздікте алмұрт атауын білдіретін «kertma», «armut» сөздері кездеседі [4, 571 б.]. Алмұрт көбінесе оңтүстіктік аймақтарда таралған жеміс ағашы және сүйірлеу келетін сол ағаштың жемісінің атауы.

«Kogan» - қараөрік немесе алхоры деп аталады [4, 571 б.]. Ол биіктігі орташа келетін жеміс ағашы. Сонымен қоса қара түсті, сүйекті жемісі де қараөрік аталады.

«Kaıun» - қайың [4, 576 б.]. Ақ, кейде қызыл қабықты, жүрекше пішінді жапырақты ағаш атауы. Қайың ағашы түсіне, сыртындағы қабығына, бойына қарай жіктеліп, әртүрлі аталуы да мүмкін. Ғылыми еңбектерде олардың түрі көптеп аталғанымен, халық білімінде қотыр қайың, түкті қайың, ақ қайың деп аталатын үш түрі ажыратылады екен. Халық емшілігінде қайыңның шырыны, тозы, жапырағы, гүлі, бүрі секілді бөліктері пайдаланылған. Осыған байланысты туындағын ұғымның бірі – қайың сауу [7, 523 б.]. Қайың сауу – көктем мезгілінде, қайың бұр жарған шақта оның діңінен сөл тәрізді сұйықтықты арнайы тәсілмен алу. «Қайың сауған, ел ауған» деген тіркес халық тарихындағы қиын кезеңде, жұтта қайың шырынын талғажау еткендігін білдірсе керек.

«Koz» - грек жаңғағы [4, 577 б.]. Оңтүстік аумақтарда өсетін, жалпақ жапырақты келетін жеміс ағашы. Жаңғақ тұқымының сырты сүйекті болып келеді. Оның ағашы мен жемісі де бірдей жаңғақ аталады. Жаңғақ дәнін тұрақты пайдалану пайдалы болып келеді. Оның емдік қасиеті мол. Жаңғақты піспей тұрып та, піскен соң да пайдаланады. Тіпті жапырағы мен бұтасын да қайнатып емдік мақсатта тұтынады.

«Nar» - анар [4, 580 б.]. Анар – бұталы жеміс ағашы. Осы ағашқа өніп шығатын қабығы қалың, дәмі қышқыл, шырынды жемістің де атауы. Анар сөзі қазақ тіліне парсы тілінен енген. Анар тек жеміс ретінде пайдаланылды деп айта алмаймыз. Бұрынғы уақытта қазақ қолөнершілері анар қабығын суға қайнатып қызыз түс шығаратын болған. Қызыл түсті тері, мата, жүн және жіптерді бояу үшін қолданған.

Сонымен бірге ағашқа қатысты ұғымдардан тур - ағаш тамыры, түбірі сөзі кездеседі [4, 590 б.]. Ағаш тамыры деп өсімдіктердің өсіп-өнуіне, бойына ылғал жинап, жерден қажетті қоректі алып, оны сіңіруіне, ағаштың өзін, діңін тік ұстап тұру үшін қажетті жер астындағы бөлшегін атайды [6, 548 б.]. Еңбектегі «agash» сөзі өзгеріссіз, қазіргі қазақ тіліндегі дыбысталуына, мағынасына сәйкес қолданыста болған. Сонымен бірге ағашқа қатысты «butak» сөзіне де дәл осындай сипаттама беруге болады [4, 562 б.]. Бұл сөз бұтақ мағынасын береді.

Шөптер түркі мәдениетінде маңызды орын алады. Мысалы, «kendir» - кеңдір [4, 571 б.]. Биіктігі 2-3 метрдей келетін жабайы әрі мәдени өсімдік. Бұл өсімдік арқан есуге пайдаланылған. Дәстүрлі шаруашылықта кеңдір сабағын қурағанда жинап алады. Жоғары сапалы талшықтардан мата тоқу үшін жіп иіріледі. Арқан дәстүрлі тәсілмен ұзын етіп иіріледі. «Жыңғылмен мал айдама, кеңдірмен мал байлама» деген тыйымға қарағанда кеңдір арқанмен мал байламайды. Себебі кеңдірге сутисе ісініп, қатайып, малдың денесін қажайды. Кеңдір тек өсімдік атауы емес. Кеңдірдің кең қолданыста болуына байланысты малдың жүнінен иірілген арқан-баулардан айыру үшін, өсімдік талшығынан жасалған бұйымдардың анықтаушы атауы болып қалыптасып кетті.

Еңбекте бірнеше техникалық дақыл атаулары да кездеседі. Мысалы, «tamuk» - мақта [4, 579 б.]. Сабақтарында қауашақты ақ ұлпа, үлпілдек талшық өсетін техникалық дақылды мақта деп атаймыз. Мақта талшығы ыстық жерлерде ерте заманнан белгілі болып, ақ ұлпаны жинау игеріліп, бұл өсімдікті

қолдан егу іске асырылған [8, 269 б.]. Қазіргі қазақ тілінде «мамық» сөзі бар. Бұл сын есім ретінде ақ ұлпа мақтаның сынын сипаттай алады. Бұл сөз бен көне қыпшақ тіліндегі атау тұлғасының арасында семантикалық байланыс бары сөзсіз.

Tuturgan - күріш [4, 590 б.]. Тамаққа пайдалану үшін өсірілетін, суды көп мөлшерде қажет ететін дәнді дақыл. Күріш қасиетті саналады. Ол ел арасындағы күріштің шығу тегін пайғамбардың түсіп қалған тісімен байланыстырудан туған наным.

Нәтижелер

Талданған фитонимдер ішінде қазіргі қазақ тілінде сақталғандары, фонетикалық тұрғыдан өзгергендері және тілімізде сақталмаған атаулар да кездеседі. Оларды салыстыра қарау үшін төмендегі 1, 2 және 3-ші кестелерге қарауға болады.

1 кесте. Қазақ тілінде өзгеріссіз сақталған мәмлүк қыпшақтары тіліндегі фитонимдер

Мәмлүк қыпшақтары тілінде	Қазіргі қазақ тілінде
agash	ағаш
burchak	бұршақ
butak	бұтақ
inchir	інжір
kabak	қабак (асқабак)
kendir	кеңдір

2 кесте. Қазақ тілінде фонетикалық өзгерістер негізінде сақталған мәмлүк қыпшақтары тіліндегі фитонимдер

Мәмлүк қыпшақтары тілінде	Қазіргі қазақ тілінде
burch	бұрыш
karpyz	қарбыз
chichak	шешек
armut	алмұрт
kaiyn	қайың
nar	анар

3 кесте. Қазақ тілінде кездеспейтін мәмлүк қыпшақтыры тіліндегі фитонимдер

Мәмлүк қыпшақтары тілінде	Қазіргі қазақ тілінде
keshur	сәбіз
kertma	алмұрт
kogan	қараөрік
koz	грек жаңғағы
tuturgan	күріш
merzhimak	жасымық

Кестеде берілген атаулардан басқа қазақ тілінде сақталып, бірақ мағынасы өзгерген сөздер де кездеседі. Мысалы, «тур» сөзі сөздікте ағаш тамыры деп көрсетілсе, қазіргі қазақ тілінде «түп», «ағаштың түбі» деп кесілген ағаштың жерде қалған түбін, жерге бекінген жерін атайды. Сондай-ақ «matuk» сөзі сөздікте мақта деп көрсетілген. Қазіргі қазақ тілінде «мамық» сөзі зат есім және сын есім ретінде қолданылады. Зат есім ретінде құстың жүні, құстың үлпілдеген ұлпа жүні атауын білдіреді. Сын есім ретінде жұмсақ, жұп-жұмсақ, мақтадай деген секілді қасиетін атайды.

Әдетте өсімдік пен оның жеміс-жидегі, дәні, тұқымы бір-ақ атпен аталатындығы белгілі. Дегенмен өсімдік және оның тамыры, жеміс-жидегі үнемі бір атпен атала бермейді. Кей өсімдіктер алғашқыда басқа атаумен, өсіп жетілгенде басқа атаумен аталып жатады. Бір өсімдік халық арасында түрліше аталуы

да мүмкін [9, 40-42 б.]. Бұлар қазақ тіліндегі өсімдік атауларына тән ерекшеліктер. Жоғарыда көне қыпшақ сөздігінен келтірілген мысалдар негізіндегі талдау да бұл ерекшеліктерді көрсетіп отыр.

Қорытынды

Сөздердің мағынасын тану тіл білімі үшін маңызды міндет. Бұл жөнінде Қ.Жұбанов тілді идеологияның біріретінде атап, тілдесөздік қор ертеден қалыптасатындығын, талай мағынаны ішінде сақтайтынын айтқан [10, 96 б.]. Қазіргі тіл білімінде өсімдік атаулары мен олардың қолданысы, халық дүниетанымындағы рөлі мен қызметін зерттеу өзекті тақырып болып отыр. Қазақ тіліндегі фитонимдерді зерттеу бойынша монографиялар мен мақалалар жарық көренімен, біз зерттеу нысаны еткен көне қыпшақтар тіліндегі өсімдік дүниесіне қатысты атаулар зерттелмеп еді. Фитонимдік тілдік бірліктердің таңбалық сипатын халқымыздың дәстүр-салттарымен, ырым-тыйымдарымен, діни танымымен байланыстыра зерттеу жүргізу арқылы тіл мен таным сабақтастығын көре аламыз.

Қаржыландыру

Аталған мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі бекіткен АР08855980 «Қазақ тілінің тарихи сөздігі» атты гранттық жоба аясында жазылды.

Әдебиеттер тізімі

1. Қалиев Б. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2014 – 728 б.
2. Қайыржан К. Сөз - сандық: Қазақтың көне сөздері. – Алматы: «Өнер», 2013. – 480 б.
3. Toparlı R. Çögenli S. Nevzat H.Y. Kitab-i mecmü-i türki ve acemi ve mugali. – Ankara, 2000. – 165 s.
4. Гаркавец А.Н. Китаб-и Маджму-и Тарджуман-и Турки ва Аджами ва Мугали ва Фарси. «Сводная книга переводчика по-тюркски, и по-персидски, и по-монгольски, и на фарси» Халила бин Мухаммада бин Йусуфа ал-Кунави. – Алматы: Баур, 2019. – 600 с.
5. Мамырбекова Г. Қазақ тіліндегі араб, парсы сөздерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2017. – 658 б.
6. Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік. – Алматы: «Сардар», 2013. – 608 б.

7. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. – Алматы, 2017. – 856 б.
8. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. – Алматы, 2017. – 832 б.
9. Қалиев Б. Қазақ тіліндегі өсімдік атаулары. – Алматы: Ғылым, 1988. – 161 б.
10. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы, 2010. – 608 б.

К.К. Кенжалин¹, Г.А. Бегимова², Б.Р. Құлжанова³

^{1,2} Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан,

³Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Интерпретация названий растений в текстах мамлюкских кипчаков (на основе труда «Китаб-и межму-и тержуман-и турки ве ажеми ве мугали»)

Аннотация. Объектом исследования статьи стал известный труд «Китаб-и межму-и тержуман-и турки ве ажеми ве мугали». Нельзя сказать, что казахстанские научные читатели знакомы с этой работой. Этот труд имеет большое историческое значение, в нем дана обширная информация не только из языка мамлюкских кипчаков, но и из историко-политических ситуаций. Книга «Китаб-и межму-и тержуман-и турки ве ажеми ве мугали» является незаменимым источником для изучения исторической сравнительной лингвистики, выявления лексико-семантических полей, демонстрации развития звуков, объяснения исторической грамматики. Произвести анализ труда в объеме одной статьи невозможно. Исследуются названия растений, приведенные в книге. Среди фитонимов встречаются садовые растения, названия деревьев, травы и технические культуры. Некоторые названия растений на древне-кипчакском языке сохранились на казахском языке без каких-либо изменений. Есть названия, которые не встречаются в казахском языке, а интерпретируются с помощью перевода. В словах сохраняются не только смысл, но и историческая информация. С этой точки зрения изучение исторических текстов является актуальной темой.
Ключевые слова: язык мамлюкских кипчаков, названия деревьев, названия растений, садовые растения, современный казахский язык.

К.К. Kenzhalin¹, G.A. Begimova², B.R. Kulzhanova³

^{1,2} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Assigning the names of plants in the texts of the Mamluk Kipchaks (based on the work («Kitab-i mecmu-i Tercuman-i Turki ve acemi ve mugali»)

Abstract. The research object of the article is the well-known work «Kitab-i mecmu-i Tercuman-i Turki ve acemi ve mugali». It is impossible to say that Kazakhstani scientific readers are familiar with this work. This work has great historical significance. It provides a lot of information not only from the language of the Mamluk Kipchaks, but also from the historical and political situations. The book «Kitab-i mecmu-i Tercuman-i Turki ve acemi ve mugali» is an invaluable source in the study of historical-comparative linguistics, the definition of lexico-semantic fields, the development of sounds, and the interpretation of historical grammar. It is impossible to carry out an analysis of work in the scope of one article. The article explores the names of plants listed in the book. Phytonyms include garden plants, tree names, grasses, and industrial crops. Some plant names of the ancient Kipchak language are preserved in the Kazakh language without any changes. There are also names that are not found in the Kazakh language, which are interpreted with the help of translation. Words retain not only meaning but also historical information. In this regard, the study of historical texts is a topical issue.

Keywords: Mamluk Kipchak language, tree names, plant names, garden plants, modern Kazakh language.

References

1. Kaliev B. Kazak tilinin tusundirme sozdugi [Explanatory Dictionary of the Kazakh language]. (Almaty, 2014, 728 p.), [in Kazakh].
2. Kaiyrzhan K. Soz sandyk: Kazaktyn kone sozderi [Nevzat H.Y. Kitab-i mecmü-i türki ve acemi ve mugali], (Almaty, Oner, 2013, 480 p.), [in Kazakh].
3. Toparli R. Chogenli S. Kitab-i mecmu-i turki ve acemi ve mugali. (Ankara, 2000, 165 p.), [in Turkish].
4. Garkavech A.N. Kitab-i Madcmu-i Tardzhuman-i turki ve Adcemi va Mugali va Farsi. «Svodnaia kniga perevodchika po-turkski, i po-persidski, i po-mongolski i na parsi» Xalila bin Muhammeda bin Iosupa al-Kunavi. (Almaty, Baur, 2019, 600 p.), [in Turkish].
5. Mamyrbekova G. Kazak tilindegi arab, parsy sozderinin tusindirme sozdigi [Explanatory Dictionary of Arabic and Persian words in the Kazakh language]. (Almaty, 2017, 658 p.), [in Kazakh].
6. Kaidar A. Kazaktar ana tili aleminde: etnolingvistikalyk sozdik [Kazakhs in the world of their native language: ethnolinguistic dictionary]. (Almaty, «Sardar», 2013, 608 p.), [in Kazakh].
7. Kazaktyn etnografiyalyk kategorialar, ugumdar men ataularynyn dasturli zhuiesi [traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names]. (Almaty, 2017, 856 p.), [in Kazakh].
8. Kazaktyn etnografiyalyk kategorialar, ugumdar men ataularynyn dasturli zhuiesi [traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names]. (Almaty, 2017, 832 p.), [in Kazakh].
9. Kaliev B. Kazak tilindegi osimdik ataulary [Plant names in the Kazakh language]. (Almaty, Gylm, 1988, 161 p.), [in Kazakh].
10. Zhubanov K. Kazak tili zhonindegi zertteuler [research on the Kazakh language], (Almaty, 2010, 608 p.), [in Kazakh].

Авторлар туралы мәлімет:

Кенжалин Қуанышбек – Ph.D., қазақ тіл білімі кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Бегимова Гулжанат – филология ғылымдарының кандидаты, Түркітану кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Құлжанова Бахытгүл Райхановна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Kenzhalin Kuanyshbek – Ph.D., associate professor of the Department of Kazakh linguistics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Begimova Gulzhanat – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Turkology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kulzhanova Bakhytgul Raikhanovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Редактор: **Р.А. Нуртазина**

Журнал менеджері: **А.А. Тубышева**

Компьютерде беттеген: **Д.А. Елешева**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы.
- 2022. - 4(141). - Астана ЕҰУ. 225 б. Басуға қол қойылды: 22.12.2022
Шартты 14,1 б.т. Таралымы - 12 дана

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: [http:// bulpolit.enu.kz](http://bulpolit.enu.kz)
Авторларға арналған нұсқаулықтар, публикациялық этика
журнал сайтында берілген: [http:// bulpolit.enu.kz](http://bulpolit.enu.kz)

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Астана қ., Сатпаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды